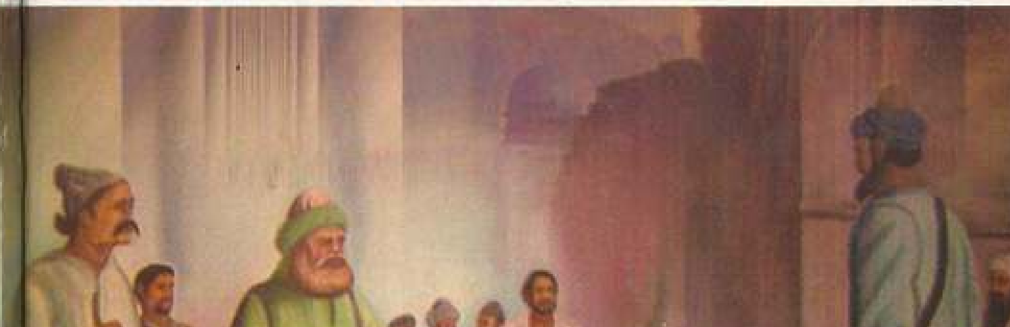
ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ
ਤੇ
ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਰਵਾਰ



ਡਾਕਟਰ ਹਰਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਦਿਲਗੀਰ

Bhai Mani Singh Tay Unhan Da Parvaar

(History of Bhai Mani Singh and His Family)

Biographies of 56 martyrs of one family

By

Dr Harjinder Singh Dilgeer
Ph.D., M.Phil., LL.B., M.A.s
Adi Granth Acharya, D.G.Phil.
National Professor of Sikh History
Email: **hsdilgeer@yahoo.com**

ISBN 2-930247-52-5
First Edition: September 2010

Published by:
S. Surjeet Singh Chhadauri, Chairman
The Sikh University Press
4300, WAREMME, Belgium.
thesikhuniversitypress@yahoo.com

Distributors:
SINGH BROTHERS
City Centre, (Opposite Main Bus Stand), Amritsar.
singhbro@vsnl.com

Also available (in India) from:
GURMAT TAKSAL (gurmattaksal@yahoo.com)
C/o **Jathedar Jasbinder Singh, Mohali (98725 44016)**
C/o Jathedar Amarjit Singh Chandi, Uttranchal (Tel: 97562 64621)
C/o Jathedar Kamaljit Singh Kundal (94636 91023)
C/o Jathedar Pritam Singh Matwani (98888 62173)
C/o Jathedar Dalbir Singh Ghuman (97810 36261)
In Europe from:
C/o Jathedar Kulwinder Singh Spain (00-34-627895815)

In Canada and America from:
www.gurupanth.com

Printed at:
PRINTWELL, Focal Point, Industrial Area, Amritsar

Price: Rs 100.00

ਤਤਕਰਾ

ਤਆਰੁਫ਼

ਤਵਾਰੀਖ਼, ਤਾਰੀਖ਼ਾਂ, ਬੰਦਿਆਂ ਦੇ ਨਾਂ ਅਤੇ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਤਵਾਰੀਖ਼ ਕਿਸੇ ਅਹਿਮ ਤਬਦੀਲੀ, ਉਸ ਦੇ ਕਾਰਨ ਤੇ ਨਤੀਜਿਆਂ ਨੂੰ ਆਖਦੇ ਹਨ। ਤਵਾਰੀਖ਼ ਇਨਕਲਾਬ ਹੈ, ਇਹ ਜ਼ਮਾਨੇ ਨੂੰ ਬਦਲਣਾ ਹੈ, ਅਤੇ, ਇਹ ਮੋਅਜਜ਼ੇ (ਕਰਾਮਾਤ) ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਹੈ।

ਇਹ ਆਮ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖ ਆਪਣੀ ਤਵਾਰੀਖ਼ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਲਿਖੀ ਨਹੀਂ। ਪਰ, ਇਹ ਗੱਲ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਹੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਤਵਾਰੀਖ਼ ਨੂੰ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹੱਥੀਂ ਲਿਖਿਆ ਸੀ ਤੇ ਉਹ ਵੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ। ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ, ਮਾਝ ਦੀ ਵਾਰ, ਬਾਬਰ ਦੇ ਹਮਲੇ ਬਾਰੇ ਸ਼ਬਦ ਤਵਾਰੀਖ਼ ਨੂੰ ਸਮਾਈ ਬੈਠੇ ਹਨ। 'ਸੱਤਾ ਤੇ ਬਲਵੰਡ ਦੀ ਵਾਰ' ਅਤੇ 'ਭੱਟਾਂ ਦੇ ਸਵੈਯੇ' ਵੀ ਤਾਂ ਤਵਾਰੀਖ਼ ਹੀ ਹਨ। ਇਹ ਉਹ ਤਵਾਰੀਖ਼ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਵਾਸਤੇ ਇਕ ਸਦੀਵੀ ਪੈਗ਼ਾਮ ਤੇ ਫ਼ਲਸਫ਼ਾ ਵੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੈ।

ਹਾਂ! ਪੱਛਮੀ ਲੋਕ ਜਿਸ ਨੂੰ 'ਹਿਸਟਰੀ' ਆਖਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਸ਼ਾਇਦ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਬਹੁਤ ਦੇਰ ਪਿੱਛੋਂ ਲਿਖਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਸਾਹਿਬ ਵੱਲੋਂ ਲਿਖਵਾਈ 'ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਅਸਲ ਜਨਮਸਾਖੀ' (ਜੋ ਹੁਣ ਮਿਲਦੀ ਨਹੀਂ) ਅਤੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਦੀਆਂ ਵਾਰਾਂ ਇਹੋ ਜਿਹੀ 'ਹਿਸਟਰੀ' ਆਖੀਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ।

ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਦੀ ਤਵਾਰੀਖ਼ ਬਾਰੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ, ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਅਤੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੇ ਵੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਲਿਖੀਆਂ। ਪੁਰਾਣੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਲਿਖਾਰੀ, ਨਫ਼ਰਤ ਅਤੇ ਗੁੱਸੇ ਵਿਚ, ਸਿੱਖ ਤਵਾਰੀਖ਼ ਨੂੰ ਵਿਗਾੜਦੇ ਰਹੇ। ਅੰਗਰੇਜ਼, ਪੱਖਪਾਤੀ ਸੋਮਿਆਂ ਦੇ ਅਧਾਰ 'ਤੇ (ਅਤੇ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਹੇਠ ਵੀ) ਲਿਖ ਕੇ, ਜ਼ਿਆਦਤੀਆਂ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਫ਼ਿਰਕੂ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਫ਼ਿਰਕਾ ਮੰਨਣ 'ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦੇਣ ਵਾਸਤੇ, ਝੂਠ ਅਤੇ ਈਰਖਾ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਲੈ ਕੇ, ਇਸ ਵਿਚ ਖੋਟ ਪਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਛੁਟਿਆ ਕੇ ਜਾਂ ਨਫ਼ਰਤ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸਿੱਖ ਤਵਾਰੀਖ਼ ਦਾ ਰੇਪ ਸੀ। ਉਂਞ ਸਿੱਖ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਨੇ ਵੀ ਘਟ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਸੋਮਿਆਂ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਅਤੇ ਅੰਨ੍ਹੀ ਸ਼ਰਧਾ ਕਾਰਨ ਕੁਝ ਸਿੱਖ ਲਿਖਾਰੀ ਵੀ ਸਿੱਖ ਤਵਾਰੀਖ਼ ਨੂੰ ਧੁੰਧਲਾ ਕਰਨ ਦੇ ਜ਼ਿੰਮੇਦਾਰ ਬਣੇ। ਪਰ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧ ਖ਼ਤਰਨਾਕ ਸਨ (ਭਾਈ) ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਤੇ (ਗਿਆਨੀ) ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਗਪੌੜੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕਾਰਨ ਸਿੱਖ ਤਵਾਰੀਖ਼ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਗ਼ਲਤ ਪੇਸ਼ ਹੋ ਕੇ ਮਕਬੂਲ ਵੀ ਹੋ ਗਿਆ। ਇੰਞ ਹੀ, ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਭੰਗੂ ਵੀ, ਕੁਝ ਜ਼ਬਾਨੀ ਗੱਲਾਂ ਨੂੰ ਅਧਾਰ ਬਣਾ ਕੇ, ਕੁਝ ਸਰੂਪ ਦਾਸ ਭੱਲਾ ਦੇ ਝੂਠ ਨਾਲ ਭਰੇ 'ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼' ਨੂੰ ਅਪਣਾਉਣ ਕਰ ਕੇ ਅਤੇ ਕੁਝ ਜ਼ਾਤੀ ਅਤੇ ਧੜੇਬੰਦਕ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰ ਕੇ ਵੀ ਗ਼ਲਤ ਗੱਲਾਂ ਨੂੰ ਤਵਾਰੀਖ਼ ਬਣਾ ਗਿਆ।

ਜਾਣ ਬੁਝ ਕੇ ਗ਼ਲਤ ਲਿਖਣ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿਚ ਜੰਡਿਆਲੇ ਦੇ ਹੰਦਾਲੀਏ (ਬਿਧੀਚੰਦੀਏ) ਅਤੇ ਸਿੱਖੀ ਵਿਚੋਂ ਰੱਦ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਮੀਣੇ (ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ ਤੇ ਮਿਹਰਬਾਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਾਰਿਸ) ਅਤੇ ਸਰੂਪ ਦਾਸ ਭੱਲਾ ਵਰਗੇ ਵੀ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਜਠੇਰਿਆਂ (ਵੱਡੇ-ਵਡੇਰਿਆਂ) ਨੂੰ ਉਚਿਆਉਣ ਜਾਂ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ, ਬਥੇਰਾ ਕੁਝ ਝੂਠ ਲਿਖ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਤਵਾਰੀਖ਼ ਵਿਚ ਰੌਲ-ਘਚੌਲਾ ਪਾਇਆ। '*ਗੁਰਬਿਲਾਸ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਛੇਵੀਂ*' ਦੇ ਗੁਮਨਾਮ ਲੇਖਕ, ਕੋਇਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵੀ ਆਪਣੇ-ਆਪਣੇ 'ਗੁਰਬਿਲਾਸ' ਵਿਚ, ਬੇਈਮਾਨੀ ਨਾਲ ਜਾਂ

ਬੇਸਮਝੀ ਕਾਰਨ, ਸੱਚ ਤੇ ਝੂਠ ਨੂੰ ਰਲਗੱਡ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ ਛਿਬਰ (*ਬੰਸਾਵਲੀਨਾਮਾ ਦਸਾਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀਆਂ ਦਾ*) ਭਾਵੇਂ ਬੜਾ ਕੀਮਤੀ ਤਵਾਰੀਖ਼ੀ ਮਸਾਲਾ ਤਾਂ ਦੇ ਗਿਆ ਪਰ ਉਸ ਨੇ ਵੀ ਬ੍ਰਾਹਮਣਵਾਦੀ ਮਿਲਾਵਟ ਪਾ ਕੇ ਸਿੱਖ ਫ਼ਲਸਫ਼ਾ ਤੇ ਤਵਾਰੀਖ਼ ਵਿਗਾੜਨ ਵਿਚ ਰੋਲ ਅਦਾ ਕੀਤਾ।

ਹਾਂ! ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਹਿਸਟੋਰੀਅਨ ਨੇ ਸਹੀ ਸਿੱਖ ਤਵਾਰੀਖ਼ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਦੀ ਸੋਚ ਨਾਲ ਸਿੱਖ ਤਵਾਰੀਖ਼ ਦੇ ਕੁਝ ਹਿੱਸੇ ਨੂੰ ਸੁਧਾਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਪਰ ਉਹ ਛੇਤੀ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰ ਗਏ। (ਪਰ ਉਹ ਜੋ ਕਰ ਗਏ ਉਹ ਕਮਾਲ ਹੀ ਹੈ)। ਪ੍ਰੋ. ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਜੀਵਨੀ 'ਤੇ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਪਰ ਉਹ '*ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਰਪਣ*' ਵਰਗੇ ਮਹਾਨ ਪ੍ਰਾਜੈਕਟ ਕਾਰਨ ਇਸ ਪਾਸੇ ਵਧੇਰਾ ਕੰਮ ਨਾ ਕਰ ਸਕੇ।

ਹਿੰਦੂਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸ਼ਰਧਾ ਰਾਮ ਫ਼ਿਲੌਰੀ (*ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਰਾਜ ਦੀ ਵਿਥਿਆ*) ਨੇ ਤਾਂ ਸਿੱਖ ਨਫ਼ਰਤ ਦਾ ਸ਼ਰੇਆਮ ਇਜ਼ਹਾਰ ਕੀਤਾ। ਗੋਕਲ ਚੰਦ ਨਾਰੰਗ (*ਟਰਾਂਸਫ਼ਾਰਮੇਸ਼ਨ ਆਫ਼ ਸਿੱਖਇਜ਼ਮ*) ਤੇ ਇੰਦੂ ਭੂਸ਼ਨ ਬੈਨਰਜੀ (*ਐਵੋਲੂਸ਼ਨ ਆਫ਼ ਸਿੱਖਇਜ਼ਮ*) ਸਿੱਖ ਫ਼ਲਸਫ਼ੇ ਤੋਂ ਅਣਜਾਣ ਹੋਣ ਕਰ ਕੇ ਵੀ ਅਤੇ ਹਿੰਦੂ ਫ਼ਿਰਕਾਪ੍ਰਸਤੀ ਦੇ ਅਸਰ ਹੇਠਾਂ ਵੀ ਸਿੱਖ ਤਵਾਰੀਖ਼ ਨਾਲ ਬੇਇਨਸਾਫ਼ੀ ਕਰ ਗਏ। ਆਰੀਆ ਸਮਾਜੀ ਲੇਖਕ ਦੌਲਤ ਰਾਏ (ਲੇਖਕ *ਸਾਹਿਬੇ ਕਮਾਲ*) ਨੇ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ 'ਵੱਡਾ ਤੇ ਸੱਚਾ ਹਿੰਦੂ' ਸਾਬਿਤ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਰੱਜ ਕੇ ਕੁਫ਼ਰ ਤੋਲਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸਿਫ਼ਤ ਵਿਚ ਕੁਝ ਕੁ ਚਾਪਲੂਸੀ ਭਰੇ ਅਤੇ ਸਜਾਵਟ ਵਾਲੇ ਫ਼ਿਕਰੇ ਲਿਖ ਕੇ ਕਈ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਬੇਵਕੂਫ਼ ਵੀ ਬਣਾਇਆ। ਇਕ ਹੋਰ ਆਰੀਆ ਸਮਾਜੀ ਲੇਖਕ ਜਾਦੂ ਨਾਥ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਮੁਗ਼ਲਾਂ ਦੀ ਹਿਸਟਰੀ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਿਆਂ ਸਿੱਖ ਤਵਾਰੀਖ਼ ਨਾਲ ਖ਼ੂਬ ਧੱਕਾ ਕੀਤਾ। ਹਿੰਦੂਆਂ ਵਿਚੋਂ, ਸਿੱਖ ਤਵਾਰੀਖ਼ ਬਾਰੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧ ਕੰਮ ਡਾ: ਹਰੀ ਰਾਮ ਗੁਪਤਾ ਨੇ ਕੀਤਾ, ਪਰ ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਦੇ ਆਰੀਆ ਸਮਾਜੀ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਤਵਾਰੀਖ਼ ਵਿਚ ਖੋਟ ਪਾਉਣ 'ਤੇ ਮਜਬੂਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਹ ਐਨਾ ਵੱਡਾ ਕੰਮ ਕਰ ਕੇ ਵੀ ਆਪਣੀ ਕਦਰ ਨਾ ਪੁਆ ਸਕਿਆ।

ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਈਸਾਈ ਮਿਸ਼ਨਰੀਆਂ ਨੇ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਅਤੇ ਪਲਾਨਿੰਗ ਹੇਠ ਸਿੱਖ ਧਰਮ, ਤਵਾਰੀਖ਼ ਅਤੇ ਕਲਚਰ ਨੂੰ ਖ਼ੂਬ ਵਿਗਾੜਿਆ। ਭਾਵੇਂ ਈਸਾਈਆਂ ਵਿਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੀ ਗ਼ਲਤ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਅਰਨੈਸਟ ਟਰੰਪ ਨੇ ਕੀਤੀ ਸੀ ਪਰ ਉਸ ਦੀ ਗ਼ਲਤੀ ਦੇ ਪਿਛੋਕੜ ਵਿਚ ਉਸ ਦੇ ਹਿੰਦੂ ਸਲਾਹਕਾਰ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਜਾਣ-ਬੁਝ ਕੇ ਗ਼ਲਤ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਪਰ ਐਂਟੀ-ਸਿੱਖ ਪਰਚਾਰ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਆਗੂ ਈਸਾਈ ਪਰਚਾਰਕ ਡਬਲਯੂ. ਏਚ. ਮਕਲਾਊਡ ਸੀ ਜੋ ਕਰਿਸਚੀਅਨ ਕਾਲਜ ਬਟਾਲਾ ਵਿਚ ਈਸਾਈ ਮਿਸ਼ਨਰੀ ਵਜੋਂ ਆਇਆ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਈਸਾਈਅਤ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਵਾਸਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਹਥਿਆਰ ਸੀ: ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਜੀਵਨੀਆਂ, ਗੁਰਬਾਣੀ, ਸਿੱਖ ਫ਼ਿਲਾਸਫ਼ੀ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਕਲਚਰ ਨੂੰ ਛੁਟਿਆਉਣਾ, ਹਾਸੋਹੀਣਾ ਪੇਸ਼ ਕਰਨਾ ਤੇ ਇਸ ਵਿਚ ਝੂਠ ਨੂੰ ਰਲਗੱਡ ਕਰਨਾ। ਈਸਾਈ ਅਦਾਰਿਆਂ ਦੀ ਮਦਦ ਤੇ ਸਰਪਰਸਤੀ ਨਾਲ ਮਕਲਾਊਡ ਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਏਜੰਟ ਖ਼ਰੀਦਣ ਵਿਚ ਕੋਈ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਨਾ ਆਈ। ਜੇ. ਐਸ. ਗਰੇਵਾਲ, ਹਰਜੋਤ ਓਬਰਾਏ, ਪਿਸ਼ੌਰਾ ਸਿੰਘ, ਗੁਰਿੰਦਰ ਮਾਨ, ਸੁਰਜੀਤ ਹਾਂਸ ਵਗ਼ੈਰਾ ਉਸ ਦੇ ਹੱਥੇ ਚੜ੍ਹ ਗਏ। ਪਰ ਸਿੱਖ ਲੀਡਰਾਂ ਦੀ ਕਮਾਲ ਵੇਖੋ! ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪਿਸ਼ੌਰਾ ਸਿੰਘ, ਗੁਰਿੰਦਰ ਮਾਨ, ਜੇ. ਐਸ. ਗਰੇਵਾਲ ਵਰਗਿਆਂ ਨੂੰ ਗਰਾਂਟਾਂ, ਸਿਰੋਪਾਓ ਅਤੇ ਐਵਾਰਡ ਵੀ ਦਿੱਤੇ। ਸਿੱਖ ਤਾਂ ਏਡੇ ਭੋਲੇ ਹਨ ਕਿ

ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਤਾਂ ਦੌਲਤ ਰਾਏ ਦੀ ਕਿਤਾਬ 'ਸਾਹਿਬੇ ਕਮਾਲ', ਜਿਸ ਨੂੰ ਆਰੀਆ ਸਮਾਜ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਪਰਚਾਰ ਵਾਸਤੇ ਛਾਪਿਆ ਸੀ, ਦੀਆਂ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਕਾਪੀਆਂ ਛਾਪ ਕੇ, ਵੰਡ ਕੇ ਆਪਣੇ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਹੀ ਪਰਚਾਰ ਕੀਤਾ।

ਕੁਝ ਸਿੱਖ ਲੇਖਕਾਂ ਨੇ 'ਪੰਥਕ' ਹੋਣ ਦਾ ਮੁਖੌਟਾ ਲਾ ਕੇ ਵੀ ਸਿੱਖ ਤਵਾਰੀਖ਼ ਨਾਲ ਬੇਇਨਸਾਫ਼ੀ ਕੀਤੀ। ਸਤਿਬੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜਨਮਸਾਖੀਆਂ, ਗੁਰਬਿਲਾਸਾਂ, ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਤੇ ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਨੂੰ ਤਕਰੀਬਨ ਹੂ-ਬ-ਹੂ ਵਾਰਤਕ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। 2004 ਵਿਚ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਬੈਨਰ ਹੇਠ, ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਛਪੇ, 'ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ' (ਸੰਪਾਦਕ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਸਿੰਘ-ਖੜਕ ਸਿੰਘ) ਵਿਚ ਵੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਗ਼ਲਤੀਆਂ ਦਾ ਮਹਾਨ ਖ਼ਜ਼ਾਨਾ ਭਰਿਆ ਪਿਆ ਹੈ।

ਇਹ ਸਾਰਾ ਕੁਝ ਵੇਖ ਕੇ ਸੰਜੀਦਾ ਸਿੱਖ ਪ੍ਰਚਾਰਕਾਂ, ਵਿਦਵਾਨਾਂ, ਆਗੂਆਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਪੰਥ ਦਰਦੀਆਂ ਨੇ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖ ਤਵਾਰੀਖ਼ ਨੂੰ ਸਹੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਉਸ ਨਿਸ਼ਾਨੇ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਵਲ ਕਿਤਾਬ 'ਸਿੱਖ ਤਵਾਰੀਖ਼' ਪਹਿਲਾ ਕਦਮ ਸੀ। (ਇਸ ਵਿਚ ਜ਼ਰੂਰ ਕੁਝ ਊਣਤਾਈਆਂ ਰਹਿ ਗਈਆਂ ਹੋਣਗੀਆਂ। ਸੰਜੀਦਾ ਸੱਜਣਾਂ ਦੇ ਸੁਝਾਵਾਂ ਦੀ ਇੰਤਜ਼ਾਰ ਰਹੇਗੀ। ਗ਼ਲਤੀਆਂ ਦੂਰ ਕਰਨਾ ਸਾਡਾ ਫ਼ਰਜ਼ ਹੈ, ਯਕੀਨਨ ਨਿਭਾਵਾਂਗੇ)। ਪਰ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਆਰ. ਐਸ. ਐਸ. ਦੇ ਸਿੱਖ ਵਿੰਗ 'ਰਾਸ਼ਟਰੀਆ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤ' ਨੇ ਕਾਵੈਂਟਰੀ ਦੀ ਪੁਲਿਸ ਕੈਟ ਲਵਸ਼ਿੰਦਰ ਡਲੇਵਾਲ, ਬਦਕਾਰ ਰਣਜੀਤ ਰਾਣਾ (ਜੋ ਬ੍ਰਿਮਿੰਘਮ, ਤੋਂ 'ਸਾਹਿਬ' ਨਾਂ ਦਾ ਪਰਚਾ, ਚਾਰ-ਪੰਜ ਸੌ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ, ਛਾਪਦਾ ਹੈ), ਵਿਭਚਾਰੀ ਗੁਰਦੀਪ ਜਗਬੀਰ ਤੇ ਸੁਰਜੀਤ ਘੁੰਮਣ (ਦੋਵੇਂ ਪੰਜਾਬ ਰੇਡੀਓ ਲੰਡਨ), www.panthicweekly.com, www.sangatsansar.com/net, www.tapoban.com, www.guppshupp.com, ਅਤੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਵੈੱਬ ਸਾਈਟਾਂ ਰਾਹੀਂ 'ਸਿੱਖ ਤਵਾਰੀਖ਼' ਦੇ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਬਹੁਤ ਪਰਾਪੇਗੰਡਾ ਕਰਵਾਇਆ ਤਾਂ ਜੋ ਸੱਚ ਸਾਹਮਣੇ ਨਾ ਆ ਸਕੇ ਪਰ ਪਾਠਕਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸਾਜ਼ਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਕਾਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਹ ਸਾਬਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਠੱਗਾਂ, ਆਰ.ਐਸ.ਐਸ ਦੇ ਏਜੰਟਾਂ ਤੇ ਗ਼ਦਾਰਾਂ ਦੀ ਖ਼ੂਬ ਪਛਾਣ ਹੈ।

ਜਿੱਥੋਂ ਤਕ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਦਾ ਸਬੰਧ ਹੈ, ਸਿੱਖ ਤਵਾਰੀਖ਼ ਵਿਚ ਇਸ ਪਰਵਾਰ ਨੇ ਮਹਾਨ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਕਰ ਕੇ ਕਮਾਲ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਪਾਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਪਰਵਾਰ ਵਿਚੋਂ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿਚੋਂ 56 ਦੀ ਤਫ਼ਸੀਲ ਤਾਂ ਇਸ ਕਿਤਾਬ ਵਿਚ ਹੀ ਪੇਸ਼ ਹੈ। ਇਸ ਪਰਵਾਰ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਨੇ ਇਨਸਾਫ਼ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਗਿਆਨੀ ਗਰਜਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਸ ਪਾਸੇ ਵਲ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਸੀ ਤੇ ਮੈਂ ਉਸ ਵਿਚ ਹੀ ਕੁਝ ਕਦਮ ਅੱਗੇ ਵਧਾਏ ਹਨ। ਆਮ ਲੇਖਕਾਂ ਨੇ ਤਾਂ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਸਿਵਾ ਇਸ ਪਰਵਾਰ ਵਿਚੋਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦਾ ਘਟ ਹੀ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਪਰਵਾਰ ਦੀਆਂ ਮਹਾਨ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਇਹ ਕਿਤਾਬ ਇਕ ਨਿੱਕਾ ਜਿਹਾ ਸਜਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚਲੀ ਕਾਫ਼ੀ ਸਮੱਗਰੀ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਕਿਤਾਬ 'ਗੁਰੂ ਦੇ ਸ਼ੇਰ' ਵਿਚ ਵੀ ਦਿੱਤੀ ਸੀ।

ਇਸ ਕਿਤਾਬ ਦੇ ਅਖ਼ੀਰ ਵਿਚ ਕੁਝ ਕੁਰਸੀ ਨਾਮੇ ਅਤੇ ਕਿਤਾਬ **ਸ਼ਹੀਦ ਬਿਲਾਸ** ਦਾ ਮੂਲ ਪਾਠ ਵੀ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।

- ਲੇਖਕ

ਜ਼ਿਕਰੇ-ਯਾਰਾਂ

ਇਸ ਕਿਤਾਬ ਦੇ ਲਿਖਣ ਦੌਰਾਨ ਕੁਝ ਸੱਜਣ ਬੜੇ ਮਿਹਰਬਾਨ ਰਹੇ। ਮੈਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਦਾ ਤਹਿ-ਦਿਲੋਂ ਸ਼ੁਕਰਗੁਜ਼ਾਰ ਹਾਂ:

ਡਾ: ਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਤੇ ਪ੍ਰੋ: ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕੌਰ (ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ), ਸ: ਗੁਰਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸ਼ਾਮਪੁਰਾ ਮੈਂਬਰ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ, ਸ. ਸੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਫਰੌੜੀ (ਬੈਲਜੀਅਮ), ਸ: ਕੁਲਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜਾਡਲਾ (ਸਪੇਨ), ਸ: ਨਛੱਤਰ ਸਿੰਘ ਬੈਂਸ (ਨਾਰਵੇ), ਸ. ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਅਣਖੀ, ਡਾ. ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ ਬਚਨ, ਸ: ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸਾਹਨੀ ਤੇ ਮੈਡਮ ਜਗਜੀਤ ਕੌਰ ਸਾਹਨੀ (ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਸਪੋਕਸਮੈਨ), ਸ: ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਦੀਪ (ਮੋਹਾਲੀ), ਸ: ਜਸਬਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਦੁਬਈ (ਹੁਣ ਮੋਹਾਲੀ), ਸ: ਰਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸ: ਰਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ (ਖਾਲਸਾ ਪੰਚਾਇਤ), ਸ: ਅਮਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਧਵਨ LIC, ਸ: ਤਰਸੇਮ ਸਿੰਘ ਚੇਅਰਮੈਨ ਦਿੱਲੀ, ਸ: ਦਿਲਬੀਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸ: ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ (ਕਲਕੱਤਾ), ਸ: ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਮਾਨ, ਸ: ਗੁਰਿੰਦਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਧਨੌਲਾ, ਡਾ: ਕੁਲਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਬਾਜਵਾ ਪਟਿਆਲਾ, ਛਬਾਲਾਂ ਵਾਲਾ ਕਨੇਡੀਅਨ ਬਾਈ 'ਖੋਜੀ ਕਾਫ਼ਿਰ', ਕਰਨਲ ਗੁਰਦੀਪ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸ. ਸੁਖਦੇਵ ਸਿੰਘ (ਮੋਹਾਲੀ), ਗਿਆਨੀ ਅਮਰੀਕ ਸਿੰਘ ਸੋਲਖੀਆਂ (ਮੋਹਾਲੀ), ਸ: ਅਮਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਚੰਦੀ ਉੱਤਰਾਂਚਲ, ਗਿਆਨੀ ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ ਥਾਈਲੈਂਡ ਵਾਲੇ, ਸ: ਸਤਨਾਮ ਸਿੰਘ ਪਾਉਂਟਾ ਸਾਹਿਬ, ਸ: ਦਲਬੀਰ ਸਿੰਘ ਸੱਤੋਵਾਲ ਤੇ ਬੀਬੀ ਹਰਪ੍ਰੀਤ ਕੌਰ (ਘੁਮਾਣ), ਸ: ਕੰਵਲਜੀਤ ਸਿੰਘ ਕੁੰਡਲ, ਸ: ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਮਟਵਾਣੀ, ਬੀਬੀ ਪਰਮਿੰਦਰ ਕੌਰ ਸੰਧੂ (ਪੰਮੀ ਸਿੱਧੂ), ਡਾ: ਅਮਰਜੀਤ ਕੌਰ (ਇੱਬਨ ਕਲਾਂ), ਬੀਬੀ ਜਗਮੋਹਣ ਕੌਰ (ਬੱਸੀ ਪਠਾਣਾਂ), ਬੀਬੀ ਗੁਰਦੀਪ ਕੌਰ ਦੀਪੀ।

(ਇੰਗਲੈਂਡ ਤੋਂ): ਮੇਅਰ ਸ: ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੰਮੂ ਬਾਰਕਿੰਗ, ਬੀਬੀ ਬਲਵਿੰਦਰ ਕੌਰ ਚਾਹਲ ਸਾਊਥਾਲ, ਸ: ਗੁਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸਾਚਾ ਬਾਰਕਿੰਗ, ਸ: ਜਸਬੀਰ ਸਿੰਘ (ਪੰਜਾਬ ਰੇਡੀਓ, ਲੰਡਨ), ਸ: ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ ਅਣਖੀ ਲਿਵਰਪੂਲ।

(ਕਨੇਡਾ ਤੇ ਅਮਰੀਕਾ ਤੋਂ): (ਐਡਮਿੰਟਨ ਤੋਂ:) ਡਾ: ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ ਸੇਖੋਂ; (ਵਿਨੀਪੈਗ ਤੋਂ:) ਸ: ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ; (ਟਰਾਂਟੋ-ਬਰੈਂਪਟਨ ਤੋਂ:) ਸ: ਬਲਕਰਨ ਸਿੰਘ, ਸਿੱਖ ਟੀ.ਵੀ. ਵਾਲੇ ਸ: ਰਘਬੀਰ ਸਿੰਘ ਸਮੱਘ, ਸ: ਮਨਜੀਤ ਸਿੰਘ ਮਾਂਗਟ, ਸ: ਗੁਰਦੇਵ ਸਿੰਘ ਸੰਧਾਵਾਲੀਆ, ਸ: ਸਚੇਤ ਸਿੰਘ (ਤਿੰਨੇ *ਗੁਰ: ਸਿੱਖ ਲਹਿਰ*, ਬਰੈਂਪਟਨ, ਟਰਾਂਟੋ); (www.gurupanth.com ਦੇ:) ਸ: ਗੁਰਪ੍ਰੀਤ ਸਿੰਘ ਮਿਸੀਸਾਗਾ, ਸ: ਗੁਰਪ੍ਰੀਤ ਸਿੰਘ ਕੇਂਬਰਿਜ, ਸ: ਇਕਬਾਲ ਸਿੰਘ IBM, ਸ: ਤਰਨਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਸ: ਰੇਸ਼ਮ ਸਿੰਘ, ਸ; ਸਤਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਰਾਣਾ, ਸ: ਹਰਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਸ: ਦਲਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ; (ਮੌਂਟਰੀਆਲ ਤੋਂ:) ਸ: ਹਰਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪਾਤਰ; (ਸਰੀ-ਵੈਨਕੂਵਰ ਤੋਂ:) ਸ: ਸੌਦਾਗਰ ਸਿੰਘ, ਸ: ਬਲਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਖਹਿਰਾ, ਸ: ਜਗਤਾਰ ਸਿੰਘ ਸੰਧੂ, ਸ: ਸੁਖਮਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਚੀਮਾ, ਸ: ਪਰਵਕਾਰ ਸਿੰਘ; (ਕੈਲੇਫ਼ੋਰਨੀਆ, ਅਮਰੀਕਾ ਤੋਂ:) ਸ: ਸੁਖਮਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਬਰਾੜ।

ਪੰਥ ਰਤਨ ਸ਼ਹੀਦ ਜਥੇਦਾਰ ਤਲਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਜਥੇਦਾਰ ਜਗਦੇਵ ਸਿੰਘ ਖੁੱਡੀਆਂ, ਸ: ਭਾਨ ਸਿੰਘ, ਪੰਥ ਰਤਨ ਸ. ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੋਸ਼, ਫ਼ਖ਼ਰੇ ਕੌਮ ਸ. ਜਗਮੋਹਣ ਸਿੰਘ ਗਿਆਨੀ (ਲੁਧਿਆਣਾ), ਸ. ਕੁਲਦੀਪ ਸਿੰਘ (ਨਿਊਯਾਰਕ), ਅੰਬੈਸਡਰ ਆਫ਼ ਸਿੱਖਇਜ਼ਮ ਸ. ਖ਼ਜ਼ਾਨ ਸਿੰਘ (ਕਲਕੱਤਾ), ਪ੍ਰੋ: ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ ਪਟਿਆਲਾ, ਡਾ: ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ, ਜੋ ਸਾਡੇ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਰਹੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿਆਰ ਦੀ ਯਾਦ ਹਮੇਸ਼ਾ ਇਸ ਸੀਨੇ ਵਿਚ ਕਾਇਮ ਰਹੇਗੀ।

ਸ: ਗੁਰਸਾਗਰ ਸਿੰਘ (ਸਿੰਘ ਬਰਦਰਜ਼), ਡਾ. ਦਵਿੰਦਰਪਾਲ ਸਿੰਘ (ਸਿੱਖ ਬੁੱਕ ਕੰਪਨੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ), ਸ: ਗੁਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਰਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ (ਪ੍ਰਿੰਟਵੈੱਲ ਪ੍ਰੈਸ) ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਦਾ ਸ਼ੁਕਰੀਆ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਇਸ ਵਕਤ ਲਿਖਣੇ ਭੁੱਲ ਗਿਆ ਹੋਵਾਂਗਾ।

ਡਾ: ਹਰਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਦਿਲਗੀਰ

ਬ੍ਰਮਿੰਘਮ, ਇੰਗਲੈਂਡ, 24 ਜੂਨ 2010, ਸ਼ਹੀਦੀ ਦਿਨ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ

ਸਿੱਖ ਤਵਾਰੀਖ਼ ਦੇ ਅਣਥੱਕ ਖੋਜੀਆਂ

ਗਿਆਨੀ ਗਰਜਾ ਸਿੰਘ,

ਗਿਆਨੀ ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ (ਰੀਸਰਚ ਸਕਾਲਰ)

ਤੇ

ਸ: ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਅਸ਼ੋਕ

ਦੀ ਸਿੱਖ ਅਦਬ ਨੂੰ ਦੇਣ ਦੇ ਨਾਂ

ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਦੇ ਖ਼ਾਨਦਾਨ ਦਾ ਪਿਛੋਕੜ

ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਪਰਮਾਰ ਰਾਜਪੂਤ ਸਨ (**ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਸਾਬਿਤ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਦੁਲੱਟ ਜੱਟ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਝੂਠ ਵੀ ਲਿਖ ਮਾਰਿਆ ਸੀ**)। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਿਛੋਕੜ 'ਖਾਨ ਦੇਸ' ਦਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਬੁਰਹਾਨਪੁਰ (ਮੌਜੂਦਾ ਮੱਧ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਦਾ ਇਕ ਵੱਡਾ ਸ਼ਹਿਰ) ਸੀ; ਖਾਨ ਦੇਸ ਨੂੰ 'ਧਾਰ ਦੇਸ' ਵੀ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਤਾਪਤੀ ਨਦੀ ਦੇ ਦੱਖਣ ਦਾ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਇਲਾਕਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰਿਆਸਤ ਸੀ। ਤਾਪਤੀ ਦੇ ਉੱਤਰ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ ਮਾਂਡੂ ਕੌਮ ਦਾ ਰਾਜ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮਾਂਡੂਆਂ ਨਾਲ ਟਕਰਾਅ ਅਕਸਰ ਚਲਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਇਕ ਵਾਰ ਸ਼ੋਲਾਪੁਰ ਵਿਚ ਅਜਿਹੀ ਜੰਗ ਹੋਈ ਕਿ ਸਾਰੇ ਮਰਦ ਮਾਂਡੂਆਂ ਨੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰਿਆਸਤ 'ਤੇ ਧਾਵਾ ਬੋਲ ਦਿੱਤਾ। ਪਰਮਾਰਾਂ ਨੇ ਵੀ ਅਜਿਹੇ ਜੌਹਰ ਦਿਖਾਏ ਕਿ ਸ਼ੋਲਾਪੁਰ ਦੇ ਮਾਂਡੂਆਂ ਦਾ ਨਾਂ-ਨਿਸ਼ਾਨ ਮਿਟਾ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਭੱਟ ਵਹੀਆਂ ਵਿਚ ਵੀ ਮਿਲਦਾ ਹੈ:

ਬਲਉੱਤ ਪੰਵਾਰ ਬਾਂਕੇ ਧੈਰਪੁਰ ਕੇ ਜਲਹਾਨੌਂ
ਸਾਤੋਂ ਭੁਜਾ ਤੁਮਾਰੀ, ਤਉਸੈ ਕਉਨ ਅਰੈ।
ਭਾਗੂ, ਕੁਰੀਆ, ਬਾਜੂ, ਸੁਖੀਆ, ਰਨੂ, ਸ਼ਾਮਾ,
ਸੰਗਤੀ, ਘੁਰੇ ਦਮਾਮੇ ਦੂਹਰੇ ਮੋਹਰੇ ਹੋ ਹੋ ਲਰੈ।
ਬੱਲੂ ਰਾਉ ਕੇ ਮਲੂਕੀ ਜਨਮੀ, ਜਗ ਮੇਂ ਉਜਲ ਹੋਈ।
ਭਾਗੂ ਤੇਰੇ ਹਾਥ ਸਰ ਕੋਲ ਬਾਂਧੀ,
ਮੁਖ ਬੀੜਾ ਖਾਇਆ ਤੇਰੀ ਬੰਗੇਸ਼ਰ ਹਲਕ ਪਰੈ।
ਪਾਂਚ ਹਜ਼ਾਰੀ ਕਾ ਮਨਸਬ ਤਊ ਪਾ ਕੇ ਰੋਸ਼ਨ ਕੀਆ
ਭਾਰਾ ਬੱਲੂ ਕਾ ਤੇਰਾ ਨਾਮ ਚਹੁੰ ਕੁੰਟੀ ਮੁਖ ਰਹੈ।
ਬਲੂ, ਨਠੀਆ ਸਮ ਕੀਆ ਤਊ ਸਾਕਾ
ਕਮਾਲ ਖਾਨ ਕੇ ਬਰਛੀ ਲਾਈ ਤੇਰੀ ਸਾਂਗ ਝਰਮਲ ਕਰੈ।
ਖਾਂਡੂ ਸੇ ਵਿਗੜੀ ਨਰਬਦਾ ਘਾਟੀ
ਖਾਨ ਦੇਸ ਪਰ ਕਾਇਆ ਛੋਰਾ ਨਹੀਂ ਦਾਨਾਂ
ਸ਼ੋਲਾਪੁਰ ਕੇ ਖਾਂਡੂ ਸਭੀ ਮਰੈ।
ਜਸ ਜੋੜ ਕੇਸੋ ਭੱਟ ਭਨਿਆ,
ਸਤਰਾ ਸੈ ਪਚਾਵਨ ਸ਼ੋਲਾਪੁਰ ਕੇ ਮਲਹਾਨ
ਤੇਰਾ ਨਾਮ ਤਿਰਲੋਕੀ ਸਭ ਉਚਰੈ।

ਇਹ ਖ਼ਾਨਦਾਨ ਰਾਜਾ ਬਿਕਰਮਾਜਿੱਤ ਦੇ ਵਾਰਿਸਾਂ ਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਪਰਵਾਰ ਦਾ ਕੁਰਸੀਨਾਮਾ ਭੱਟ ਵਹੀਆਂ ਵਿਚ 968 ਸੰਮਤ (ਸੰਨ 911) ਤੋਂ ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਦ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵੱਡਾ ਵਡੇਰਾ ਸਾਂਤਲ ਪਰਮਾਰ 'ਖਾਨ ਦੇਸ' ਦਾ ਰਾਜਾ ਬਣਿਆ ਸੀ; ਉਸ ਦੀ ਮੌਤ 1007 ਬਿਕਰਮੀ (ਸੰਨ 950) ਵਿਚ ਹੋਈ ਸੀ। ਸਾਂਤਲ ਦੇ ਤਿੰਨ ਪੁੱਤਰ ਸਨ; ਵੱਡਾ ਮੱਘ ਸੀ ਤੇ ਛੋਟੇ ਸਨ: ਮੁੰਵ ਤੇ ਸਿੰਧਲ। ਮੱਘ 950 ਵਿਚ ਤਖ਼ਤ 'ਤੇ ਬੈਠਾ; 974 ਵਿਚ ਉਸ ਦੀ ਮੌਤ ਮਗਰੋਂ ਉਸ ਦਾ ਭਰਾ ਮੁੰਵ ਰਾਜਾ ਬਣਿਆ। ਮੁੰਵ 1018 ਵਿਚ ਮਰਿਆ ਤੇ ਉਸ ਮਗਰੋਂ ਉਸ ਦਾ ਭਤੀਜਾ (ਮੱਘ ਦਾ ਪੁੱਤਰ) ਤੇ ਗੋਦ ਲਿਆ ਪੁੱਤਰ ਭੋਜ ਰਾਜਾ ਬਣਿਆ। ਇਹ ਬਹੁਤ ਦਾਨੀ ਰਾਜਾ ਸੀ; ਇਸ ਦੇ ਸੁਭਾਅ ਤੋਂ ਹੀ ਇਹ ਅਖਾਉਤ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੋਈ ਸੀ: "ਕਹਾਂ ਰਾਜਾ ਭੋਜ ਕਹਾਂ ਗੰਗੂ ਤੇਲੀ।" ਭੋਜ ਨੇ 42 ਸਾਲ ਰਾਜ ਕੀਤਾ 1060 ਵਿਚ ਉਸ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਜੈਸੀ ਤਖ਼ਤ 'ਤੇ ਬੈਠਿਆ ਤੇ 1108 ਵਿਚ ਉਸ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਪੁੱਤਰ

ਸਪਤ ਮੁਕਟ ਰਾਜਾ ਬਣਿਆ; 1152 ਵਿਚ ਉਸ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਚਿਤ੍ਰ ਮੁਕਟ ਗੱਦੀ 'ਤੇ ਬੈਠਿਆ। ਉਸ ਮਗਰੋਂ 1198 ਵਿਚ ਚਿਤ੍ਰ ਮੁਕਟ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਉਦੈ ਦੀਪ ਤਖ਼ਤ ਨਸ਼ੀਨ ਹੋਇਆ। ਉਦੈ ਦੀਪ ਦਾ ਵੱਡਾ ਪੁੱਤਰ ਜਗਦੇਵ ਸੀ। ਉਹ ਵੀ ਰਾਜਾ ਭੋਜ ਵਾਂਗ ਮਹਾਂ ਦਾਨੀ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਇਹ ਜਨੂੰਨ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਵੀ ਦਾਨ ਦੇ ਦਿੱਤਾ (ਜਗਦੇਵ ਦੇ ਦੋ ਪੁੱਤਰ ਸਨ: 'ਬਲ' ਤੇ 'ਸੇਖੋਂ'; ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਜੱਟਾਂ ਦੀਆਂ ਦੋ ਗੋਤਾਂ ਚੱਲੀਆਂ ਸਨ)।

ਭਾਵੇਂ ਜਗਦੇਵ ਕੁਝ ਘੜੀਆਂ ਵੱਡਾ ਸੀ ਪਰ ਕਿਉਂ ਕਿ ਰਾਜੇ ਉਦੈ ਦੀਪ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਜਨਮ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਦੂਜੀ ਰਾਣੀ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਰਣਧੌਲ ਤੋਂ ਜ਼ਰਾ ਮਗਰੋਂ ਮਿਲੀ ਸੀ ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਉਦੈ ਦੀਪ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਉਸ ਦਾ ਦੂਜਾ ਪੁੱਤਰ ਰਣਧੌਲ ਤਖ਼ਤ 'ਤੇ ਬੈਠਿਆ। ਰਣਧੌਲ ਦੀ ਮੌਤ ਮਗਰੋਂ ਉਸ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਉਧਾਰ 1256 ਵਿਚ, ਉਸ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਅੰਬੀਆ 1297 ਵਿਚ, ਉਸ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਲੋਈਆ 1339 ਵਿਚ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਛਾਹਾ 1395 ਵਿਚ ਗੱਦੀ 'ਤੇ ਬੈਠਾ। ਇਸ ਮਗਰੋਂ ਛਾਹਾ ਦਾ ਭਤੀਜਾ (ਤੇ ਬੀਂਝਾ ਦਾ ਪੁਤਰ) ਸੋਮਾ, ਫਿਰ ਸੋਮੇ ਦਾ ਭਰਾ ਧਰਨਾ, ਫਿਰ ਛੋਟਾ ਭਰਾ ਦੇਸਾ, ਫਿਰ ਉਸ ਦੇ ਤਾਏ ਜਗਨਾ (ਪੁੱਤਰ ਬੀਂਝਾ) ਦਾ ਪੋਤਾ ਰਾਦਾ (ਪੁੱਤਰ ਲਾਲ), ਫਿਰ ਉਸ ਦਾ ਛੋਟਾ ਪੁੱਤਰ ਕਾਲੂ, ਫਿਰ ਉਸ ਦਾ ਦੂਜਾ ਛੋਟਾ ਪੁੱਤਰ ਆਸਲ ਤੇ ਉਸ ਮਗਰੋਂ ਆਸਲ ਦਾ ਭਤੀਜਾ ਜੱਲਾ (ਪੁੱਤਰ ਲਖਮਣ) ਗੱਦੀ 'ਤੇ ਬੈਠਾ। ਜੱਲਾ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਉਸ ਛੋਟਾ ਭਰਾ ਨਰਸੀ ਤਖ਼ਤ ਨਸ਼ੀਨ ਹੋਇਆ।

ਇਸ ਮਗਰੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰਿਆਸਤ ਇਨ੍ਹਾਂ ਹੱਥੋਂ ਨਿਕਲ ਗਈ 'ਤੇ ਖਾਨ ਦੇਸ 'ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਰਾਜਿਆਂ ਨੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਪਰ ਅਣਖੀਲੇ ਪਰਮਾਰ ਰਾਜਪੂਤਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਈਆਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਰਿਆਸਤ ਵਿਚ ਹੀ ਗ਼ੁਲਾਮ ਬਣ ਕੇ ਰਹਿਣਾ ਮਨਜ਼ੂਰ ਨਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਮੁਲਕ ਛੱਡ ਕੇ ਉੱਤਰ ਵਲ ਚਲ ਪਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਿਰਮੌਰ ਰਿਆਸਤ ਵਿਚ ਰਹਿਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ; ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਜੱਲਾ ਵੀ ਸੀ। ਭੱਟ ਵਹੀਆਂ ਵਿਚ ਇਸ ਪਰਵਾਰ ਦੇ 1482 ਵਿਚ ਨਾਹਨ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋਣ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਜੱਲਾ ਦੇ ਪੁਤਰ ਦਾ ਜਨਮ ਹਾੜ ਸੁਦੀ ਪੰਜਵੀਂ 1539 ਸੰਮਤ (ਸੰਨ 1482) ਵਿਚ ਨਾਹਨ ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਸੰਨ 1525 ਤਕ, ਇਹ ਨਾਹਨ ਵਿਚ ਹੀ ਰਹੇ ਸਨ; ਜਿੱਥੇ ਸੰਮਤ 1582 (ਸੰਨ 1525) ਵਿਚ ਜੱਲਾ ਦੇ ਪੜਪੋਤੇ ਰਾਓ (ਪੁੱਤਰ ਚਾਹੜ) ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਕੁਝ ਚਿਰ ਮਗਰੋਂ ਇਹ ਪਰਵਾਰ ਨਾਹਨ ਤੋਂ ਸੂਬਾ ਮੁਲਤਾਨ ਵਿਚ ਚਲੇ ਗਏ ਸਨ ਤੇ ਇੱਥੋਂ ਦੇ ਇਕ ਪਿੰਡ ਅਲੀਪੁਰ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਮੁਜ਼ੱਫਰਗੜ੍ਹ (ਉਦੋਂ ਸੂਬਾ ਮੁਲਤਾਨ) ਰਹਿਣ ਲੱਗ ਪਏ ਸਨ। ਇੱਥੇ ਸਾਵਣ ਵਦੀ 2, ਸੰਮਤ 1600 (ਸੰਨ 1543) ਵਿਚ ਰਾਓ ਦੇ ਘਰ ਮੂਲੇ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ। ਭਾਈ ਮੂਲਾ ਦੇ ਘਰ ਬੱਲੂ (ਦਾਦਾ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ) ਦਾ ਜਨਮ 2 ਅਪ੍ਰੈਲ 1560 ਨੂੰ ਹੋਇਆ ਸੀ।

ਭਾਈ ਮੂਲਾ ਦੇ 14 ਪੁੱਤਰ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਬੱਲੂ (ਸ਼ਹੀਦ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ 1634) ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਸੀ; ਨਾਨੂ (ਸ਼ਹੀਦ ਰੁਹੀਲਾ 1621) ਦੂਜੇ ਨੰਬਰ 'ਤੇ ਸੀ, ਦਰੀਆ (ਜਿਸ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਸਾਹਿਬ ਨੇ 1661 ਵਿਚ ਰਾਮ ਰਾਇ ਨਾਲ ਦਿੱਲੀ ਭੇਜਿਆ ਸੀ) ਪੰਜਵੇਂ ਨੰਬਰ 'ਤੇ ਸੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰੇਮਾ (ਪਿਤਾ ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਕਲਮੋਟ ਵਿਚ 20 ਅਕਤੂਬਰ 1700) ਸਭ ਤੋਂ ਛੋਟਾ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਚਾਰਾਂ ਦੇ ਵਾਰਸਾਂ ਵਿਚੋਂ ਘਟ ਤੋਂ ਘਟ 56 ਜਣਿਆਂ ਨੇ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਹਾਸਿਲ ਕੀਤੀਆਂ ਸਨ। ਸਿੱਖੀ ਨਾਲ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਬੰਧ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਵੇਲੇ ਜੁੜਿਆ ਤੇ ਜਦ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਫ਼ੌਜ ਬਣਾਈ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਉਸ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋਏ।

ਭਾਈ ਨਾਨੂ

ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਵਿਚ ਭਾਈ ਨਾਨੂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਸੁਨਹਿਰੀ ਲਫ਼ਜ਼ਾਂ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਭਾਈ ਨਾਨੂ 3 ਅਕਤੂਬਰ 1621 ਦੇ ਦਿਨ ਰੁਹੀਲਾ (ਹੁਣ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦਪੁਰ) ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਜੂਝਦੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਤਵਾਰੀਖ਼ ਵਿਚ ਗੁਰੁ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਤਸੀਹੇ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਚੰਦੂ ਨਾਂ ਦੇ ਬਦਨਾਮ ਦੁਸ਼ਟ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਕਰਮ ਚੰਦ ਨੂੰ ਆਹਮੋ-ਸਾਹਮਣੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਮਾਰਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਚੰਦੂ ਦਾ ਕੁੜਮ ਭਗਵਾਨ ਦਾਸ ਘੇਰੜ (ਕਾਨ੍ਹੇ ਦਾ ਪੁੱਤਰ) ਤੇ ਉਸ (ਭਗਵਾਨ ਦਾਸ) ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਰਤਨ ਚੰਦ (ਚੰਦੂ ਦਾ ਜਵਾਈ) ਵੀ ਆਪ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਮਾਰੇ ਗਏ ਸਨ।

ਭਾਈ ਨਾਨੂ ਭਾਈ ਮੂਲਾ ਦੇ ਪੁੱਤਰ, ਭਾਈ ਰਾਓ ਦੇ ਪੋਤਰੇ ਤੇ ਭਾਈ ਚਾਹੜ ਦੇ ਪੜਪੋਤੇ ਸਨ। ਆਪ ਪਰਮਾਰ-ਰਾਜਪੂਤ ਖ਼ਾਨਦਾਨ ਨਾਲ ਸਬੰਧ ਰੱਖਦੇ ਸਨ। ਰੁਹੀਲਾ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵੇਲੇ ਆਪ ਦਾ ਪਰਿਵਾਰ ਅਲੀਪੁਰ (ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਮੁਜ਼ੱਫ਼ਰਗੜ੍ਹ, ਪਾਕਿਸਤਾਨ) ਵਿਚ ਰਹਿ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਭਾਈ ਨਾਨੂ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਦੇ ਦਾਦੇ ਭਾਈ ਬੱਲੂ ਦਾ ਛੋਟਾ ਭਰਾ ਸੀ। (ਭਾਈ ਬੱਲੂ ਆਪ ਵੀ ਮਗਰੋਂ 15 ਅਪ੍ਰੈਲ 1634 (ਪੁਰੇਵਾਲ ਦੀ ਜੰਤਰੀ ਵਿਚ ਇਹ ਤਾਰੀਖ਼ 13 ਅਪ੍ਰੈਲ ਬਣਦੀ ਹੈ) ਦੇ ਦਿਨ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਸਨ)।

ਭਾਈ ਨਾਨੂ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਵੇਲੇ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਸਨ। ਉਹ ਗੁਰੂ ਦਾ ਚੱਕ (ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ) ਵਿਚ ਅਕਸਰ ਆਉਂਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਫ਼ੌਜ ਬਣਾਈ ਸੀ ਤਾਂ ਆਪ ਆਪਣੇ ਕਈ ਸਾਥੀਆਂ ਤੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਸਮੇਤ ਇਸ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਏ ਸਨ। 27 ਸਤੰਬਰ 1621 ਦੇ ਦਿਨ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਰੁਹੀਲਾ ਦੀ ਥੇਹ 'ਤੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਵਲੋਂ ਵਸਾਏ ਨਗਰ 'ਗੋਬਿੰਦਪੁਰ' (ਹੁਣ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦਪੁਰ) ਵਿਚ ਦੀਵਾਨ ਸਜਾ ਰਹੇ ਸਨ ਤਾਂ ਭਗਵਾਨਾ ਘੇਰੜ ਅਤੇ ਚੰਦੂ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਕਰਮ ਚੰਦ ਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਹੋਰਨਾਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਭਾਈ ਨਾਨੂ ਵੀ ਜੀਅ ਜਾਨ ਨਾਲ ਸਭ ਤੋਂ ਮੂਹਰੇ ਹੋ ਕੇ ਲੜੇ। ਇਸ ਹੱਥੋ-ਹੱਥ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਚੰਦੂ ਦਾ ਕੁੜਮ ਭਗਵਾਨਾ ਘੇਰੜ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਇਸ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਰਤਨ ਚੰਦ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਹੋ ਗਿਆ। ਛੇਵੇਂ ਦਿਨ 3 ਅਕਤੂਬਰ ਨੂੰ ਰਤਨ ਚੰਦ ਤੇ ਚੰਦੂ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਕਰਮ ਚੰਦ ਨੇ ਜਲੰਧਰ ਤੋਂ ਮੁਗ਼ਲ ਫ਼ੌਜਾਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲਿਆ ਕੇ ਇਕ ਵਾਰ ਫੇਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਤ੍ਵਾਰੀਖ਼ ਦੱਸਦੀ ਹੈ ਕਿ 3 ਅਕਤੂਬਰ ਦੇ ਦਿਨ ਹੋਈ ਇਸ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਭਾਈ ਨਾਨੂ ਨੇ ਹਮਲਾਵਰਾਂ ਦੇ ਖ਼ੂਬ ਆਹੂ ਲਾਹੇ। ਹਮਲਾਵਰ ਫ਼ੌਜਾਂ ਦੇ ਦੋਵੇਂ ਆਗੂ ਰਤਨ ਚੰਦ ਤੇ ਕਰਮ ਚੰਦ ਆਪ ਦੀ ਤਲਵਾਰ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋਏ। ਕਈ ਘੰਟਿਆਂ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਆਪ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਹਮਲਾਵਰ ਫ਼ੌਜੀਆਂ ਦੀਆਂ ਸਿਰੀਆਂ ਲਾਹੀਆਂ ਤੇ ਅਖ਼ੀਰ ਵਿਚ ਆਪ ਵੀ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ।

ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਨਾਨੂ ਬਾਰੇ **"ਭੱਟ ਵਹੀ ਮੁਲਤਾਨੀ ਸਿੰਧੀ"** ਵਿਚ ਇੰਵ ਜ਼ਿਕਰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ:

"ਨਾਨੂ ਬੇਟਾ ਮੂਲੇ ਕਾ, ਪੜਪੋਤਾ ਚਾਹੜ ਕਾ, ਬੰਸ ਬੀਂਝੇ ਕਾ, ਬੰਝਰਉਤ, ਸਾਲ ਸੋਲਾਂ ਸੈ ਅਠੱਤ੍ਰਾ, ਕੱਤਕ ਪ੍ਰਵਿਸ਼ਟੇ ਤੀਜ ਕੇ ਦਿਹੁੰ, ਗ੍ਰਾਮ ਰੁਹੀਲਾ ਪਰਗਣਾ ਬਟਾਲਾ ਕੇ ਮਲ੍ਹਾਨ, ਗੁਰੂ ਕਾ ਬਚਨ ਪਾਇ ਰਤਨਾ ਬੇਟਾ ਭਗਵਾਨੇ ਕਾ, ਕਰਮਾ ਬੇਟਾ ਚੰਦੂ ਕਾ, ਬਾਸੀ ਕਲਾਨੌਰ, ਕੋ ਮਾਰ ਕੇ ਮਰਾ। ਗੈਲੋਂ ਮਥਰਾ, ਬੇਟਾ ਭਿਖੇ ਕਾ, ਪੋਤਾ ਰਈਏ ਕਾ, ਪੜਪੋਤਾ ਨਰਸੀ ਕਾ, ਬੰਸ ਭਗੀਰਥ ਕਾ, ਕੌਸ਼ਿਸ਼ ਗੋਤ੍ਰ ਗੌੜ ਬ੍ਰਾਹਮਣ, ਪਰਾਗਾ ਬੇਟਾ ਗੋਤਮ ਕਾ, ਭਾਰਗਵ ਗੋਤ੍ਰ, ਛਿੱਬਰ ਬ੍ਰਾਹਮਣ, ਹੋਰ ਰਣ ਜੁਝੰਤੇ ਗੁਰੂ ਕੇ ਜੋਧੇ ਸਾਮ੍ਹੇ ਮਾਥੇ ਰਣ ਮੇਂ ਜੂਝ ਕਰ ਮਰੇ।"

(ਭੱਟ ਵਹੀ, ਮੁਲਤਾਨੀ ਸਿੰਧੀ, ਖਾਤਾ ਬੰਝਰਉਤੋਂ ਕਾ)

ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਤਵਾਰੀਖ਼ ਵਿਚ ਕਈ ਥਾਂਈਂ ਭਾਈ ਨਾਨੂ ਤੇ ਕੁਝ ਥਾਂਇ 'ਤੇ ਭਾਈ ਨਾਨੋ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਵੀ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਨਾਨੂ ਤੇ ਨਾਨੋ ਦੋ ਵੱਖ ਸ਼ਖ਼ਸ ਨਹੀਂ ਸਨ ਤੇ ਇਹ ਹਰਫ਼ਾਂ ਦਾ ਫ਼ਰਕ ਸਿਰਫ਼ ਭੁਲੇਖੇ ਕਰ ਕੇ ਪਿਆ ਲਗਦਾ ਹੈ।

'ਗੁਰਬਿਲਾਸ ਪਾਤਿਸਾਹੀ ਛੇਵੀਂ' ਵਿਚ ਭਾਈ ਨਾਨੂ (ਨਾਨੋ) ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਚੈਪਟਰ 14 ਵਿਚ ਇੰਵ ਮਿਲਦਾ ਹੈ:

ਗੁਰੂ ਸੂਰ ਬਾਂਕੇ। ਗਿਨੋ ਨਮ ਤਾ ਕੇ।
ਜਟੂ ਸੂਰ ਜਾਨੋ। ਕਲਯਾਨਾ, ਸੁ ਨਾਨੋ॥66॥

ਚਲਾ ਸੁ ਨਾਨੋ ਧਾਇ, ਕਲਯਾਨਾ ਕ੍ਰੋਧ ਭਰਿ।
ਜਗਨਾ, ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਸੂਰ ਸੁ, ਮੋਲਕ ਹਰਖ ਧਰਿ।
ਪਾਂਚੋ ਗੁਰ ਕੇ ਸੂਰ ਚਲੇ ਰਿਸ ਧਾਰਿ ਕੈ।
ਸੈਨਾ ਲੀਨੀ ਸੰਗਿ ਸੁ ਪਰੇ ਵੰਗਾਰਿ ਕੈ।
ਪਰੇ ਚਪਲ ਰਿਸ ਧਾਰਿ ਬਿਦਾਰੇ ਕੁੰਭ ਗਜ।
ਬਹੁ ਸੈਨਾ ਹਤ ਕੀਨ ਬਚਾ ਜੋ ਜਾਤ ਭਜਿ॥107॥

ਗਏ ਭਾਗ ਮੂੰਜੀ। ਜਿਨੈ ਥੋਰ ਪੂੰਜੀ।
ਕਰਾ ਜੁਧ ਭਯਾਨਾ। ਸੁ ਨਾਨੋ ਹਤਾਨਾ॥112॥

ਭਾਈ ਬੱਲੂ

(ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਦਾ ਦਾਦਾ) ਭਾਈ ਬੱਲੂ ਭਾਈ ਮੂਲਾ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਅਤੇ ਭਾਈ ਰਾਓ ਦੇ ਪੋਤਰੇ ਸਨ। ਭਾਈ ਮੂਲਾ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੇ ਬੜੇ ਵੱਡੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਸਨ। ਭਾਈ ਮੂਲਾ ਦੇ 14 ਪੁੱਤਰ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਬੱਲੂ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਸਨ। ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ 2 ਅਪ੍ਰੈਲ 1560 ਨੂੰ ਹੋਇਆ ਸੀ।

ਭਾਈ ਬੱਲੂ ਆਪਣੇ ਜ਼ਮਾਨੇ ਦੇ ਬਹੁਤ ਵੱਡੇ ਵਣਜਾਰੇ ਸਨ। ਇਸ ਪਰਵਾਰ ਦਾ ਇਕ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਟਾਂਡਾ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਾਮਾਨ ਢੋਣ ਵਾਲੇ ਸੈਂਕੜੇ ਪਸ਼ੂ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਊਠ, ਘੋੜੇ ਤੇ ਬਲਦ ਸਨ। ਭਾਈ ਬੱਲੂ ਏਡੇ ਵੱਡੇ ਵਪਾਰੀ ਸਨ ਕਿ ਆਪ ਦਾ ਸਬੰਧ ਮੁਗ਼ਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਅਕਬਰ ਨਾਲ ਵੀ ਸਨ ਤੇ ਆਪ ਦੇ ਪਰਵਾਰ ਦਾ ਦਬਦਬਾ ਦਿੱਲੀ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਮਗਰੋਂ ਵੀ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇਕ ਵਾਰ ਆਪ ਦੀ ਬੇਟੀ ਮਲੂਕੀ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਅਕਬਰ ਨੂੰ ਮਿਲੀ ਸੀ ਤੇ ਆਪ ਦਾ ਬੇਟਾ ਮਾਈ ਦਾਸ ਸ਼ਾਹ ਜਹਾਨ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਭੱਟਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਵਹੀਆਂ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਹੈ:

ਖੰਡ ਖੰਡ ਪਛੋੜੀਏ ਧਰਤੀ ਤੇ ਅਸਮਾਨ।
ਚੰਦਰ ਬੰਸੀ ਰਾਓ, ਰਾਓ ਕਾ ਪੋਤਾ ਬੱਲੂ, ਤੈਨੂੰ ਜਾਨੈ ਸਕਲ ਜਹਾਨ।
ਕਲਿਜੁਗ ਮੇਂ ਨੁਕਰਾਈ ਪਾਈ, ਤੁਮ ਬਡੋ ਸਮ ਪਾਇਆ ਸਨਮਾਨ।
ਤੇਰੇ ਨਾਮ ਥੀਂ ਚੁਗੱਤਾ ਕਾਂਪੇ, ਕਾਂਪੇ ਕਾਬਲ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ।

– – –

ਬੱਲੂ ਤੂੰ ਭਾਰਤ ਤੋਲੇ ਭੀਮ ਜੂੰ, ਤਉ ਜਾਨੈ ਸ਼ਾਹ ਚੁਗੱਤਾ।
ਬੇਲ ਤੇਰੀ ਕੋ ਗੁਰੁ ਬਧਾਇਆ।
ਧਾਂਕ ਤੇਰੀ ਦਿੱਲੀ ਲੱਗ ਬੱਲੂ, ਤੇਰਾ ਜੋਰ ਸਵਾਇਆ।

(ਚੋਖਾ ਭੱਟ, ਭੱਟ ਵਹੀ ਕਰਸਿੰਧ ਪਰਗਨਾ ਸਫ਼ੀਦੋਂ)

ਦਿੱਲੀ ਲਗ ਧਾਂਕ ਸੁਨੀ ਤੇਰੀ ਬੱਲੂ, ਤਉ ਜਾਨੈ ਸਾਹ ਚੁਗੱਤਾ।

(ਦੇਸੂ ਭੱਟ: ਭੱਟ ਵਹੀ ਮੁਲਤਾਨੀ ਸਿੰਧੀ, ਚਿਤਰ ਸਿੰਘ, ਬਚਿਤਰ ਸਿੰਘ, ਊਦੇ ਸਿੰਘ ਦੇ ਵਿਆਹ ਦੇ ਦਿਨ, 4 ਚੇਤਰ 1750, 2 ਮਾਰਚ 1693 ਦੀ ਐਂਟਰੀ)

ਮਲੂਕੀ ਮਿਲੀ ਅਕਬਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਕੋ, ਜਿਹ ਬੇਟੀ ਕਹਿ ਕੇ ਖਿਲਾਈ।
ਧੜਾ ਪੰਸੇਰੀ ਕਾਠ ਕਰੋੜਾ, ਸੋਲਾਂ ਜਤੀਆਂ ਮੇਂ ਸਨਮਾਨ ਕਰਾਈ।
ਤਾਂਬਾ ਪੱਤਰ ਊਪ ਤਹਿ, ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸੇ ਸੁਗੰਧ ਲਿਖਾਈ।
ਨਿਸ਼ਾਨ ਨਗਾਰਾ ਸੋਲਾਂ ਜਾਤ ਮੇਂ, ਮਲੂਕੀ ਰਾਂਗੜੀ ਲਿਆਈ।

– – –

ਮਾਈ ਦਾਸ ਸ਼ਾਹ ਜਹਾਨ ਕੋ ਮਿਲਿਆ, ਵਖੇ ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮਾਨ।
ਮਾਈ ਦਾਸ ਤੇਰੇ ਤੰਬੂ ਗੈਨ ਮਹਿ ਝੂਲੇਂ, ਡਿਉਢੀ ਬਾਹਰ ਖੜੇ ਦਰਬਾਨ।

(ਚੋਖਾ ਭੱਟ, ਭੱਟ ਵਹੀ ਕਰਸਿੰਧ ਪਰਗਨਾ ਸਫ਼ੀਦੋਂ)

ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਫ਼ੌਜ ਬਣਾਈ ਤਾਂ ਭਾਈ ਬੱਲੂ ਵੀ ਉਸ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋਏ। ਭਾਈ ਬੱਲੂ ਦਾ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਬੜਾ ਪਿਆਰ ਸੀ।

ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਗਵਾਲੀਅਰ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਕੈਦ ਰਹੇ ਸਨ ਤਾਂ ਭਾਈ ਬੱਲੂ ਅਕਸਰ ਗਵਾਲੀਅਰ ਜਾਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਅਕਤੂਬਰ 1619 ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਗਵਾਲੀਅਰ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚੋਂ ਰਿਹਾ ਹੋ ਕੇ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਪਹੁੰਚੇ ਤਾਂ ਭਾਈ ਬੱਲੂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਜਿਹੜੇ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਵਾਸਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪੁੱਜੇ। 28 ਜਨਵਰੀ 1620 ਦੇ ਦਿਨ ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਮੁਗ਼ਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਜਹਾਂਗੀਰ ਨਾਲ ਕਲਾਨੌਰ (ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ) ਵਿਚ ਮੁਲਾਕਾਤ ਹੋਈ ਤਾਂ ਭਾਈ ਬੱਲੂ ਵੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਾਲ ਸਨ। ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਇਕ ਇੰਦਰਾਜ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਿਲਦਾ ਹੈ:

'ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਮਹਲ ਛਟਾ, ਬੇਟਾ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਜੀ ਕਾ, ਬਾਸੀ ਚੱਕ ਗੁਰੂ ਪਰਗਣਾ ਨਿਝਰਿਆਲਾ, ਗੜ੍ਹ ਗੁਆਲੀਅਰ ਸੇ ਬੰਧਨ ਮੁਕਤ ਹੋਇ ਗਾਮ ਕਲਾਨੌਰ ਪਰਗਣਾ ਬਟਾਲਾ ਮੇਂ ਆਏ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਜਹਾਂਗੀਰ ਕੇ ਗੈਲ ਸੰਮਤ ਸੋਲਾਂ ਸੈ ਛਿਹੱਤਰ ਫਲਗੁਨ ਪ੍ਰਵਿਸ਼ਟੇ ਪਹਿਲੀ ਸੰਗਰਾਂਦ ਕੇ ਦਿਹੁੰ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਆਨਾ ਸੁਣਿ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਬੇਟਾ ਬਾਬਾ ਸੁੱਘਾ ਰੰਧਾਵੇ ਕਾ, ਗੁਰਦਾਸ ਬੇਟਾ ਈਸ਼ਰ ਦਾਸ ਭੱਲੇ ਕਾ, ਬੱਲੂਰਾਇ ਬੇਟਾ ਮੂਲ ਚੰਦ ਜਲ੍ਹਾਨੇ ਕਾ, ਪਦਮ ਰਾਇ ਬੇਟਾ ਕੌਲ ਦਾਸ ਹਜਾਵਤ ਕਾ, ਹੋਰ ਸਿੱਖ ਫ਼ਕੀਰ ਆਏ।

(ਭੱਟ ਵਹੀ ਤਲਉਂਢਾ ਪਰਗਣਾ ਜੀਂਦ)

ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਆਪਣੇ ਤਾਏ ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ ਦੇ ਘਰ ਉਸ ਦੀ ਮਾਤਮ-ਪੁਰਸੀ ਵਾਸਤੇ ਹੇਹਰ ਪਿੰਡ ਗਏ ਤਾਂ ਵੀ ਭਾਈ ਬੱਲੂ ਆਪ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸਨ। ਭੱਟ ਵਹੀ ਵਿਚ ਇਸ ਬਾਰੇ ਇੰਞ ਲਿਖਿਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ:

"ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਮਹਲਾ ਛਟਾ....ਤਾਊ ਗੁਰੂ ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ ਕੀ ਮੁਕਾਣ ਦੇਣ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਸੇ ਗਾਮ ਹੇਹਰ, ਪਰਗਣਾ ਪੱਟੀ, ਗੁਰੂ ਮੇਹਰਬਾਨ ਕੇ ਘਰ ਆਏ, ਸਾਲ ਸੋਲਾਂ ਸੈ ਸਤੱਤਰ, ਪੋਖੀ ਪ੍ਰਵਿਸ਼ਟੇ ਅਠਾਈ, ਦਿਹੁੰ ਸ਼ੁਕਰਵਾਰ ਕੋ। ਸਾਥ ਅਰਜਾਨੀ ਸਾਹਿਬ ਬੇਟਾ ਗੁਰੂ ਮੋਹਰੀ ਜੀ ਦਾ ਪੋਤਾ ਗੁਰੂ ਅਮਰ ਦਾਸ ਮਹਲੇ ਤੀਜੇ ਕਾ, ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਰਾਮਦਾਸ ਬੇਟਾ ਸੁੱਘੇ ਰੰਧਾਵੇ ਕਾ, ਗੁਰਦਾਸ ਬੇਟਾ ਈਸ਼ਵਰ ਦਾਸ ਭੱਲੇ, ਬੱਲੂ ਬੇਟਾ ਮੂਲੇ ਜਲ੍ਹਾਨੇ ਪੰਵਾਰ ਕਾ ਆਇਆ।"*

(ਭੱਟ ਵਹੀ ਮੁਲਤਾਨੀ ਸਿੰਧੀ, ਖਾਤਾ ਜਲ੍ਹਾਨੇ ਕਾ)

***[ਨੋਟ: ਭੱਟ ਵਹੀਆਂ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਪਰਵਾਰ ਦੇ ਹਰ ਮੈਂਬਰ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਲਫ਼ਜ਼ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ].**

ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ 28 ਦਸੰਬਰ 1620 ਦੇ ਦਿਨ ਗੁਰੂ ਦਾ ਚੱਕ (ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ) ਪੁੱਜੇ ਤਾਂ ਵੀ ਭਾਈ ਬੱਲੂ ਆਪ ਦੇ ਨਾਲ ਸਨ। **ਭੱਟ ਵਹੀ ਤਲਾਊਂਢਾ** ਮੁਤਾਬਿਕ:

"ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਮਹਲ ਛਟਾ ਬੇਟਾ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਜੀ ਕਾ, ਸੰਮਤ ਸੋਲਾਂ ਸੈ ਸਤੱਤ੍ਰਾ ਮਾਘ ਪ੍ਰਵਿਸ਼ਟੇ ਪਹਿਲੀ, ਕੇ ਦਿਹੁੰ ਹੇਹਰ ਨਗਰੀ ਸੇ ਚਲ ਗਾਮ ਗੁਰੂ ਕੇ ਚੱਕ, ਪਰਗਣਾ ਨਿਝਰਿਆਲਾ ਆਏ, ਗੈਲੇਂ ਗੁਰੂ ਅਰਜਾਨੀ ਸਾਹਿਬ ਬੇਟਾ ਗੁਰੂ ਮੋਹਰੀ ਜੀ ਕਾ, ਗੁਰੂ ਮੇਹਰਬਾਨ ਬੇਟਾ ਗੁਰੂ ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ ਜੀ ਕਾ, ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਰਾਮਦਾਸ ਬੇਟਾ ਸੁੱਘੇ ਰੰਧਾਵੇ ਕਾ, ਗੁਰਦਾਸ ਬੇਟਾ ਈਸ਼ਰ ਦਾਸ ਭੱਲੇ ਕਾ, ਬੱਲੂ ਰਾਇ ਬੇਟਾ ਮੂਲਚੰਦ ਜਲ੍ਹਾਨੇ ਕਾ, ਕੌਲ ਜੀ ਦਾਸ ਬੇਟਾ ਅੰਬੀਏ ਹਜਾਵਤ ਕਾ, ਹੋਰ ਸਿੱਖ ਫਕੀਰ ਆਏ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਕੇ ਆਨੇ ਕੀ ਖੁਸ਼ੀ ਮੇਂ

ਦੀਪਮਾਲਾ ਕੀ ਗਈ। ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਮੇਂ ਦੀਆ ਬਾਤੀ ਕੀ ਸੇਵਾ ਗੁਰੂ ਮੇਹਰਬਾਨ ਕੀ ਲਾਈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਤੀਜੇ ਦਿਹੁੰ ਗੁਰੂ ਚੱਕ ਸੇ ਵਿਦਾ ਹੋਇ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਮੇਂ ਆਇ ਬਿਰਾਜੇ।"

(ਭੱਟ ਵਹੀ ਤਲਉਂਢਾ, ਪਰਗਣਾ ਜੀਂਦ)

1621 ਤੋਂ 1635 ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਚਾਰ ਵੱਡੀਆਂ ਲੜਾਈਆਂ ਲੜਨੀਆਂ ਪਈਆਂ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੜਾਈਆਂ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਬਹਾਦਰੀ ਦੇ ਖ਼ੂਬ ਜੌਹਰ ਦਿਖਾਏ। 15 ਅਪ੍ਰੈਲ 1634 ਦੇ ਦਿਨ ਜਦੋਂ ਮੁਗ਼ਲ ਫ਼ੌਜਾਂ ਨੇ ਮੁਰਤਜ਼ਾ ਖਾਂ (ਇਹ ਮੁਰਤਜ਼ਾ ਖ਼ਾਨ ਉਹ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜੋ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਵੇਲੇ ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਸੂਬੇਦਾਰ ਸੀ, ਉਹ ਤਾਂ ਕਦੋਂ ਦਾ ਮਰ ਚੁਕਾ ਸੀ; ਇਹ ਮੁਗ਼ਲ ਫ਼ੌਜ ਦਾ ਇਕ ਜਰਨੈਲ ਸੀ) ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਕਾ ਚੱਕ (ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ) 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਹੋਰਨਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਭਾਈ ਬੱਲੂ ਵੀ ਡੱਟ ਕੇ ਲੜੇ। ਭਾਈ ਬੱਲੂ ਨੇ ਮੁਗ਼ਲ ਜਰਨੈਲਾਂ ਦਾਦੂ, ਜਲ੍ਹਾ ਅਤੇ ਮੁਰਤਜ਼ਾ ਖ਼ਾਨ ਨੂੰ ਆਹਮੋ-ਸਾਹਮਣੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਉਸ ਨੇ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਮੁਗ਼ਲ ਫ਼ੌਜੀਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਪਾਰ ਬੁਲਾਇਆ ਅਤੇ ਖ਼ੂਬ ਬਹਾਦਰੀ ਦੇ ਜੌਹਰ ਦਿਖਾ ਕੇ ਆਪਣੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਹਾਸਲ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਸਬੰਧ ਵਿਚ ਭੱਟ ਵਹੀਆਂ ਵਿਚ ਇਕ ਇੰਦਰਾਜ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਿਲਦਾ ਹੈ:

"ਬਲੂ ਬੇਟਾ ਮੂਲੇ ਕਾ ਪੋਤਾ ਰਾਊ ਕਾ, ਪੜਪੋਤਾ ਚਾਹੜ ਕਾ ਰਦਉਤ ਜਲ੍ਹਾਨਾ, ਸਾਲ ਸੋਲਾਂ ਸੈ ਇਕਾਨਮੇ ਵਿਸਾਖ ਪ੍ਰਵਿਸ਼ਟੇ ਸਤਾਰਾਂ, ਗੁਰੂ ਚੱਕ ਕੇ ਮਲ੍ਹਾਨ ਗੁਰੂ ਕਾ ਬਚਨ ਪਾਇ ਸਾਮ੍ਹੇ ਮਾਥੇ ਰਣ ਮੇਂ, ਮੁਰਤਜ਼ਾ ਖਾਨ ਕੋ ਮਾਰ, ਮਰਾ। ਗੈਲੋਂ ਕੀਰਤ ਬੇਟਾ ਭਿਖੇ ਕਾ ਪੋਤਾ ਰਈਏ ਕਾ, ਪੜਪੋਤਾ ਨਰਸੀ ਕਾ ਕੌਸ਼ਿਸ਼ ਗੌੜ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਮਾਰਾ ਗਿਆ।"

(ਭੱਟ ਵਹੀ ਮੁਲਤਾਨ ਸਿੰਧੀ)

ਇਸ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਚੋਖਾ ਭੱਟ ਨੇ **ਭੱਟ ਵਹੀ ਕਰਸਿੰਧੂ** ਵਿਚ ਵੀ ਕੀਤਾ ਹੈ:

ਖਤ੍ਰੀ ਪੁਕਾਰੇ ਸੋਂਧਾ ਰਾਂਗੜੀ, ਬੱਲੂ ਤਊ ਮੇਰਾ ਸਿਰ ਮੌੜ,
ਸਾਮੇ ਜੂਝਾ ਜਸ ਜਗ ਮੇਂ ਪਾਇਆ।
ਦਾਦੂ, ਜੱਲਾ, ਮੁਰਤਜ਼ਾ ਮਾਰੇ, ਮੂਲੇ ਕਿਆਂ ਕਾ ਭਾਗ ਸਵਾਇਆ।
ਸੁਪੁਤ ਬੇਟਾ ਤਊਂ ਗਾਊਂ ਮਾਈ ਦਾਸ, ਚੋਖੇ ਭੱਟ ਜਸ ਜੋੜ ਸੁਣਾਇਆ।
ਸੋਲਾਂ ਸੈ ਇਕਾਨਮੇਂ ਬੱਲੂ ਜੂਝਿਆ, ਬੈਸਾਖ ਬਾਨਮੇਂ ਮੇਂ ਜਸ ਗਾਇਆ।2

ਸ਼ਹੀਦੀ ਵੇਲੇ ਭਾਈ ਬੱਲੂ ਦੀ ਉਮਰ 74 ਸਾਲ ਸੀ। ਏਨੀ ਉਮਰ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਲੜਾਈ 'ਚ ਬਹਾਦਰੀ ਦੇ ਖ਼ੂਬ ਜੌਹਰ ਦਿਖਾਏ ਸਨ।

ਭਾਈ ਸੁਹੇਲਾ

ਭਾਈ ਸੁਹੇਲਾ ਭਾਈ ਬੱਲੂ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਛੋਟੇ ਸਪੁੱਤਰ, ਭਾਈ ਮੂਲਾ ਦੇ ਪੋਤਰੇ ਤੇ ਭਾਈ ਰਾਓ ਦੇ ਪੜਪੋਤੇ ਸਨ। ਆਪ 29 ਅਪ੍ਰੈਲ 1635 ਦੇ ਦਿਨ ਫਗਵਾੜੇ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਸਨ।

ਭਾਈ ਸੁਹੇਲਾ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਦੇ ਚਾਚਾ ਸਨ। ਉਹ ਇਕ ਬਹਾਦਰ ਜੰਗਜੂ ਅਤੇ ਨਿਡਰ ਨੌਜਵਾਨ ਸਨ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਫ਼ੌਜ ਦੇ ਇਕ ਬੀਰ ਸਿਪਾਹੀ ਸਨ। ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਦੀ ਲੜਾਈ (26 ਤੋਂ 28 ਅਪ੍ਰੈਲ 1635) ਵਿਚ ਵੀ ਆਪ ਨੇ ਬਹਾਦਰੀ ਦੇ ਖ਼ੂਬ ਜੌਹਰ ਦਿਖਾਏ ਸਨ। ਇਸ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਆਪ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਹਮਲਾਵਰ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੂੰ ਮੌਤ ਦੇ ਘਾਟ ਉਤਾਰਿਆ ਸੀ। 29 ਅਪ੍ਰੈਲ ਦੀ ਸਵੇਰ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕੀਰਤਪੁਰ ਜਾਣ ਦਾ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਆਪ ਵੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਗਏ ਸਨ। ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਆਪ ਫਗਵਾੜੇ ਵਿਚੋਂ ਲੰਘ ਰਹੇ ਸਨ ਤਾਂ ਮੁਗ਼ਲ ਫ਼ੌਜਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ 'ਤੇ ਅਚਾਨਕ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਭਾਈ ਸੁਹੇਲਾ ਡੱਟ ਕੇ ਲੜੇ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਮੁਗ਼ਲ ਫ਼ੌਜੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਤਲਵਾਰ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਬਣਾਇਆ। ਅਖ਼ੀਰ ਉਹ ਜੂਝਦੇ-ਜੂਝਦੇ ਆਪ ਵੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਦਰਗਾਹ ਵਿਚ ਜਾ ਬਿਰਾਜੇ।

ਆਪ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਬਾਰੇ **'ਭੱਟ ਵਹੀ ਤਲਉਂਢਾ'** ਵਿਚ ਇਹ ਇੰਦਰਾਜ ਮਿਲਦਾ ਹੈ:

"ਦਾਸਾ ਬੇਟਾ ਬੱਲੂ ਕਾ, ਸੁਹੇਲਾ ਬੇਟਾ ਬੱਲੂ ਕਾ, ਪੋਤੇ ਮੂਲੇ ਕੇ, ਪੜਪੋਤੇ ਰਈਆ ਕੇ, ਜਲ੍ਹਾਨੇ, ਜਗੂ ਬੇਟਾ ਧਰਮੇ ਕਾ, ਪੋਤਾ ਭੋਜੇ ਕਾ, ਰਮਾਣਾ, ਵਾਸੀ ਲਾਡਵਾ, ਪਰਗਨਾ ਥਾਨੇਸਰ, ਸਾਲ ਸੋਲਾਂ ਸੈ ਬਾਨਮੇਂ, ਜੇਠ ਮਾਸ ਕੀ ਸੰਕ੍ਰਾਂਤ, ਦਿਹੁੰ ਬੁੱਧਵਾਰ, ਫਗਵਾੜਾ ਕੇ ਮਲ੍ਹਾਨ, ਪਰਗਣਾ ਜਲੰਧਰ, ਪਾਛੈ ਆ ਰਹੀ ਤੁਰਕ ਫ਼ੌਜ ਗੈਲ ਸਾਮ੍ਹੇ ਮਾਥੇ ਜੂਝ ਕਰਿ ਮਰੈ।"

(ਭੱਟ ਵਹੀ ਤਲਾਉਂਢਾ, ਪਰਗਣਾ ਜੀਂਦ, ਖਾਤਾ ਰਮਾਣੋਂ ਕਾ)

ਭਾਈ ਦਾਸਾ

"ਭੱਟ ਵਹੀ ਤਲਉਂਢਾ ਪਰਗਣਾ ਜੀਂਦ, ਖਾਤਾ ਰਮਾਨੋਂ ਕਾ" ਵਿਚ ਇਕ "ਭਾਈ ਦਾਸਾ ਬੇਟਾ ਬੱਲੂ ਕਾ" ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਹੈ। ਇਹ ਸ਼ਹੀਦੀ ਫਗਵਾੜਾ ਵਿਚ 29 ਅਪ੍ਰੈਲ 1635 ਦੇ ਦਿਨ ਉਦੋਂ ਹੋਈ ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਦੀ ਜੰਗ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਕੀਰਤਪੁਰ ਵੱਲ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ ਤਾ ਮੁਗ਼ਲ ਫ਼ੌਜ ਦੇ ਇਕ ਦਸਤੇ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਅਚਾਨਕ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਭੱਟ ਵਹੀ ਵਿਚ ਇਸ ਸਬੰਧੀ ਇੰਝ ਲਿਖਿਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ:

*"**ਦਾਸਾ** ਬੇਟਾ ਬੱਲੂ ਕਾ, ਸੁਹੇਲਾ ਬੇਟਾ ਬੱਲੂ ਕਾ, ਪੋਤੇ ਮੂਲੇ ਕੇ, ਪੜਪੋਤੇ ਰਈਆ ਕੇ, ਜਲ੍ਹਾਨੇ, ਜੱਗੂ ਬੇਟਾ ਧਰਮੇ ਕਾ ਪੋਤਾ ਭੋਜੇ ਕਾ, ਰਮਾਣਾ, ਵਾਸੀ ਲਾਡਵਾ, ਪਰਗਣਾ ਥਾਨੇਸਰ, ਸਾਲ ਸੋਲਾਂ ਸੈ ਬਾਨਮੇਂ ਜੇਠ ਮਾਸ ਕੀ ਸੰਕ੍ਰਾਂਤ ਦਿਹੁੰ ਬੁੱਧਵਾਰ, ਫਗਵਾੜਾ ਕੇ ਮਲ੍ਹਾਨ, ਪਰਗਣਾ ਜਲੰਧਰ, ਪਾਛੈ ਆ ਰਹੀ ਤੁਰਕ ਫ਼ੌਜ ਗੈਲ ਸਾਮ੍ਹੇ ਮਾਥੇ ਜੂਝ ਕਰਿ ਮਰੇ।"*

(ਭੱਟ ਵਹੀ ਤਲਉਂਢਾ, ਪਰਗਣਾ ਜੀਂਦ, ਖਾਤਾ ਰਮਾਨੋ ਕਾ)

ਪਰ, ਭਾਈ ਬੱਲੂ ਦੇ 12 ਪੁੱਤਰ ਸਨ: ਮਲੂਕਾ, ਮਾਈ ਦਾਸ, ਰੁੜ੍ਹੀਆ, ਰੂਪੀਆ, ਜੈਮਲ, ਬੀਰੀਆ, ਨਠੀਆ, ਨੇਤ੍ਰਾ, ਸਾਹੂ, ਸੁੰਦਰ, ਮਾਧੋ, ਰਈਆ ਤੇ ਸੁਹੇਲਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ "**ਦਾਸਾ**" ਨਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਬੱਚਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਅਜਿਹਾ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਕਿ ਨਾਂ ਦੇ ਹਿੰਦਸਿਆਂ ਤੋਂ ਭੁਲੇਖਾ ਲੱਗਾ ਹੈ ਤੇ ਅਸਲ ਨਾਂ ਭਾਈ ਬੱਲੂ ਦੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਬੱਚੇ ਦਾ ਹੋਣਾ ਹੈ। ਇਹ "ਦਾਸਾ" ਭਾਈ ਮਾਈਦਾਸ (ਪਿਤਾ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ) ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਭਾਈ ਮਾਈ ਦਾਸ ਦੇ ਬੇਟੇ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜਨਮ 1644 ਦਾ ਹੈ ਤੇ ਫਗਵਾੜੇ ਦੀ ਲੜਾਈ 1635 ਦੀ ਹੈ। ਹਾਂ ਇਹ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਾਧੋ ਦਾ ਨਾਂ ਮਾਧੋ ਦਾਸ ਹੋਵੇ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਦਾਸਾ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਜਾਂ ਭਟਾਖਰੀ ਤੋਂ ਗੁਰਮੁਖੀ ਵਿਚ ਉਤਾਰਾ ਕਰਨ ਵੇਲੇ ਇਹ ਗ਼ਲਤੀ ਹੋਈ ਹੋਵੇ; ਪਰ ਇਹ ਯਕੀਨੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸ਼ਹੀਦੀ ਭਾਈ ਬੱਲੂ ਦੇ ਕਿਸੇ ਬੇਟੇ ਦੀ ਸੀ।

ਭਾਈ ਦਿਆਲ ਦਾਸ

ਭਾਈ ਦਿਆਲ ਦਾਸ ਭਾਈ ਮਾਈ ਦਾਸ ਦੇ ਸਪੁੱਤਰ, ਭਾਈ ਬੱਲੂ ਦੇ ਪੋਤੇ ਤੇ ਭਾਈ ਮੂਲਾ ਦੇ ਪੜਪੋਤੇ ਸਨ। ਆਪ ਨੂੰ 11 ਨਵੰਬਰ 1675 ਦੇ ਦਿਨ ਚਾਂਦਨੀ ਚੌਂਕ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਦੇਗ਼ ਵਿਚ ਉਬਾਲ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। (ਆਪ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਦੇ ਵੱਡੇ ਭਰਾ ਸਨ)।

ਭਾਈ ਦਿਆਲ ਦਾਸ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਰਿਵਾਰ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦਾ ਬੜਾ ਸਾਦਿਕ ਸੀ। ਇਹ ਪਰਿਵਾਰ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਵੇਲੇ ਤੋਂ ਸਿੱਖੀ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਭਾਈ ਦਿਆਲ ਦਾਸ ਗੁਰੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਬਹੁਤ ਨਜ਼ਦੀਕੀ ਸਾਥੀ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜਿੱਥੇ ਵੀ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਭਾਈ ਦਿਆਲ ਦਾਸ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਭਾਈ ਦਿਆਲ ਦਾਸ ਦਾ ਨਾਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਕਈ ਹੁਕਮਨਾਮਿਆਂ ਵਿਚ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜਦੋਂ 1656 ਵਿਚ ਅਸਾਮ, ਬੰਗਾਲ, ਬਿਹਾਰ ਦੇ ਮਿਸ਼ਨਰੀ ਦੌਰੇ 'ਤੇ ਗਏ ਤਾਂ ਵੀ ਭਾਈ ਦਿਆਲ ਦਾਸ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਸਨ। 1665 ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਧਮਤਾਨ ਤੋਂ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਤਾਂ ਵੀ ਆਪ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸਨ। ਆਪ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਦੋ ਮਹੀਨੇ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਜੈ ਸਿੰਘ ਮਿਰਜ਼ਾ ਦੀ ਮਿਸਲ ਵਿਚ ਬੰਦੀ ਵਜੋਂ ਰਹੇ। ਇਸ ਮਗਰੋਂ ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੋਬਾਰਾ ਆਸਾਮ ਵੱਲ ਗਏ ਤਾਂ ਵੀ ਭਾਈ ਦਿਆਲ ਦਾਸ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਸਨ ਅਤੇ 1666 ਤੋਂ 1670 ਉੱਧਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਜੁਲਾਈ 1675 ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਕਸ਼ਮੀਰੀ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਦੀ ਫ਼ਰਿਆਦ ਲੈ ਕੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਵਾਸਤੇ ਦਿੱਲੀ ਵੱਲ ਚਲੇ ਤਾਂ ਵੀ ਭਾਈ ਦਿਆਲ ਦਾਸ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਸੀ। 12 ਜੁਲਾਈ 1675 ਦੇ ਦਿਨ ਮਲਕਪੁਰ ਰੰਘੜਾਂ ਵਿਚੋਂ ਗੁਰੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਆਪ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਆਪ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਬੱਸੀ ਪਠਾਣਾਂ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਸਾਢੇ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਰਹੇ ਸਨ। ਅਜਿਹਾ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਾਈ ਦਿਆਲ ਦਾਸ ਹਮੇਸ਼ਾ ਹੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅੰਗ-ਸੰਗ ਰਹੇ ਸਨ।

11 ਨਵੰਬਰ 1675 ਦੇ ਦਿਨ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਭਾਈ ਦਿਆਲ ਦਾਸ ਨੂੰ ਕਈ ਦਿਨ ਜਿਸਮਾਨੀ ਤਸ਼ੱਦਦ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋਣਾ ਪਿਆ। ਇਸ ਦੌਰਾਨ ਭਾਵੇਂ ਆਪ ਜਿਸਮਾਨੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਸਨ ਪਰ ਆਪ ਦਾ ਜਿਗਰਾ ਕਾਇਮ ਸੀ। 11 ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਆਪ ਨੂੰ ਵੀ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਦਾ ਫ਼ਤਵਾ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਦਿਨ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਦਾ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਜਦੋਂ ਆਪ ਨੂੰ ਦੇਗ਼ ਵਿਚ ਬੰਦ ਕਰ ਕੇ ਉਬਾਲ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਜਾਰੀ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਵੀ ਆਪ ਅਡੋਲ ਰਹੇ ਤੇ ਆਪਣੇ ਪਿਆਰੇ ਗੁਰੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਸਾਹਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਾਮ ਪੀ ਗਏ।

ਭਾਈ ਦਿਆਲ ਦਾਸ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਸਬੰਧੀ ਭੱਟ ਵਹੀਆਂ 'ਚ ਇਕ ਇੰਦਰਾਜ ਇੰਞ ਮਿਲਦਾ ਹੈ:

"ਦਿਆਲ ਦਾਸ ਮਾਈ ਦਾਸ ਕਾ, ਪੋਤਾ ਬੱਲੂ ਕਾ, ਪੜਪੋਤਾ ਮੂਲੇ ਕਾ, ਚੰਦਰਵਾਸੀ ਭਾਰਦਵਾਜੀ, ਗੋਤਰ ਪੰਵਾਰ, ਬੰਸ ਬੀਝੇ ਕਾ ਬੰਝਰਉਤ ਜਲਹਾਨਾ, ਗੁਰੂ ਗੈਲੋਂ, ਮਗਹਰ ਸੁਦੀ ਪੰਚਮੀ ਸੰਮਤ ਸਤਰਾਂ ਸੈ ਬੱਤੀਸ ਕੋ ਦਿੱਲੀ ਚਾਂਦਨੀ ਚੌਂਕ ਕੇ ਮਲਹਾਨ ਸ਼ਾਹੀ ਹੁਕਮ ਗੈਲ ਮਾਰਾ ਗਿਆ। ਗੈਲੋਂ ਮਤੀ ਦਾਸ ਸਤੀ ਦਾਸ ਬੇਟੇ ਹੀਰਾ ਨੰਦ ਕੇ ਪੋਤੇ ਲਖੀ ਦਾਸ ਕੇ ਪੜਪੋਤੇ ਪਰਾਗੇ ਕੇ, ਬੰਸ ਗੌਤਮ ਕਾ ਸਾਰਸੁਤੀ ਭਾਰਗਵ ਗੋਤੇ ਛਿਬਰ ਬ੍ਰਾਹਮਨ ਮਾਰੇ ਗਏ।"

(ਭੱਟ ਵਹੀ ਮੁਲਤਾਨੀ ਸਿੰਧੀ)

ਭਾਈ ਦਿਆਲ ਦਾਸ ਸਿਰਫ਼ ਆਪ ਹੀ ਸ਼ਹੀਦ ਨਹੀਂ ਹੋਏ ਬਲਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿਚੋਂ ਹੋਰ ਵੀ ਬਹੁਤ ਜਣਿਆਂ ਨੇ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਪਾਈਆਂ। ਆਪ ਦੇ ਬੇਟੇ ਭਾਈ ਕਲਿਆਨ ਸਿੰਘ ਨੇ 29 ਅਗਸਤ 1700 ਦੇ ਦਿਨ ਤਾਰਾਗੜ੍ਹ (ਅਨੰਦਪੁਰ) ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪਾਈ। ਆਪ ਦੇ ਦੂਜੇ ਬੇਟੇ ਭਾਈ ਮਥਰਾ ਸਿੰਘ 8 ਅਕਤੂਬਰ 1700 ਦੇ ਦਿਨ ਨਿਰਮੋਹਗੜ੍ਹ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ।

ਭਾਈ ਹਠੀ ਚੰਦ

(ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਦੇ ਭਰਾ) ਭਾਈ ਹਠੀ ਚੰਦ ਭਾਈ ਮਾਈ ਦਾਸ ਦੇ ਬੇਟੇ, ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਬੱਲੂ ਦੇ ਪੋਤੇ ਅਤੇ ਭਾਈ ਮੂਲਾ ਦੇ ਪੜਪੋਤੇ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਫ਼ੌਜ ਬਣਾਈ ਤਾਂ ਭਾਈ ਹਠੀ ਚੰਦ ਵੀ ਉਸ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋਏ। ਭਾਈ ਹਠੀ ਚੰਦ ਆਪਣੇ ਨਾਂ ਵਾਂਗ ਹਠੀ, ਬਹਾਦਰ, ਸਿਰੜੀ ਤੇ ਦਲੇਰ ਸਿੱਖ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਪਾਉਂਟਾ ਵਸਾਇਆ ਤਾਂ ਭਾਈ ਹਠੀ ਚੰਦ ਵੀ ਉੱਥੇ ਚਲੇ ਗਏ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਲੱਗ ਪਏ।

18 ਸਤੰਬਰ 1688 ਦੇ ਦਿਨ ਗੜ੍ਹਵਾਲ ਦੇ ਰਾਜੇ ਫ਼ਤੇ ਸ਼ਾਹ ਨੇ, ਰਾਮ ਰਾਏ ਦੇ ਮਸੰਦ ਗੁਰਬਖ਼ਸ਼ ਦੇ ਭੜਕਾਉਣ 'ਤੇ, ਗੁਰੂ ਜੀ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਪਿੰਡ ਭੰਗਾਣੀ ਵਿਚ ਬੜੀ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਜੰਗ ਹੋਈ। ਇਸ ਵਿਚ ਫਤੇ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਿਪਾਹੀ ਮਾਰੇ ਗਏ। ਇਸ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਹੋਰਨਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਭਾਈ ਹਠੀ ਚੰਦ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵੀ ਬਹਾਦਰੀ ਦੇ ਜੌਹਰ ਖ਼ੂਬ ਦਿਖਾਏ। ਕਈ ਹਮਲਾਵਰ ਫ਼ੌਜੀਆਂ ਦੇ ਆਹੂ ਲਾਹੁੰਦੇ ਭਾਈ ਹਠੀ ਚੰਦ ਵੀ ਇਸ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ। ਆਪ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ "ਭੱਟ ਵਹੀ ਮੁਲਤਾਨੀ ਸਿੰਧੀ" ਵਿਚ ਇੰਞ ਆਉਂਦਾ ਹੈ:

"ਉਦੀਆ ਬੇਟਾ ਖੇਮੇ ਚੰਦਨੀਏ ਕਾ......ਰਮਾਨਾਂ ਗੁਰੂ ਕੀ ਬੂਆ ਕੇ ਬੇਟੇ ਸੰਗੋਸ਼ਾਹ, ਜੀਤ ਮੱਲ, ਬੇਟੇ ਸਾਧੂ ਕੇ, ਪੋਤੇ ਧਰਮੇ ਖੋਸਲੇ ਖਤਰੀ ਕੇ ਗੈਲ ਰਨ ਭੂਮੀ ਮੇਂ ਆਏ। ਸਾਲ ਸਤਰਾਂ ਸੈ ਪੈਂਤਾਲੀਸ ਅਸੁਜ ਪ੍ਰਵਿਸ਼ਟੇ ਅਠਾਰਾਂ ਭੰਗਾਨੀ ਕੇ ਮਲ੍ਹਾਨ ਜਮਨਾ ਗਿਰੀ ਕੇ ਮਧਿਆਨ ਰਾਜ ਨਾਹਨ, ਏਕੀ ਘਰੀ ਦਿਹੁੰ ਖਲੇ, ਜੁਝੰਤੇ ਸੂਰਿਓਂ ਗੈਲ, ਸਾਮੋਂ ਮਾਥੇ ਜੂਝ ਕਰ ਮਰਾ, ਗੈਲੋਂ ਹਠੀ ਚੰਦ ਬੇਟਾ ਮਾਈਦਾਸ ਕਾ......ਜਲ੍ਹਾਨਾ ਬਲਉਂਤਾ ਮਾਰਾ ਗਿਆ।"

ਇਸ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ "ਭੱਟ ਵਹੀ ਭਾਦਸੋਂ" ਦੇ ਸਫ਼ਾ 68 'ਤੇ ਇੰਞ ਮਿਲਦਾ ਹੈ :

"ਹਠੀ ਚੰਦ ਮਾਈ ਦਾਸ ਕਾ, ਅਸਵਜ ਦਿਨ ਅਠਾਰਾਂ ਸਾਲ ਸਤਰਾਂ ਸੈ ਪੈਂਤਾਲੀਸ, ਭੰਗਾਨੀ ਕੇ ਮਲਹਾਨ, ਰਾਜ ਨਾਹਨ, ਗੁਰੂ ਕਾ ਹੁਕਮ ਪਾਇ ਰਾਜਾ ਫਤੇ ਸ਼ਾਹ ਗੈਲੇ ਸਾਮ੍ਹੇ ਮਾਥੇ ਰਨ ਮੇਂ ਜੂਝ ਕਰ ਮਰਾ। ਗੈਲੋਂ ਉਦੀਆ ਬੇਟਾ ਖੇਮੇ ਚੰਦਨੀਏ ਕਾ, ਪੋਤਾ ਧਰਮ ਚੰਦ ਕਾ, ਪੜਪੋਤਾ ਭੋਜੇ ਕਾ, ਸੂਰਜ ਬੰਸੀ ਗੌਤਮ ਗੋਤਰਾ ਰਠਉਰ ਰਮਾਨਾ, ਬੀਸ ਲਾਖਨ ਕਾ ਮਰਾ। ਗੈਲੋਂ ਸੰਗੋ ਸ਼ਾਹ, ਜੀਤ ਮਲ, ਬੇਟੇ ਸਾਧੂ ਕੇ, ਪੋਤੇ ਧਰਮੇ ਕੇ ਖੋਸਲੇ ਖਤਰੀ ਗੁਰੂ ਕੀ ਬੂਆ ਕੇ ਬੇਟੇ ਮਾਰੇ ਗਏ।"

ਇਸ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ "ਭੱਟ ਵਹੀ ਕਰਸਿੰਧੂ ਪਰਗਨਾ ਜੀਂਦ" ਦੇ ਸਫ਼ਾ 6 'ਤੇ ਵੀ ਮਿਲਦਾ ਹੈ।

ਭਾਈ ਸੋਹਨ ਚੰਦ

(ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਦੇ ਭਰਾ) ਭਾਈ ਸੋਹਨ ਚੰਦ ਭਾਈ ਮਾਈ ਦਾਸ ਦੇ ਪੁੱਤਰ, ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਬੱਲੂ ਦੇ ਪੋਤੇ ਅਤੇ ਭਾਈ ਮੂਲਾ ਦੇ ਪੜਪੋਤੇ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਫ਼ੌਜ ਬਣਾਈ ਤਾਂ ਭਾਈ ਸੋਹਨ ਚੰਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਸਨ ਜੋ ਇਸ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋਏ ਸਨ। ਭਾਈ ਸੋਹਨ ਚੰਦ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਕੋਲ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਰਿਹਾ ਕਰਦੇ ਸਨ।

ਮਾਰਚ 1691 ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਸੂਬੇਦਾਰ ਨੇ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਤੋਂ ਤਾਵਾਨ ਲੈਣ ਵਾਸਤੇ ਅਲਿਫ਼ ਖ਼ਾਨ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਫ਼ੌਜ ਭੇਜ ਦਿੱਤੀ ਤਾਂ ਬਿਲਾਸਪੁਰ ਦੇ ਰਾਜੇ ਭੀਮ ਚੰਦ ਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਮਦਦ ਮੰਗੀ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਬਿਆਸ ਦਰਿਆ ਦੇ ਕੰਢੇ 'ਤੇ ਵਸੇ ਹੋਏ ਨਦੌਣ ਕਸਬੇ ਵਿਚ ਪੁੱਜੇ। ਇੱਥੇ ਦਰਿਆ ਦੇ ਕੰਢੇ 'ਤੇ ਹਮਲਾਵਰ ਮੁਗ਼ਲ ਫ਼ੌਜਾਂ ਦੀ ਪਹਾੜੀ ਫ਼ੌਜਾਂ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਬੜੀ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਲੜਾਈ ਹੋਈ। ਇਸ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਖ਼ੂਬ ਲੋਹਾ ਖੜਕਿਆ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਫ਼ੌਜੀਆਂ ਨੇ ਹਮਲਾਵਰਾਂ ਨੂੰ ਨੱਕੀਂ ਚਨੇ ਚਬਾਏ।

ਭਾਈ ਸੋਹਨ ਚੰਦ ਤੀਰ-ਅੰਦਾਜ਼ੀ ਤੇ ਤਲਵਾਰ ਖੜਕਾਉਣ 'ਚ ਬੜੇ ਮਾਹਿਰ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਤੀਰਾਂ ਨਾਲ ਤੇ ਫੇਰ ਆਹਮੋ-ਸਾਹਮਣੇ ਹੱਥੋ-ਹੱਥੀ ਲੜਾਈ ਕੀਤੀ। ਅਖ਼ੀਰ ਅਲਿਫ਼ ਖ਼ਾਨ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਨੁਕਸਾਨ ਕਰਵਾ ਕੇ ਵਾਪਿਸ ਮੁੜ ਗਿਆ।

ਇਸ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਮੁਗ਼ਲ ਸਿਪਾਹੀ ਮਾਰੇ ਗਏ ਤੇ ਕਈ ਪਹਾੜੀਏ ਵੀ ਜਾਨ ਤੋਂ ਹੱਥ ਧੋ ਬੈਠੇ। ਸਿੱਖ ਫ਼ੌਜਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹੋਰਨਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਭਾਈ ਸੋਹਨ ਚੰਦ ਨੇ ਵੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਾਮ ਪੀਤਾ। ਇਹ ਲੜਾਈ 20 ਮਾਰਚ 1691 ਦੇ ਦਿਨ ਹੋਈ ਸੀ। ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਸਬੰਧੀ "ਭੱਟ ਵਹੀ ਮੁਲਤਾਨੀ ਸਿੰਧੀ" ਵਿਚ ਇਹ ਲਿਖਿਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ:

"ਸੋਹਨ ਚੰਦ ਬੇਟਾ ਮਾਈ ਦਾਸ ਕਾ, ਪੋਤਾ ਬੱਲੂ ਕਾ ਪੜਪੋਤਾ ਮੂਲੇ ਕਾ.... ਪੁਆਰ, ਸਾਲ ਸਤਰਾਂ ਸੈ ਸੈਂਤਾਲੀਸ, ਚੇਤ ਪ੍ਰਵਿਸ਼ਟੇ ਬਾਈਸ, ਗੁਰੂਵਾਰ ਕੇ ਦਿਹੁੰ, ਗੁਰ ਕਾ ਬਚਨ ਪਾਇ, ਨਦਾਉਣ ਕੇ ਮਲ੍ਹਾਨ, ਸਾਮ੍ਹੇ, ਮਾਥੇ ਜੂਝ ਕਰ ਮਰਾ। ਗੈਲੋਂ ਮੂਲ ਚੰਦ ਬੇਟਾ ਰਘੂਪਤਿ ਰਾਇ ਕਾ ਨਿਝਰ ਗੋਤਰ ਕੰਬੋਜ, ਵਾਸੀ ਖੇਮਕਰਨ, ਪਰਗਨਾ ਕਸੂਰ, ਮਾਰਾ ਗਯਾ।"

(ਭੱਟ ਵਹੀ ਮੁਲਤਾਨੀ ਸਿੰਧੀ, ਖਾਤਾ ਪੁਆਰ ਬਲਊਂਤੋ ਕਾ)

ਭਾਈ ਲਹਿਨੂ

(ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਦੇ ਭਰਾ) ਭਾਈ ਲਹਿਨੂ ਭਾਈ ਮਾਈ ਦਾਸ ਦੇ ਪੁੱਤਰ, ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਬੱਲੂ ਦੇ ਪੋਤੇ, ਭਾਈ ਮੂਲਾ ਦੇ ਪੜਪੋਤੇ, ਸਨ। ਆਪ 20 ਫਰਵਰੀ 1696 ਦੇ ਦਿਨ ਗੁਲੇਰ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਤੀਰਾਂ ਦਾ ਮੀਂਹ ਵਰ੍ਹਾ ਕੇ ਕਈ ਮੁਗ਼ਲ ਹਮਲਾਵਰਾਂ ਨੂੰ ਮੌਤ ਦੇ ਘਾਟ ਉਤਾਰਿਆ। ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਕਈ ਮੁਗ਼ਲ ਫ਼ੌਜੀ ਵਾਰ ਕਰਦੇ ਰਹੇ; ਉਨ੍ਹਾਂ ਡਟ ਕੇ ਸਭ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕੀਤਾ ਪਰ ਅਖ਼ੀਰ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪਾ ਗਏ।

ਭਾਈ ਲਹਿਨੂ ਦੇ ਦਾਦਾ ਭਾਈ ਬੱਲੂ, ਦਾਦਾ ਦੇ ਭਰਾ ਭਾਈ ਨਾਨੂ ਤੇ ਇਸ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਹੋਰ ਕਈ ਜਣੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਲੜਾਈਆਂ ਵਿਚ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵੱਡਾ ਭਰਾ ਸੋਹਨ ਚੰਦ 1691 ਵਿਚ ਨਦੌਣ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਇਆ ਸੀ। (ਇਸ ਮਗਰੋਂ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਰਜਨਾਂ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਲੜਾਈਆਂ ਵਿਚ ਅਤੇ ਮਗਰੋਂ ਵੀ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਹਾਸਿਲ ਕੀਤੀਆਂ ਸਨ)।

ਭਾਈ ਲਹਿਨੂ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਬਾਰੇ **"ਭੱਟ ਵਹੀ ਭਾਦਸੋਂ"** ਦੇ ਸਫ਼ਾ 67 'ਤੇ ਇਹ ਇੰਦਰਾਜ ਮਿਲਦਾ ਹੈ:

"ਲਹਿਨੂ ਬੇਟਾ ਮਾਈ ਦਾਸ ਕਾ, ਪੋਤਾ ਬੱਲੂ ਕਾ.... ਜਲ੍ਹਾਨਾ, ਸਤਰਾਂ ਸੈ ਬਾਵਨ ਫਾਗਨ ਦਿਹੁੰ ਤੇਈਸ ਵੀਰਵਾਰ ਕੇ ਦਿਵਸ, ਗੁਲੇਰ ਕੇ ਮਲ੍ਹਾਨ ਸਾਮ੍ਹੇ ਮਾਥੇ ਜੂਝ ਕਰ ਮਰਾ। ਗੈਲੋਂ ਸੰਗਤੀਆ ਸਿੰਘ, ਹਨਵੰਤ ਸਿੰਘ ਬੇਟੇ ਜਗਤੇ ਕੇ, ਪੋਤੇ ਪਦਮੇ ਕੇ, ਪੜਪੋਤੇ ਕਉਲੇ ਕੇ ਚੰਦਰਬੰਸੀ ਬਤਸ ਗੋਤਰੇ ਚੁਹਾਨ ਆਠ ਮੇਂ ਸੇ ਕੂਰਾ ਹਜਾਵਤ ਆਂਬਆਨੇ ਮਾਰੇ ਗਏ।"

(ਭੱਟ ਵਹੀ ਭਾਦਸੋਂ, ਪਰਗਨਾ ਥਾਨੇਸਰ ਖਾਤਾ ਜਲ੍ਹਨੇ ਪੁਆਰੋਂ ਕਾ)

ਭਾਈ ਕਲਿਆਣ ਸਿੰਘ

ਭਾਈ ਕਲਿਆਣ ਸਿੰਘ 29 ਅਗਸਤ 1700 ਦੇ ਦਿਨ ਕਿਲ੍ਹਾ ਤਾਰਾਗੜ੍ਹ (ਅਨੰਦਪੁਰ ਤੋਂ 5 ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਦੂਰ) ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਸਨ।

ਭਾਈ ਕਲਿਆਣ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਦਿਆਲ ਦਾਸ (ਸ਼ਹੀਦ 11 ਨਵੰਬਰ 1675, ਚਾਂਦਨੀ ਚੌਂਕ, ਦਿੱਲੀ) ਦੇ ਪੁੱਤਰ, ਭਾਈ ਮਾਈ ਦਾਸ ਦੇ ਪੋਤੇ ਤੇ ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਬੱਲੂ ਦੇ ਪੜਪੋਤੇ ਸਨ। ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਆਪ ਦੇ ਚਾਚਾ ਸਨ। ਭਾਈ ਕਲਿਆਣ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਦਿਆਲ ਦਾਸ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਹੋਣ ਕਰ ਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਪਹਿਲੋਂ ਹੀ ਅਹਿਮ ਥਾਂ ਰੱਖਦਾ ਸੀ। ਭਾਈ ਕਲਿਆਣ ਸਿੰਘ ਹੁਰੀਂ ਤਿੰਨ ਭਰਾ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਭਾਈ ਮਥਰਾ ਸਿੰਘ ਸੀ ਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਛੋਟਾ ਭਾਈ ਧਰਮ ਸਿੰਘ। ਭਾਈ ਕਲਿਆਣ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦੀ ਵੇਲੇ ਅਜੇ ਕੁਆਰਾ ਸੀ। (ਉਸ ਦੇ ਵੱਡੇ ਭਰਾ ਭਾਈ ਮਥਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵੀ ਮਗਰੋਂ 8 ਅਕਤੂਬਰ 1700 ਦੇ ਦਿਨ ਨਿਰਮੋਹਗੜ੍ਹ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪਾਈ ਸੀ)।

ਭਾਈ ਕਲਿਆਣ ਸਿੰਘ ਇਕ ਤਕੜਾ ਜਵਾਨ ਸੀ ਤੇ ਸੰਨ 1700 ਵਿਚ ਕਿਲ੍ਹਾ ਤਾਰਾਗੜ੍ਹ ਵਿਚ ਤਾਇਨਾਤ ਸੀ। ਜਦੋਂ 29 ਅਗਸਤ ਦੇ ਦਿਨ ਬਿਲਾਸਪੁਰ ਦੇ ਰਾਜੇ ਅਜਮੇਰ ਚੰਦ ਦੀਆਂ ਫ਼ੌਜਾਂ ਨੇ ਇਸ ਕਿਲ੍ਹੇ 'ਤੇ ਅਚਾਨਕ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਉੱਥੇ ਸਿਰਫ਼ ਗਿਣਤੀ ਦੇ ਸਿੱਖ ਹੀ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਗਿਣਤੀ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਹਮਲਾਵਰਾਂ ਦਾ ਡੱਟ ਕੇ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਭਾਵੇਂ ਆਖ਼ਿਰ ਜਿੱਤ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਹੋਈ ਪਰ ਇਸ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਭਾਈ ਕਲਿਆਣ ਸਿੰਘ ਤੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਸਿੱਖ ਸ਼ਹੀਦ ਵੀ ਹੋ ਗਏ। ਭਾਈ ਕਲਿਆਣ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਭੱਟ ਵਹੀਆਂ ਵਿਚ ਇੰਞ ਆਇਆ ਹੈ:

"ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਬੇਟਾ ਕੇਵਲ ਕਾ ਪੋਤਾ ਆੜੂ ਕਾ ਬਿੰਜਲਊਤ, ਕਲਿਆਨ ਸਿੰਘ ਬੇਟਾ ਦਿਆਲ ਦਾਸ ਕਾ, ਪੋਤਾ ਮਾਈਦਾਸ ਕਾ, ਬੱਝਰਊਤ, ਮੰਗਤ ਸਿੰਘ ਬੇਟਾ ਬਿੰਨੇ ਉਪਲ ਕਾ.....ਵਾਸੀ ਅੰਬਮਾੜੀ, ਪ੍ਰਗਨਾ ਲਾਹੌਰ.....ਸਾਲ ਸਤਰਾਂ ਸੈ ਸਤਵੰਜਾ ਭਾਦਵ ਪ੍ਰਵਿਸ਼ਟੇ ਉਨੱਤੀਸ, ਵੀਰਵਾਰ ਕੇ ਦਿਹੁੰ, ਗੁਰੂ ਕੇ ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦੇ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਕਾ ਬਚਨ ਪਾਇ ਕਿਲ੍ਹਾ ਤਾਰਾਗੜ੍ਹ ਕੇ ਮਲਹਾਨ, ਪ੍ਰਗਨਾ ਤਾਰਾਪੁਰ, ਏਕ ਪਹਿਰ ਘੋਰ ਜੁੱਧ ਕਰ, ਘਣੇ ਪਰਬਤੀ ਮਾਰ, ਸਾਹਮਣੇ ਮਾਥੇ ਰਣ ਮੇਂ ਜੂਝ ਕਰ ਸ਼ਹਾਦਤਾਂ ਪਾਇ ਗਏ। ਘੁਮੰਡ ਚੰਦ ਬੇਟਾ ਗੰਭੀਰ ਚੰਦ ਕਾ, ਭਾਈ ਉਦੈ ਸਿੰਘ ਕੇ ਹਾਥ ਸੇ ਘਾਇਲ ਹੂਆ।"

(ਭੱਟ ਵਹੀ ਤੂਮਰ ਬਿੰਜਰ ਉਤੋਂ ਕੀ)

ਭਾਈ ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ

ਭਾਈ ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ 30 ਅਗਸਤ 1700 ਦੇ ਦਿਨ ਕਿਲ੍ਹਾ ਫਤਹਿਗੜ੍ਹ (ਉਦੋਂ ਪਿੰਡ ਸਹੋਟਾ ਦੀ ਹਦੂਦ), ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਸਨ।

ਭਾਈ ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪੁੱਤਰ, ਭਾਈ ਮਾਈਦਾਸ ਦੇ ਪੋਤਰੇ ਅਤੇ ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਬੱਲੂ ਦੇ ਪੜਪੋਤੇ ਸਨ। ਆਪ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਦੇ ਦਸ ਪੁੱਤਰਾਂ ਵਿਚ ਅਠਵੇਂ ਥਾਂ 'ਤੇ ਸਨ। ਆਪ ਦੀ ਮਾਤਾ ਖੇਮੀ (ਬੇਟੀ ਗੁਰੀਆ ਚੌਹਾਨ ਹਜਾਵਤ) ਸੀ, ਜਿਹੜੀ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਦੀ ਦੂਜੀ ਪਤਨੀ ਸੀ (ਖੇਮੀ ਦੇ ਦੋ ਹੋਰ ਪੁੱਤਰ ਬਲਰਾਮ ਸਿੰਘ ਤੇ ਦੇਸਾ ਸਿੰਘ ਵੀ ਸਨ)।

ਸ਼ਹੀਦੀ ਸਮੇਂ ਆਪ ਦਾ ਵਿਆਹ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਆਪ ਦੇ ਦੋ ਬੇਟੇ ਸਨ: ਭਾਈ ਖਾਨੂ ਸਿੰਘ ਤੇ ਭਾਈ ਨਾਨੂ ਸਿੰਘ। ਆਪ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਭਾਈ ਖਾਨੂ ਸਿੰਘ ਵੀ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਸਨ। ਭਾਈ ਖਾਨੂ ਸਿੰਘ ਦੇ ਅੱਗੋਂ ਪੰਜ ਪੁੱਤਰ ਸਨ: ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਹਰੀ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਕਰਮ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਬਿਜੈ ਸਿੰਘ ਤੇ ਭਾਈ ਹਰਦਾਸ ਸਿੰਘ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਸਿੰਘ ਸਨ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਸਿੰਘ ਦੇ ਅੱਗੋਂ ਤੇਰ੍ਹਾਂ ਪੁੱਤਰ ਸਨ। ਭਾਈ ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਸਨ। ਅੱਗੋਂ ਇਸ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਹਰ ਜਣੇ ਦੀ ਔਲਾਦ ਚਲੀ ਸੀ ਤੇ ਹੁਣ ਇਹ ਇਕ ਬੜਾ ਹੀ ਵੱਡਾ ਪਰਿਵਾਰ ਹੈ ਅਤੇ ਕਈ ਪਾਸੀਂ ਫੈਲਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੇ ਦਸਾਂ ਵਿਚੋਂ ਪੰਜ ਪੁੱਤਰ ਗੁਰੂ ਦੀ ਭੇਟ ਚੜ੍ਹਾਏ ਹੋਏ ਸਨ। ਇਹ ਸਨ: ਅਜਬ ਸਿੰਘ, ਅਜਾਇਬ ਸਿੰਘ, ਅਨਕ ਸਿੰਘ, ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ, ਉਦੈ ਸਿੰਘ। ਪਰ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਹੁਕਮ ਹੇਠ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਭਾਈ ਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਗੁਰਬਖ਼ਸ਼ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਇਹ ਭਾਈ ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਵੀ (ਯਾਨਿ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਦੇ 8 ਪੁੱਤਰ) ਪੰਥ ਵਾਸਤੇ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਪਾ ਗਏ।

ਜਦੋਂ 1689 ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਨਗਰੀ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਪੰਜ ਕਿਲ੍ਹੇ ਬਣਾਉਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੇ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਹੋਟਾ ਪਿੰਡ ਦੀ ਹੱਦ ਵਿਚ ਤਿਆਰ ਹੋ ਰਹੇ ਇਸ ਫ਼ਤਹਿਗੜ੍ਹ ਕਿਲ੍ਹਾ ਦੀ ਜਥੇਦਾਰੀ ਭਾਈ ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸੌਂਪੀ। ਸੰਨ 1700 ਤੱਕ ਇਸ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੀਆਂ ਅਜੇ ਤਿੰਨ ਬਾਹੀਆਂ ਹੀ ਤਿਆਰ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਇਸ ਦੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ (ਕੇਸਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ ਵੱਲ ਦੀ) ਦੀਵਾਰ ਅਜੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਹੋਈ ਸੀ।

29 ਅਗਸਤ 1700 ਦੇ ਦਿਨ ਅਜਮੇਰ ਚੰਦ ਦੀਆਂ ਫ਼ੌਜਾਂ ਨੇ ਅਚਾਨਕ ਤਾਰਾਗੜ੍ਹ ਕਿਲ੍ਹੇ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ; ਪਰ ਹਾਰ ਖਾਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਅਗਲੇ ਦਿਨ 30 ਅਗਸਤ ਦੀ ਸਵੇਰ ਵੇਲੇ ਇਸ ਕਿਲ੍ਹੇ 'ਤੇ ਵੀ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਕ ਪਾਸਿਓਂ ਕਿਲ੍ਹਾ ਨੰਗਾ ਹੋਣ ਕਰ ਕੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਮੈਦਾਨ ਵਾਂਗ ਟਾਕਰਾ ਕਰਨਾ ਪਿਆ। ਉਸ ਦਿਨ ਢਾਈ ਪਹਿਰ (ਸੱਤ-ਅੱਠ ਘੰਟੇ) ਬੜੀ ਘਮਸਾਨ ਦੀ ਲੜਾਈ ਹੋਈ। ਇਹ ਜੰਗ ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਹੁੰਦੀ ਰਹੀ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਸੂਰਜ ਛੁੱਪ ਨਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਅਜਮੇਰ ਚੰਦ ਦੀ ਫ਼ੌਜ ਦਾ ਬਹੁਤ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਇਆ ਪਰ ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਕਈ

ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਵੀ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਪਾਈਆਂ। ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿਚ ਜਥੇਦਾਰ ਭਾਈ ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ (ਪੁਤਰ ਭਾਈ ਲੱਖੀ ਰਾਏ ਵਣਜਾਰਾ) ਤੇ ਭਾਈ ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਵੀ ਸਨ। ਇਸ ਸਬੰਧੀ ਇਕ ਇੰਦਰਾਜ ਭੱਟ ਵਹੀਆਂ ਵਿਚ ਇੰਞ ਮਿਲਦਾ ਹੈ:

"ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਬੇਟਾ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਕਾ, ਪੋਤਾ ਮਾਈ ਦਾਸ ਕਾ.... ਸਾਲ ਸਤਰਾਂ ਸੈ ਸਤਵੰਜਾ ਭਾਦਵਾ ਪ੍ਰਵਿਸ਼ਟੇ ਤੀਸ, ਗੁਰੂਵਾਰ ਕੇ ਦਿਹੁੰ, ਗੁਰੂ ਕਾ ਬਚਨ ਪਾਇ ਕਿਲ੍ਹਾ ਫਤੇਗੜ੍ਹ, ਪਰਗਨਾ ਸਹੋਟਾ, ਕੇ ਮਲਹਾਨ ਸਾਮ੍ਹੇ ਮਾਥੇ ਜੂਝ ਕਰ ਮਰੇ। ਆਗੇ ਗੁਰੂ ਭਾਣੇ ਕਾ ਖਾਵਿੰਦ, ਗੁਰੂ ਕੀ ਗਤ ਗੁਰੂ ਜਾਣੇ।"

(ਭੱਟ ਵਹੀ ਜਦੋਬੰਸੀਆਂ ਕੀ, ਖਾਤਾ ਬੜ੍ਹਤੀਏ ਕਨਊੱਤੋਂ ਕਾ)

(ਹੋਰ ਤਫ਼ਸੀਲ ਵਾਸਤੇ ਦੇਖੋ: 'ਭਾਈ ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਦਾ ਕੁਰਸੀਨਾਮਾ')

ਭਾਈ ਨੰਦ ਸਿੰਘ

ਭਾਈ ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਨੇ 30 ਅਗਸਤ 1700 ਦੇ ਦਿਨ ਕਿਲ੍ਹਾ ਫ਼ਤਹਿਗੜ੍ਹ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ, ਦੇ ਬਾਹਰ ਲੜਦਿਆਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਾਮ ਪੀਤਾ ਸੀ।

ਭਾਈ ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਭਾਈ ਆਲਿਮ ਸਿੰਘ ਪਰਮਾਰ ਦੇ ਪੁੱਤਰ, ਭਾਈ ਦਰੀਆ ਦੇ ਪੋਤੇ ਤੇ ਭਾਈ ਮੂਲਾ ਦੇ ਪੜਪੋਤੇ ਸਨ। (ਭਾਈ ਦਰੀਆ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਦੇ ਦਾਦੇ ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਬੱਲੂ ਦਾ ਛੋਟਾ ਭਰਾ ਸੀ।

ਭਾਈ ਦਰੀਆ ਦਾ ਪਰਿਵਾਰ ਵੀ ਭਾਈ ਬੱਲੂ ਵਾਂਗ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਵੇਲੇ ਤੋਂ ਹੀ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਫ਼ੌਜ ਬਣਾਈ ਸੀ ਉਦੋਂ ਇਸ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਜਣੇ ਇਸ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋਏ ਸਨ। ਭਾਈ ਦਰੀਆ ਆਪ ਵੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਬਹੁਤ ਨਜ਼ਦੀਕੀ ਸਾਥੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਸਨ। ਉਹ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਕੋਲ ਗੁਰੂ ਦਾ ਚੱਕ (ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ) ਅਤੇ ਮਗਰੋਂ ਕੀਰਤਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਆ ਕੇ ਅਕਸਰ ਰਿਹਾ ਕਰਦੇ ਸੀ।

ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾਉਣ ਮਗਰੋਂ ਭਾਈ ਦਰੀਆ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਵੀ ਨੇੜੇ ਰਹੇ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਰਾਮ ਰਾਇ ਨੂੰ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਬੁਲਾਵੇ 'ਤੇ ਦਿੱਲੀ ਭੇਜਿਆ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਭਾਈ ਦਰੀਆ ਨੂੰ ਵੀ ਭੇਜਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਮਗਰੋਂ ਮਾਰਚ 1664 ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਸਾਹਿਬ ਦਿੱਲੀ ਗਏ ਤਾਂ ਵੀ ਭਾਈ ਦਰੀਆ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਸੀ। ਯਾਨਿ ਭਾਈ ਦਰੀਆ ਤਿੰਨ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਖ਼ਾਸ ਦਰਬਾਰੀ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਸਨ।

ਆਪ ਦੇ 9 ਪੁੱਤਰ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਭਾਈ ਆਲਿਮ ਸਿੰਘ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਸੀ ਤੇ ਭਾਈ ਤੁਲਸਾ ਸਿੰਘ ਸਭ ਤੋਂ ਛੋਟਾ। ਇਹ ਸਾਰੇ ਨੌਂ ਦੇ ਨੌਂ ਹੀ ਗੁਰੂ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਅਕਸਰ ਹਾਜ਼ਿਰ ਹੁੰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਭਾਈ ਆਲਮ ਸਿੰਘ ਤੇ ਭਾਈ ਗੋਕਲ ਸਿੰਘ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਫ਼ੌਜ ਵਿਚ ਵੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਸਨ। (ਭਾਈ ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪਿਤਾ ਆਲਿਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਖ਼ੁਦ ਆਪ ਇਸ ਸ਼ਹੀਦੀ ਤੋਂ 2 ਦਿਨ ਮਗਰੋਂ) ਪਹਿਲੀ ਸਤੰਬਰ 1700 ਦੇ ਦਿਨ ਕਿਲ੍ਹਾ ਲੋਹਗੜ੍ਹ ਦੇ ਬਾਹਰ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਾਮ ਪੀਤਾ ਸੀ। ਇੰਞ ਹੀ ਭਾਈ ਗੋਕਲ ਸਿੰਘ ਵੀ 14 ਅਕਤੂਬਰ 1700 ਦੇ ਦਿਨ ਨਿਰਮੋਹਗੜ੍ਹ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਸਨ।

ਭਾਈ ਆਲਿਮ ਸਿੰਘ ਦੇ ਅੱਗੋਂ 13 ਪੁੱਤਰ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਵੀ ਕਈ ਜਵਾਨ ਖ਼ਾਲਸਾ ਫ਼ੌਜਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਵਿਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ ਸੀ ਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਛੋਟਾ ਭਾਈ ਗੁਲਜ਼ਾਰ ਸਿੰਘ। 30 ਅਗਸਤ ਦੇ ਦਿਨ ਫ਼ਤਹਿਗੜ੍ਹ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਇਹ ਭਾਈ ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਭਾਈ ਆਲਿਮ ਸਿੰਘ ਦਾ ਯਾਰ੍ਹਵਾਂ ਪੁੱਤਰ ਸੀ। ਉਸ ਤੋਂ ਛੋਟਾ ਜੀਤ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਛੋਟਾ ਗੁਲਜ਼ਾਰ ਸਿੰਘ ਸੀ। (ਇਹ ਭਾਈ ਗੁਲਜ਼ਾਰ ਸਿੰਘ, ਮਗਰੋਂ 24 ਜੂਨ 1734 ਦੇ ਦਿਨ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਭਾਈ ਗੁਲਜ਼ਾਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪੁੱਠੀ ਖੱਲ ਲਾਹ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ)।

ਭਾਈ ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਜਾਦੋਬੰਸੀਆਂ ਦੀ ਭੱਟ ਵਹੀ ਵਿਚ ਇੰਞ ਮਿਲਦਾ ਹੈ:

".....ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਬੇਟਾ ਆਲਮ ਸਿੰਘ ਕਾ, ਪੋਤਾ ਦਰੀਆ ਕਾ....ਪੁਆਰ ਜਲਹਾਨਾ ਆਦਿ...ਸਾਲ ਸਤਰਾਂ ਸੈ ਸਤਵੰਜਾ ਭਾਦਵਾ ਪ੍ਰਵਿਸ਼ਟੇ ਤੀਸ ਗੁਰੂਵਾਰ ਕੇ ਦਿਹੁੰ, ਗੁਰੂ ਕਾ ਬਚਨ ਪਾਇ ਕਿਲ੍ਹਾ ਫ਼ਤਹਿਗੜ੍ਹ ਪਰਗਨਾ ਸਢੌਰਾ ਕੇ ਮਲਹਾਨ, ਸਾਮ੍ਹੇ ਮਾਥੇ ਜੂਝ ਕਰ ਮਰੇ। ਆਗੇ ਗੁਰੂ ਭਾਣੇ ਕਾ ਖਾਵਿੰਦ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਕੀ ਗਤਿ ਗੁਰੂ ਜਾਨੇ।"

(ਭੱਟ ਵਹੀ ਜਦੋਬੰਸੀਆਂ ਕੀ, ਖਾਤਾ ਬੜ੍ਹਤੀਏ ਕਨਾਊਂਤੇ ਕਾ)

ਭਾਈ ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਭੱਟ ਵਹੀ ਸਿਰਸਮਾਂ, ਪਰਗਨਾ ਥਾਨੇਸਰ ਦੇ ਸਫ਼ਾ 13 'ਤੇ ਵੀ ਮਿਲਦਾ ਹੈ।

ਭਾਈ ਬਾਘ ਸਿੰਘ

ਭਾਈ ਬਾਘ ਸਿੰਘ ਨੇ 31 ਅਗਸਤ 1700 ਦੇ ਦਿਨ ਕਿਲ੍ਹਾ ਅਗੰਮਗੜ੍ਹ ਦੇ ਬਾਹਰ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਾਮ ਪੀਤਾ ਸੀ।

ਭਾਈ ਬਾਘ ਸਿੰਘ ਭਾਈ ਰਾਇ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪੁੱਤਰ, ਭਾਈ ਮਾਈ ਦਾਸ ਦੇ ਪੋਤੇ ਤੇ ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਬੱਲੂ ਦੇ ਪੜਪੋਤੇ ਸਨ। ਭਾਈ ਬਾਘ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪਿਤਾ ਭਾਈ ਰਾਇ ਸਿੰਘ ਭਾਈ ਮਾਈ ਦਾਸ ਦੇ 12 ਪੁੱਤਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਯਾਰ੍ਹਵੇਂ ਨੰਬਰ 'ਤੇ ਸਨ।

ਭਾਈ ਰਾਇ ਸਿੰਘ ਆਪ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਖ਼ਾਸ ਦਰਬਾਰੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਸੀ। ਉਹ 1705 ਦੀ ਮਾਰਚ ਤੱਕ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਕੋਲ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਰਹੇ ਸੀ ਤੇ ਅਖ਼ੀਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਵਲੋਂ ਹੁਕਮ ਹੋਣ ਮਗਰੋਂ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਨੇੜੇ ਮਰ੍ਹਲ-ਮਾੜੀ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਰਹਿਣ ਲੱਗ ਪਏ ਸਨ। ਮਗਰੋਂ ਰਾਇ ਸਿੰਘ ਆਪ ਵੀ ਦੋਹਾਂ ਪੁੱਤਰਾਂ, ਭਾਈ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਤੇ ਭਾਈ ਸੀਤਲ ਸਿੰਘ ਸਣੇ, ਮਾਝੇ ਦੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਟੁੱਟੀ ਗੰਢਵਾਉਣ ਮਗਰੋਂ, 29 ਦਸੰਬਰ 1705 ਦੇ ਦਿਨ ਖਿਦਰਾਣੇ ਦੀ ਢਾਬ ਨੇੜੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਸਨ। ਇੰਞ ਭਾਈ ਰਾਇ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਾਰ ਪੁੱਤਰਾਂ ਨੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਾਮ ਪੀਤੇ ਸਨ। ਭਾਈ ਰਾਏ ਸਿੰਘ ਦੇ ਚੌਥੇ ਪੁੱਤਰ ਭਾਈ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਪਹਿਲੀ ਸਤੰਬਰ 1700 ਦੇ ਦਿਨ, ਯਾਨਿ ਇਸ ਸ਼ਹੀਦੀ ਤੋਂ ਅਗਲੇ ਦਿਨ, ਕਿਲ੍ਹਾ ਲੋਹਗੜ੍ਹ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਸਨ।

31 ਅਗਸਤ 1700 ਦੇ ਦਿਨ ਬਿਲਾਸਪੁਰ ਦੇ ਰਾਜੇ ਅਜਮੇਰ ਚੰਦ ਨੇ ਇਕ ਵੱਡੀ ਫ਼ੌਜ ਲੈ ਕੇ ਅਗੰਮਗੜ੍ਹ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ 'ਤੇ ਹਮਲਾਂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਇਹ ਲੜਾਈ 4-5 ਘੰਟੇ ਚਲਦੀ ਰਹੀ। ਅਖ਼ੀਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਬੰਦੇ ਮਰਵਾ ਕੇ ਅਜਮੇਰ ਚੰਦ ਮੈਦਾਨ ਛੱਡ ਗਿਆ। ਇਸ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪਹਾੜੀ ਹਮਲਾਵਾਰ ਮਾਰੇ ਗਏ। ਇਸ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਕੁਝ ਸਿੰਘ ਵੀ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਭਾਈ ਬਾਘ ਸਿੰਘ ਵੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਸਨ। ਭਾਈ ਬਾਘ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਭੱਟ ਵਹੀ ਤਲਉਂਢਾ ਵਿਚ ਇੰਞ ਮਿਲਦਾ ਹੈ:

"ਬਾਘ ਸਿੰਘ ਬੇਟਾ ਰਾਇ ਸਿੰਘ ਕਾ, ਪੋਤਾ ਮਾਈ ਦਾਸ ਕਾ.....ਸਾਲ ਸਤਰਾਂ ਸੈ ਸਤਵੰਜਾ ਭਾਦਵ ਦਿਹੁੰ ਇਕੱਤੀਸ, ਸ਼ਨੀਵਾਰ ਕੇ ਦਿਵਸ, ਗੁਰੂ ਕਾ ਬਚਨ ਪਾਇ, ਕਿਲ੍ਹਾ ਅਗੰਮਗੜ੍ਹ, ਪਰਗਨਾ ਅਗੰਮਪੁਰਾ ਕੇ ਮਲ੍ਹਾਨ ਪਰਬਤੀ ਰਾਜਯੋਂ ਕੇ ਗੈਲ, ਡੇਢ ਪਹਿਰ ਯੁੱਧ ਕਰ ਕੇ, ਸਾਮ੍ਹੇਂ ਮਾਥੇ ਜੂਝ ਕਰ ਸੁਆਸ ਦੀਏ।"

(ਭੱਟ ਵਹੀ ਤਲਉਂਢਾ, ਪਰਗਨਾ ਜੀਂਦ, ਖਾਤਾ ਜਲ੍ਹਾਨੇ ਪੁਆਰੋਂ ਕਾ)

(ਹੋਰ ਤਫ਼ਸੀਲ ਵਾਸਤੇ ਦੇਖੋ : ਭਾਈ ਰਾਇ ਸਿੰਘ ਦਾ ਕੁਰਸੀਨਾਮਾ)

ਭਾਈ ਆਲਿਮ ਸਿੰਘ ਚੌਰ-ਬਰਦਾਰ

ਭਾਈ ਆਲਿਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪਹਿਲੀ ਸਤੰਬਰ 1700 ਦੇ ਦਿਨ ਕਿਲ੍ਹਾ ਲੋਹਗੜ੍ਹ ਦੇ ਬਾਹਰ ਜੂਝਦਿਆਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਹਾਸਿਲ ਕੀਤੀ ਸੀ।

ਭਾਈ ਆਲਿਮ ਸਿੰਘ ਭਾਈ ਦਰੀਆ ਦੇ ਸਪੁੱਤਰ, ਭਾਈ ਮੂਲਾ ਦੇ ਪੋਤੇ ਤੇ ਭਾਈ ਰਾਓ ਦੇ ਪੜਪੋਤੇ ਸਨ। ਭਾਈ ਆਲਿਮ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪਿਤਾ ਭਾਈ ਦਰੀਆ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਦੇ ਦਾਦਾ ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਬੱਲੂ ਦੇ ਭਰਾ ਸਨ। ਭਾਈ ਦਰੀਆ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਬੜੇ ਨਜ਼ਦੀਕੀ ਰਹੇ ਸਨ। ਭਾਈ ਆਲਿਮ ਸਿੰਘ ਭਾਈ ਦਰੀਆ ਦੇ ਨੌਂ ਪੁੱਤਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਸਨ।

ਆਪ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਰਬਾਰ 'ਚ ਅਹਿਮ ਥਾਂ ਰੱਖਦੇ ਸਨ। ਆਪ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਚੌਰ-ਬਰਦਾਰ ਸਨ; ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਆਪ ਆਪਣਾ ਬਹੁਤ ਵਕਤ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਬਿਤਾਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਆਪ ਭਾਵੇਂ ਪਕੇਰੀ ਉਮਰ ਦੇ ਸਨ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਨੌਜਵਾਨ ਵਰਗੀ ਫੁਰਤੀ ਸੀ ਤੇ ਯੋਧਿਆਂ ਵਾਲੀ ਦਲੇਰੀ ਸੀ। ਉਹ ਇਕ ਬਹਾਦਰ ਤੇ ਹਿੰਮਤੀ ਸ਼ਖ਼ਸ ਸਨ।

29 ਅਗਸਤ 1700 ਦੇ ਦਿਨ ਬਿਲਾਸਪੁਰ ਦੇ ਰਾਜੇ ਅਜਮੇਰ ਚੰਦ ਨੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ 'ਤੇ ਅਚਾਨਕ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਲਗਾਤਾਰ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਦੀ ਹਾਰ ਪਿੱਛੋਂ ਉਸ ਨੇ ਚੌਥੇ ਦਿਨ ਪਹਿਲੀ ਸਤੰਬਰ ਨੂੰ ਚੌਥੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਲੋਹਗੜ੍ਹ 'ਤੇ ਵੀ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ। ਲੋਹਗੜ੍ਹ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦਾ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਬੜਾ ਮਜ਼ਬੂਤ ਸੀ। ਇਸ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਨੂੰ ਤੋੜਨ ਵਾਸਤੇ ਪਹਾੜੀ ਫ਼ੌਜਾਂ ਨੇ ਇਕ ਹਾਥੀ ਲਿਆਂਦਾ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸ਼ਰਾਬੀ ਕਰ ਕੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਵੱਲ ਭੇਜਿਆ। ਇਧਰ ਸਿੱਖ ਵੀ ਕਿਲ੍ਹੇ 'ਚੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਕੇ ਹਾਥੀ ਵੱਲ, ਚਰਨ ਗੰਗਾ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵੱਲ, ਵਧੇ। ਭਾਈ ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਨਾਗਨੀ ਬਰਛੇ ਨਾਲ ਉਸ ਹਾਥੀ ਨੂੰ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਕਰ ਕੇ ਪਿਛਾਂਹ ਮੋੜ ਦਿੱਤਾ। ਭਾਈ ਉਦੈ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅਜਮੇਰ ਚੰਦ ਦੇ ਮਾਮੇ ਕੇਸਰੀ ਚੰਦ ਦਾ ਸਿਰ ਕਲਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਕੱਟੇ ਹੋਏ ਸਿਰ ਨੂੰ ਬਰਛੇ 'ਤੇ ਟੰਗ ਕੇ ਕਿਲ੍ਹਾ ਅਨੰਦਗੜ੍ਹ ਲੈ ਗਿਆ। ਇਸ ਪਿੱਛੋਂ ਪਹਾੜੀ ਫ਼ੌਜਾਂ ਤੇ ਸਿੰਘਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਗਹਿ-ਗੱਚ ਲੜਾਈ ਹੋਈ। ਇਸ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਉਦੈ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਆਲਿਮ ਸਿੰਘ 'ਨੱਚਣਾ' ਚੌਹਾਨ ਸੋਧਰੀਆ, ਭਾਈ ਆਲਿਮ ਸਿੰਘ ਪਰਮਾਰ ਚੌਰਬਰਦਾਰ, ਭਾਈ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਕੁਸ਼ਾਲ ਸਿੰਘ ਬੜੀ ਬਹਾਦਰੀ ਨਾਲ ਲੜੇ ਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪਹਾੜੀ ਫ਼ੌਜੀਆਂ ਨੂੰ ਮੌਤ ਦੇ ਘਾਟ ਉਤਾਰ ਦਿੱਤਾ।

ਇਸ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਭਾਈ ਆਲਿਮ ਸਿੰਘ ਚੌਰਬਰਦਾਰ, ਭਾਈ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਕੁਸ਼ਾਲ ਸਿੰਘ ਤੇ ਕਈ ਹੋਰ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ। ਇਸ ਲੜਾਈ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ "ਭੱਟ ਵਹੀ ਤਲਉਂਢਾ" ਵਿਚ ਇਂਵ ਲਿਖਿਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ:

'ਗੁਰੂ ਕਾ ਬਚਨ ਪਾਇ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਬੇਟਾ ਮਾਈ ਦਾਸ ਕਾ ਪੋਤਾ ਬੱਲੂ ਕਾ.....ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ ਬੇਟਾ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਕਾ, ਉਦੈ ਸਿੰਘ ਬੇਟਾ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਕਾ.....ਆਲਿਮ ਸਿੰਘ ਬੇਟਾ ਦੁਰਗਾਦਾਸ ਕਾ, ਪੋਤਾ ਪਦਮੇਂ ਕਾ.....ਰਜਾਵਤ ਆਂਬਿਆਨਾ..., ਸਾਲ ਸਤਰਾਂ ਸੈ ਸਤਵੰਜਾ,

ਅਸੂਜ ਪ੍ਰਵਿਸ਼ਟੇ ਪਹਿਲੀ, ਰਵੀਵਾਰ ਕੇ ਦਿਹੁੰ, ਕਿਲ੍ਹਾ ਲੋਹਗੜ੍ਹ ਪ੍ਰਗਨਾ ਮਾਖੋਵਾਲ ਸੇ, ਖਾਲਸਾ ਦਲ ਕੋ ਗੈਲ ਲੈ, ਚਰਨਗੰਗਾ ਨਦੀ ਕੇ ਮਲ੍ਹਾਨ, ਸਾਮ੍ਹੇਂ ਮਾਥੇ ਘੋਰ ਯੁੱਧ ਕੀਆ। ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਹਾਥੀ ਕੋ ਮਾਰ ਭਗਾਇਆ। ਉਦੈ ਸਿੰਘ ਕੇ ਹਾਥ ਸੇ ਕੇਸਰੀ ਚੰਦ ਜਸਵਾਰੀਆ ਮਾਰਾ ਗਿਆ। ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਸਖ਼ਤ ਘਾਇਲ ਹੁਏ। ਆਲਿਮ ਸਿੰਘ ਬੇਟਾ ਦਰੀਆ ਕਾ, ਪੋਤਾ ਮੂਲੇ ਕਾ....ਜਲ੍ਹਾਨਾ, ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਬੇਟਾ ਰਾਇ ਸਿੰਘ ਕਾ, ਪੋਤਾ ਮਾਈਦਾਸ ਕਾ, ਕੁਸ਼ਾਲ ਸਿੰਘ ਬੇਟਾ ਮੱਖਣ ਸ਼ਾਹ ਕਾ, ਪੋਤਾ ਦਾਸੇ ਕਾ-ਪੇਲੀਆ ਬਨਜਾਰਾ, ਰਣ ਮੇਂ ਜੂਝ ਕਰ ਮਰੇ। ਆਗੇ ਗੁਰੂ ਭਾਣੇ ਕਾ ਖਾਬਿੰਦ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਕੀ ਗਤਿ ਗੁਰ ਜਾਣੇ।'

(ਭੱਟ ਵਹੀ ਤਲਉਂਢਾ ਪਰਗਨਾ ਜੀਂਦ, ਖਾਤਾ ਜਲਹਾਨੋਂ ਕਾ)

ਭਾਈ ਆਲਿਮ ਸਿੰਘ ਦੇ 13 ਬੇਟੇ ਸਨ (ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ, ਮਾਨ ਸਿੰਘ, ਮਹਿੰਗਾ ਸਿੰਘ, ਚੰਦਾ ਸਿੰਘ, ਨੰਦਾ ਸਿੰਘ, ਗੇਂਦਾ ਸਿੰਘ, ਜੈਮਲ ਸਿੰਘ, ਹੇਮ ਸਿੰਘ, ਸਾਵਲ ਸਿੰਘ, ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ, ਨੰਦ ਸਿੰਘ, ਜੀਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਗੁਲਜ਼ਾਰ ਸਿੰਘ)। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਨੇ ਦੋ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ 30 ਅਗਸਤ 1700 ਦੇ ਦਿਨ ਫ਼ਤਹਿਗੜ੍ਹ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਬਾਹਰ ਲੜਾਈ ਕਰਦਿਆਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਾਮ ਪੀਤਾ ਸੀ। (ਆਪ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਛੋਟੇ ਬੇਟੇ ਭਾਈ ਗੁਲਜ਼ਾਰ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਚਾਚੇ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਨਾਲ 24 ਜੂਨ 1734 ਦੇ ਦਿਨ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਨ)। ਭਾਈ ਆਲਿਮ ਸਿੰਘ ਦੇ ਦੋ ਵੱਡੇ ਬੇਟਿਆਂ ਭਾਈ ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ ਤੇ ਭਾਈ ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਔਲਾਦ ਵਿਚੋਂ ਕਈ ਘਰ ਅੱਜ ਕਲ੍ਹ ਪਿੰਡ ਠੀਕਰੀਵਾਲਾ (ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਸੰਗਰੂਰ) ਵਿਚ ਰਹਿ ਰਹੇ ਹਨ।

ਭਾਈ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ

ਭਾਈ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪਹਿਲੀ ਸਤੰਬਰ 1700 ਦੇ ਦਿਨ ਕਿਲ੍ਹਾ ਲੋਹਗੜ੍ਹ ਦੇ ਬਾਹਰ ਚਰਨ ਗੰਗਾ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦੀ ਹਾਸਿਲ ਕੀਤੀ ਸੀ ।

ਭਾਈ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਭਾਈ ਰਾਇ ਸਿੰਘ ਦੇ ਬੇਟੇ, ਭਾਈ ਮਾਈ ਦਾਸ ਦੇ ਪੋਤੇ ਅਤੇ ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਬੱਲੂ ਦੇ ਪੜਪੋਤੇ ਸਨ। (ਭਾਈ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪਿਤਾ ਭਾਈ ਰਾਇ ਸਿੰਘ ਮਗਰੋਂ ਆਪਣੇ ਦੋ ਪੁੱਤਰਾਂ ਸਣੇ 29 ਦਸੰਬਰ 1705 ਦੇ ਦਿਨ ਮੁਕਤਸਰ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਸਨ)। ਭਾਈ ਰਾਇ ਸਿੰਘ ਦੇ ਇਕ ਬੇਟੇ ਭਾਈ ਬਾਘ ਸਿੰਘ ਇਕ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ 31 ਅਗਸਤ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਕਿਲ੍ਹਾ ਅਗੰਮਗੜ੍ਹ ਦੇ ਬਾਹਰ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਭਾਈ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਇਕ ਬੜੇ ਦਲੇਰ ਨੌਜਵਾਨ ਸਨ। ਆਪ ਸਿੱਖ ਫ਼ੌਜ ਦਾ ਇਕ ਕੀਮਤੀ ਹਿੱਸਾ ਸਨ। ਆਪ ਵਿਚ ਫੁਰਤੀ ਤੇ ਚੁਸਤੀ ਬੇਮਿਸਾਲ ਸੀ।

ਪਹਿਲੀ ਸਤੰਬਰ 1700 ਦੇ ਦਿਨ ਜਦੋਂ ਬਿਲਾਸਪੁਰ ਦੇ ਰਾਜੇ ਅਜਮੇਰ ਚੰਦ ਨੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹਾ ਲੋਹਗੜ੍ਹ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਭਾਈ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਉੱਥੇ ਹਾਜ਼ਿਰ ਸਨ। ਇਸ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਪਹਾੜੀ ਫ਼ੌਜਾਂ ਤੇ ਸਿੰਘਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਗਹਿ-ਗੱਚ ਲੜਾਈ ਹੋਈ। ਇਸ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਭਾਈ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਵੀ ਬੜੀ ਬਹਾਦਰੀ ਨਾਲ ਲੜੇ ਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪਹਾੜੀ ਫ਼ੌਜੀਆਂ ਨੂੰ ਮੌਤ ਦੇ ਘਾਟ ਉਤਾਰ ਦਿੱਤਾ। ਸ਼ਾਮ ਤੱਕ ਪਹਾੜੀ ਫ਼ੌਜਾਂ ਸੈਂਕੜੇ ਬੰਦੇ ਮਰਵਾ ਕੇ ਭੱਜ ਗਈਆਂ।ਇਸ ਲੜਾਈ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ "ਭੱਟ ਵਹੀ ਤਲਉਂਢਾ" ਵਿਚ ਇੰਞ ਲਿਖਿਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ:

ਗੁਰੂ ਕਾ ਬਚਨ ਪਾਇ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਬੇਟਾ ਮਾਈਦਾਸ ਕਾ ਪੋਤਾ ਬੱਲੂ ਕਾ,....ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ ਬੇਟਾ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਕਾ, ਉਦੈ ਸਿੰਘ ਬੇਟਾ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਕਾ,.....ਆਲਿਮ ਸਿੰਘ ਬੇਟਾ ਦੁਰਗਾਦਾਸ ਕਾ, ਪੋਤਾ ਪਦਮੇਂ ਕਾ.....ਹਜਾਵਤ ਅੰਬਿਆਨਾ.....ਸਾਲ ਸਤਰਾਂ ਸੈ ਸਤਵੰਜਾ ਅਸੂਜ ਪ੍ਰਵਿਸ਼ਟੇ ਪਹਿਲੀ ਰਵੀਵਾਰ ਕੇ ਦਿਹੁੰ, ਕਿਲ੍ਹਾ ਲੋਹਗੜ੍ਹ ਪ੍ਰਗਨਾ ਮਾਖੋਵਾਲ ਸੇ, ਖਾਲਸਾ ਦਲ ਕੋ ਗੈਲ ਲੈ ਚਰਨਗੰਗਾ ਨਦੀ ਕੇ ਮਲ੍ਹਾਨ ਸਾਮ੍ਹੇ ਮਾਥੇ ਘੋਰ ਯੁੱਧ ਕੀਆ। ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਹਾਥੀ ਕੋ ਮਾਰ ਭਗਾਇਆ। ਉਦੈ ਸਿੰਘ ਕੇ ਹਾਥ ਸੇ ਕੇਸਰੀ ਚੰਦ ਜਸਵਾਰੀਆ ਮਾਰਾ ਗਿਆ। ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਸਖ਼ਤ ਘਾਇਲ ਹੁਏ। ਆਲਿਮ ਸਿੰਘ ਬੇਟਾ ਦਰੀਆ ਕਾ, ਪੋਤਾ ਮੂਲੇ ਕਾ....ਜਲ੍ਹਾਨਾ, ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਬੇਟਾ ਰਾਇ ਸਿੰਘ ਕਾ ਪੋਤਾ ਮਾਈਦਾਸ ਕਾ, ਕੁਸ਼ਾਲ ਸਿੰਘ ਬੇਟਾ ਮੱਖਣਸ਼ਾਹ ਕਾ ਪੋਤਾ ਦਾਸੇ ਕਾ, ਪੇਲੀਆ ਬਨਜਾਰਾ, ਰਣ ਮੇਂ ਜੂਝ ਕਰ ਮਰੇ। ਆਗੇ ਗੁਰੂ ਭਾਣੇ ਕਾ ਖਾਬਿੰਦ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਕੀ ਗਤਿ ਗੁਰੂ ਜਾਣੇ।

(ਭੱਟ ਵਹੀ ਤਲਉਂਢਾ ਜੀਂਦ, ਖਾਤਾ ਜਲਹਾਨੋਂ ਕਾ)

ਭਾਈ ਮਥਰਾ ਸਿੰਘ

ਭਾਈ ਮਥਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ 8 ਅਕਤੂਬਰ 1700 ਦੇ ਦਿਨ ਨਿਰਮੋਹਗੜ੍ਹ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਾਮ ਪੀਤਾ ਸੀ।

ਭਾਈ ਮਥਰਾ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਦਿਆਲ ਦਾਸ ਦੇ ਬੇਟੇ, ਭਾਈ ਮਾਈ ਦਾਸ ਦੇ ਪੋਤੇ ਤੇ ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਬੱਲੂ ਦੇ ਪੜਪੋਤੇ ਸਨ। ਭਾਈ ਬੱਲੂ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਵੇਲੇ ਗੁਰੂ ਦਾ ਚੱਕ ਦੀ ਲੜਾਈ (15 ਅਪ੍ਰੈਲ 1634 ਦੇ ਦਿਨ) ਤੇ ਭਾਈ ਦਿਆਲ ਦਾਸ ਗੁਰੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਾਲ, ਚਾਂਦਨੀ ਚੌਂਕ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ (11 ਨਵੰਬਰ 1675 ਦੇ ਦਿਨ) ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਸਨ।

ਸ਼ਹੀਦ ਪਿਤਾ ਤੇ ਸ਼ਹੀਦ ਪੜਦਾਦੇ ਦੇ ਇਸ ਵਾਰਿਸ ਦਾ ਛੋਟਾ ਭਰਾ, ਭਾਈ ਕਲਿਆਣ ਸਿੰਘ, ਕੁਝ ਦਿਨ ਪਹਿਲੋਂ ਹੀ 29 ਅਗਸਤ 1700 ਦੇ ਦਿਨ ਤਾਰਾਗੜ੍ਹ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਸੀ।

ਭਾਈ ਮਥਰਾ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਭਰਾਵਾਂ ਤੇ ਪੜਦਾਦੇ ਵਾਂਗ ਬੜਾ ਬਹਾਦਰ ਤੇ ਦਲੇਰ ਸੀ। ਉਹ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਖ਼ਾਸ ਦਰਬਾਰੀ ਸਿੱਖ ਸੀ ਤੇ ਅਕਸਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਰਿਹਾ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਅਕਤੂਬਰ 1700 ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਪਹਾੜੀਆਂ ਦੀ ਇੱਜ਼ਤ ਬਚਾਉਣ ਖ਼ਾਤਿਰ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਛੱਡ ਕੇ ਨਿਰਮੋਹਗੜ੍ਹ ਚਲੇ ਗਏ ਤਾਂ ਅਹਿਸਾਨ-ਫ਼ਰਾਮੋਸ਼, ਬੇਈਮਾਨ, ਧੋਖੇਬਾਜ਼ ਅਜਮੇਰ ਚੰਦ ਨੇ ਫ਼ੌਜ ਲੈ ਕੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ 'ਤੇ ਨਿਰਮੋਹਗੜ੍ਹ ਦੀ ਪਹਾੜੀ 'ਤੇ ਵੀ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਹਮਲੇ ਦੌਰਾਨ ਸਿੱਖਾਂ ਅਤੇ ਪਹਾੜੀਆਂ ਵਿਚ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਝੜਪਾਂ ਹੋਈਆਂ। ਇਸ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਹੋਈਆਂ ਹੱਥੋ-ਹੱਥ ਲੜਾਈਆਂ ਵਿਚ ਭਾਈ ਮਥਰਾ ਸਿੰਘ ਵੀ ਮੂਹਰੇ ਹੋ ਕੇ ਲੜੇ ਤੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੇ ਕਈ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਮਗਰੋਂ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ।

ਇਸ ਸ਼ਹੀਦੀ ਸਬੰਧੀ ਭੱਟ ਵਹੀਆਂ ਵਿਚ ਇੰਞ ਜ਼ਿਕਰ ਆਇਆ ਹੈ:

"....ਮਥਰਾ ਸਿੰਘ ਬੇਟਾ ਦਿਆਲ ਦਾਸ ਕਾ, ਪੋਤਾ ਮਾਈ ਕਾ....ਬੰਝਰਉਤ, ਜਲਹਾਨਾ....ਸਾਲ ਸਤਰਾਂ ਸੈ ਸਤਵੰਜਾ, ਕਾਰਤਿਕ ਪ੍ਰਵਿਸ਼ਟੇ ਸਤਮੀਂ ਮੰਗਲਵਾਰ ਕੇ ਦਿਹੁੰ, ਨਿਰਮੋਹਗੜ੍ਹ ਕੇ ਮਲ਼ਾਨ, ਪਰਗਨਾ ਕਹਿਲੂਰ ਕੀ ਜੰਗ ਮੇਂ ਸਾਮ੍ਹੇ ਮਾਥੇ ਜੂਝ ਕਰ ਮਰੇ।"

(ਭੱਟ ਵਹੀ ਮੁਲਤਾਨੀ ਸਿੰਧੀ, ਖਾਤਾ ਪੁਆਰ ਜਲ੍ਹਾਨੋਂ ਕਾ)

ਭਾਈ ਮਥਰਾ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਬੇਟਾ ਭਾਈ ਰਾਮ ਸਿੰਘ, ਪੋਤਾ ਭਾਈ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਪੜਪੋਤੇ ਭਾਈ ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਭਾਈ ਫ਼ਤੇ ਸਿੰਘ ਵੀ ਪੰਥ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ।

ਭਾਈ ਗੋਕਲ ਸਿੰਘ

ਭਾਈ ਗੋਕਲ ਸਿੰਘ ਭਾਈ ਦਰੀਆ ਦੇ ਸਪੁੱਤਰ ਅਤੇ ਭਾਈ ਮੂਲੇ ਦੇ ਪੋਤੇ ਅਤੇ ਭਾਈ ਰਾਓ ਦੇ ਪੜਪੋਤੇ ਸਨ। ਭਾਈ ਦਰੀਆ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਦੇ ਦਾਦਾ ਭਾਈ ਬੱਲੂ ਦੇ ਛੋਟੇ ਭਰਾ ਸਨ।

13 ਅਕਤੂਬਰ 1700 ਦੇ ਦਿਨ ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਨਿਰਮੋਹਗੜ੍ਹ ਦੀ ਪਹਾੜੀ 'ਤੇ ਬੈਠੇ ਹੋਏ ਸਨ ਤੇ ਬਿਲਾਸਪੁਰ ਦੇ ਰਾਜੇ ਅਜਮੇਰ ਚੰਦ ਨੇ ਇਸ ਪਹਾੜੀ ਨੂੰ ਘੇਰਾ ਪਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਪਿਛਲੇ ਪੰਜ ਦਿਨ ਤੋਂ ਲਗਾਤਾਰ ਹਮਲੇ ਕਰ ਤੇ ਕਰਵਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਜਦ ਇਸ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਬਸਾਲੀ ਦੇ ਰਾਜਾ ਸਾਲਾਹੀ ਚੰਦ (ਜੋ ਅਜਮੇਰ ਚੰਦ ਦੀ ਦਾਦੀ ਰਾਣੀ ਚੰਪਾ ਦਾ ਜੀਜਾ ਸੀ) ਨੂੰ ਮਿਲੀ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਰਿਆਸਤ ਵਿਚ ਲੈ ਆਵੇ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣਾ ਇਕ ਵਜ਼ੀਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਵੱਲ ਭੇਜ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਸਾਲੀ ਆ ਜਾਣ ਵਾਸਤੇ ਮਨਾ ਲਿਆ। ਬਸਾਲੀ ਸਤਲੁਜ ਦਰਿਆ ਦੇ ਦੂਜੇ ਪਾਰ ਇਕ ਨਿੱਕੀ ਜਿਹੀ ਰਿਆਸਤ ਸੀ।

ਅਗਲੇ ਦਿਨ, 14 ਅਕਤੂਬਰ ਨੂੰ, ਬਸਾਲੀ ਰਿਆਸਤ ਦਾ ਰਾਜਾ ਸਲਾਹੀ ਚੰਦ (ਜੋ ਹਮਲਾਵਰ ਰਾਜੇ ਅਜਮੇਰ ਚੰਦ ਦੀ ਦਾਦੀ ਦਾ ਜੀਜਾ ਸੀ) ਆਪਣੇ ਕੁਝ ਸਿਪਾਹੀ ਲੈ ਕੇ ਸਤਲੁਜ ਦੇ ਦੂਜੇ ਕੰਢੇ 'ਤੇ ਆਇਆ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਰਾਜਾ ਸਲਾਹੀ ਚੰਦ ਦੀ ਰਿਆਸਤ ਵਿਚ ਜਾਣ ਵਾਸਤੇ ਸਤਲੁਜ ਨਦੀ ਵੱਲ ਚੱਲ ਪਏ। ਨਦੀ ਪਾਰ ਕਰਨ ਜਾ ਰਹੇ ਸਿੱਖਾਂ 'ਤੇ ਵੀ ਅਜਮੇਰ ਚੰਦ ਦੀ ਫ਼ੌਜ ਨੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਫੇਰ ਗਹਿ-ਗੱਚ ਲੜਾਈ ਹੋਈ। ਇਸ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪਹਾੜੀ ਮਾਰੇ ਗਏ। ਭਾਈ ਉਦੈ ਸਿੰਘ ਦੇ ਤੀਰਾਂ ਦੀ ਬੌਛਾੜ ਨੇ ਪਹਾੜੀ ਫ਼ੌਜਾਂ ਦੀ ਪੇਸ਼ ਕਦਮੀ ਰੋਕੀ ਰੱਖੀ। ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖ ਸਰਸਾ ਨਦੀ ਪਾਰ ਕਰ ਗਏ। ਇਸ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਹੋਰਨਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਭਾਈ ਗੋਕਲ ਸਿੰਘ ਪਹਾੜੀ ਸਿਪਾਹੀਆ ਨਾਲ ਆਹਮੋ-ਸਾਹਮਣੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ।

ਇਸ ਸਬੰਧੀ ਭੱਟ ਵਹੀ ਮੁਲਤਾਨੀ ਸਿੰਧੀ ਵਿਚ ਇਕ ਇੰਦਰਾਜ ਇੰਞ ਮਿਲਦਾ ਹੈ:

"ਕੇਸਰਾ ਸਿੰਘ ਬੇਟਾ ਛਬੀਲ ਸਿੰਘ ਕਾ, ਪੋਤਾ ਚੰਦਨ ਰਾਇ ਕਾ, ਨਾਮ ਸਊਤ ਭੁਟਾਣਾ...ਗੋਕਲ ਸਿੰਘ ਬੇਟਾ ਦਰੀਆ ਕਾ, ਪੋਤਾ ਮੂਲੇ ਕਾ...ਸਾਲ ਸਤਰਾਂ ਸੈ ਸਤਵੰਜਾ, ਕਤਿਕ ਪ੍ਰਵਿਸ਼ਟੇ ਚਉਦਹ, ਮੰਗਲਵਾਰ ਕੇ ਦਿਹੁੰ, ਨਿਰਮੋਹਗੜ੍ਹ ਕੇ ਮਲਹਾਨ, ਸੱਤਲੁਜ ਕੇ ਕਿਨਾਰੇ, ਘੋਰ ਜੁਧ ਹੂਆ। ਸਾਮ੍ਹੇ ਮਾਥੇ ਜੂਝ ਕਰ ਮਰੇ।"

(ਭੱਟ ਵਹੀ ਮੁਲਤਾਨੀ ਸਿੰਧੀ, ਖਾਤਾ ਜਲਹਾਨੋਂ ਕਾ)

ਭਾਈ ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ

ਭਾਈ ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ ਭਾਈ ਪ੍ਰੇਮਾ ਦੇ ਸਪੁੱਤਰ, ਭਾਈ ਮੂਲਾ ਦੇ ਪੋਤੇ ਅਤੇ ਭਾਈ ਰਾਓ ਦੇ ਪੜਪੋਤੇ ਸਨ। (ਆਪ, ਰਿਸ਼ਤੇ ਵਿਚ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਦੇ ਚਾਚਾ ਲੱਗਦੇ ਸਨ)। ਭਾਈ ਪ੍ਰੇਮਾ ਭਾਈ ਮੂਲਾ ਦੇ 14 ਪੁਤਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਨਿੱਕੇ ਸਨ।

ਭਾਈ ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ ਫੁਰਤੀਲੇ ਅਤੇ ਜਾਂਬਾਜ਼ ਨੌਜਵਾਨ ਸਨ। ਤਲਵਾਰ ਚਲਾਉਣ ਵਿਚ ਆਪ ਦਾ ਕੋਈ ਸਾਨੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਭਾਈ ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਫ਼ੌਜ ਦੇ ਇਕ ਮੁਖੀ ਸਿੱਖ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜਦੋਂ ਵੀ ਸ਼ਿਕਾਰ ਤੇ ਜਾਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਚੰਦ ਇਕ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਆਪ ਵੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ।

15 ਅਕਤੂਬਰ ਤੋਂ 29 ਅਕਤੂਬਰ 1700 ਦੌਰਾਨ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਬਸਾਲੀ ਰਿਆਸਤ ਵਿਚ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਥੇ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਇਕ ਵਾਰ, 20 ਅਕਤੂਬਰ ਦੇ ਦਿਨ, ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸ਼ਿਕਾਰ ਜਾਣ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕੀਤੀ। ਆਪ ਦੇ ਨਾਲ ਕੁਝ ਸਿੰਘ ਵੀ ਚੱਲੇ। ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਇਕ ਬਘਿਆੜ ਨੂੰ ਗੋਲੀ ਮਾਰ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਬਘਿਆੜ ਖੇੜਾ ਪਿੰਡ ਦੇ ਨੇੜੇ ਪਹਾੜੀ 'ਤੇ ਵੱਸੇ ਕਲਮੋਟ ਪਿੰਡ ਵੱਲ ਭੱਜਿਆ। ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਉਸ ਦਾ ਪਿੱਛਾ ਕੀਤਾ। ਬਘਿਆੜ ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੂਰ ਜਾ ਕੇ ਡਿੱਗ ਪਿਆ। ਕਲਮੋਟ ਦੇ ਕੁਝ ਰੰਘੜ ਅਤੇ ਗੁੱਜਰ ਇਹ ਵੇਖ ਕੇ ਘਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਆਏ। ਇਸ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਸਿੰਘਾਂ ਅਤੇ ਪਿੰਡ ਵਾਸੀਆਂ ਵਿਚਕਾਰ ਝਗੜਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਸ ਝਗੜੇ ਵਿਚ ਭਾਈ ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਬੜੀ ਗਹਿਰੀ ਚੋਟ ਲੱਗੀ ਅਤੇ ਉਹ ਉੱਥੇ ਹੀ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ। ਇਸ ਦੇ ਬਾਅਦ ਦੋਹਾਂ ਧਿਰਾਂ ਵਿਚ ਬੜੀ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਲੜਾਈ ਹੋਈ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਰੰਘੜਾਂ ਤੇ ਗੁੱਜਰਾਂ ਨੂੰ ਖ਼ੂਬ ਸਬਕ ਸਿਖਾਇਆ। ਇਸ ਮਗਰੋਂ ਸਿੱਖ ਭਾਈ ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਲਾਸ਼ ਲੈ ਕੇ ਬਸਾਲੀ ਪਿੰਡ ਆਏ ਅਤੇ 21 ਅਕਤੂਬਰ ਨੂੰ ਉਸ ਦਾ ਸਸਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਭਾਈ ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ ਸਬੰਧੀ ਭੱਟ ਵਹੀ ਤਲਉਂਢਾ ਵਿਚ ਹੇਠ ਲਿਖਿਆ ਜ਼ਿਕਰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ :

"ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ ਬੇਟਾ ਪ੍ਰੇਮੇ ਕਾ, ਪੋਤਾ ਮੂਲੇ ਕਾ.... ਪੁਆਰ ਜਲ੍ਹਾਨਾ ਸਾਲ ਸਤਰਾਂ ਸੈ ਸਤਵੰਜਾ, ਕਾਰਤਕ ਪ੍ਰਵਿਸ਼ਟੇ ਉਨੀਸ, ਰਵ੍ਹੀਵਾਰ ਕੇ ਦਿਹੁੰ, ਕਲਮੋਟ ਕੇ ਮਲ੍ਹਾਨ ਪ੍ਰਗਣਾ ਬਸਾਲੀ ਸਾਮ੍ਹੇ ਮਾਥੇ ਜੂਝ ਕਰ ਸੁਆਸ ਦੀਏ। ਆਗੇ ਗੁਰੂ ਕੀ ਗਤਿ ਗੁਰੂ ਜਾਨੇ, ਗੁਰੂ ਆਪ ਭਾਣੇ ਕਾ ਖ਼ਾਬਿੰਦ । ਗੁਰੂ ਗੁਰੂ ਜਪਨਾ।"

(ਭੱਟ ਵਹੀ ਤਲਉਂਢਾ, ਪਰਗਨਾ ਜੀਂਦ, ਖਾਤਾ ਜਲ੍ਹਾਨੋਂ ਕਾ)

ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ 40 ਮੁਕਤੇ ਤੇ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਪਰਵਾਰ

ਜਦੋਂ 5 ਤੇ 6 ਦਸੰਬਰ 1705 ਦੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਛੱਡਣ ਦਾ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਉਸ ਵੇਲੇ ਨਗਰੀ ਵਿਚ ਤਕਰੀਬਨ 500 ਸਿੱਖ ਰਹਿ ਗਏ ਸਨ। ਉਸ ਹਨੇਰੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਠੰਡ ਬਹੁਤ ਸੀ ਤੇ ਇਸ ਦਾ ਬੜਾ ਘੱਟ ਇਮਕਾਨ ਸੀ ਕਿ ਘੇਰਾ ਪਾਈ ਬੈਠੀਆਂ ਪਹਾੜੀ ਫ਼ੌਜਾਂ ਜਾਗਦੀਆਂ ਹੋਣਗੀਆਂ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਇਹ ਵੀ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਸਾਰੇ ਜਣੇ ਸਿਰਫ਼ ਪੈਦਲ ਜਾਣਗੇ; ਰਾਹ ਵਿਚ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਰੁਕੇਗਾ ਤੇ ਹਥਿਆਰਾਂ ਤੋਂ ਸਿਵਾ ਕੋਈ ਹੋਰ ਸਾਮਾਨ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਲਿਆ ਜਾਵੇਗਾ।

ਇਸ ਸਮੇਂ 40 ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਪ੍ਰਣ ਕੀਤਾ ਕਿ ਅਸੀਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅੰਗ-ਸੰਗ ਹੀ ਰਹਾਂਗੇ। ਸਾਡੀਆਂ ਜਾਨਾਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਵਾਸਤੇ ਹੀ ਕੁਰਬਾਨ ਹੋਣਗੀਆਂ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਚਾਲੀਆਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨਾਲ ਜੀਣ-ਮਰਣ ਦਾ ਪ੍ਰਣ ਕੀਤਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਦੇ ਖ਼ਾਨਦਾਨ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਜਣੇ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਹਨ:

ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪੁੱਤਰ: 1. ਭਾਈ ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ 2. ਭਾਈ ਉਦੇ ਸਿੰਘ 3. ਭਾਈ ਅਨਕ ਸਿੰਘ 4. ਭਾਈ ਅਜਬ ਸਿੰਘ 5. ਭਾਈ ਅਜਾਇਬ ਸਿੰਘ

ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਦੇ ਦੋ ਭਰਾ: 6. ਭਾਈ ਦਾਨ ਸਿੰਘ 7. ਭਾਈ ਮਾਨ ਸਿੰਘ

ਇਹ ਚਾਲੀ ਮੁਕਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਰਹੇ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਦੇ ਸਿੱਖ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਅਤੇ ਚੌਹਾਂ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੀ ਢਾਲ ਬਣ ਕੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਨਿਕਲੇ। ਇਹ ਸਾਰੀ ਵਹੀਰ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਤੱਕ ਚੁੱਪ-ਚਾਪ ਚਲਦੀ ਰਹੀ। ਜਦੋਂ ਇਹ ਵਹੀਰ ਕੀਰਤਪੁਰ ਤੋਂ ਬਿਲਾਸਪੁਰ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਮੋੜ ਲੰਘ ਕੇ ਸਰਸਾ ਨਦੀ ਵੱਲ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਪਹਾੜੀਏ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖ ਲਿਆ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਪਹਾੜੀ ਫ਼ੌਜਾਂ ਨੂੰ ਜਾ ਖ਼ਬਰ ਦਿੱਤੀ। ਇਸ ਮਗਰੋਂ ਪਹਾੜੀ ਫ਼ੌਜਾਂ ਨੇ ਇਸ ਵਹੀਰ ਦਾ ਪਿੱਛਾ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਜਦੋਂ ਸਿੱਖ ਸ਼ਾਹੀ ਟਿੱਬੀ ਦੇ ਨੇੜੇ ਪੁੱਜੇ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਹਾੜੀ ਫ਼ੌਜਾਂ ਵੱਲੋਂ ਪਿੱਛਾ ਕਰਨ ਬਾਰੇ ਖ਼ਬਰ ਮਿਲ ਗਈ। ਇਸ 'ਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸਿੰਘ ਜਰਨੈਲਾਂ ਨੂੰ ਪੁਜੀਸ਼ਨਾਂ ਲੈਣ ਵਾਸਤੇ ਆਖ ਦਿੱਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਭਾਈ ਉਦੇ ਸਿੰਘ ਨੂੰ 50 ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਜੱਥਾ ਲੈ ਕੇ ਸ਼ਾਹੀ ਟਿੱਬੀ 'ਤੇ ਮੋਰਚਾ ਲਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਤਾਇਨਾਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇੰਞ ਹੀ ਭਾਈ ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ (ਜੈਤਾ) ਨੂੰ 100 ਸਿੰਘ ਦੇ ਕੇ ਝੱਖੀਆਂ ਪਿੰਡ ਦੀ ਜੂਹ ਵਿਚ (ਸਰਸਾ ਨਦੀ ਦੇ ਇਸ ਕੰਢੇ ਦੇ ਨੇੜੇ) ਮੋਰਚਾ ਸੰਭਾਲ ਦਿੱਤਾ। 100 ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਤੀਜਾ ਜੱਥਾ ਭਾਈ ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਰੋਪੜੋਂ ਆ ਰਹੀ ਨਵਾਬ ਸਰਹੰਦ ਦੀ ਫ਼ੌਜ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਵਾਸਤੇ ਤਾਇਨਾਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਜਗਹ 'ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖ ਜੱਥਿਆਂ ਦੀ ਪਹਾੜੀ ਫ਼ੌਜਾਂ ਅਤੇ ਮਲਕਪੁਰ ਦੇ ਰੰਘੜਾਂ ਨਾਲ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਜੰਗ ਹੋਈ।

ਭਾਈ ਉਦੈ ਸਿੰਘ

ਭਾਈ ਉਦੈ ਸਿੰਘ 6 ਦਸੰਬਰ 1705 ਦੇ ਦਿਨ ਦੁਪਹਿਰ ਵੇਲੇ ਸ਼ਾਹੀ ਟਿੱਬੀ 'ਤੇ (ਸਰਸਾ ਨਦੀ ਦੇ ਨੇੜੇ) ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਸਨ।

ਭਾਈ ਉਦੈ ਸਿੰਘ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਦੇ ਬੇਟੇ, ਭਾਈ ਮਾਈਦਾਸ ਦੇ ਪੋਤੇ ਅਤੇ ਭਾਈ ਬੱਲੂ ਦੇ ਪੜਪੋਤੇ ਸਨ। ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ 27 ਅਕਤੂਬਰ 1665 ਦੇ ਦਿਨ ਪਿੰਡ ਅਲੀਪੁਰ (ਜ਼ਿਲਾ ਮੁਜ਼ੱਫ਼ਰਗੜ੍ਹ) ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਪੰਜ ਪੁੱਤਰਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅਰਪਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਆਪ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਸਨ। ਆਪ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਦੇ ਦਸਾਂ ਪੁੱਤਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਉਮਰੋਂ ਤੀਜੇ ਨੰਬਰ 'ਤੇ ਸਨ। ਭਾਈ ਉਦੈ ਸਿੰਘ ਦਾ ਵਿਆਹ 2 ਮਾਰਚ 1693 ਦੇ ਦਿਨ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਸੀ:

ਜਸ ਜੋੜ ਦੇਸੁ ਭੱਟ ਭਣਿਆ, ਅਨੰਦਪੁਰ ਕੇ ਮਲਹਾਨ ਰੁਪਊਂ ਸੇ ਮੂੰਡ ਭਟੋਂ ਕਾ ਭਰ ਦਿੱਤਾ।
ਕੀ ਬਧਾਈ ਚਿਤ, ਬਚਿਤ੍ਰ, ਊਦੇ ਬਿਆਹ ਕੀ, ਸਾਲ ਸਤ੍ਰਾਂ ਸੈ ਪਚਾਸ ਸੀ ਬਿਤਾ।
ਮੈਂਹਗੇ ਮੋਲ ਕਰਹੈ ਹੈ ਦੀਏ, ਮੁਰਕੀ ਬੱਚ ਕੰਨੀ ਔ ਬਾਲਿਤਾ।।

(ਭੱਟ ਵਹੀ ਮੁਲਤਾਨੀ ਸਿੰਧੀ)

ਆਪ ਦੇ ਘਰ 7 ਪੁੱਤਰਾਂ ਨੇ ਜਨਮ ਲਿਆ: ਮਹਿਬੂਬ ਸਿੰਘ, ਅਜੂਬ ਸਿੰਘ, ਫ਼ਤਹਿ ਸਿੰਘ, ਅਲਬੇਲ ਸਿੰਘ, ਮੋਹਰ ਸਿੰਘ, ਬਾਘ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਅਨੋਖ ਸਿੰਘ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਪੰਜਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਦੀਆਂ ਲੜਾਈਆਂ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਹਾਸਿਲ ਕੀਤੀਆਂ। (ਭਾਈ ਮਹਿਬੂਬ ਸਿੰਘ ਤੇ ਫ਼ਤਹਿ ਸਿੰਘ 12 ਮਈ 1710 ਦੇ ਦਿਨ ਚਪੜ-ਚਿੜੀ (ਸਰਹਿੰਦ) ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ, ਬਾਘ ਸਿੰਘ 28 ਦਸੰਬਰ 1711 ਦੇ ਦਿਨ ਬਿਲਾਸਪੁਰ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਅਲਬੇਲ ਸਿੰਘ ਤੇ ਮੋਹਰ ਸਿੰਘ 22 ਜੂਨ 1713 ਦੇ ਦਿਨ ਸਢੌਰਾ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਸਨ)।

ਭਾਈ ਉਦੈ ਸਿੰਘ ਆਪਣੀ ਉਮਰ ਦੇ ਅਖ਼ੀਰੀ ਕਈ ਸਾਲ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਹੀ ਰਹੇ। ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਖਾਲਸਾ ਪਰਗਟ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਪੰਜ ਪਿਆਰਿਆਂ ਅਤੇ ਪੰਜ ਮੁਕਤਿਆਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪਹਿਲੇ ਬੈਚ ਵਿਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਉਦੈ ਰਾਮ ਤੋਂ ਭਾਈ ਉਦੈ ਸਿੰਘ ਬਣ ਗਏ ਸਨ। ਭਾਈ ਉਦੈ ਸਿੰਘ ਸ਼ਿਕਾਰ ਕਰਨ ਵਿਚ ਵੀ ਮਾਹਿਰ ਸਨ। ਇਕ ਵਾਰੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਤਲਵਾਰ ਨਾਲ ਇਕ ਸ਼ੇਰ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਵੀ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਇਹ ਘਟਨਾ 9 ਮਾਰਚ 1696 ਦੀ ਹੈ।

ਭਾਈ ਉਦੈ ਸਿੰਘ ਇਕ ਬੜੇ ਬਹਾਦਰ, ਦਲੇਰ, ਸ਼ੇਰਦਿਲ ਅਤੇ ਜੰਗਜੂ ਨੌਜਵਾਨ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਹਾਦਰੀ ਅਤੇ ਹਿੰਮਤ ਦਾ ਕੋਈ ਸਾਨੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸ਼ਸਤਰ ਚਲਾਉਣ ਅਤੇ ਖ਼ਾਸ ਕਰ ਕੇ ਤੀਰ-ਅੰਦਾਜ਼ੀ ਅਤੇ ਤਲਵਾਰ-ਬਾਜ਼ੀ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰੀਸ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰ ਸਕਦਾ।

ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਵੱਲੋਂ ਖਾਲਸਾ ਪਰਗਟ ਕਰਨ ਮਗਰੋਂ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਲੋਕ ਸਿੱਖੀ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋਣ ਵਾਸਤੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਆਉਣ ਦੀ ਖ਼ਾਹਿਸ਼ ਰੱਖਣ ਲੱਗ ਪਏ ਸਨ। ਇਸ ਦੀ ਸੋਅ ਮੁਗ਼ਲ ਹਾਕਮਾਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਹਿੰਦੂ

ਚੌਧਰੀਆਂ ਨੂੰ ਅਤੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਜਮਾਤ ਨੂੰ ਵੀ ਮਿਲ ਰਹੀ ਸੀ। ਬਿਲਾਸਪੁਰ ਰਿਆਸਤ ਦੇ ਰਾਜੇ ਅਜਮੇਰ ਚੰਦ ਦਾ ਪਰੋਹਤ ਪਰਮਾ ਨੰਦ ਪਹਿਲੋਂ ਹੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਖਾਰ ਖਾਂਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਦੇ ਰਜਵਾੜਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਭੜਕਾਇਆ ਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਪਹਾੜੀ ਰਿਆਸਤਾਂ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਤਿਆਰੀਆਂ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਕੁਝ ਚੌਧਰੀ ਤੇ ਰਜਵਾੜੇ ਉਸ ਦੀ ਚੁੱਕ ਵਿਚ ਆ ਗਏ। ਇਸ ਮਗਰੋਂ ਉਹ ਬਹਾਨੇ ਘੜਨ ਲਗ ਪਏ ਕਿ ਕਿਸੇ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਜਾਏ। ਇਨ੍ਹੀਂ ਦਿਨੀਂ ਇਕ ਵਾਰ (12 ਜੁਲਾਈ 1698 ਦੇ ਦਿਨ) ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਕੁਝ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਨੇੜੇ ਦੇ ਪਹਾੜੀ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਸ਼ਿਕਾਰ ਕਰਨ ਗਏ। ਇਸ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਉਨ੍ਹਾ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕਾਂਗੜੇ ਦੇ ਰਾਜੇ ਆਲਮ ਚੰਦ ਕਟੋਚ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਜਰਨੈਲ ਬਲੀਆ ਚੰਦ ਕਟੋਚ ਨਾਲ ਹੋ ਗਿਆ। ਕਟੋਚਾਂ ਵੱਲੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕੀਤੇ ਜਾਣ 'ਤੇ ਭਾਈ ਉਦੈ ਸਿੰਘ, ਤੇ ਭਾਈ ਆਲਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵੀ ਤਲਵਾਰਾਂ ਸੂਤ ਲਈਆਂ। ਦੋਹਾਂ ਪਾਸਿਓਂ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਲੜਾਈ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਝੜਪਾਂ ਦੌਰਾਨ ਭਾਈ ਉਦੈ ਸਿੰਘ ਹੱਥੋਂ ਬਲੀਆ ਚੰਦ ਦੀ ਇਕ ਬਾਂਹ ਵੱਢੀ ਗਈ। ਮਗਰੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਜ਼ਖ਼ਮਾਂ ਕਾਰਨ ਬਲੀਆ ਚੰਦ ਦੀ ਮੌਤ ਹੋ ਗਈ।

29 ਅਗਸਤ 1700 ਦੇ ਦਿਨ ਜਦੋਂ ਪਹਾੜੀ ਫ਼ੌਜਾਂ ਨੇ ਤਾਰਾਗੜ੍ਹ ਕਿਲ੍ਹੇ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਭਾਈ ਉਦੈ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸਿਰਦਾਰੀ ਹੇਠ ਸਵਾ ਸੌ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਜਥਾ ਭੇਜਿਆ। ਇਸ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪਹਾੜੀ ਮਾਰੇ ਗਏ। ਪਹਿਲੀ ਸਤੰਬਰ ਦੇ ਦਿਨ ਪਹਾੜੀ ਫ਼ੌਜਾਂ ਨੇ ਲੋਹਗੜ੍ਹ ਕਿਲ੍ਹੇ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਫ਼ੌਜਾਂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿਚ ਰਾਜਾ ਕੇਸਰੀ ਚੰਦ ਜਸਵਾਲੀਆ ਵੀ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਭਾਈ ਉਦੈ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਆਹਮੋ-ਸਾਹਮਣੇ ਹੋਇਆ। ਭਾਈ ਉਦੈ ਸਿੰਘ ਨੇ ਤਲਵਾਰ ਦੇ ਇਕੋ ਵਾਰ ਨਾਲ ਕੇਸਰੀ ਚੰਦ ਦਾ ਸਿਰ ਵੱਢ ਲਿਆ ਅਤੇ ਬਰਛੇ 'ਤੇ ਟੰਗ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਕਦਮਾਂ ਵਿਚ ਜਾ ਭੇਂਟ ਕੀਤਾ।

15 ਮਾਰਚ 1701 ਦੇ ਦਿਨ ਭਾਈ ਉਦੈ ਸਿੰਘ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਹੀ ਸਿੱਖ ਫ਼ੌਜਾਂ ਨੇ ਬਜਰੂੜ ਪਿੰਡ ਦੇ ਜ਼ਾਲਮ ਗੁਜਰਾਂ ਅਤੇ ਰੰਘੜਾਂ ਨੂੰ ਸੋਧਿਆ ਸੀ। 7 ਮਾਰਚ 1703 ਦੇ ਦਿਨ ਉਸ ਨੇ ਬਸੀ ਕਲਾਂ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਕੇ ਦਵਾਰਕਾ ਦਾਸ ਨਾਂ ਦੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਦੀ ਪਤਨੀ ਨੂੰ ਜਬਰ ਜੰਗ ਖ਼ਾਨ ਦੀ ਕੈਦ 'ਚੋਂ ਛੁਡਵਾਇਆ ਸੀ।

5 ਅਤੇ 6 ਦਸੰਬਰ 1705 ਦੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਛੱਡਿਆ ਤਾਂ ਭਾਈ ਉਦੈ ਸਿੰਘ ਉਨ੍ਹਾਂ 40 ਸਿੰਘਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਸੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅੰਗ-ਸੰਗ ਜੀਣ-ਮਰਣ ਦੀ ਕਸਮ ਖਾਧੀ ਸੀ। ਭਾਈ ਉਦੈ ਸਿੰਘ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ 'ਚੋਂ ਨਿਕਲੇ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਇਹ ਕਾਫ਼ਲਾ ਕੀਰਤਪੁਰ ਤੋਂ ਵੀ ਅੱਗੇ ਲੰਘ ਗਿਆ ਤਾਂ ਸਰਸਾ ਨਦੀ ਦੇ ਨੇੜੇ ਪਹੁੰਚਦਿਆਂ ਹੀ ਪਹਾੜੀ ਫ਼ੌਜਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਭਾਈ ਉਦੈ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸ਼ਾਹੀ ਟਿੱਬੀ 'ਤੇ ਮੋਰਚਾ ਸੰਭਾਲਣ ਲਈ ਤਾਇਨਾਤ ਕੀਤਾ। ਭਾਈ ਉਦੈ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਲ 50 ਸਿੰਘ ਹੋਰ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ 51 ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਤੀਰਾਂ ਨਾਲ ਤੇ ਫੇਰ ਹੱਥੋ-ਹੱਥ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਤਲਵਾਰਾਂ ਨਾਲ ਪਹਾੜੀ ਫ਼ੌਜਾਂ ਦਾ ਡਟ ਕੇ ਟਾਕਰਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਅਖ਼ੀਰ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ

ਹਾਸਿਲ ਕੀਤੀਆਂ। ਇਸ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਸੈਂਕੜੇ ਪਹਾੜੀ ਮਾਰੇ ਗਏ ਅਤੇ ਇਹ ਸਾਰੇ ਸਿੰਘ ਵੀ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ। ਇਹ ਘਟਨਾ 6 ਦਸੰਬਰ 1705 ਨੂੰ ਸਵੇਰ ਵੇਲੇ ਹੋਈ ਸੀ।

ਭਾਈ ਉਦੈ ਸਿੰਘ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਵੱਡਾ ਭਰਾ ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ ਖਾਲਸਾ ਫ਼ੌਜਾਂ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਹੀਰੋ ਸਨ। ਉਸ ਦੇ "ਜਥੇਦਾਰ" ਹੋਣ ਬਾਰੇ ਜ਼ਿਕਰ ਕਈ ਸੋਮਿਆਂ ਵਿਚ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਭਾਈ ਉਦੈ ਸਿੰਘ ਤਕਰੀਬਨ ਹਰ ਮੁਹਿੰਮ ਵਿਚ ਅੱਗੇ ਹੋ ਕੇ ਜੂਝਦੇ ਸਨ। ਕਈ ਵਾਰਾਂ ਤੇ ਤਵਾਰੀਖ਼ੀ ਸੋਮਿਆਂ ਵਿਚ ਇਸ ਸਬੰਧੀ ਅਕੀਦਤ ਭਰਿਆ ਜ਼ਿਕਰ ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਸਭ ਰਾਜੇ ਪਹੁੰਚੇ ਆਇ ਕੈ, ਹੁਣ ਹੋਈਆਂ ਬਹੁਤ ਗੁਬਾਰੀਆਂ।
ਉਦੈ ਸਿੰਘ ਵਿਚ ਰਾਹ ਦੇ, ਸਿੰਘਾਂ ਫਿਰ ਤੇਗਾਂ ਮਾਰੀਆਂ॥
ਘੋੜਿਆਂ ਪਾਈਆਂ ਪਾਖਰਾਂ ਸਿੰਘ ਲਏ ਸੰਜੋਇ।
ਰਣ ਨੂੰ ਵਾਗਾਂ ਚਾਈਆਂ, ਹੋਣੀ ਹੋਇ ਸੁ ਹੋਇ॥

ਉਦੈ ਸਿੰਘ ਦਿਆਂ ਬਰਛਿਆਂ, ਕਹੁ ਆਖਰ ਪਾਈ।
ਜਿਸ ਮਿਲ ਮਾਰੇ ਸੂਰਮੇ, ਕਹੁ ਕਿਥੈ ਜਾਈ।
ਮਾਰੇ ਵਿਚ ਭੁੱਕਲ ਦੇ, ਦੇ ਹੱਥ ਸਫ਼ਾਈ।
ਸਿਰ ਕੱਟੇ ਵਾਂਗੂ ਤੂੰਬੜੇ ਕੀ ਅੱਤ ਚਲਾਈ।
ਉਦੈ ਸਿੰਘ ਵਿਚ ਖੇਤ ਦੇ ਅਮਰ ਪਦਵੀ ਪਾਈ॥

(ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਾਂ, ਸੰਪਾਦਕ ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਪਦਮ, ਸਫ਼ੇ 281-82)

ਭਾਈ ਉਦੈ ਸਿੰਘ (ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਚਾਰ ਭਰਾਵਾਂ) ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਨੇ 2 ਅਕਤੂਬਰ 1703 ਨੂੰ ਇਕ ਉਚੇਚਾ ਹੁਕਮਨਾਮਾ ਬਖਸ਼ ਕੇ ਨਿਵਾਜਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਹੁਕਮਨਾਮੇ ਵਿਚ ਆਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਪੰਜੇ "ਮੇਰੇ ਪੁੱਤਰ ਫਰਜੰਦ ਖਾਨ ਜ਼ਾਦ" ਹਨ । ਜੋ ਸੰਗਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨਗੀਆਂ ਉਹ ਗੁਰੂ ਦੀ ਦਰਗਾਹ ਵਿਚ ਕਬੂਲ ਹੋਈ ਮੰਨੀ ਜਾਵੇਗੀ।"

ਭਾਈ ਉਦੈ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਬਾਰੇ "ਭੱਟ ਵਹੀ ਕਰਸਿੰਧੂ" ਵਿਚ ਇਕ ਇੰਦਰਾਜ ਇੰਝ ਮਿਲਦਾ ਹੈ।

"ਉਦੈ ਸਿੰਘ ਬੇਟਾ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਕਾ, ਪੋਤਾ ਮਾਈ ਦਾਸ ਕਾ, ਪੜਪੋਤਾ ਬੱਲੂ ਰਾਇ ਕਾ, ਚੰਦਰਵਸਿ ਭਾਰਦੁਆਜੀ ਗੋਤਰਾ ਪੁਆਰ, ਬੰਸ ਬੀਝੇ ਕਾ ਬੰਜਰਉੱਤ ਜਲਹਾਨਾਂ, ਸੰਮਤ ਸਤਰਾਂ ਸੈ ਬਾਸਠ, ਪੋਖ ਮਾਸੇ ਦਿਹੁੰ ਸਾਤ ਗਏ, ਵੀਰਵਾਰ ਕੇ ਦਿਵਸ, ਪਚਾਸ ਸਿੱਖਾਂ ਕੇ ਗੈਲ ਲੈ, ਸ਼ਾਹੀ ਟਿੱਬੀ ਕੇ ਮਲਹਾਨ, ਪਰਗਨਾ ਭਰਤਗੜ, ਰਾਜ ਕਹਿਲੂਰ, ਆਧ ਘਰੀ ਦਿਹੁੰ ਨਿਕਲੇ, ਰਾਜਾ ਅਜਮੇਰ ਚੰਦ ਬੇਟਾ ਭੀਮ ਚੰਦ ਕਾ, ਪੋਤਾ ਦੀਆ ਚੰਦ ਕਾ, ਪੜਪੋਤਾ ਤਾਰਾ ਚੰਦ ਕਾ, ਬੰਸ ਕਲਿਆਨ ਚੰਦ ਜੀ, ਚੰਦੇਲ ਗੋਤਰਾ ਰਾਣੇ ਕੀ ਫੌਜ ਗੈਲ ਬਾਰਾਂ ਘਰੀ ਜੂਝ ਕੇ ਮਰਾ।"

(ਭੱਟ ਵਹੀ, ਕਰਸਿੰਧੂ, ਪਰਗਨਾ ਸ਼ਫ਼ੀਦੋਂ ਕਾ)

ਭੱਟ ਵਹੀ ਦੀ ਐਂਟਰੀ ਮੁਤਾਬਿਕ ਭਾਈ ਉਦੈ ਸਿੰਘ 12 ਘੜੀਆਂ (12x24= 288 ਮਿੰਟ, ਤਕਰੀਬਨ ਪੰਜ ਘੰਟੇ) ਦੇ ਕਰੀਬ ਜੂਝਦੇ ਰਹੇ ਸਨ। ਏਨੇ ਸਖ਼ਤ ਜਾਨ ਸਨ ਭਾਈ ਉਦੈ ਸਿੰਘ। ਜੇ ਉਹ ਉਸ ਵੇਲੇ ਸ਼ਹੀਦ ਨਾ ਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿੰਨੇ ਘੰਟੇ ਹੋਰ ਤਲਵਾਰ ਚਲਾਉਂਦੇ ਰਹਿੰਦੇ!

ਭਾਈ ਬਚਿਤਰ ਸਿੰਘ

ਭਾਈ ਬਚਿਤਰ ਸਿੰਘ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਦੇ ਬੇਟੇ, ਭਾਈ ਮਾਈਦਾਸ ਦੇ ਪੋਤੇ ਭਾਈ ਬੱਲੂ ਦੇ ਪੜਪੋਤੇ ਸਨ। ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ 12 ਅਪ੍ਰੈਲ 1663 ਦੇ ਦਿਨ ਪਿੰਡ ਅਲੀਪੁਰ (ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਮੁਜ਼ੱਫ਼ਰਗੜ੍ਹ) ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਆਪ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਪੁੱਤਰਾਂ ਨੂੰ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਨੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਅਰਪਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਭਾਈ ਬਚਿਤਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੀ ਉਮਰ ਦਾ ਬਹੁਤਾ ਹਿੱਸਾ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਹੀ ਬਿਤਾਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬੜਾ ਪਿਆਰ ਕਰਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਭਾਈ ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ ਇਕ ਬਹਾਦਰ ਸਿਪਾਹੀ, ਦਲੇਰ ਨੌਜਵਾਨ ਅਤੇ ਹਮਦਰਦ ਇਨਸਾਨ ਸਨ। ਆਪ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਹੀ ਸਭ ਤੋਂ ਮੂਹਰੇ ਹੋ ਕੇ ਲੜਾਈ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਤਲਵਾਰ ਚਲਾਉਣ ਵਿਚ ਆਪ ਏਨੇ ਮਾਹਿਰ ਸਨ ਕਿ ਕਈ-ਕਈ ਬੰਦਿਆਂ ਨਾਲ ਆਪ ਇਕੱਲੇ ਹੀ ਲੜ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਭਾਈ ਬਚਿਤਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆ ਤਕਰੀਬਨ ਸਾਰੀਆਂ ਜੰਗਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ ਸੀ।

ਪਹਿਲੀ ਸਤੰਬਰ 1700 ਦੇ ਦਿਨ ਜਦੋਂ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਨੇ ਇਕ ਹਾਥੀ ਨੂੰ ਸ਼ਰਾਬ ਪਿਲਾ ਕੇ ਲੋਹਗੜ੍ਹ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦਾ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਤੋੜਨ ਵਾਸਤੇ ਅੱਗੇ ਲਿਆਂਦਾ ਤਾਂ ਭਾਈ ਬਚਿਤਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਵੱਲੋਂ ਦਿੱਤੇ 'ਨਾਗਨੀ ਬਰਛੇ' ਨਾਲ ਉਸ ਸ਼ਰਾਬੀ ਹਾਥੀ ਦਾ ਮੂੰਹ ਮੋੜਿਆ ਅਤੇ ਉਹ ਪਹਾੜੀ ਦੀਆਂ ਫ਼ੌਜਾਂ ਨੂੰ ਲਿਤਾੜਦਾ ਹੋਇਆ ਵਾਪਿਸ ਭੱਜ ਗਿਆ।

5 ਅਤੇ 6 ਦਸੰਬਰ ਦੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਛੱਡਣ ਦਾ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਭਾਈ ਬਚਿਤਰ ਸਿੰਘ ਉਨ੍ਹਾਂ 40 ਸਿੰਘਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਸੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਾਲ "ਇਕੱਠੇ ਜੀਣ ਮਰਨ" ਦਾ ਪ੍ਰਣ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਭਾਈ ਬਚਿਤਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਇਕ ਸੌ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਜਥੇ ਦਾ ਮੁਖੀ ਬਣਾ ਕੇ ਵਹੀਰ ਦੇ ਨਾਲ ਤੋਰਿਆ। ਇਹ ਵਹੀਰ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਕੀਰਤਪੁਰ ਤੱਕ ਅਰਾਮ ਨਾਲ ਨਿਕਲ ਗਈ ਅਤੇ ਉਥੋਂ ਸਰਸਾ ਨਦੀ ਵੱਲ ਰਵਾਨਾ ਹੋਈ। ਇਸ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਬੜੀਆਂ ਭਾਰੀ ਦੁਸ਼ਮਣ ਫ਼ੌਜਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਤੀਰ ਅਤੇ ਗੋਲੀਆਂ ਦੀ ਵਾਛੜ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਜਥਿਆਂ ਨੂੰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਜਥਿਆਂ ਨੂੰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਤਾਇਨਾਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਭਾਈ ਬਚਿਤਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਹਦਾਇਤ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਉਹ ਰੂਪੜ ਵੱਲ ਚਲੇ ਜਾਣ ਤਾਂ ਜੋ ਸਰਹੰਦ ਤੋਂ ਆ ਰਹੀ ਮੁਗ਼ਲ ਫ਼ੌਜ ਨੂੰ ਉਧਰ ਹੀ ਰੋਕਿਆ ਜਾ ਸਕੇ। ਜਦੋਂ ਭਾਈ ਬਚਿਤਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜਥਾ ਪਿੰਡ ਮਲਕਪੁਰ ਰੰਘੜਾਂ (ਜਿਸ ਨੂੰ ਹੁਣ ਸਿਰਫ਼ ਮਲਕਪੁਰ ਆਖਦੇ ਹਨ) ਪੁੱਜੇ ਤਾਂ ਉਥੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਝੜਪ ਮੁਕਾਮੀ ਰੰਘੜਾਂ ਅਤੇ ਸਰਹੰਦ ਦੀ ਫ਼ੌਜ ਨਾਲ ਹੋ ਗਈ। ਇਸ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਬੜੀ ਗਹਿ-ਗੱਚ ਲੜਾਈ ਹੋਈ। ਇਸ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਸਾਰੇ ਸੌ ਦੇ ਸੌ ਸਿੰਘ ਸੈਂਕੜਿਆਂ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਮੁਗ਼ਲ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਤੇ ਰੰਘੜਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਮਗਰੋਂ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ। ਭਾਈ ਬਚਿਤਰ ਸਿੰਘ ਇਸ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਬੜੇ ਗੰਭੀਰ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਹੋ ਕੇ ਡਿੱਗ ਪਏ। ਮੁਗ਼ਲ ਫ਼ੌਜਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ

ਨੂੰ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਸਮਝ ਕੇ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਚਲੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਪਿੱਛੋਂ ਆ ਰਹੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਮਦਨ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੇ ਜਦੋਂ ਭਾਈ ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਪਿਆ ਹੋਇਆ ਵੇਖਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਚੁੱਕ ਕੇ ਉੱਥੋਂ 6 ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਦੂਰ ਕੋਟਲਾ ਨਿਹੰਗ ਖ਼ਾਨ ਵਿਚ ਲੈ ਆਏ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਪਹਿਲੋਂ ਹੀ ਇੱਥੇ ਹਾਜ਼ਿਰ ਸਨ। ਇਸ ਮਗਰੋਂ ਭਾਈ ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ ਭਾਈ ਨਿਹੰਗ ਖਾਨ ਦੇ ਘਰ ਵਿਚ ਹੀ ਰਹੇ।

ਉਧਰ ਰੂਪੜ ਦੇ ਨਵਾਬ ਨੂੰ ਖ਼ਬਰ ਮਿਲੀ ਕਿ ਕੁਝ ਸਿੱਖ ਨਿਹੰਗ ਖ਼ਾਨ ਦੇ ਘਰ ਵਿਚ ਆਏ ਹੋਏ ਹਨ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਫ਼ੌਜ ਨੂੰ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਸਿੱਖ ਉੱਥੋਂ ਜਾ ਚੁਕੇ ਸਨ ਪਰ ਭਾਈ ਬਚਿਤਰ ਸਿੰਘ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਹੋਣ ਕਰ ਕੇ ਉੱਥੇ ਹੀ ਸੀ। ਫ਼ੌਜ ਦੇ ਆਉਣ 'ਤੇ ਨਿਹੰਗ ਖ਼ਾਨ ਨੇ ਬਚਿਤਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਇਕ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਆਪਣੀ ਨੌਜਵਾਨ ਬੇਟੀ ਮੁਮਤਾਜ ਨੂੰ ਵੀ। ਜਦ ਸਾਰੇ ਕਮਰਿਆਂ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ੀ ਲੈ ਲਈ ਗਈ ਤੇ ਉਸ ਕਮਰੇ ਕੋਲ ਆਏ ਤਾਂ ਨਿੰਹਗ ਖ਼ਾਨ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਸ ਵਿਚ ਮੇਰੀ ਬੇਟੀ ਤੇ ਦਾਮਾਦ ਹਨ। ਅੰਦਰੋਂ ਜਦੋਂ ਮੁਮਤਾਜ ਨੇ ਆਵਾਜ਼ ਦਿੱਤੀ ਤਾਂ ਫ਼ੌਜ ਨੂੰ ਤਸੱਲੀ ਹੋਈ ਤੇ ਉਹ ਵਾਪਿਸ ਮੁੜ ਗਈ।

ਨਿਹੰਗ ਖਾਨ ਦੀ ਬੇਟੀ ਬੀਬੀ ਮੁਮਤਾਜ ਨੇ ਬਚਿਤਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਬੜੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜ਼ਖ਼ਮ ਏਨੇ ਗਹਿਰੇ ਸਨ ਕਿ ਉਹ ਬਚ ਨਾ ਸਕੇ। ਆਪ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ 8 ਦਸੰਬਰ 1705 ਦੇ ਦਿਨ ਹੋਈ। ਆਪ ਦਾ ਸਸਕਾਰ ਭਾਈ ਗਰਸਾ ਸਿੰਘ ਗਹੂਣੀਆਂ ਸੈਣੀ ਅਤੇ ਭਾਈ ਬੱਗਾ ਸਿੰਘ ਤਰਖਾਣ ਨੇ ਰਾਤੋ-ਰਾਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਾਈ ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਾਮ ਪੀ ਗਏ। ਭਾਈ ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ **ਭੱਟ ਵਹੀ ਤਲਉਂਢਾ** ਵਿਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਉਂਦਾ ਹੈ:

"ਬਚਿਤਰ ਸਿੰਘ ਬੇਟਾ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਕਾ, ਪੋਤਾ ਮਾਈਦਾਸ ਕਾ, ਪੜਪੋਤਾ ਬੱਲੂ ਕਾ, ਚੰਦਰਬੰਸੀ ਭਾਰਦਵਾਜੀ ਗੋਤਰ ਪੁਆਰ, ਬੰਸ ਬੀਝੇ ਕਾ ਬੰਝਰਉਤ, ਜਲ੍ਹਾਨਾ, ਬਲਉਂਤ, ਗੁਰੂ ਕਾ ਬਚਨ ਪਾਇ ਸੰਮਤ 1762 ਪੋਖ ਮਾਸੇ ਸੁਦੀ ਦੂਜ ਕੋ, ਮਲਕਪੁਰ 'ਰੰਘੜਾਂ' ਕੇ ਮਲ੍ਹਾਨ ਰੰਘੜਾਂ ਕੇ ਹਾਥ ਸੇ ਘਾਇਲ ਹੋਇ ਪੋਖ ਮਾਸੇ ਸੁਦੀ ਚਉਥ ਸ਼ੁਕਰਵਾਰ ਕੇ ਦਿਹੁੰ ਡੇਢ ਪਹਿਰ ਰਾਤ ਗਈ, ਕੋਟਲਾ ਨਿਹੰਗ ਮੇਂ ਸੁਆਸ ਪੂਰੇ ਹੂਏ। ਸੁਦਾਗਰ ਕੀ ਪਤ ਗੁਰੂ ਰਾਖੀ, ਇਸ ਕੀ ਬੇਟੀ ਮੁਮਤਾਜ ਕਾ ਸਤ ਰਹਾ।"

(ਭੱਟ ਵਹੀ ਤਲਉਂਢਾ, ਪਰਗਨਾ ਜੀਂਦ)

ਇਸ ਬਾਰੇ ਭੱਟ ਵਹੀ ਮੁਲਤਾਨੀ ਸਿੰਧੀ ਵਿਚ ਵੀ ਇੰਦਰਾਜ ਮਿਲਦਾ ਹੈ:

"ਬਚਿਤਰ ਸਿੰਘ ਬੇਟਾ ਮਨੀ ਸਿੰਘ, ਪੋਤਾ ਮਾਈਦਾਸ ਕਾ.... ਗੁਰੂ ਕਾ ਬਚਨ ਪਾਇ, ਸਾਲ ਸਤਰਾਂ ਸੈ ਬਾਸਠ, ਪੋਖ ਮਾਸੇ ਸੁਦੀ ਦੂਜ, ਵੀਰਵਾਰ ਕੇ ਦਿਹੁੰ, ਮਲਕਪੁਰ ਕੇ ਮਲ੍ਹਾਨ ਪ੍ਰਗਨਾ ਰੋਪਰ, ਰੰਘੜਾਂ ਗੈਲ ਜੁਧ ਮੇਂ ਘਾਇਲ ਹੋਇ, ਗ੍ਰਾਮ ਕੋਟਲਾ ਪ੍ਰਗਨਾ ਨਿਹੰਗ ਖਾਨ ਕੇ ਗ੍ਰਿਹ ਰਹਾ। ਪੋਖ ਮਾਸੇ ਸੁਦੀ ਚੌਥ, ਸ਼ੁਕਰਵਾਰ ਕੇ ਦਿਵਸ, ਡੇਢ ਪਹਿਰ ਰੈਣ ਗਈ, ਸੁਆਸ ਪੂਰੇ ਹੋਏ। ਨਿਹੰਗ ਖਾਨ ਕੀ ਪਤ ਗੁਰੂ ਰਾਖੀ, ਏਸ ਕੀ ਬੇਟੀ ਕਾ ਸਤ ਰਹਾ।"

(ਭੱਟ ਵਹੀ ਮੁਲਤਾਨੀ ਸਿੰਧੀ)

ਭਾਈ ਨਿਹੰਗ ਖਾਨ ਦੀ ਇਸ ਬੇਟੀ ਮੁਮਤਾਜ, ਜੋ ਬੱਸੀ ਪਠਾਣਾਂ ਦੇ ਇਕ ਜਵਾਨ ਨਾਲ ਮੰਗੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਨੇ ਆਪਣੇ ਬਾਪ ਵਲੋਂ ਫ਼ੌਜ ਤੋਂ ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਬੋਲੇ ਝੂਠ ਨੂੰ ਇਲਾਹੀ ਹੁਕਮ ਮੰਨਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਖਾਵੰਦ (ਪਤੀ) ਮੰਨ ਲਿਆ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਉਮਰ ਉਸ (ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ) ਦੀ ਬੇਵਾ (ਵਿਧਵਾ) ਵਜੋਂ ਗੁਜ਼ਾਰ ਦਿੱਤੀ। ਲੋਕ ਉਸ ਨੂੰ ਮਾਈ ਮੁਮਤਾਜ਼ ਆਖਣ ਲੱਗ ਪਏ ਸਨ। ਮੁਮਤਾਜ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਉਮਰ ਦੀ ਹੋ ਕੇ ਮਰੀ ਸੀ; ਉਸ ਦੀ ਕਬਰ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਬਣਾਇਆ ਗੁਰਦੁਆਰਾ, ਉੱਥੋਂ ਵੀਹ ਕੁ ਮੀਲ ਦੂਰ ਬੜੀ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਅਜੇ ਵੀ ਕਾਇਮ ਹਨ।

(ਭਾਈ ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਦੋ ਬੇਟੇ ਸਨ: ਭਾਈ ਸੰਗਰਾਮ ਸਿੰਘ ਤੇ ਭਾਈ ਰਾਮ ਸਿੰਘ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਨੇ ਵੀ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਵਾਸਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀਆਂ ਵਾਰ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਭਾਈ ਸੰਗਰਾਮ ਸਿੰਘ 13 ਮਈ 1710 ਦੇ ਦਿਨ ਚਪੜ-ਚਿੜੀ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਇਆ ਤੇ ਭਾਈ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨਾਲ 9 ਜੂਨ 1716 ਦੇ ਦਿਨ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਇਆ ਸੀ)।

ਭਾਈ ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਨਾਂ ਸਿੱਖ ਤਵਾਰੀਖ਼ ਵਿਚ ਬੜੀ ਅਹਿਮ ਥਾਂ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਕਈ ਵਾਰਾਂ ਵਿਚ ਭਾਈ ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਬਹਾਦਰੀ ਤੇ ਦਲੇਰੀ ਦੇ ਕਾਰਨਾਮਿਆਂ ਨੂੰ ਬੜੇ ਨਿੱਘੇ ਲਫ਼ਜ਼ਾਂ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ:

ਬੋਲਿਆ ਚਿਤ੍ਰ ਬਚਿਤ੍ਰ ਸਿੰਘ, ਰਣ ਹੋਲੀ ਖੇਲਾਂ ਜਾਇ ਕੈ।
ਪਹਿਲਾਂ ਖੰਡਾ ਝਾੜਨਾ, ਰੁਸਤਮ ਦੇ ਸਿਰ ਕੜਕਾਇ ਕੈ।

(ਵਾਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦਸਵੀਂ ਕੀ, ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਾਂ, ਸੰ: ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਪਦਮ, ਸਫ਼ਾ 258)

ਬਰਛਾ ਮਾਰਿਆ ਬਚਿਤਰ ਸਿੰਘ ਕੁੰਭ ਵਿਚ ਉਠਾਏ।
ਰਣੋਂ ਕੇ ਹਾਥੀ ਭੁੱਜ ਕੈ ਫਿਰ ਰਾਜੀਂ ਪਾਏ।

. . .

ਬਰਛਾ ਸਿੰਘ ਬਚਿਤਰ ਦਾ ਮੁੱਲ ਮਹਿੰਗੇ ਹੋਇਆ।

(ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਾਂ, ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਪਦਮ, ਸਫ਼ਾ 274)

ਬਚਿਤਰ ਸਿੰਘ ਤੇਰੀ ਬਰਛੀ ਰੋਸ਼ਨ, ਤੇਰੀ ਸਾਂਗ ਝਲਮਲ ਕਰੈ।
ਤੇਰੇ ਨਾਮ ਥੀ ਰਿਪੁ ਥਰ ਥਰ ਕਾਂਪੈ, ਤੇਰੀ ਪਰਬਤ ਹਲਕ ਪਰੈ।

(ਦੇਸਾ ਸਿੰਘ ਭੱਟ, ਭਾਈ ਭਾਗੂ ਸਿੰਘ ਦੇ ਵਿਆਹ 'ਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ 'ਚ, 1706 'ਚ)

ਭਾਈ ਅਨਕ ਸਿੰਘ ਪਰਮਾਰ

ਭਾਈ ਅਨਕ ਸਿੰਘ ਨੇ 7 ਦਸੰਬਰ 1705 ਦੇ ਦਿਨ ਚਮਕੌਰ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦੀ ਹਾਸਿਲ ਕੀਤੀ ਸੀ।

ਭਾਈ ਅਨਕ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜਨਮ 7 ਮਾਰਚ 1668 ਦੇ ਦਿਨ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਪਿੰਡ ਅਲੀਪੁਰ (ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਮੁਜ਼ੱਫ਼ਰਗੜ੍ਹ) ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਆਪ ਦੇ ਦਾਦਾ ਭਾਈ ਮਾਈਦਾਸ, ਪੜਦਾਦਾ ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਬੱਲੂ ਪਰਮਾਰ ਅਤੇ ਨਾਨਾ ਭਾਈ ਲੱਖੀ ਰਾਏ ਵਣਜਾਰਾ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਵੇਲੇ ਤੋਂ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਲੜਾਈਆਂ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਕਈਆਂ ਨੇ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਹਾਸਿਲ ਕੀਤੀਆਂ ਸਨ।

ਭਾਈ ਅਨਕ ਸਿੰਘ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਦੇ ਚੌਥੇ ਵੱਡੇ ਬੇਟੇ ਸਨ। ਭਾਈ ਅਨਕ ਸਿੰਘ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਚਾਰ ਹੋਰ ਭਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿਤਾ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਭੇਟ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ । ਇਹ ਪੰਜੇ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ ਤੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਹੀ ਰਿਹਾ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਖਾਲਸਾ ਪਰਗਟ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਪੰਜ ਪਿਆਰਿਆਂ ਅਤੇ ਪੰਜ ਮੁਕਤਿਆਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪਹਿਲੇ ਬੈਚ ਵਿਚ ਆਪ ਨੇ ਪਾਹੁਲ ਲਈ ਸੀ ਅਤੇ ਅਨਕ ਦਾਸ ਤੋਂ ਅਨਕ ਸਿੰਘ ਬਣੇ ਸਨ। ਆਪ ਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਲੜਾਈਆਂ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ ਸੀ।

5 ਅਤੇ 6 ਦਸੰਬਰ 1705 ਦੇ ਦਿਨ ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਛੱਡਿਆ ਤਾਂ ਭਾਈ ਅਨਕ ਸਿੰਘ ਤੇ 39 ਹੋਰ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅੰਗ-ਸੰਗ ਰਹਿਣ ਦਾ ਪ੍ਰਣ ਕੀਤਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਚਾਲੀਆਂ ਨੂੰ 'ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਚਾਲੀ ਮੁਕਤੇ' ਆਖ ਕੇ ਚੇਤੇ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਰਾਤ ਭਾਈ ਅਨਕ ਸਿੰਘ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਾਲ ਟੁਰੇ ਅਤੇ ਕੀਰਤਪੁਰ ਅਤੇ ਸਰਸਾ ਨਦੀ ਪਾਰ ਕਰਨ ਮਗਰੋਂ ਕੋਟਲਾ ਨਿਹੰਗ ਪੁੱਜੇ। ਇਥੋਂ ਆਪ 7 ਦਸੰਬਰ ਦੀ ਸਵੇਰ ਨੂੰ ਚਮਕੌਰ ਪੁੱਜੇ। ਇਸੇ ਦਿਨ ਦੁਪਹਿਰ ਵੇਲੇ ਮਲੇਰਕੋਟਲਾ ਦੀ ਫ਼ੌਜ ਨੇ ਚਮਕੌਰ ਦੀ ਗੜ੍ਹੀ, ਜਿੱਥੇ ਉਹ ਸਾਰੇ ਸਿੰਘ ਠਹਿਰੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਨੂੰ ਘੇਰਾ ਪਾ ਲਿਆ। ਕੁਝ ਚਿਰ ਮਗਰੋਂ ਹੀ ਸਿੱਖਾਂ ਤੇ ਤੁਰਕਾਂ ਵਿਚ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਲੜਾਈ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ। ਦੋ-ਦੋ ਸਿੰਘ ਗੜ੍ਹੀ 'ਚੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਤੁਰਕ ਫ਼ੌਜਾਂ ਦੇ ਦਲ ਨਾਲ ਜੂਝਦੇ ਰਹੇ। ਭਾਈ ਅਨਕ ਸਿੰਘ ਸ਼ੁਰੂ-ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਨਿਕਲ ਕੇ ਲੜਾਈ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਸਨ। ਆਪ ਨੇ ਗੜ੍ਹੀ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਦੇ ਬਾਹਰ ਕਈ ਘੜੀਆਂ ਖ਼ੂਬ ਕਿਰਪਾਨ ਵਾਹੀ ਅਤੇ ਤੁਰਕ ਫ਼ੌਜਾਂ ਦੇ ਆਹੂ ਲਾਹੇ। ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਨੂੰ ਮੌਤ ਦੇ ਘਾਟ ਉਤਾਰਦਿਆਂ-ਉਤਾਰਦਿਆਂ ਭਾਈ ਅਨਕ ਸਿੰਘ ਆਪ ਵੀ ਅਖ਼ੀਰ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ।

ਭਾਈ ਅਨਕ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸਾਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਬਿਤਾ ਦਿੱਤੀ। ਭਾਈ ਅਨਕ ਸਿੰਘ ਉਸ ਦੇ ਭਰਾਵਾਂ, ਪਿਤਾ ਤੇ ਹੋਰ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਦਾ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਬੜਾ ਨਿੱਘਾ ਪਿਆਰ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਤਾਂ

ਭਾਈ ਅਨਕ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਚਾਰ ਭਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ "ਖ਼ਾਸ ਫ਼ਰਜ਼ੰਦ" (ਬੇਟੇ) ਐਲਾਨਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਤੇ ਇਸ ਸਬੰਧੀ ਇਕ ਹੁਕਮਨਾਮਾ (ਖ਼ਤ) ਵੀ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ।

ਭਾਈ ਅਨਕ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਭੱਟ ਵਹੀਆਂ ਵਿਚ ਇੰਞ ਮਿਲਦਾ ਹੈ:

"ਅਨਕ ਸਿੰਘ, ਅਜਬ ਸਿੰਘ, ਅਜਾਇਬ ਸਿੰਘ, ਬੇਟੇ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਕੇ...., ਪੋਹ ਦਿਨ ਆਠ, ਸਾਲ ਸਤਰਾਂ ਸੈ ਬਾਸਠ ਚਮਕੌਰ ਕੇ ਮਲ੍ਹਾਨ ਪਰਗਨਾ ਰੋਪੜ, ਗੁਰੂ ਕੇ ਬੇਟੇ ਜੁਝਾਰ ਸਿੰਘ ਗੈਲ, ਸਾਮ੍ਹੇ ਮਾਥੇ ਰਣ ਮੇਂ ਜੂਝ ਕਰ ਮਰੇ। ਗੈਲੋਂ ਕਿਰਪਾ ਸਿੰਘ ਸਨਮੁਖ ਸਿੰਘ ਬੇਟੇ ਅੜੂ ਰਾਮ ਕੇ, ਭਾਰਦਵਾਜੀ ਗੋਤ੍ਰੇ ਮੁੰਝਾਲ, ਦੱਤ ਬ੍ਰਾਹਮਣ, ਮਾਰੇ ਗਏ।"

(ਭੱਟ ਵਹੀ ਬਿੰਜਲਉੱਤੋਂ ਕੀ ਖਾਤਾ ਜਲ੍ਹਾਨੋਂ ਕਾ)

ਭਾਈ ਅਜਬ ਸਿੰਘ ਪਰਮਾਰ

ਭਾਈ ਅਜਬ ਸਿੰਘ (ਪਰਮਾਰ) ਨੇ 7 ਦਸੰਬਰ 1705 ਦੇ ਦਿਨ ਚਮਕੌਰ ਦੀ ਗੜ੍ਹੀ ਦੇ ਬਾਹਰ ਜੂਝਦਿਆਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਾਮ ਪੀਤਾ ਸੀ।

ਭਾਈ ਅਜਬ ਸਿੰਘ (ਜਨਮ 17 ਜੂਨ 1672) ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪੁੱਤਰ, ਭਾਈ ਮਾਈਦਾਸ ਦੇ ਪੋਤੇ ਅਤੇ ਭਾਈ ਬੱਲੂ ਸ਼ਹੀਦ ਦੇ ਪੜਪੋਤੇ ਅਤੇ ਭਾਈ ਲਖੀ ਰਾਏ ਵਣਜਾਰਾ ਦੇ ਦੋਹਤੇ ਸਨ। ਭਾਈ ਅਜਬ ਸਿੰਘ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪੰਜਵੇਂ ਵੱਡੇ ਬੇਟੇ ਸਨ। ਭਾਈ ਅਜਬ ਸਿੰਘ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਂ ਬੇਟਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਅਰਪਣ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।

ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਖਾਲਸਾ ਪਰਗਟ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਪੰਜ ਪਿਆਰਿਆਂ ਅਤੇ ਪੰਜ ਮੁਕਤਿਆਂ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਆਪ ਨੇ ਪਹਿਲੇ ਬੈਚ ਵਿਚ ਪਾਹੁਲ ਲਈ ਸੀ ਤੇ ਅਜਬ ਦਾਸ ਤੋਂ ਅਜਬ ਸਿੰਘ ਬਣੇ ਸਨ। ਆਪ ਨੇ 1700 ਤੇ 1704 ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਲੜਾਈਆਂ ਵਿਚ ਭਰਪੂਰ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ ਸੀ।

ਕਿਉਂਕਿ ਆਪ ਹਮੇਸ਼ਾ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਹੀ ਰਿਹਾ ਕਰਦੇ ਸਨ ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਜਦੋਂ ਮਈ 1705 ਵਿਚ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਘੇਰਾ ਪਿਆ ਤਾਂ ਆਪ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸਨ। 5 ਤੋਂ 6 ਦਸੰਬਰ ਦੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਛੱਡ ਦੇਣ ਦਾ ਫ਼ਸਲਾ ਕੀਤਾ ਤਾਂ 40 ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅੰਗ-ਸੰਗ ਰਹਿ ਕੇ ਇਕੱਠੇ ਜੀਣ-ਮਰਣ ਦਾ ਪ੍ਰਣ ਕੀਤਾ। ਭਾਈ ਅਜਬ ਸਿੰਘ ਇਨ੍ਹਾਂ ਚਾਲੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਸਨ। 5 ਤੇ 6 ਦਸੰਬਰ ਦੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਇਹ ਕਾਫ਼ਲਾ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਚਲਿਆ ਅਤੇ ਕੀਰਤਪੁਰ ਤੱਕ ਮਹਿਫ਼ੂਜ਼ ਨਿਕਲ ਗਿਆ। ਇਸ ਮਗਰੋਂ ਸ਼ਾਹੀ ਟਿੱਬੀ 'ਤੇ, ਸਰਸਾ ਨਦੀ ਦੇ ਕੰਢੇ 'ਤੇ ਅਤੇ ਮਲਕਪੁਰ ਰੰਘੜਾਂ ਵਿਚ, ਤਿੰਨ ਥਾਂਵਾਂ 'ਤੇ ਇਸ ਸਿੱਖ ਵਹੀਰ ਨੂੰ ਜੰਗ ਲੜਨੀ ਪਈ। ਇਸ ਮੌਕੇ 'ਤੇ 250 ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਿੱਖ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ। ਬਾਕੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਸਿਰਫ਼ 47 ਸਿੱਖ ਅਤੇ 2 ਵੱਡੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਹੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਾਲ ਰਹਿ ਗਏ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਭਾਈ ਅਜਬ ਸਿੰਘ ਵੀ ਸਨ। 6 ਦਸੰਬਰ ਦਾ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਭਾਈ ਨਿਹੰਗ ਖਾਨ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਕੱਟਣ ਮਗਰੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਥੀ ਸਿੱਖ ਹਨੇਰਾ ਪਸਰਨ ਪਿੱਛੋਂ ਚਮਕੌਰ ਵੱਲ ਚੱਲ ਪਏ। 7 ਦਸੰਬਰ ਦੀ ਸਵੇਰ ਤੱਕ ਇਹ ਸਾਰੇ ਜਣੇ (ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ, ਦੋ ਵੱਡੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ, ਪੰਜ ਪਿਆਰੇ, ਪੰਜ ਮੁਕਤੇ ਅਤੇ 37 ਹੋਰ ਸਿੱਖ) ਚਮਕੌਰ ਪੁੱਜ ਕੇ ਭਾਈ ਬੁਧੀ ਚੰਦ ਰਾਵਤ ਦੀ ਗੜ੍ਹੀ ਵਿਚ ਆਰਾਮ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਏ।

ਦੋ ਦਿਨਾਂ ਦੇ ਉਨੀਂਦੇ, ਭੁੱਖ ਤੇ ਜ਼ਖ਼ਮਾਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋਏ, ਇਹ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖ ਅਜੇ ਥਕਾਵਟ ਲਾਹ ਹੀ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਕਿਸੇ ਨੇ ਖ਼ਬਰ ਲਿਆ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਮਲੇਰਕੋਟਲਾ ਦੇ ਨਵਾਬ ਸ਼ੇਰ ਮੁਹੰਮਦ ਖ਼ਾਨ ਦਾ ਭਰਾ ਨਾਹਰ ਖ਼ਾਨ ਇਕ ਵੱਡੀ ਫ਼ੌਜ ਲੈ ਕੇ ਰੂਪੜ ਤੋਂ ਚਮਕੌਰ ਵੱਲ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਥੀ ਉਥੋਂ ਨਿਕਲ ਸਕਦੇ ਮਲੇਰਕੋਟਲੇ ਦੀਆਂ ਫ਼ੌਜਾਂ ਨੇ ਚਮਕੌਰ ਨੂੰ ਘੇਰਾ ਪਾ ਲਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਉਥੇ ਹੀ ਲੜਾਈ ਕਰਨ ਦਾ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕਰ

ਲਿਆ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਗੜ੍ਹੀ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਮੋਰਚਿਆਂ 'ਤੇ ਤਾਇਨਾਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਥੋੜ੍ਹੇ ਹੀ ਚਿਰ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਅਤੇ ਤੁਰਕ ਫ਼ੌਜਾਂ ਵਿਚ ਹੱਥੋ-ਹੱਥ ਲੜਾਈ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ। ਸਿੱਖ ਕਿਉਂਕਿ ਬਹੁਤ ਥੋੜ੍ਹੇ ਸਨ ਤੇ ਤੁਰਕ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਨ ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਦੋ-ਦੋ ਸਿੱਖ ਗੜ੍ਹੀ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ 'ਤੇ ਆਉਂਦੇ ਸਨ ਤੇ ਹਮਲਾਵਰ ਫ਼ੌਜਾਂ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਭਾਈ ਅਜਬ ਸਿੰਘ ਪਹਿਲਿਆਂ ਬੈਚਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਕਿਰਪਾਨ ਹੱਥ ਵਿਚ ਲੈ ਕੇ ਲੜਨ ਵਾਸਤੇ ਅੱਗੇ ਵਧੇ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਈ ਤੁਰਕ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਕੇ ਆਪ ਵੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਾਮ ਪੀਤਾ।

ਭਾਈ ਅਜਬ ਸਿੰਘ ਸ਼ਾਦੀ-ਸ਼ੁਦਾ ਸਨ। ਆਪ ਦੇ ਤਿੰਨ ਬੇਟੇ ਸਨ: ਭਾਈ ਲਾਲ ਸਿੰਘ, ਡਾਲੂ ਸਿੰਘ ਤੇ ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਨਿੱਕੇ ਭਾਈ ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਅੱਗੋਂ ਚਾਰ ਬੇਟੇ ਸਨ: ਭਾਈ ਨਾਨੂ ਸਿੰਘ, ਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਜੈ ਸਿੰਘ ਤੇ ਮੰਨਾ ਸਿੰਘ । ਅੱਗੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਔਲਾਦ ਵੀ ਚਲੀ। ਇਹ ਸਾਰੇ ਪੰਥ ਦੀ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਹਿੱਸਾ ਪਾਉਂਦੇ ਰਹੇ।

ਭਾਈ ਅਜਾਇਬ ਸਿੰਘ ਪਰਮਾਰ

ਭਾਈ ਅਜਾਇਬ ਸਿੰਘ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਚਾਲ੍ਹੀ ਮੁਕਤਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ 7 ਦਸੰਬਰ 1705 ਦੇ ਦਿਨ.ਚਮਕੌਰ ਦੀ ਗੜ੍ਹੀ ਦੇ ਬਾਹਰ ਤੁਰਕ ਫ਼ੌਜਾਂ ਨਾਲ ਲੜਦਿਆਂ ਹੋਈ ਸੀ।

ਭਾਈ ਅਜਾਇਬ ਸਿੰਘ (ਜਨਮ 10 ਜਨਵਰੀ 1677) ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਦੇ ਬੇਟੇ, ਭਾਈ ਮਾਈਦਾਸ ਦੇ ਪੋਤੇ, ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਬੱਲੂ ਦੇ ਪੜਪੋਤੇ ਅਤੇ ਭਾਈ ਲੱਖੀ ਰਾਂਏ ਯਾਦਵ ਵਣਜਾਰਾ ਦੇ ਦੋਹਤੇ ਸਨ। ਆਪ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਦੇ ਦਸਾਂ ਬੱਚਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਪੰਜਵੇਂ ਥਾਂ ਸਨ। ਆਪ ਨੂੰ ਆਪ ਦੇ ਚਾਰ ਹੋਰ ਭਰਾਵਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਅਰਪਨ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਹ ਪੰਜੇ ਭਰਾ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਕੋਲ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਹੀ ਰਿਹਾ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਆਪ ਸਾਰੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਫ਼ੌਜ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਦਲੇਰ ਤੇ ਜਾਂ-ਬਾਜ਼ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਮੋਹਰੀ ਸਨ।

ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਖਾਲਸਾ ਪਰਗਟ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਪਹਿਲੇ ਬੈਚ ਵਿਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਅਜਾਇਬ ਚੰਦ ਤੋਂ ਅਜਾਇਬ ਸਿੰਘ ਬਣੇ ਸਨ।

1705 ਵਿਚ ਸੱਤ ਮਹੀਨੇ ਦੇ ਘੇਰੇ ਮਗਰੋਂ ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸੰਗਤਾਂ ਦੀ ਖ਼ਾਹਿਸ਼ ਨੂੰ ਸਾਹਵੇਂ ਰੱਖਦਿਆਂ ਅਨੰਦਪੁਰ ਛੱਡਣ ਦਾ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਉੱਥੇ ਬਚੇ ਹੋਏ 500 ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚੋਂ 40 ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅੰਗ-ਸੰਗ ਰਹਿ ਕੇ ਇਕੱਠੇ ਜੀਣ-ਮਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰਣ ਕੀਤਾ। ਆਪ ਇਨ੍ਹਾਂ ਚਾਲ੍ਹੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਸਨ। 5 ਅਤੇ 6 ਦਸੰਬਰ 1705 ਦੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਆਪ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਕਿਲ੍ਹਾ ਅਨੰਦਗੜ੍ਹ ਤੋਂ ਟੁਰੇ ਅਤੇ ਕੀਰਤਪੁਰ, ਸਰਸਾ ਨਦੀ, ਕੋਟਲਾ ਨਿਹੰਗ ਤੋਂ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ 7 ਦਸੰਬਰ ਦੀ ਸਵੇਰ ਨੂੰ ਚਮਕੌਰ ਪੁੱਜੇ।

ਉਸੇ ਦੁਪਹਿਰ ਨੂੰ ਰੂਪੜ ਤੋਂ ਆਈ ਮਲੇਰਕੋਟਲੇ ਦੀ ਫ਼ੌਜ ਨੇ ਚਮਕੌਰ ਨੂੰ ਘੇਰਾ ਪਾ ਲਿਆ ਜਿਸ ਕਰ ਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਮਜਬੂਰਨ ਇਹ ਜੰਗ ਲੜਨੀ ਪਈ।

ਭਾਈ ਅਜਾਇਬ ਸਿੰਘ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਗੜ੍ਹੀ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਆ ਕੇ ਲੜਾਈ ਕੀਤੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਹਮਲਾਵਰ ਸਿਪਾਹੀ ਮਾਰਨ ਮਗਰੋਂ ਆਪ ਵੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਾਮ ਪੀ ਲਿਆ । ਆਪ ਦਾ ਜਿਸਮ ਬਾਕੀ ਸਿੰਘਾਂ ਵਾਂਗ ਹੀ, ਜ਼ਖ਼ਮਾਂ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਪਿਆ ਸੀ।

ਭਾਈ ਦਾਨ ਸਿੰਘ ਪਰਮਾਰ

ਭਾਈ ਦਾਨ ਸਿੰਘ ਪਰਮਾਰ ਨੇ 7 ਦਸੰਬਰ 1705 ਦੇ ਦਿਨ ਚਮਕੌਰ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦੀ ਹਾਸਿਲ ਕੀਤੀ ਸੀ।

ਭਾਈ ਦਾਨ ਸਿੰਘ ਭਾਈ ਮਾਈਦਾਸ ਦੇ ਬੇਟੇ, ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਬੱਲੂ ਦੇ ਪੋਤੇ ਤੇ ਭਾਈ ਮੂਲਾ ਦੇ ਪੜਪੋਤੇ ਸਨ। ਆਪ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਦੇ ਛੋਟੇ ਭਰਾ ਸਨ। ਆਪ ਦਾ ਬਚਪਨ ਦਾ ਨਾਂ ਦੁਨੀ ਚੰਦ ਸੀ ਤੇ ਖੰਡੇ ਦੀ ਪਾਹੁਲ ਹਾਸਿਲ ਕਰਨ ਮਗਰੋਂ ਆਪ ਭਾਈ ਦਾਨ ਸਿੰਘ ਬਣੇ ਸਨ।

ਭਾਈ ਦਾਨ ਸਿੰਘ ਬੜੇ ਤਗੜੇ ਜਵਾਨ ਤੇ ਜੰਗਜੂ ਸੁਭਾਅ ਦੇ ਸੰਤ ਸਿਪਾਹੀ ਸਨ। ਆਪ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਫ਼ੌਜ ਦੇ ਬਹਾਦਰ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਸਨ। ਆਪ ਅਕਸਰ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਹੀ ਰਿਹਾ ਕਰਦੇ ਸਨ । ਆਪ ਨੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਨਿਰਮੋਹਗੜ੍ਹ ਦੀਆਂ ਲੜਾਈਆਂ ਵਿਚ ਭਰਪੂਰ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ ਸੀ।

ਦਸੰਬਰ 1705 ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਛੱਡਿਆਂ ਤਾਂ ਆਪ ਉਨ੍ਹਾਂ 40 ਸਿੰਘਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਾਲ ਜੀਣ-ਮਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰਣ ਕੀਤਾ ਸੀ। 5 ਤੇ 6 ਦਸੰਬਰ ਦੀ ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਇਨ੍ਹਾਂ 40 ਸਿੰਘਾਂ ਤੇ ਬਾਕੀ ਵਹੀਰ ਦੇ ਨਾਲ ਅਨੰਦਪਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਟੁਰ ਕੇ ਪਹੁ-ਫੁੱਟਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕੀਰਤਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਪਹੁੰਚ ਗਏ ਤੇ ਉਥੋਂ 15 ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਦੂਰ ਸਰਸਾ ਨਦੀ ਪਾਰ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਨੰਗਲ ਗੁਜਰਾਂ (ਹੁਣ ਨੰਗਲ ਸਰਸਾ) ਪਿੰਡ ਵੱਲ ਚੱਲ ਪਏ। ਏਨੇ ਵਿਚ ਪਹਾੜੀ ਅਤੇ ਤੁਰਕ ਫ਼ੌਜਾਂ ਨੇ ਆਪ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਤੀਰਾਂ ਤੇ ਬੰਦੂਕਾਂ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਰਿਵਾਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਚਾਲ੍ਹੀਆਂ ਵਿਚੋਂ 37 ਮੁਕਤੇ ਤੇ ਭਾਈ ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜਥਾ ਨਦੀ ਪਾਰ ਕਰ ਗਏ । ਇਥੋਂ ਇਹ ਵਹੀਰ ਤਿੰਨ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿਚ ਹੋ ਗਈ।

7 ਦਸੰਬਰ ਦੀ ਸਵੇਰ ਵੇਲੇ ਆਪ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਾਲ ਚਮਕੌਰ ਦੀ ਗੜ੍ਹੀ ਵਿਚ ਪੁੱਜ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਦੁਪਹਿਰ ਵੇਲੇ ਇਸ ਗੜ੍ਹੀ ਨੂੰ ਮੁਗ਼ਲ ਫ਼ੌਜਾਂ ਨੇ ਘੇਰ ਲਿਆ। ਛੇਤੀ ਹੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਅਤੇ ਮੁਗ਼ਲ ਫ਼ੌਜਾਂ ਵਿਚ ਲੜਾਈ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ। ਗੜ੍ਹੀ ਵਿਚੋਂ ਦੋ-ਦੋ ਸਿੰਘ ਨਿਕਲ ਕੇ ਮੁਗ਼ਲ ਫ਼ੌਜਾਂ ਨਾਲ ਲੜਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਮੁਗ਼ਲ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੂੰ ਮਾਰਦੇ ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਲੜਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਉਹ ਆਪ ਵੀ ਸ਼ਹੀਦ ਨਹੀਂ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਹੋਰਨਾਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਭਾਈ ਦਾਨ ਸਿੰਘ ਇਸ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਡੱਟ ਕੇ ਲੜੇ ਅਤੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਾਮ ਪੀਤਾ।

ਭਾਈ ਦਾਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਬਾਰੇ ਭੱਟ ਵਹੀਆਂ ਵਿਚ ਇਕ ਇੰਦਰਾਜ ਇੰਞ ਮਿਲਦਾ ਹੈ:

"ਦਾਨ ਸਿੰਘ ਬੇਟਾ ਮਾਈ ਦਾਸ ਕਾ, ਪੋਤਾ ਬੱਲੂ ਕਾ, ਪੜਪੋਤਾ ਮੂਲੇ ਕਾ, ਚੰਦਰਬੰਸੀ ਭਾਰਦਵਾਜੀ, ਗੋਤਰਾ ਪਰਿਵਾਰ, ਬੰਸ ਬੀਝੇ ਦਾ, ਬੰਞਰਉਤ, ਰਦਉਤ, ਜਲਹਾਨਾ, ਬਲਉਤ, ਗੁਰੂ ਕੇ ਬੇਟੇ ਜੁਝਾਰ ਸਿੰਘ ਗੈਲ ਆਧ ਘਰੀ ਦਿਨ ਖਰੇ, ਚਮਕੌਰ ਕੇ ਮਲਹਾਨ, ਪਰਗਨਾ

ਰੂਪਤ ਸਾਲ ਸਤਰਾਂ ਸੈ ਬਾਹਸਠ, ਪੋਹ ਸੁਦੀ ਤੀਜ ਕੋਮ ਸਾਮ੍ਹੇਂ ਮਾਥੇ ਰਨ ਮੇਂ ਜੂਝ ਕਰ ਮਰਾ। ਗੈਲੋਂ ਕ੍ਰਿਪਾ ਸਿੰਘ ਸਨਮੁਖ ਸਿੰਘ ਬੇਤੇ ਅਰੂ ਕੇ ਪੋਤੇ ਨਰੈਣ ਦਾਸ ਕੇ, ਬੰਸ ਠਾਕਰ ਕਾ, ਭਾਰਦਵਾਜੀ ਗੋਤਰੇ ਮੁੰਝਾਲ ਦਤ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਮਾਰੇ ਗਏ।"

(ਭੱਟ ਵਹੀ ਮੁਲਤਾਨੀ ਸਿੰਧੀ, ਖਾਤਾ ਜਲਹਾਨੋਂ ਕਾ)

ਆਪ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਆਪ ਦੇ ਚਾਰੇ ਬੇਟੇ (ਭਾਈ ਸੁਜਾਨ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਸੰਗਤ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਬਾਲ ਸਿੰਘ ਤੇ ਭਾਈ ਤੇਗ਼ਾ ਸਿੰਘ) ਵੀ ਖਾਲਸਾ ਫ਼ੌਜ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣੇ ਅਤੇ ਜੂਝਦੇ ਰਹੇ। ਇਸ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਵਾਰਿਸ ਅਜੇ ਵੀ ਦੁਨੇਰਾ, ਕਲੀਚਪੁਰ ਪਿੰਡਾਂ (ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ) ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ।

ਭਾਈ ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਬੰਗੇਸ਼ਰੀ

ਭਾਈ ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਬੰਗੇਸ਼ਰੀ ਨੇ 8 ਦਸੰਬਰ 1705 ਦੇ ਦਿਨ ਸਵੇਰ ਵੇਲੇ ਮੁਗ਼ਲ ਫ਼ੌਜਾਂ ਨਾਲ ਲੜਦਿਆਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਾਮ ਪੀਤਾ। ਉਹ ਚਮਕੌਰ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਆਖ਼ਰੀ ਦੋ ਸਿੰਘਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਸਨ।

ਭਾਈ ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਭਾਈ ਨਠੀਆ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਤੇ ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਬੱਲੂ ਦੇ ਪੋਤਰੇ ਸਨ। ਭਾਈ ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਖ਼ਾਸ ਦਰਬਾਰੀ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਸਨ। ਉਹ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਕੋਲ ਰਿਹਾ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਆਖ਼ਰੀ ਕਈ ਸਾਲ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਬਿਤਾਏ ਸਨ। ਖਾਲਸਾ ਪਰਗਟ ਹੋਣ ਤੋਂ ਚਮਕੌਰ ਦੀ ਲੜਾਈ ਤਕ ਉਹ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅੰਗ-ਸੰਗ ਹੀ ਰਹੇ ਸਨ। ਮਈ 1705 ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਅਨੰਦਪੁਰ ਦਾ ਘੇਰਾ ਪਿਆ ਤਾਂ ਵੀ ਉਹ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਕੋਲ ਹੀ ਸਨ। ਅਨੰਦਪੁਰੋਂ 5 ਤੇ 6 ਦਸੰਬਰ ਦੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਨਿਕਲ ਕੇ ਜਾਣ ਵੇਲੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਜੀਣ-ਮਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰਣ ਕਰਨ ਵਾਲੇ 40 ਮੁਕਤਿਆਂ ਵਿਚ ਵੀ ਉਹ ਸ਼ਾਮਿਲ ਸਨ। ਉਹ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਚਮਕੌਰ ਦੀ ਗੜ੍ਹੀ ਵਿਚ ਵੀ ਹਾਜ਼ਿਰ ਸਨ।

ਸੱਤ ਦਸੰਬਰ ਦੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਚਮਕੌਰ ਦੀ ਗੜ੍ਹੀ ਵਿਚ ਬਚ ਰਹੇ 6-7 ਸਿੰਘਾਂ ਵਿਚ ਉਹ ਵੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਸਨ। ਉਸ ਰਾਤ ਦੇ ਗੁਰਮਤੇ ਮੁਤਾਬਿਕ ਸਿਰਫ਼ ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਬੰਗੇਸ਼ਰੀ ਤੇ ਸੰਗਤ ਸਿੰਘ ਛਾਬੜਾ ਨੇ ਹੀ ਗੜ੍ਹੀ ਵਿਚ ਰਹਿਣਾ ਸੀ। ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਵੇਲੇ ਭਾਈ ਨਬੀ ਖ਼ਾਨ ਤੇ ਗ਼ਨੀ ਖ਼ਾਨ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਗੁਰੁ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਗੜ੍ਹੀ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਗਏ।

ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਪਹੁ-ਫੁਟਦਿਆਂ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਲੜਾਈ ਮੁਗ਼ਲ ਫ਼ੌਜਾਂ ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ। ਪਰ ਐਨੀ ਵੱਡੀ ਫ਼ੌਜ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਦੋ ਸਿੰਘ ਜਿੰਨਾਂ ਕੂ ਚਿਰ ਕਰ ਸਕਦੇ ਸਨ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਅਤੇ ਅਖ਼ੀਰ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਾਮ ਪੀ ਲਿਆ। ਚਮਕੌਰ ਦੀ ਜੰਗ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਆਖ਼ਰੀ ਦੋ ਸਿੰਘਾਂ ਵਿਚੋਂ ਭਾਈ ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਬੰਗੇਸ਼ਰੀ ਇਕ ਸਨ।

ਕੁਝ ਲੋਕ ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਬੰਗੇਸ਼ਰੀ ਨੂੰ 24 ਜੂਨ 1734 ਦੇ ਦਿਨ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਲ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਇਆ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਇੰਞ ਹੀ ਇਹ ਲੋਕ 8 ਦਸੰਬਰ 1705 ਦੇ ਦਿਨ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਦੂਜੇ ਸਿੰਘ ਦਾ ਨਾਂ ਵੀ ਸੰਗਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਥਾਂ ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਮੰਨ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਦਰਅਸਲ ਇਹ ਬੰਗੇਸ਼ਰੀ ਸਿੰਘ ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਸਨ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਸੰਗਤ ਸਿੰਘ ਛਾਬੜਾ ਅਰੋੜਾ ਸਨ। ਕੁਝ ਇਕੋ ਜਿਹਾ ਨਾਂ ਹੋਣ ਕਰ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੇਖਕਾਂ ਨੂੰ ਭੁਲੇਖਾ ਲਗਾ ਜਾਪਦਾ ਹੈ।

ਅਜ ਕਲ੍ਹ ਇਕ ਨਵਾਂ ਚਰਚਾ ਭਾਈ ਸੰਗਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਦਲਿਤ ਲਿਖਣ ਦਾ ਵੀ ਚਲਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਜੋ ਸਹੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਚਮਕੌਰ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ ਵਾਲੇ 40 ਸਿੰਘਾਂ ਵਿਚੋਂ ਚਾਰ ਦਲਿਤ (ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ, ਨਾਹਰ ਸਿੰਘ, ਮਦਨ ਸਿੰਘ ਤੇ ਕਾਠਾ ਸਿੰਘ) ਸਨ। ਭਾਈ ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ ਸਰਸਾ ਨਦੀ ਦੇ ਕੰਢੇ ਝੱਖੀਆਂ ਪਿੰਡ 'ਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਚੁਕੇ ਸਨ)।

ਕੁਝ ਹੋਰ ਤਫ਼ਸੀਲ ਵਾਸਤੇ ਵੇਖੋ : **ਭਾਈ ਨਠੀਆ ਦਾ ਕੁਰਸੀਨਾਮਾ।**

ਮੁਕਤਸਰ ਦੇ ਚਾਲ੍ਹੀ ਮੁਕਤੇ ਤੇ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਪਰਵਾਰ

7 ਤੇ 8 ਦਸੰਬਰ 1705 ਦੀ ਰਾਤ ਤੱਕ ਚਮਕੌਰ ਦੀ ਗੜ੍ਹੀ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਮਾਛੀਵਾੜਾ ਪੁੱਜੇ ਤੇ ਫਿਰ ਕਈ ਥਾਂਵਾਂ ਤੋਂ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਆਲਮਗੀਰ ਪੁੱਜੇ। ਇਸ ਮਗਰੋਂ ਆਪ ਲੰਮੇ ਜਟਪੁਰੇ ਪੁੱਜੇ ਜਿੱਥੇ ਭਾਈ ਰਾਏ ਕਲ੍ਹਾ ਨਾਲ ਆਪ ਦਾ ਮੇਲ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਆਪ ਦੀਨਾ ਪੁੱਜੇ। ਦੀਨਾ-ਕਾਂਗੜ ਤੋਂ ਚਲ ਕੇ ਆਪ ਕੋਟ ਕਪੂਰਾ ਗਏ। ਕੋਟ ਕਪੂਰੇ ਤੋਂ ਆਪ ਨੇ ਤਲਵੰਡੀ ਸਾਬੋ ਜਾਣ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰ ਲਈ। 29 ਦਸੰਬਰ 1705 ਦੇ ਦਿਨ ਆਪ ਪਿੰਡ ਰੁਪੇਆਣਾ ਦੇ ਬਾਹਰ ਰੋਹੀ ਕੋਲ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ ਤਾਂ ਮਾਝੇ ਤੋਂ ਆ ਰਿਹਾ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਇਕ ਜੱਥਾ ਆਪ ਨੂੰ ਮਿਲ ਗਿਆ। (ਇਸ ਥਾਂ 'ਤੇ ਅੱਜ ਕਲ ਪਿੰਡ ਮਲ੍ਹਣ ਸੋਢੀਆਂ ਵਸ ਚੁੱਕਾ ਹੈ) ਇਹ ਸਿੰਘ ਪੱਟੀ (ਉਦੋਂ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਲਾਹੌਰ, ਹੁਣ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ) ਦੇ ਇਲਾਕੇ 'ਚੋਂ ਆਏ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਭਾਈ ਭਾਗ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਦਿਲਬਾਗ ਸਿੰਘ (ਦੋਵੇਂ ਭਰਾ ਮਾਈ ਭਾਗ ਕੌਰ), ਭਾਈ ਨਿਧਾਨ ਸਿੰਘ ਵੜੈਚ (ਪਤੀ ਮਾਈ ਭਾਗ ਕੌਰ), 37 ਹੋਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਮਾਈ ਭਾਗ ਕੌਰ ਸਨ।

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਉਂਦਿਆਂ ਵੇਖ ਕੇ ਉੱਥੇ ਹੀ ਰੁਕ ਗਏ ਅਤੇ ਚਾਦਰਾਂ ਵਿਛਾ ਕੇ ਬੈਠ ਗਏ। ਭਾਈ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨਾਲ ਮਾਤਾ ਜੀ, ਚੌਹਾਂ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀਆਂ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਬਾਰੇ ਰਸਮੀ 'ਮਾਤਮ ਪੁਰਸੀ' ਕੀਤੀ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਾਇਆ ਕਿ ਇਹ ਸਭ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਲੀਲ੍ਹਾ ਹੈ। ਮਰਨਾ ਜਾਂ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣਾ ਦੁਖ ਜਾਂ ਅਫ਼ਸੋਸ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਸਾਨੂੰ ਹਰ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਸ਼ੁਕਰਾਨਾ ਕਰਦੇ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਕੁਝ ਚਿਰ ਮਗਰੋਂ ਭਾਈ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਝਬਾਲੀਏ ਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਆਖਿਆ ਕਿ ਮੇਰੀ ਲਾਹੌਰ ਦਰਬਾਰ ਨਾਲ ਕਾਫ਼ੀ ਨੇੜਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਰਸੂਖ ਵਾਲੇ ਦਰਬਾਰੀ ਜਾਂ ਅਹਿਲਕਾਰ ਰਾਹੀਂ ਦਿੱਲੀ ਸਰਕਾਰ ਨਾਲ ਤੁਹਾਡਾ ਸਮਝੌਤਾ ਕਰਵਾ ਦੇਂਦਾ ਹਾਂ। ਉਸ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣ ਕੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ: ਤੁਸੀਂ ਹੁਣ ਸਰਕਾਰ ਨਾਲ ਸਮਝੌਤੇ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਹੋ! ਤੁਸੀਂ ਜਾਂ ਤੁਹਾਡੇ ਵਡੇਰੇ ਉਦੋਂ ਕਿੱਥੇ ਸਨ ਜਦੋਂ ਪੰਜਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਨ ਤੇ ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਗਵਾਲੀਅਰ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਕੈਦ ਰਖਿਆ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਨੌਵੇਂ ਨਾਨਕ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਲਿਜਾ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਸਿੱਖ ਨੇ ਨਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲਿਆ। ਫਿਰ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਕਈ ਮਹੀਨੇ ਘੇਰਾ ਪਿਆ ਰਿਹਾ ਤਾਂ ਵੀ ਤੁਸੀਂ ਨਹੀਂ ਆਏ । ਤੁਸੀਂ ਹੁਣ ਕੀ ਲੈਣ ਆਏ ਹੋ? ਤੁਹਾਨੂੰ ਅਜਿਹੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨ ਲਗਿਆਂ ਸੰਗ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ?

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਜਵਾਬ ਸੁਣ ਕੇ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਆਖਣ ਲੱਗਾ: ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਇੰਞ ਹੀ ਰਹਿਣਾ ਹੈ ਤਾਂ ਤੁਹਾਡੀ-ਸਾਡੀ ਨਿਭ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ; ਸਾਥੋਂ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਸਿੱਖੀ ਨਹੀਂ ਨਿਭਣੀ; ਅਸੀਂ ਵਾਪਿਸ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਦੇ ਬੋਲ ਸੁਣ ਕੇ ਆਖਿਆ: ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਮਦਦ ਵਾਸਤੇ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਬੁਲਾਇਆ। ਤੁਸੀਂ ਆਪੇ ਹੀ ਆਏ ਹੋ। ਪਰ, ਜੇ ਤੁਹਾਡੇ ਤੋਂ ਸਿੱਖੀ ਨਹੀਂ ਨਿਭ ਸਕਦੀ ਤਾਂ ਠੀਕ ਹੈ! ਲਓ, ਕਾਗ਼ਜ਼ ਤੇ ਲਿਖ ਦਿਓ ਕਿ ਸਾਡਾ ਇਲਾਕਾ ਅੱਜ ਤੋਂ ਗੁਰੂ ਦਾ ਸਿੱਖ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਬੋਲ ਸੁਣ ਕੇ ਭਾਈ ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਨਿਸ਼ਾਨਚੀ ਨੇ ਕਾਗ਼ਜ਼, ਕਲਮ ਤੇ ਦਵਾਤ ਕੱਢ ਕੇ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਦੇ ਅੱਗੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤੀ। ਇਹ ਦੇਖ ਕੇ, ਜੋਸ਼ ਤੇ ਉਬਾਲ ਵਿਚ ਆਏ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਾਗ਼ਜ਼ 'ਤੇ ਬੇਦਾਵਾ ਲਿਖ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਹੇਠਾਂ ਆਪਣੇ ਦਸਤਖ਼ਤ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਇਸ ਮਗਰੋਂ ਦਿਲਬਾਗ ਸਿੰਘ, ਘਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਵਗ਼ੈਰਾ ਤਿੰਨਾਂ ਝਬਾਲ ਵਾਸੀਆਂ ਨੇ ਵੀ ਦਸਤਖ਼ਤ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਪਰ ਬਾਕੀ 36 ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਦਸਤਖ਼ਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤੇ।

ਅਜੇ ਇਹ ਗੱਲਾਂ ਚਲ ਹੀ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ਕਿ ਇਕ ਸੂਹੀਏ ਸਿੱਖ ਨੇ ਖ਼ਬਰ ਲਿਆ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਸਰਹੰਦ ਦੀ ਫ਼ੌਜ ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਨੇੜੇ ਹੀ ਆ ਪੁੱਜੀ ਹੈ। ਇਸ 'ਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਘੋੜਿਆਂ 'ਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋ ਕੇ ਅੱਗੇ ਕੂਚ ਕਰਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਝਬਾਲੀਆਂ ਦਾ ਬੇਦਾਵਾ ਸੰਭਾਲ ਕੇ ਜੇਬ ਵਿਚ ਪਾਇਆ ਅਤੇ ਸਾਥੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਉਥੋਂ ਚਲ ਪਏ।

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਜਾਣ ਮਗਰੋਂ ਮਾਈ ਭਾਗ ਕੌਰ, ਜੋ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਤੇ ਦਿਲਬਾਗ ਸਿੰਘ ਦੀ ਵੱਡੀ ਭੈਣ ਸੀ ਅਤੇ ਨਿਧਾਨ ਸਿੰਘ ਵੜੈਚ ਦੀ ਘਰ ਵਾਲੀ ਸੀ, ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਚਾਲੀ ਸਿੰਘਾਂ ਵੱਲ ਮੂੰਹ ਕਰ ਕੇ ਆਖਿਆ: ਅਜੇ ਤਾਂ ਦੁਨੀ ਚੰਦ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਸਾਥੀ ਚਾਰ-ਪੰਜ ਮਝੈਲ ਸਿੰਘਾਂ ਵੱਲੋਂ ਅਨੰਦਗੜ੍ਹ ਕਿਲ੍ਹੇ 'ਚੋਂ ਰੱਸਾ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਭੱਜਣ ਦਾ ਕਲੰਕ ਸਾਡੇ ਮੱਥੇ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਲੱਥਾ। ਅੱਜ ਅਸੀਂ ਗੁੱਸੇ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਬੇਦਾਵਾ ਲਿਖ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਹੁਣ ਅਸੀਂ ਕਿਹੜਾ ਮੂੰਹ ਲੈ ਕੇ ਵਾਪਿਸ ਵਤਨਾਂ ਨੂੰ ਜਾਵਾਂਗੇ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਘਰ ਗਿਆਂ ਨੂੰ ਘਰ-ਵਾਲੀਆਂ ਕੀ ਆਖਣਗੀਆਂ ਕਿ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਆਹ ਦਰਸ਼ਨ ਪਾ ਕੇ ਆਏ ਹੋ? ਲੋਕ ਲਾਹਨਤਾਂ ਪਾਉਣਗੇ। ਕਿਹੜਾ ਮੂੰਹ ਲੈ ਕੇ ਬਾਹਰ ਫਿਰੋਗੇ? ਉੱਠੋ ਸ਼ੇਰੋ! ਹੰਭਲਾ ਮਾਰੋ, ਗੁਰੂ ਜੀ ਬਖ਼ਸ਼ਿੰਦ ਹਨ। ਉਹ ਜ਼ਰੂਰ ਮੁਆਫ਼ ਕਰ ਦੇਣਗੇ, ਚਲੋ ਚਲੀਏ। ਇਹ ਆਖ ਕੇ ਮਾਈ ਭਾਗ ਕੌਰ ਨੇ ਪੱਲੂ ਫੇਰਿਆ। ਮਾਈ ਦੇ ਬੋਲਾਂ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਛੋਟੇ ਭਰਾ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਵੀ ਟੁੰਬ ਹੀ ਲਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਨੇ ਵੀ ਬਾਕੀਆਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਜਾਣ ਵਾਸਤੇ ਆਖਿਆ। ਸਾਰੇ ਸਿੱਖ ਜੈਕਾਰਾ ਛੱਡ ਕੇ ਉਸੇ ਪਾਸੇ ਵਲ ਚਲ ਪਏ ਜਿਧਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਗਏ ਸਨ।

ਮਾਈ ਭਾਗ ਕੌਰ ਅਤੇ ਚਾਲ੍ਹੀ ਮਝੈਲ ਸਿੰਘ ਚਲਦੇ-ਚਲਦੇ ਖਿਦਰਾਣੇ ਦੀ ਢਾਬ ਦੇ ਕੰਢੇ 'ਤੇ ਜਾ ਰੁਕੇ ਤੇ ਪਾਣੀ ਪੀਣ ਲਗ ਪਏ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਢਾਬ ਲੰਘ ਕੇ ਨੇੜੇ ਦੀ ਇਕ ਟਿੱਬੀ 'ਤੇ ਜਾ ਠਹਿਰੇ ਸਨ। (ਇਹ ਉਹੀ ਥਾਂ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਟਿੱਬੀ ਸਾਹਿਬ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਢਾਬ ਵਾਲੀ ਥਾਂ 'ਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ, ਤੰਬੂ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਅੰਗੀਠਾ ਸਾਹਿਬ ਬਣੇ ਹੋਏ ਹਨ)।

ਕੁਝ ਹੀ ਚਿਰ ਮਗਰੋਂ ਸਰਹੰਦ ਦੇ ਸੂਬੇਦਾਰ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨ ਦੀ ਫ਼ੌਜ ਢਾਬ ਦੇ ਕੰਢੇ 'ਤੇ ਆ ਪੁੱਜੀ। ਚਾਲ੍ਹੀ ਮਝੈਲ ਸਿੰਘ ਵੀ ਉਸ ਵੇਲੇ ਉੱਥੇ ਹੀ ਹਾਜ਼ਿਰ ਸਨ। ਵੇਖਦਿਆਂ-ਵੇਖਦਿਆਂ ਹੀ ਦੋਹਾਂ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਗੋਲੀਆਂ ਅਤੇ ਤੀਰਾਂ ਦਾ ਮ'ਹ ਪੈਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ। 2 ਘੜੀਆਂ (ਪੌਣੇ ਘੰਟੇ) ਮਗਰੋਂ ਜਦੋਂ ਸਿੰਘਾਂ ਕੋਲ ਤੀਰ ਤੇ ਗੋਲੀਆਂ ਮੁਕ ਗਈਆਂ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਤਲਵਾਰਾਂ ਧੂਹ ਲਈਆਂ ਅੰਤੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੀ ਫ਼ੌਜ 'ਤੇ ਟੁੱਟ ਪਏ। ਦੋਹੀਂ ਤਰਫ਼ੀਂ ਲੋਹੇ ਨਾਲ ਲੋਹਾ ਖੜਕਿਆ। ਚਾਲ੍ਹੀ ਸਿੰਘਾਂ ਅਤੇ ਮਾਈ ਭਾਗੋ ਨੇ ਸਰਹੰਦੀ ਫ਼ੌਜ ਦੀ ਅਜਿਹੀ ਵੱਢ-ਟੁੱਕ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਲ੍ਹਾ ਚੇਤੇ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤਾ। ਇਹ ਲੜਾਈ ਕਾਫ਼ੀ ਦੇਰ ਤੱਕ ਚਲਦੀ ਰਹੀ। ਦੋਹਾਂ ਧਿਰਾਂ ਨੇ ਕੋਈ ਕਸਰ ਨਾ ਛੱਡੀ। ਅਖ਼ੀਰ ਸੈਂਕੜੇ ਮੁਗ਼ਲ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਮਗਰੋਂ ਸੈਂਤੀ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਦੇ ਤਿੰਨ ਸਿੰਘ ਤੇ ਭਾਗ ਕੌਰ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਹੋ ਕੇ ਡਿੱਗ ਪਏ।

ਜਦੋਂ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨ ਨੇ ਵੇਖਿਆ ਕਿ ਸਾਰੇ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ ਹਨ ਤੇ ਕੋਈ ਲੜਨ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਫ਼ੌਜ ਨੂੰ ਪਿੱਛੇ ਹਟਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਉਸ ਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਦੱਸਿਆ ਜਾ ਚੁੱਕਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਇਸ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਕਿਤੇ ਪਾਣੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲ ਸਕਣਾ ਅਤੇ ਫ਼ੌਜ ਪਿਆਸ ਨਾਲ ਮਰ ਜਾਵੇਗੀ। ਉਂਞ ਵੀ ਉਸ ਪਾਸੇ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਮੁਲਤਾਨ ਰਿਆਸਤ ਦੇ ਮਾਤਹਿਤ ਸੀ। ਇਹ ਸੋਚ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਵਾਪਿਸ ਮੁੜਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਕਰ ਲਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਨਾਲ ਹੀ ਹੁਣ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖ, ਉਸ ਦੇ ਖ਼ਿਆਲ ਵਿਚ, "ਖ਼ਤਮ" ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਸਨ ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਫ਼ੌਜਾਂ ਪਿੱਛੇ ਮੋੜ ਲਈਆਂ। ਸ਼ਾਮ ਪੈਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ-ਪਹਿਲਾਂ ਸਰਹੰਦ ਦੀਆਂ ਫ਼ੌਜਾਂ ਉੱਥੋਂ ਕਾਫ਼ੀ ਦੂਰ ਨਿਕਲ ਚੁੱਕੀਆਂ ਸਨ।

ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਮਗਰੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਟਿੱਬੀ ਤੋਂ ਚਲ ਕੇ ਖਿਦਰਾਣੇ ਦੀ ਢਾਬ (ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਈਸ਼ਰਸਰ ਦਾ ਨਾਂ ਦਿੱਤਾ) ਦੇ ਕੰਢੇ 'ਤੇ ਆਏ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਭਾਈ ਰਾਏ ਸਿੰਘ ਮੁਲਤਾਨੀ (ਭਰਾ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ) ਉਸ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਭਾਈ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਬ੍ਰਾਹਮਣ (ਵਾਸੀ ਪਿੰਡ ਝੱਲੀਆਂ ਵਾਲਾ) ਅਤੇ ਮਾਈ ਭਾਗ ਕੌਰ ਸਿਸਕ ਰਹੇ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਭਾਈ ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਨਿਸ਼ਾਨਚੀ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ 37 ਸਿੰਘਾਂ ਦੀਆਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਇਕੱਠੀਆਂ ਕਰਨ ਦੀ ਸੇਵਾ ਬਖ਼ਸ਼ੀ ਅਤੇ ਆਪ ਸਹਿਕ ਰਹੇ ਸਿੱਖਾਂ ਕੋਲ ਬੈਠ ਗਏ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਅਤੇ ਮਾਈ ਭਾਗ ਕੌਰ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਪਾਣੀ ਪਾਇਆ, ਮਰ੍ਹਮ-ਪੱਟੀ ਕੀਤੀ; ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜ਼ਖ਼ਮ ਬੜੇ ਡੂੰਘ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਚਣ ਦੀ ਕੋਈ ਆਸ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮਾਈ ਭਾਗ ਕੌਰ ਨੂੰ ਖੱਬੇ ਪੱਟ ਵਿਚ ਗੋਲੀ ਲੱਗੀ ਹੋਈ ਸੀ ਪਰ ਬਾਕੀ ਤਿੰਨੇ ਬੜੇ ਨਿਢਾਲ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਸਨ।

ਇਸ ਮਗਰੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸਹਿਕ ਰਹੇ ਤਿੰਨਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੀ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਆਪਣੇ ਮੂੰਹੋਂ ਮੰਗ ਲਓ। ਇਸ ਤੇ ਭਾਈ ਰਾਏ ਸਿੰਘ ਬੋਲਿਆ "ਗੁਰੂ ਜੀ ਜੇ ਆਪ ਤਰੁਠੇ ਹੀ ਹੋ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਭਾਈ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਦਾ ਲਿਖਿਆ ਸਿੱਖੀ ਤੋਂ ਪੰਚਾਇਤੀ ਬੇਦਾਵਾ ਫਾੜ ਕੇ ਸਾਨੂੰ ਸਿੱਖੀ ਦਾਨ ਬਖ਼ਸ਼ ਦਿਓ।" ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਨੇ "ਧੰਨ ਸਿੱਖੀ! ਧੰਨ ਸਿੱਖੀ!! ਧੰਨ ਸਿੱਖੀ!!!" ਆਖਿਆ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਜੇਬ ਵਿਚੋਂ ਬੇਦਾਵੇ ਵਾਲਾ ਕਾਗ਼ਜ਼ ਕੱਢ ਕੇ ਫਾੜ ਦਿੱਤਾ। **(ਇਕ**

ਰਿਵਾਇਤ ਮੁਤਾਬਿਕ ਇਹ ਬੋਲ ਰਾਏ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਤਨੇ ਕਹੇ ਸਨ। ਦਰਅਸਲ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਭ ਤੋਂ ਅਖ਼ੀਰ 'ਤੇ ਸੁਆਸ ਛੱਡੇ ਸੀ ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਉਸ ਦਾ ਨਾਂ ਚੱਲ ਪਿਆ। ਇਹ ਗ਼ਲਤੀ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਨੇ "ਗੁਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ ਗ੍ਰੰਥ" ਵਿਚ ਕੀਤੀ ਸੀ ਤੇ ਬਾਕੀਆਂ ਨੇ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਨਕਲ ਕਰ ਕੇ ਹੀ ਲਿਖ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।)

ਇਸ ਮਗਰੋਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਵੇਲੇ ਭਾਈ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਝੱਲੀਆਂ ਵਾਲਾ ਸਾਹ ਛੱਡ ਗਿਆ। ਇਸ ਮਗਰੋਂ ਭਾਈ ਰਾਏ ਸਿੰਘ ਤੇ ਕੁਝ ਚਿਰ ਮਗਰੋਂ ਚਾਲ੍ਹੀਵਾਂ ਸਿੰਘ ਭਾਈ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਵੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਕਦਮਾਂ ਵਿਚ ਜਾ ਪੁੱਜਾ।

ਅਗਲੀ ਸਵੇਰ, ਮਾਘ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਨੂੰ (30 ਦਸੰਬਰ 1705 ਦੇ ਦਿਨ) ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਚਾਲ੍ਹੀ ਸਿੰਘਾਂ ਵਾਸਤੇ ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰ ਕੇ ਭੋਗ ਪਾਇਆ। ਕੁਝ ਚਿਰ ਮਗਰੋਂ ਭਾਈ ਦਾਨ ਸਿੰਘ ਖਿਦਰਾਣਾ ਪਿੰਡ ਵਿਚੋਂ ਤ੍ਰਿਹਾਵਲ (ਘਿਓ, ਮੈਦਾ, ਖੰਡ) ਲੈ ਆਇਆ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪ ਪਾਠ ਕਰ ਕੇ ਦੇਗ਼ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਈ। ਸ਼ਹੀਦ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀਆਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਲਕੜੀਆਂ ਦੇ ਢੇਰ 'ਤੇ ਇਕੱਠਿਆਂ ਹੀ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪ ਸੋਹਿਲਾ ਦਾ ਪਾਠ ਕੀਤਾ ਤੇ ਫਿਰ ਆਪਣੇ ਹੱਥੀਂ ਹੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਚਿਖਾ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲਾਈ। ਇਸ ਮਗਰੋਂ ਕੜ੍ਹਾਹ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਦੀ ਦੇਗ਼ ਵਰਤਾਈ ਗਈ। ਸਸਕਾਰ ਮਗਰੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਹਾਜ਼ਿਰ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਮੁਖ਼ਾਤਿਬ ਹੁੰਦਿਆਂ ਆਖਿਆ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਚਾਲ੍ਹੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਧਰਮ ਹੇਤ ਸੀਸ ਦਿੱਤੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੀ **'ਚਾਲ੍ਹੀ ਮੁਕਤੇ'** ਆਖ ਕੇ ਚੇਤੇ ਕੀਤਾ ਜਾਇਆ ਕਰੇਗਾ।

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ 30 ਅਤੇ 31 ਦਸੰਬਰ ਦਾ ਦਿਨ ਉਥੇ ਹੀ ਰਹੇ ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਚਿਖਾ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੜ ਗਈ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਅੰਗੀਠੇ ਤੇ ਮਿੱਟੀ ਪੁਆ ਦਿੱਤੀ। 31 ਦਸੰਬਰ ਦੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਖਿਦਰਾਣੇ ਦੇ ਵਾਸੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਲੈ ਗਏ ਅਤੇ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ਰਾਤ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਖਿਦਰਾਣੇ ਰਹੇ ਅਤੇ ਪਹਿਲੀ ਜਨਵਰੀ 1706 ਨੂੰ ਖਿਦਰਾਣੇ ਤੋਂ ਤਲਵੰਡੀ ਸਾਬੋ ਵਲ ਚਲ ਪਏ।

ਭਾਈ ਰਾਏ ਸਿੰਘ ਮੁਲਤਾਨੀ

ਭਾਈ ਰਾਏ ਸਿੰਘ ਮੁਲਤਾਨੀ ਮੁਕਤਸਰ ਦੀ ਸਰਜ਼ਮੀਂ ਤੇ 29 ਦਸੰਬਰ 1705 ਦੇ ਦਿਨ ਵਜ਼ੀਰ ਖ਼ਾਨ ਦੀ ਫ਼ੌਜ ਨਾਲ ਲੜਦੇ ਸਖ਼ਤ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਹੋਏ ਸਨ। ਆਪ ਨੇ 29 ਤੇ 30 ਦਸੰਬਰ ਦੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਸਾਹ ਛੱਡੇ ਸਨ।

ਭਾਈ ਰਾਏ ਸਿੰਘ ਭਾਈ ਮਾਈ ਦਾਸ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਬੱਲੂ ਦੇ ਪੋਤੇ ਅਤੇ ਭਾਈ ਮੂਲਾ ਦੇ ਪੜਪੋਤੇ ਸਨ। ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ਭਾਈ ਮਾਈ ਦਾਸ ਤੇ ਮਾਤਾ ਲਡਿੱਕੀ ਦੇ ਘਰ ਪਿੰਡ ਅਲੀਪੁਰ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਮੁਜ਼ੱਫਰਗੜ੍ਹ, ਉਦੋਂ ਰਿਆਸਤ ਮੁਲਤਾਨ (ਹੁਣ ਪਾਕਿਸਤਾਨ) ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਆਪ ਭਾਈ ਮਾਈ ਦਾਸ ਦੇ ਯਾਰ੍ਹਵੇਂ ਪੁੱਤਰ ਸਨ (ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਆਪ ਦੇ ਵੱਡੇ ਭਰਾ ਸਨ)।

ਭਾਈ ਰਾਏ ਸਿੰਘ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਰਬਾਰੀ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਸਨ। ਆਪ ਦਾ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਏਨਾ ਪਿਆਰ ਸੀ ਕਿ ਆਪ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਕੋਲ ਅਕਸਰ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਹੀ ਰਿਹਾ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ 'ਤੇ ਹੋਏ ਹਰ ਹਮਲੇ ਵਿਚ ਆਪ ਨੇ ਹਮਲਾਵਰ ਫ਼ੌਜਾਂ ਦੇ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਡੱਟ ਕੇ ਲੜਾਈ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਵੱਡੇ ਘੇਰੇ (ਮਈ ਤੋਂ ਦਸੰਬਰ 1705) ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੋਈ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਆਖ਼ਰੀ ਲੜਾਈ 12 ਤੇ 13 ਮਾਰਚ 1705 ਵਿਚ ਵੀ ਆਪ ਨੇ ਖ਼ੂਬ ਬਹਾਦਰੀ ਦੇ ਜੌਹਰ ਦਿਖਾਏ ਸਨ।

29 ਮਾਰਚ 1705 ਦੇ ਦਿਨ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਆਖ਼ਰੀ ਵੱਡਾ ਇਕੱਠ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਆਪ ਨੇ ਉਸ ਨਗਰ ਵਿਚ ਰਹਿ ਰਹੇ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਇਕੱਠਿਆਂ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਨਗਰ ਵਿਚ ਰਹਿ ਰਹੇ ਸਾਰੇ ਕਬੀਲਦਾਰ ਸਿੰਘ ਆਪੋ-ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਆਪੋ-ਆਪਣੇ ਵਤਨਾਂ ਨੂੰ ਚਲੇ ਜਾਣ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਹੁਣ ਪਹਾੜੀਆਂ ਅਤੇ ਮੁਗ਼ਲਾਂ ਨਾਲ ਲੰਮੀ ਲੜਾਈ ਦਾ ਵੇਲਾ ਆ ਗਿਆ ਹੈ ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਕਬੀਲਦਾਰ ਲੋਕ ਇਥੇ ਨਾ ਰਹਿਣ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਆਖਾ ਮੰਨ ਕੇ ਸਾਰੇ ਟੱਬਰਦਾਰ ਸਿੱਖ ਉੱਥੋਂ ਚਲੇ ਗਏ। ਹੁਣ ਉੱਥੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਸਿਰਫ਼ ਭਾਈ ਰਾਏ ਸਿੰਘ ਮੁਲਤਾਨੀ ਹੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਰਹਿ ਗਿਆ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਭਾਈ ਰਾਏ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕੋਲ ਬੁਲਾ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਉੱਥੋਂ ਨਾ ਜਾਣ ਦਾ ਕਾਰਨ ਪੁੱਛਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਮੈਂ ਤਾਂ ਘਰ ਦਾ ਮੋਹ ਛੱਡ ਕੇ ਆਇਆ ਹਾਂ। ਮੈਨੂੰ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਕਦਮਾਂ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦੇਵੋ। ਪਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਆਖਿਆ ਕਿ ਅਸੀਂ ਕਿਸੇ ਕਬੀਲਦਾਰ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਨਹੀਂ ਰੱਖਣਾ। ਇਸ ਲਈ ਤੂੰ ਵੀ ਚਲਾ ਜਾਹ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਹੁਕਮ ਮੰਨਦਿਆਂ ਭਾਈ ਰਾਏ ਸਿੰਘ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਭਾਈ ਘੁੱਦਾ ਸਿੰਘ ਨਾਂ ਦੇ ਇਕ ਸਿੱਖ ਨਾਲ ਮਾਝੇ ਦੇ ਇਕ ਪਿੰਡ ਮਰਲ੍ਹ-ਮਾੜੀ (ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਲਾਹੌਰ) ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਰਹਿਣ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਉਹ ਪਹਿਲੋਂ ਪਿੰਡ ਅਲੀਪੁਰ (ਰਿਆਸਤ ਮੁਲਤਾਨੀ) ਵਿਚ ਰਿਹਾ ਕਰਦਾ ਸੀ।

ਦਸੰਬਰ 1705 ਦੇ ਆਖ਼ਰੀ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਭਾਈ ਰਾਏ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮਰਲ੍ਹ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਆਏ ਨੂੰ ਅਜੇ ਸਤ-ਅੱਠ ਮਹੀਨੇ ਹੀ ਹੋਏ ਸਨ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਮਰਲ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨੇੜੇ ਪੱਟੀ ਦੇ ਭਾਈ ਦੇਸ ਰਾਜ ਵੜੈਚ ਦੇ ਭੋਗ 'ਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅਨੰਦਪੁਰੋਂ ਜਾਣ ਅਤੇ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਬਾਰੇ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਉਹ ਮਾਝੇ ਦੇ ਕੁਝ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਜਥੇ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਆਇਆ। ਇਸ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਉਸ ਨਾਲ ਉਸ ਦੇ ਦੋ ਪੁੱਤਰ ਭਾਈ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਤੇ ਭਾਈ ਸੀਤਲ ਸਿੰਘ ਵੀ ਸਨ।

ਇਹ ਸਾਰੇ ਸਿੰਘ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਰੁਪੇਆਣਾ ਕੋਲ ਆ ਮਿਲੇ। ਇਸ ਮੁਲਾਕਾਤ ਦੌਰਾਨ ਭਾਈ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਝਬਾਲੀਏ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੇ ਜੋਸ਼ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ 'ਬੇਦਾਵਾ' ਲਿਖ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਇਸ ਮਗਰੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਉੱਥੋਂ ਚਲੇ ਗਏ। ਮਾਈ ਭਾਗ ਕੌਰ ਵਲੋਂ ਮਿਹਣਾ ਮਾਰਨ 'ਤੇ ਇਹ ਜੱਥਾ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਮੁਆਫ਼ੀ ਮੰਗਣ ਵਾਸਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਚਲ ਪਿਆ ਪਰ ਖਿਦਰਾਣੇ ਦੀ ਢਾਬ ਦੇ ਨੇੜੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਤੇ ਵਜ਼ੀਰ ਖ਼ਾਂ ਦੀ ਫ਼ੌਜ ਵਿਚ ਲੜਾਈ ਹੋ ਪਈ। ਇਸ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਮੁਗ਼ਲ ਫ਼ੌਜ ਦੇ ਖ਼ੂਬ ਆਹੂ ਲਾਹੇ ਤੇ ਅਖ਼ੀਰ ਸਾਰੇ ਆਪਣੀਆਂ ਜਾਨਾਂ ਦੇ ਗਏ।

ਲੜਾਈ ਖ਼ਤਮ ਹੋਣ ਵੇਲੇ ਤੱਕ ਭਾਈ ਰਾਏ ਸਿੰਘ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਭਾਈ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਭਾਈ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਝੱਲੀਆਂ ਵਾਲਾ ਅਜੇ ਤੱਕ ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਪਏ ਸਹਿਕ ਰਹੇ ਸਨ। ਸ਼ਾਮ ਵੇਲੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਵੀ ਉੱਥੇ ਪੁੱਜ ਗਏ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀਆਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਇਕੱਠੀਆਂ ਕਰਵਾਈਆਂ ਅਤੇ ਸਹਿਕ ਰਹੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਪਿਆ ਕੇ ਮਰਹਮ ਪੱਟੀ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜ਼ਖ਼ਮਾਂ ਤੋਂ ਸਾਫ਼ ਦਿਸ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਚਾਇਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਸਹਿਕਦੇ ਭਾਈ ਰਾਏ ਸਿੰਘ ਦਾ ਸਿਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਗੋਦੀ ਵਿਚ ਰੱਖ ਲਿਆ ਅਤੇ ਪੁਛਿਆ ਕਿ ਬੋਲ ਤੇਰੀ ਕੀ ਖ਼ਾਹਿਸ਼ ਹੈ। ਇਸ 'ਤੇ ਭਾਈ ਰਾਏ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਤਰੁਠੇ ਹੋ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਸਾਥੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਲਿਖਿਆ 'ਪੰਚਾਇਤੀ ਬੇਦਾਵਾ ਪਾੜ ਦਿਓ ਤੇ ਸਾਨੂੰ ਸਿੱਖੀ ਦਾਨ ਬਖ਼ਸ਼ੋ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣੀ ਜੇਬ੍ਹ ਵਿਚੋਂ ਉਹ ਕਾਗਜ਼ ਕੱਢਿਆ ਅਤੇ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਪਾੜ ਦਿੱਤਾ। ਇੰਞ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ 'ਬੇਦਾਵਾ' ਲਿਖਣ ਵਾਲੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਫੇਰ ਸਿੱਖੀ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਕਰ ਲਿਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਕੁਝ ਚਿਰ ਮਗਰੋਂ ਭਾਈ ਰਾਏ ਸਿੰਘ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰ ਗਏ।

ਭਾਈ ਰਾਏ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ **ਭੱਟ ਵਾਹੀ ਕਰਸਿੰਧੂ** ਵਿਚ ਇੰਞ ਮਿਲਦਾ ਹੈ :

"ਰਾਏ ਸਿੰਘ ਬੇਟਾ ਮਾਈ ਦਾਸ ਕਾ, ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਬੇਟਾ ਰਾਇ ਸਿੰਘ ਕਾ, ਸੀਤਲ ਸਿੰਘ ਬੇਟਾ ਰਾਇ ਸਿੰਘ ਕਾ, ਚਾਲ੍ਹੀਆਂ ਕੀ ਚਉਂਕੀ ਮੇਂ, ਗ੍ਰਾਮ ਖਿਦਰਾਨਾ ਢਾਬ ਈਸਰ ਸਰ ਕੇ ਕਿਨਾਰੇ ਪਰਗਨਾ ਕੋਟਕਪੂਰਾ, ਮਾਘ ਬਦੀ ਦਸਮੀ ਸਾਲ ਸਤਰਾਂ ਸੈ ਬਾਸਠ ਕੋ, ਸਾਮ੍ਹੇ ਮਾਥੇ ਜੂਝ ਕਰ ਮਰੇ।"

(ਭੱਟ ਵਹੀ ਕਰਸਿੰਧੂ, ਪਰਗਨਾ ਸਫ਼ੀਦੋਂ)

ਇਸ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ "ਭੱਟ ਵਹੀ ਭਾਦਸੋਂ" ਦੇ ਸਫ਼ਾ 66 'ਤੇ ਵੀ ਮਿਲਦਾ ਹੈ।

ਭਾਈ ਰਾਏ ਸਿੰਘ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੇ ਇਕ ਸਿਦਕੀ ਸਿੱਖ ਸਨ। ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਘਰ ਦਾ ਮੋਹ ਛੱਡ ਕੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਕੋਲ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਰਹਿਣ ਲੱਗ ਪਏ ਸਨ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਕ ਬੜਾ ਵੱਡਾ ਪਰਿਵਾਰ ਸੀ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੇ 13 ਪੁੱਤਰ ਸਨ: ਭਾਈ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਅਨਕ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਸੀਤਲ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਬਾਘ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਗੰਗਾ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਲੱਛਾ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਬੂਟਾ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਉਜਾਗਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਭਾਈ ਰਤਨ ਸਿੰਘ।

ਇਨ੍ਹਾਂ 13 ਵਿਚੋਂ 2, ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸੀਤਲ ਸਿੰਘ, ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਨਾਲ ਖਿਦਰਾਣੇ ਦੀ ਢਾਬ 'ਤੇ 29 ਦਸੰਬਰ 1705 ਦੇ ਦਿਨ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਸਨ ਅਤੇ ਦੋ ਪਹਿਲੋਂ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ 13 ਪੁੱਤਰਾਂ ਦੇ ਅੱਗੋਂ ਵੱਡੇ ਪਰਿਵਾਰ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਈ ਪਰਿਵਾਰ ਅਜੇ ਵੀ ਪਿੰਡ ਕਲੀਚਪੁਰ ਦੁਨੇਰਾ (ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ), ਪਿੰਡ ਸੂਹਰੋਂ, ਨਨਹੇੜਾ, ਕੌਲੀ (ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਪਟਿਆਲਾ), ਜਲੰਧਰ ਸ਼ਹਿਰ ਅਤੇ ਕਈ ਹੋਰ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਰਹਿ ਰਹੇ ਸਨ।

(ਹੋਰ ਤਫ਼ਸੀਲ ਵਾਸਤੇ ਵੇਖੋ: **ਮੁਕਤਸਰ ਦੇ ਚਾਲ੍ਹੀ ਮੁਕਤੇ**, ਅਤੇ, **"ਭਾਈ ਰਾਏ ਸਿੰਘ ਦਾ ਕੁਰਸੀਨਾਮਾ"**)

ਭਾਈ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ

ਭਾਈ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਨੇ 29 ਦਸੰਬਰ 1705 ਦੇ ਦਿਨ ਖਿਦਰਾਣੇ ਦੀ ਢਾਬ 'ਤੇ 39 ਹੋਰ ਸਿੱਖਾਂ ਸਮੇਤ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨ ਦੀ ਫ਼ੌਜ ਨਾਲ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਾਮ ਪੀਤਾ ਸੀ। ਭਾਈ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਭਾਈ ਰਾਏ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਪੁੱਤਰ ਸਨ। ਆਪ ਦੇ ਦਾਦਾ ਭਾਈ ਮਾਈ ਦਾਸ ਅਤੇ ਪੜਦਾਦਾ ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਬੱਲੂ ਸਨ। ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਆਪ ਦੇ ਸਕੇ ਚਾਚਾ ਸਨ।

29 ਦਸੰਬਰ 1705 ਦੇ ਦਿਨ ਖਿਦਰਾਣੇ ਦੀ ਢਾਬ (ਮੁਕਤਸਰ) ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਬਹਾਦਰੀ ਨਾਲ ਤਲਵਾਰ ਵਾਹੀ ਅਤੇ ਕਈ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਨੂੰ ਪਾਰ ਬੁਲਾਇਆ। ਆਪ ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਤਲਵਾਰ ਚਲਾਉਂਦੇ ਰਹੇ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਆਪ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਜੁੰਬਿਸ਼ ਰਹੀ। ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਆਪ ਨੂੰ ਤਲਵਾਰਾਂ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਫੱਟ ਲੱਗੇ ਸਨ। ਅਖ਼ੀਰ ਆਪ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜ਼ਖ਼ਮ ਹੋ ਕੇ ਡਿੱਗ ਪਏ। ਭਾਵੇਂ ਆਪ ਨੂੰ ਕਾਫ਼ੀ ਜ਼ਖ਼ਮ ਆਏ ਸਨ ਪਰ ਕਈ ਘੰਟੇ ਤੱਕ ਆਪ ਦੇ ਸਾਹ ਚਲਦੇ ਰਹੇ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਉੱਥੇ ਪੁੱਜੇ ਤਾਂ ਆਪ ਅਜੇ ਸਹਿਕ ਰਹੇ ਸਨ। ਆਪ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਆਪ ਦੇ ਪਿਤਾ ਭਾਈ ਰਾਏ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਝੱਲੀਆਂ ਪਿੰਡ ਦੇ ਭਾਈ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਵੀ ਅਜੇ ਸਾਹ ਲੈ ਰਹੇ ਸਨ।

ਇਸ ਵੇਲੇ ਜਦੋਂ ਆਪ ਦੇ ਪਿਤਾ ਭਾਈ ਰਾਏ ਸਿੰਘ ਨੇ ਝਬਾਲ ਦੇ ਚਾਰ ਸਿੰਘਾਂ ਵਲੋਂ ਲਿਖੇ ਪੰਚਾਇਤੀ ਬੇਦਾਵੇ ਨੂੰ ਫਾੜਨ ਵਾਸਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਅਰਜ਼ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੀ ਹਾਮੀ ਭਰੀ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਖ਼ਾਹਿਸ਼ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਪੂਰੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ । ਇਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਦੇ ਨੇੜੇ ਭਾਈ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਾਹ ਛੱਡ ਦਿੱਤੇ। ਕੁਝ ਚਿਰ ਮਗਰੋਂ ਆਪ ਦੇ ਪਿਤਾ ਨੇ ਵੀ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰ ਲਈ। ਸਭ ਤੋਂ ਅਖ਼ੀਰ 'ਤੇ ਆਪ ਨੇ ਵਿਦਾਇਗੀ ਹਾਸਿਲ ਕੀਤੀ। ਆਪ ਨੇ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਆਖ਼ਰੀ ਪਲ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਗੋਦੀ ਵਿਚ ਬਿਤਾਏ।

30 ਦਸੰਬਰ 1705 ਦੀ ਸਵੇਰ ਨੂੰ ਆਪ ਅਤੇ 39 ਹੋਰ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਸਸਕਾਰ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹੱਥੀਂ ਕੀਤਾ।

ਭਾਈ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਦੇ ਚਾਰ ਪੁੱਤਰ ਸਨ: ਭਾਈ ਹਿੰਮਤ ਸਿੰਘ, ਸੁਜਾਨ ਸਿੰਘ, ਦਾਨ ਸਿੰਘ, ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਭਾਈ ਹਿੰਮਤ ਸਿੰਘ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਅੱਗੋਂ ਛੇ ਪੁੱਤਰ ਸਨ: ਸਰਮੁਖ ਸਿੰਘ, ਬੁੱਧ ਸਿੰਘ, ਗੁਜਰ ਸਿੰਘ, ਦੈਆ ਸਿੰਘ, ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਅੱਗੋਂ ਵੱਡੇ ਟੱਬਰ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਟੱਬਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਅੱਜ ਵੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਘਰ ਪਿੰਡ ਸੂਹਰੋਂ, ਨਨਹੇੜਾ, ਕੌਲੀ (ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਪਟਿਆਲਾ), ਜਲੰਧਰ ਸ਼ਹਿਰ, ਪਿੰਡ ਪੱਲਾ (ਫ਼ਿਰੋਜ਼ਪੁਰ) ਵਿਚ ਰਹਿ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਹ ਸਾਰੇ ਟੱਬਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ 1947 ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਆ ਕੇ ਵਸੇ ਸਨ।

(ਹੋਰ ਤਫ਼ਸੀਲ ਵਾਸਤੇ ਵੇਖੋ ਪਿਛਲੇ ਚੈਪਟਰ: **ਮੁਕਤਸਰ ਦੇ ਚਾਲ੍ਹੀ ਮੁਕਤੇ**, ਅਤੇ **ਭਾਈ ਰਾਇ ਸਿੰਘ**)

ਭਾਈ ਸੀਤਲ ਸਿੰਘ

29 ਦਸੰਬਰ 1705 ਦੇ ਦਿਨ ਭਾਈ ਸੀਤਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਭਾਈ ਰਾਏ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਭਰਾ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਲ·ਖਿਦਰਾਣੇ ਦੀ ਢਾਬ 'ਤੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪਾਈ ਸੀ। ਭਾਈ ਸੀਤਲ ਸਿੰਘ ਭਾਈ ਰਾਏ ਸਿੰਘ ਦੇ ਤੀਜੇ ਪੁੱਤਰ ਸਨ। ਆਪ ਦੇ ਦਾਦਾ ਭਾਈ ਮਾਈ ਦਾਸ ਤੇ ਪੜਦਾਦਾ ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਬੱਲੂ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੇ ਸਿਦਕੀ ਸੇਵਾਦਾਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਆਪ ਦੇ ਸਕੇ ਚਾਚਾ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਵੀ ਪੰਥ ਦੀ ਇਕ ਅਹਿਮ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਸਨ।

ਦਸੰਬਰ 1705 ਵਿਚ ਭਾਈ ਸੀਤਲ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਨਾਲ ਪਿੰਡ ਮਰਲ੍ਹ-ਮਾੜੀ ਵਿਚ ਰਿਹਾ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਜਦੋਂ 28 ਦਸੰਬਰ 1705 ਦੇ ਦਿਨ ਮਾਝੇ ਦੇ 40 ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਇਕ ਜੱਥਾ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਵਾਸਤੇ ਮਾਲਵੇ ਵੱਲ ਗਿਆ ਤਾਂ ਆਪ ਵੀ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਤੇ ਵੱਡੇ ਭਰਾ ਨਾਲ ਇਸ ਜਥੇ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋਏ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਮੇਲ ਹੋਣ ਮਗਰੋਂ ਇਸ ਜਥੇ ਦੇ ਇਕ ਆਗੂ ਭਾਈ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਝਬਾਲ ਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਬਹਿਸ ਕਰਨ ਮਗਰੋਂ ਜੋ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਕਾਹਲੀ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਬੇਦਾਵਾ ਲਿਖ ਦਿੱਤਾ। ਪਰ ਇਹ ਭੁੱਲ ਕਰ ਬੈਠਣ ਮਗਰੋਂ ਛੇਤੀ ਹੀ ਉਹ ਸਾਰੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਭੁੱਲ ਬਖ਼ਸ਼ਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਚੱਲ ਪਏ।

ਅਜੇ ਉਹ ਖਿਦਰਾਣੇ ਦੀ ਢਾਬ ਦੇ ਨੇੜੇ ਹੀ ਪੁੱਜੇ ਸਨ ਕਿ ਸਰਹਿੰਦ ਦੇ ਨਵਾਬ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਂ ਦੀਆਂ ਫ਼ੌਜਾਂ ਵੀ ਉੱਥੇ ਆ ਪੁੱਜੀਆਂ। ਵੇਖਦਿਆਂ-ਵੇਖਦਿਆਂ ਹੀ ਦੋਹਾਂ ਫ਼ੌਜਾਂ ਵਿਚ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਜੰਗ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ। ਸਿੱਖ ਭਾਵੇਂ 40 ਸਨ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਆਈ ਮੁਗ਼ਲ ਫ਼ੌਜ ਦੇ ਖ਼ੂਬ ਆਹੂ ਲਾਹੇ। ਚਾਲ੍ਹੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਪਾਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸੈਂਕੜਿਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਮੁਗ਼ਲ ਫ਼ੌਜੀ ਮਾਰ ਮੁਕਾਏ। ਸ਼ਾਮ ਪੈਣ ਤੱਕ ਸਾਰੇ ਸਿੰਘ ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਡਿੱਗ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਇਸ ਮਗਰੋਂ ਜਦੋਂ ਮੁਗ਼ਲ ਫ਼ੌਜ ਨੇ ਵੇਖਿਆ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਲੜਾਈ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਕੋਈ ਵੀ ਨਹੀਂ ਬਚਿਆ ਤਾਂ ਵਜ਼ੀਰ ਖ਼ਾਨ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਾਪਿਸ ਚੱਲਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਜਾਰੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਕੁਝ ਦੇਰ ਮਗਰੋਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਵੀ ਉੱਥੇ ਪੁੱਜ ਗਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਭਾਈ ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਨਿਸ਼ਾਨਚੀ, ਭਾਈ ਦਾਨ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੀਆਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਇਕੱਠੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ। ਅਗਲੀ ਸਵੇਰ, 30 ਦਸੰਬਰ ਦੇ ਦਿਨ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਦਾ ਇਕੱਠਿਆਂ ਹੀ ਸਸਕਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਸਕਾਰ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸੋਹਿਲਾ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰ ਕੇ ਆਪਣੇ ਹੱਥੀਂ ਕੀਤਾ।

ਭਾਈ ਸੀਤਲ ਸਿੰਘ ਸ਼ਾਦੀ-ਸ਼ੁਦਾ ਸਨ। ਆਪ ਦਾ ਇਕ ਬੇਟਾ ਭਾਈ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਸੀ। ਭਾਈ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਬੇਟਾ ਭਾਈ ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਸੀ। ਭਾਈ ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਦੋ ਬੇਟੇ ਸਨ: ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਤੇ ਰਾਜਾ ਸਿੰਘ। ਇਹ ਪਰਿਵਾਰ ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵੀ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ। ਇਸ ਖ਼ਾਨਦਾਨ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਘਰ ਅੱਜਕਲ੍ਹ ਵੀ ਪਿੰਡ ਸੂਹਰੋਂ, ਨਨਹੇੜਾ, ਕੌਲੀ (ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਪਟਿਆਲਾ) ਵਿਚ ਆਬਾਦ ਹਨ।

ਭਾਈ ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਨਿਸ਼ਾਨਚੀ

ਭਾਈ ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਨਿਸ਼ਾਨਚੀ 3 ਅਪ੍ਰੈਲ 1708 ਦੇ ਦਿਨ ਚਿਤੌੜ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਬਾਹਰ ਹੋਈ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਸਨ। ਭਾਈ ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਭਾਈ ਮਾਈ ਦਾਸ ਅਤੇ ਮਾਤਾ ਮਧਰੀ ਬਾਈ ਦੇ ਪੰਜਵੇਂ ਪੁੱਤਰ ਸਨ। ਆਪ ਦੇ ਦਾਦਾ ਭਾਈ ਬੱਲੂ ਨੇ 15 ਅਪ੍ਰੈਲ 1634 ਦੇ ਦਿਨ ਗੁਰੂ ਦਾ ਚੱਕ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪਾਈ ਸੀ। ਭਾਈ ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਇਕ ਖ਼ਾਸ ਦਰਬਾਰੀ ਸਿੰਘ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਭਾਈ ਮਾਨ ਸਿੰਘ 'ਨਿਸ਼ਾਨਚੀ' ਆਖ ਕੇ ਬੁਲਾਇਆਂ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਨਿਸ਼ਾਨ ਸਾਹਿਬ ਲੈ ਕੇ ਹਰ ਕਾਫ਼ਲੇ ਵਿਚ ਜਾਂ ਹਰ ਲੜਾਈ ਦੇ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਰਿਹਾ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਹੋਰ ਤਾਂ ਹੋਰ ਜਦੋਂ ਹੋਲਾ ਮਹੱਲਾ ਦਾ ਜਲੂਸ ਨਿਕਲ ਕੇ ਅਨੰਦਗੜ ਕਿਲ੍ਹੇ ਤੋਂ ਚਰਨ ਗੰਗਾ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵੱਲ ਜਾਇਆ ਕਰਦਾ ਸੀ ਤਾਂ ਭਾਈ ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਨੀਲਾ ਨਿਸ਼ਾਨ ਸਾਹਿਬ ਲੈ ਕੇ ਜਲੂਸ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਭਾਈ ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਅਕਸਰ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਹੀ ਰਿਹਾ ਕਰਦੇ ਸਨ।

ਭਾਈ ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਨਿਰਮੋਹਗੜ੍ਹ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਲੜਾਈਆਂ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਮੂਹਰੇ ਹੋ ਕੇ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਆਪ ਦੇ ਤੀਰਾਂ ਅਤੇ ਆਪ ਦੀ ਕਿਰਪਾਨ ਨੇ ਕਈ ਹਮਲਾਵਰਾਂ ਨੂੰ ਮੌਤ ਦੇ ਮੂੰਹ ਪਹੁੰਚਾਇਆ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੜਾਈਆਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਆਪ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਵੀ ਹੋਏ ਸਨ। ਇਹ ਗੱਲ 16 ਜਨਵਰੀ 1704 ਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਅਜਮੇਰ ਚੰਦ ਨੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ 'ਤੇ ਅਚਾਨਕ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਇਸ ਹਮਲੇ ਵਿਚ ਹੰਡੂਰ (ਹੁਣ ਨਾਲਾਗੜ੍ਹ) ਦਾ ਰਾਜਾ ਵੀ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਸੀ।

16 ਜਨਵਰੀ 1704 ਦੇ ਦਿਨ ਤਕਰੀਬਨ 8 ਘੰਟੇ ਬੜੀ ਗਹਿ-ਗੱਚ ਲੜਾਈ ਹੋਈ। ਇਸ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਭਾਈ ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਸਾਹਿਬ ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਗੱਡ ਕੇ, ਹੱਥ ਵਿਚ ਕਿਰਪਾਨ ਲੈ ਕੇ, ਡੱਟ ਕੇ ਲੜਾਈ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਲੜਾਈ ਦੌਰਾਨ ਆਪ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਹੋ ਕੇ ਡਿੱਗ ਪਏ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਨੀਲਾ ਨਿਸ਼ਾਨ ਸਾਹਿਬ ਵੀ ਆਪ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਛੁੱਟ ਕੇ ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਡਿੱਗ ਪਿਆ। ਇਕ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਕ-ਦਮ ਅੱਗੇ ਵੱਧ ਕੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਸਾਹਿਬ ਸੰਭਾਲ ਲਿਆ ਅਤੇ ਦੋ ਸਿੰਘ ਭਾਈ ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਚੁੱਕ ਕੇ ਕੇਸਗੜ੍ਹ ਲੈ ਗਏ ਜਿੱਥੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਰਹਮ ਪੱਟੀ ਕਰਵਾਈ।

ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਨਿਸ਼ਾਨ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਡਿੱਗਣ ਦੀ ਗੱਲ ਪਤਾ ਲੱਗੀ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਹੀ ਆਪਣੀ ਦਸਤਾਰ ਦੇ ਹੇਠੋਂ ਕੇਸਕੀ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਨੀਲੇ ਰੰਗ ਦੀ ਲੀਰ (ਫੱਰਰਾ) ਪਾੜ ਲਈ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਦਸਤਾਰ ਵਿਚ ਨਿਸ਼ਾਨ ਸਾਹਿਬ ਵਾਂਗ ਲਟਕਾ ਕੇ ਸਜਾ ਲਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨ ਸਾਹਿਬ ਮੁੜ ਕੇ ਕਦੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਟੁੱਟੇਗਾ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਫ਼ੌਜ ਦੇ ਜਰਨੈਲਾਂ ਅਤੇ ਮੂਹਰੇ ਹੋ ਕੇ ਲੜਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀਆਂ ਦਸਤਾਰਾਂ ਵਿਚ ਫੱਰਰੇ ਵਾਂਗ ਲਟਕਦਾ ਤੇ ਝੂਲਦਾ ਰਿਹਾ ਕਰੇਗਾ। (ਮਗਰੋਂ ਇਸੇ ਘਟਨਾ ਨੂੰ "ਨਿਹੰਗ" ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਮੰਨ ਲਿਆ ਗਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਫੱਰਰਾ ਇਸੇ ਦਿਨ, 16 ਜਨਵਰੀ 1704, ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ ਸੀ)।

ਭਾਈ ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਜ਼ਖ਼ਮ ਛੇਤੀ ਹੀ ਠੀਕ ਹੋ ਗਏ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸੇਵਾ ਫੇਰ ਸੰਭਾਲ ਲਈ। ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ 5 ਤੇ 6 ਦਸੰਬਰ 1705 ਦੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਛੱਡਿਆ ਤਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ 40 ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅੰਗ-ਸੰਗ ਜੀਣ-ਮਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰਣ ਕੀਤਾ ਸੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਆਪ ਇਕ ਸਨ। ਆਪ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਚਲੇ ਅਤੇ ਸਰਸਾ ਨਦੀ ਪਾਰ ਕਰਨ ਮਗਰੋਂ ਵੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਰਹੇ ਸਨ। ਆਪ 7 ਦਸੰਬਰ 1705 ਦੀ ਸਵੇਰ ਵੇਲੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਚਮਕੌਰ ਵਿਚ ਪੁੱਜੇ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਸਰਹਿੰਦ ਤੋਂ ਆਈ ਮਲੇਰਕੋਟਲਾ ਦੀ ਫ਼ੌਜ ਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਆਪ ਵੀ ਚਮਕੌਰ ਦੀ ਗੜ੍ਹੀ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਸਨ। ਆਪ ਨੇ ਤੀਰ ਚਲਾ-ਚਲਾ ਕੇ ਕਈ ਦੁਸ਼ਮਣ ਪਾਰ ਬੁਲਾਏ ਸਨ।

7 ਤੇ 8 ਦਸੰਬਰ ਦੀ ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਾਲ ਚਮਕੌਰ ਦੀ ਗੜ੍ਹੀ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਚਲੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਸਿੰਘਾਂ ਵਿਚ ਭਾਈ ਦਯਾ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਤੇ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਲ ਆਪ ਵੀ ਸਨ। ਇਸ ਮਗਰੋਂ ਵੀ ਆਪ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਰਹੇ। ਆਪ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਾਲ ਮਾਛੀਵਾੜਾ, ਦੀਨਾ-ਕਾਂਗੜ, ਖਿਦਰਾਣਾ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਤਲਵੰਡੀ ਸਾਬੋ ਪੁੱਜੇ। ਇਥੋਂ ਆਪ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ 30 ਅਕਤੂਬਰ 1706 ਦੇ ਦਿਨ ਦੱਖਣ ਵੱਲ ਰਵਾਨਾ ਹੋਏ।

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੋ ਅਪ੍ਰੈਲ 1708 ਦੇ ਦਿਨ ਚਿਤੌੜ ਪੁੱਜੇ। 3 ਅਪ੍ਰੈਲ ਨੂੰ ਪਾਲਿਤ ਜ਼ੋਰਾਵਰ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ 20 ਕੁ ਸਾਥੀ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਚਿਤੌੜ ਦਾ ਕਿਲ੍ਹਾ ਵੇਖਣ ਗਿਆ। ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਪਹਿਰੇਦਾਰਾਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਅੰਦਰ ਨਾ ਵੜਨ ਦਿੱਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਖਿਆ ਕਿ ਜਦੋਂ ਦਾ ਇਸ ਕਿਲ੍ਹੇ 'ਤੇ ਮੁਗ਼ਲਾਂ ਨੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕੀਤਾ ਹੈ ਇਸ ਵਿਚ ਗ਼ੈਰ-ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਵੜਨ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸ ਗੱਲ 'ਤੇ ਤਕਰਾਰ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ। ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਬੋਲ-ਬੁਲਾਰਾ ਵੱਧ ਗਿਆ ਅਤੇ ਲੜਾਈ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ। ਇਸ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਤੀਰਾਂ ਤੇ ਤਲਵਾਰਾਂ ਦੀ ਖ਼ੂਬ ਵਰਤੋਂ ਹੋਈ। ਇਸ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਸਵਾ ਸੌ ਵਿਚੋਂ ਸੌ ਦੇ ਕਰੀਬ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਪਹਿਰੇਦਾਰ ਮਾਰੇ ਗਏ। ਸਿੰਘਾਂ ਵਿਚੋਂ ਵੀ ਭਾਈ ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਨਿਸ਼ਾਨਚੀ, ਪਾਲਿਤ ਜ਼ੋਰਾਵਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ 20 ਕੁ ਸਿੰਘ ਵੀ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਦਾ ਸਸਕਾਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹੱਥੀਂ ਗੰਭੀਰ ਨਦੀ ਦੇ ਕੰਢੇ 'ਤੇ 4 ਅਪ੍ਰੈਲ 1708 ਦੇ ਦਿਨ ਕੀਤਾ।

ਭਾਈ ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਬਾਰੇ ਇਕ ਇੰਦਰਾਜ **ਭੱਟ ਵਹੀ ਮੁਲਤਾਨੀ ਸਿੰਧੀ** ਵਿਚ ਇੰਞ ਮਿਲਦਾ ਹੈ:

"ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਬੇਟਾ ਮਾਈ ਦਾਸ ਕਾ, ਪੋਤਾ ਬੱਲੂ ਕਾ, ਪੜਪੋਤਾ ਮੂਲੇ ਕਾ, ਚੰਦਰਬੰਸੀ ਭਾਰਦਵਾਜੀ ਗੋਤਰਾ ਪੰਵਾਰ, ਬੰਸ ਬੀਝੇ ਕਾ, ਬੰਝਰਊਤ, ਰਦਊਤ, ਜਲਹਾਨਾ, ਬਲਊਤ, ਸਾਲ ਸਤਰਾਂ ਸੈ ਪੈਂਸਠ ਮਿਤੀ ਬੈਸਾਖ ਪਰਵਿਸ਼ਟੇ ਛੇ, ਗੰਭੀਰ ਨਦੀ ਕੇ ਕਿਨਾਰੇ ਗੜ੍ਹ ਚਤਉਰ ਮੇਂ ਤੁਰਕੋਂ ਗੱਲ, ਸਾਮ੍ਹੇ ਮਾਥੇ ਜੂਝ ਕਰ ਮਰਾ। ਗੈਲ ਜ਼ੋਰਾਵਰ ਸਿੰਘ, ਬੇਟਾ ਨਥੂ ਕਾ, ਬਾਸੀ ਬਸੀ ਪਠਾਣਾਂ, ਬਾਢੀ ਸੁਤ ਮਰਾ। ਉਨੀਸ ਸਾਥੀ ਔਰ ਮਰੇ। ਗੰਭੀਰ ਨਦੀ ਕੇ ਕਿਨਾਰੇ ਦਾਗ ਦੀਆ।"

(ਭੱਟ ਵਹੀ ਮੁਲਤਾਨੀ ਸਿੰਧੀ, ਖਾਤਾ ਜਲਹਾਨੋਂ ਕਾ)

ਭਾਈ ਸੰਗਰਾਮ ਸਿੰਘ

ਭਾਈ ਸੰਗਰਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ 12 ਮਈ 1710 ਦੇ ਦਿਨ ਚਪੜਚਿੜੀ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਾਮ ਪੀਤਾ ਸੀ।

ਭਾਈ ਸੰਗਰਾਮ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਬਚਿਤਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਬੇਟੇ, ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪੋਤੇ ਤੇ ਭਾਈ ਮਾਈ ਦਾਸ ਦੇ ਪੜਪੋਤੇ ਸਨ। ਭਾਈ ਸੰਗਰਾਮ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਭਰਾਵਾਂ, ਪਿਤਾ, ਤਾਏ, ਚਾਚਿਆਂ ਅਤੇ ਦਾਦੇ ਵਾਂਗ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੇ ਬੜੇ ਸਾਦਿਕ ਸਨ ਅਤੇ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਤੋਂ ਹੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਕੋਲ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਆਉਂਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ।

ਭਾਈ ਸੰਗਰਾਮ ਸਿੰਘ ਇਕ ਮਸ-ਫੁਟ ਨੌਜਵਾਨ ਸਨ। ਉਹ ਬੜੇ ਦਲੇਰ ਤੇ ਫੁਰਤੀਲੇ ਸਨ। ਕਿਰਪਾਨ ਚਲਾਉਣ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਸਾਨੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸ਼ਸਤਰ ਚਲਾਉਣ ਦੀ ਜਾਚ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਭਾਈ ਬਚਿਤਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਹਥਿਆਰ ਚਲਾਉਣ ਦੇ ਮਾਹਿਰ ਭਾਈ ਬਜਰ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਸਿੱਖੀ ਸੀ। ਭਾਈ ਸੰਗਰਾਮ ਸਿੰਘ ਕਾਫ਼ੀ ਚਿਰ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਰਹੇ ਸਨ ਅਤੇ ਮਗਰੋਂ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਅਲੀਪੁਰ (ਨੇੜੇ ਮੁਲਤਾਨ) ਚਲੇ ਗਏ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਛੱਡਿਆ ਤਾਂ ਆਪ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਉਧਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਤਲਵੰਡੀ ਸਾਬੋ ਜਾ ਕੇ ਫਿਰ ਨੰਦੇੜ ਜਾ ਚੁੱਕੇ ਸਨ।

5 ਅਕਤੂਬਰ 1708 ਦੇ ਦਿਨ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਥਾਪਣਾ ਲੈ ਕੇ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਪੰਜਾਬ ਵੱਲ ਚਲ ਪਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਛੇਤੀ ਹੀ ਹਰ ਪਾਸੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਰਾਬਤਾ ਕਾਇਮ ਕਰ ਲਿਆ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਹਥਿਆਰ ਇਕੱਠੇ ਕਰ ਲਏ। ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਫ਼ੌਜ ਦੀ ਕਮਾਨ ਹੋਰਨਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਭਾਈ ਬਾਜ ਸਿੰਘ (ਪੁੱਤਰ ਭਾਈ ਨਠੀਆ, ਪੋਤਾ ਭਾਈ ਬੱਲੂ), ਭਾਈ ਰਾਮ ਸਿੰਘ (ਪੁੱਤਰ ਭਾਈ ਬਚਿਤਰ ਸਿੰਘ, ਪੋਤਾ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ), ਭਾਈ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ (ਭਗਤੂ ਕਾ) ਕੋਲ ਵੀ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖ ਵੀ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਫ਼ੌਜ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋਏ ਸਨ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਖਾਲਸਾ ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਜਿੱਤ 26 ਨਵੰਬਰ 1709 ਦੇ ਦਿਨ ਸਮਾਣਾ ਵਿਚ ਹਾਸਿਲ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਹੋਰਨਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਭਾਈ ਸੰਗਰਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵੀ ਬੜੀ ਬਹਾਦਰੀ ਨਾਲ ਜੰਗ ਲੜੀ 'ਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਮੁਗਲ ਫ਼ੌਜੀਆਂ ਨੂੰ ਮੌਤ ਦੇ ਘਾਟ ਉਤਾਰਿਆ। ਸਮਾਣਾ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਜਿੱਤ ਸੀ। ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਮਾਣੇ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਭਾਈ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਿਆ ਅਤੇ ਇਸ ਮਗਰੋਂ ਅਗਲੇ ਮੋਰਚੇ ਵਾਸਤੇ ਤਿਆਰੀ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਏ।

ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਐਕਸ਼ਨ ਸਰਹੰਦ ਦਾ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਸਰਹੰਦ ਦੇ ਸੂਬੇਦਾਰ ਵਜ਼ੀਰ ਖ਼ਾਨ ਨੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤਾ ਸੀ ਤੇ ਉਹ ਸਿਖਾਂ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਦੁਸ਼ਮਨ ਸੀ। ਇਹੀ ਵਜ਼ੀਰ ਖ਼ਾਨ ਸੀ ਜੋ ਦਸੰਬਰ 1705 ਦੇ ਆਖਰੀ ਹਫਤੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪਿੱਛਾ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਇਕ ਵੱਡੀ ਫ਼ੌਜ ਲੈ ਕੇ ਦੀਨਾ-ਕਾਂਗੜ ਅਤੇ ਫਿਰ ਕੋਟਕਪੂਰਾ-ਖਿਦਰਾਣੇ ਦੀ

ਢਾਬ ਤਕ ਗਿਆ ਸੀ, ਜਿਥੇ ਚਾਲੀ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਸਨ। ਵਜ਼ੀਰ ਖ਼ਾਨ ਦੇ ਇਹ ਹਮਲੇ ਸਿਰਫ 29 ਦਸੰਬਰ 1705 ਤਕ ਹੀ ਨਹੀਂ ਚਲੇ ਬਲਕਿ ਉਸ ਨੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਜਮਸ਼ੈਦ ਖ਼ਾਨ ਨਾਂ ਦਾ ਇਕ ਭਾੜੇ ਦਾ ਬੰਦਾ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਨੰਦੇੜ ਵੀ ਭੇਜਿਆ ਜਿਸ ਨੇ 5 ਅਕਤੂਬਰ ਦੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ 'ਤੇ ਛੁਰਿਆਂ ਨਾਲ ਹਮਲਾ ਕਰ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਸਰਹੰਦ ਦਾ ਸੂਬੇਦਾਰ ਵਜ਼ੀਰ ਖ਼ਾਨ ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਵਜ਼ੀਰ ਸੁੱਚਾ ਨੰਦ ਸਿੱਖਾਂ ਵਾਸਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਮੁਜਰਿਮ ਸਨ।

ਸਰਹੰਦ ਉਸ ਵੇਲੇ ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਡੀ ਫੌਜੀ ਤਾਕਤ ਬਣ ਚੁੱਕਾ ਸੀ ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਉਸ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਵੱਡੀ ਤਿਆਰੀ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ। ਇਸ ਮਕਸਦ ਵਾਸਤੇ ਹਥਿਆਰ ਅਤੇ ਇਕ ਵੱਡੀ ਫੌਜ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ। ਸਮਾਣੇ ਦੀ ਜਿੱਤ ਮਗਰੋਂ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਕੋਲ ਕਾਫ਼ੀ ਹਥਿਆਰ ਆ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਵੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਹੋਰ ਵੀ ਹਥਿਆਰ ਲੁੱਟੇ ਅਤੇ ਖਰੀਦੇ ਸਨ। 1710 ਦੀਆਂ ਗਰਮੀਆਂ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਣ ਤਕ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸਿੰਘ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਫ਼ੌਜ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਦਿਨ-ਬ-ਦਿਨ ਨਵੇਂ ਸਿੱਖ ਜੱਥੇ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਰਲਦੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਅਖੀਰ ਮਈ 1710 ਦੇ ਦੂਜੇ ਹਫਤੇ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਰਹੰਦ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਪੂਰੀ ਕਰ ਲਈ ਸੀ। 10 ਮਈ 1710 ਦੇ ਦਿਨ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਰਹੰਦ ਵੱਲ ਵੱਧਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਧਰ ਵਜ਼ੀਰ ਖ਼ਾਨ ਨੂੰ ਵੀ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਵਲੋਂ ਕੂਚ ਕਰਨ ਦੀ ਖਬਰ ਮਿਲ ਗਈ। ਉਸ ਨੇ ਵੀ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਅਗੋਂ ਟਕਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਫੌਜ ਨੂੰ ਸਰਹੰਦ ਤੋਂ 20 ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਦੂਰ ਚਪੜ-ਚਿੜੀ ਪਿੰਡ ਦੀ ਜੂਹ ਵਿਚ ਲੈ ਆਇਆ। 12 ਮਈ ਨੂੰ ਵਜ਼ੀਰ ਖ਼ਾਨ ਦੀਆਂ ਅਤੇ ਖਾਲਸਾ ਫ਼ੌਜਾਂ ਚਪੜ-ਚਿੜੀ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਆ ਡਟੀਆਂ। ਛੇਤੀ ਹੀ ਦੋਹਾਂ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਗਹਿ-ਗੱਚ ਲੜਾਈ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ।

ਚਪੜ-ਚਿੜੀ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਖਾਲਸਾ ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਵਜ਼ੀਰ ਖ਼ਾਨ ਦੀ ਫ਼ੌਜ 'ਤੇ ਤਿੰਨ ਪਾਸਿਓਂ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ। ਖਾਲਸਾ ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਇਹ ਲੜਾਈ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਜਜ਼ਬਾਤ ਤੇ ਸਿਦਕ ਨਾਲ ਲੜੀ ਸੀ। ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਮਾਤਾ, ਚਾਰ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ, ਸੈਂਕੜੇ ਸਿੱਖਾਂ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਜ਼ਾਲਮ ਵਜ਼ੀਰ ਖ਼ਾਨ ਨੂੰ ਨਾਸਤੇ-ਨਾਬੂਦ ਕਰ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਹਰ ਇਕ ਸਿੱਖ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪੂਰੀ ਤਾਕਤ ਨਾਲ ਜੰਗ ਲੜੀ। ਹਰ ਇਕ ਸਿੱਖ ਦੀ ਬਹਾਦਰੀ ਬੇਮਿਸਾਲ ਸੀ। ਇਹ ਆਖਣਾ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਸੀ ਕਿ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਜੂਝਣ ਵਾਲਾ ਕਿਹੜਾ ਸਿੱਖ ਸੀ।

ਚਪੜ-ਚਿੜੀ ਦੀ ਲੜਾਈ ਸਿਰਫ਼ ਦੁਪਹਿਰ ਤਕ ਚਲੀ ਸੀ। ਵਜ਼ੀਰ ਖ਼ਾਨ ਤੇ ਸ਼ੇਰ ਮੁਹੰਮਦ ਖ਼ਾਨ ਦੀ ਮੌਤ ਮਗਰੋਂ ਸਰਹੰਦੀ ਫ਼ੌਜਾਂ ਮੈਦਾਨ ਛੱਡ ਕੇ ਭੱਜ ਗਈਆਂ। ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਖਾਲਸਾ ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਸਰਹੰਦ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ 'ਤੇ ਵੀ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਲੰਬੀ ਲੜਾਈ ਮਗਰੋਂ ਇਸ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ। 12 ਮਈ 1710 ਦੇ ਦਿਨ ਹੋਈ ਚੱਪੜ-ਚਿੜੀ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਮੁਗ਼ਲਾਂ ਢੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸਿਪਾਹੀ ਮਾਰੇ ਗਏ ਸਨ। ਇਸ

ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਸੈਂਕੜੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਵੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਹਾਸਿਲ ਕੀਤੀ। ਸ਼ਹੀਦੀ ਹਾਸਿਲ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿਚ ਇਹ ਨੌਜਵਾਨ ਭਾਈ ਸੰਗਰਾਮ ਸਿੰਘ ਵੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਸੀ।

ਭਾਈ ਸੰਗਰਾਮ ਸਿੰਘ ਦੇ ਤਿੰਨ ਪੁੱਤਰ (ਭਾਈ ਸਰੂਪ ਸਿੰਘ, ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ 'ਤੇ ਸੁਜਾਨ ਸਿੰਘ) ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਭਾਈ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਔਲਾਦ ਦਾ ਕੁਰਸੀਨਾਮਾ ਮਿਲਿਆ ਹੈ। ਭਾਈ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਚਾਰ ਪੁੱਤਰ ਸਨ: ਭਾਈ ਖੜਕ ਸਿੰਘ, ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ, ਜੈਮਲ ਸਿੰਘ, ਵਜ਼ੀਰ ਸਿੰਘ। ਭਾਈ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਦੇ ਤਿੰਨ ਪੁੱਤਰ ਸਨ: ਭਾਈ ਅਤਰ ਸਿੰਘ, ਮਾਂਗਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਹਾੜਾ ਸਿੰਘ। ਇੰਞ ਹੀ ਭਾਈ ਜੈਮਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪੰਜ ਪੁੱਤਰ ਸਨ: ਭਾਈ ਨੱਥਾ ਸਿੰਘ, ਬੁੱਧ ਸਿੰਘ, ਵਧਾਵਾ ਸਿੰਘ, ਵਸਾਵਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਦੂਲਾ ਸਿੰਘ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਭਾਈ ਬੁੱਧ ਸਿੰਘ ਦੇ ਅੱਗੋਂ 6 ਪੁੱਤਰ ਸਨ: ਭਾਈ ਬੰਤਾ ਸਿੰਘ, ਰਾਮ ਸਿੰਘ, ਲਾਲ ਸਿੰਘ, ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ, ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ, ਪਾਲਾ ਸਿੰਘ, ਸੁੱਚਾ ਸਿੰਘ, ਫੌਜਾ ਸਿੰਘ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅੱਗੋਂ ਹੋਰ ਔਲਾਦ ਵੀ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪਰਿਵਾਰ ਅੱਜ ਕਲ੍ਹ ਪਿੰਡ ਸੂਹਰੋਂ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਪਟਿਆਲਾ ਵਿਚ ਰਹਿ ਰਹੇ ਹਨ।

ਭਾਈ ਸੰਗਰਾਮ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪੁੱਤਰ, ਪੋਤਰੇ ਤੇ ਪੜਪੋਤੇ ਬਾਬਾ ਦਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਦੇ ਨਾਲ ਰਲ ਕੇ ਜੰਗਾਂ ਵਿਚ ਜੂਝਦੇ ਰਹੇ ਸਨ।

ਭਾਈ ਸੰਗਰਾਮ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ "**ਭੱਟ ਵਹੀ ਭਾਦਸੋਂ ਪਰਗਨਾ ਥਾਨੇਸਰ** ਵਿਚ ਮਿਲਦਾ ਹੈ।

(ਹੋਰ ਤਫ਼ਸੀਲ ਵਾਸਤੇ ਵੇਖੋ: **ਭਾਈ ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਕੁਰਸੀਨਾਮਾ**)

ਭਾਈ ਮਹਿਬੂਬ ਸਿੰਘ

ਭਾਈ ਮਹਿਬੂਬ ਸਿੰਘ 12 ਮਈ 1710 ਦੇ ਦਿਨ ਚੱਪੜ-ਚਿੜੀ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਵਜ਼ੀਰ ਖ਼ਾਨ ਦੀ ਫੌਜ ਨਾਲ ਲੜਦਿਆਂ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਸਨ।

ਭਾਈ ਮਹਿਬੂਬ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਉਦੈ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸੱਤਾਂ ਬੇਟਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਸਨ। ਆਪ ਦੇ ਦਾਦਾ ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਤੇ ਪੜਦਾਦਾ ਭਾਈ ਮਾਈ ਦਾਸ ਸਨ। ਆਪਣੇ ਬਾਪ ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਉਦੈ ਸਿੰਘ ਵਾਂਗ ਭਾਈ ਮਹਿਬੂਬ ਸਿੰਘ ਵੀ ਆਖ਼ਰਾਂ ਦੀ ਤਾਕਤ ਅਤੇ ਫੁਰਤੀ ਦੇ ਮਾਲਿਕ ਸਨ। ਉਹ ਦੋ-ਦੋ ਤਲਵਾਰਾਂ ਸੂਤ ਕੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਜੂਝਣ ਵਾਲੇ ਯੋਧੇ ਸਨ। ਭਾਈ ਮਹਿਬੂਬ ਸਿੰਘ ਨੇ ਤੀਰ ਚਲਾਉਣ ਵਿਚ ਵੀ ਮਹਾਰਤ ਹਾਸਿਲ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਤਲਵਾਰ ਚਲਾਉਣ ਦਾ ਹੁਨਰ ਆਪਣੇ ਤਾਇਆ ਭਾਈ ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਅਤੇ ਇਸ ਕਲਾ ਦੇ ਮਾਹਿਰ ਭਾਈ ਬਜਰ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਸਿੱਖਿਆ ਸੀ।

ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਮਗਰੋਂ ਭਾਈ ਮਹਿਬੂਬ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਅਲੀਪੁਰ (ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਮੁਜ਼ੱਫਰਗੜ੍ਹ) ਵਿਚ ਹੀ ਰਹੇ ਸਨ। 1709 ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦਾ ਖ਼ਤ ਪੁੱਜਾ ਤਾਂ ਉਹ ਅਰਦਾਸਾ ਸੋਧ ਕੇ, ਘਰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਫਤਹਿ ਬੁਲਾ ਕੇ, ਘੋੜੇ 'ਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋ ਕੇ ਪਿੰਡੋਂ ਟੁਰ ਪਏ। ਕੁਝ ਹੀ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਉਹ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਜਾ ਮਿਲੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉਥੇ ਪਹੁੰਚਣ 'ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪੜਦਾਦੇ ਭਾਈ ਮਾਈ ਦਾਸ ਦੇ ਨਿੱਕੇ ਭਰਾ ਭਾਈ ਨਠੀਆ ਦੇ ਚਾਰ ਪੁੱਤਰ ਭਾਈ ਭਗਵੰਤ ਸਿੰਘ, ਕੁਇਰ ਸਿੰਘ, ਬਾਜੂ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਬਾਹਾਂ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਮਿਲੇ। ਆਪਣੇ ਤਾਏ ਦੇ ਵਾਰਿਸ ਦੀ ਜਵਾਨੀ ਵੇਖ ਕੇ ਉਹ ਬੜੇ ਖੁਸ਼ ਹੋਏ।

ਜਦੋਂ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਮਾਣੇ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਭਾਈ ਮਹਿਬੂਬ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜੀਅ-ਜਾਨ ਤੋਂ ਲੜਾਈ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਈ ਜ਼ਖਮ ਵੀ ਆਏ ਪਰ ਉਹ ਏਨੇ ਹਠੀ ਸਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਜ਼ਖਮਾਂ ਦੀ ਪਰਵਾਹ ਨਾ ਕੀਤੀ। ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨੇ ਕੁਝ ਹੀ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜ਼ਖਮ ਭਰ ਦਿੱਤੇ ਅਤੇ ਉਹ ਫੇਰ ਅਗਲੀ ਲੜਾਈ ਵਾਸਤੇ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਏ। ਸਮਾਣੇ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਕੁਝ ਹੋਰ ਨਿੱਕੀਆਂ-ਲੜਾਈਆਂ ਜਿੱਤਣ ਮਗਰੋਂ ਖਾਲਸਾ ਫ਼ੌਜ ਨੇ ਸਰਹੰਦ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਦਾ ਗੁਰਮਤਾ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਲੜਾਈ ਵੇਲੇ ਤਕ ਖਾਲਸਾ ਫੌਜਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਕਈ ਹਜ਼ਾਰ ਤਕ ਪਹੁੰਚ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਮਹਾਨ ਜਰਨੈਲ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਖਾਲਸਾ ਫ਼ੌਜਾਂ ਨੂੰ ਤਿੰਨ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਜੋ ਵਜ਼ੀਰ ਖ਼ਾਨ ਦੀ ਫ਼ੌਜ ਨੂੰ ਸਾਰੇ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਘੇਰਿਆ ਜਾ ਸਕੇ। ਭਾਈ ਮਹਿਬੂਬ ਸਿੰਘ ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ ਤੋਂ ਸਰਹੰਦੀ ਫੌਜ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਕਮਾਨ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਸਨ। ਇਸ ਹਿੱਸੇ ਵਿਚ ਭਾਈ ਮਹਿਬੂਬ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕਈ ਹੋਰ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਵੀ ਡਟੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵੀਰ ਭਾਈ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਮੋਢੇ ਨਾਲ ਮੋਢਾ ਜੋੜ ਕੇ ਲੜਨ ਵਾਸਤੇ ਆਏ ਹੋਏ ਸਨ।

11 ਮਈ 1710 ਦੀ ਸ਼ਾਮ ਤਕ ਚੱਪੜ-ਚਿੜੀ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਸਰਹੰਦ ਦੀਆਂ ਅਤੇ ਖਾਲਸੇ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਆਹਮਣੇ-ਸਾਹਮਣੇ ਡਟ ਗਈਆਂ। ਸਵੇਰ ਚੜ੍ਹਦਿਆਂ ਹੀ

ਲੜਾਈ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ। ਇਸ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਫ਼ੌਜਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪੂਰੀ ਰੂਹ ਨਾਲ ਤਲਵਾਰਾਂ ਚਲਾਈਆਂ ਅਤੇ ਸੂਬੇਦਾਰ ਵਜ਼ੀਰ ਖ਼ਾਨ ਦੀ ਫ਼ੌਜ ਦੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਜਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਮੌਤ ਦੇ ਘਾਟ ਉਤਾਰਿਆ। ਇਸ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਜਿਥੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਮੁਗ਼ਲ ਸਿਪਾਹੀ ਮਾਰੇ ਗਏ ਉੱਥੇ ਸੈਂਕੜੇ ਸਿੰਘ ਵੀ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ; ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਭਾਈ ਮਹਿਬੂਬ ਸਿੰਘ ਵੀ ਸਨ। (ਲੜਾਈ ਦਾ ਹੋਰ ਹਾਲ ਜਾਨਣ ਵਾਸਤੇ ਪੜ੍ਹੋ: ਭਾਈ ਸੰਗਰਾਮ ਸਿੰਘ ਦੀ ਜੀਵਨੀ)।

ਭਾਈ ਮਹਿਬੂਬ ਸਿੰਘ ਦੇ ਦੋ ਬੇਟੇ ਸਨ: ਭਾਈ ਸੁਖਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਭਾਈ ਮੇਹਰ ਸਿੰਘ। ਭਾਈ ਸੁਖਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਅਗੋਂ ਦੋ ਬੇਟੇ ਸਨ: ਭਾਈ ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਭਾਈ ਰਾਜਾ ਸਿੰਘ। ਭਾਈ ਮੇਹਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਵੀ ਇਕ ਬੇਟਾ ਸੀ: ਭਾਈ ਭਾਗ ਸਿੰਘ। ਭਾਈ ਮਹਿਬੂਬ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਪੋਤੇ ਭਾਈ ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਅੱਗੋਂ ਤਿੰਨ ਬੇਟੇ ਸਨ। ਵਿਚਕਾਰਲੇ ਬੇਟੇ ਭਾਈ ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ **ਅਗੋਂ** ਦਸ ਪੁਸ਼ਤਾਂ ਵਿਚ ਸਭ ਦੇ ਵੱਡੇ-ਵੱਡੇ ਪਰਿਵਾਰ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਈ ਅੱਜ ਵੀ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਪਟਿਆਲਾ ਵਿਚ ਰਹਿ ਰਹੇ ਹਨ।

(ਹੋਰ ਤਫ਼ਸੀਲ ਵਾਸਤੇ ਵੇਖੋ: **ਭਾਈ ਉਦੈ ਸਿੰਘ ਦਾ ਕੁਰਸੀਨਾਮਾ**)

ਭਾਈ ਫ਼ਤਹਿ ਸਿੰਘ

13 ਮਈ 1710 ਦੇ ਦਿਨ ਚਪੜ-ਚਿੜੀ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿਚ ਭਾਈ ਫ਼ਤਹਿ ਸਿੰਘ ਵੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਸਨ।

ਭਾਈ ਫ਼ਤਹਿ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਉਦੈ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸੱਤਾਂ ਪੁੱਤਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਤੀਜੇ ਨੰਬਰ 'ਤੇ ਸਨ। ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪੋਤੇ, ਭਾਈ ਮਾਈ ਦਾਸ ਦੇ ਪੜਪੋਤੇ ਨੂੰ ਜੂਝਣ ਅਤੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦੀ ਗੁੜ੍ਹਤੀ ਆਪਣੇ ਖਾਨਦਾਨ ਦੇ ਦਰਜਨਾਂ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਤੋਂ ਮਿਲੀ ਸੀ। ਆਪ ਦੇ ਪਿਤਾ ਭਾਈ ਉਦੈ ਸਿੰਘ, ਦੋ ਤਾਏ, ਦੋ ਚਾਚੇ, ਦਾਦਾ ਅਤੇ ਹੋਰ ਕਈ ਬੜੇ ਨਜ਼ਦੀਕੀ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਰਬਾਰੀ ਸਿੱਖ ਸਨ।

ਭਾਈ ਫ਼ਤਹਿ ਸਿੰਘ ਤਲਵਾਰਾਂ ਦੀ ਛਾਂ ਹੇਠ ਜਵਾਨ ਹੋਏ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਰਗਾਂ ਵਿਚ ਪਰਮਾਰ ਰਾਜਪੂਤ ਖਾਨਦਾਨ ਦਾ ਖ਼ੂਨ ਦੌੜ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਹਾਦਰੀ, ਦਲੇਰੀ ਅਤੇ ਜਜ਼ਬਾਤ ਨੂੰ ਰੋਸ਼ਨ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਹ ਇਕ ਜੰਗ-ਜੂ ਨੌਜਵਾਨ ਸਨ ਅਤੇ ਤਲਵਾਰ ਚਲਾਉਣ ਵਿਚ ਉਹ ਆਪਣੀ ਮਿਸਾਲ ਆਪ ਹੀ ਸਨ।

ਜਦੋਂ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਮੁਗਲਾਂ ਤੋਂ ਆਜ਼ਾਦ ਕਰਵਾਉਣ ਦੀ ਜਦੋ-ਜਹਿਦ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਾਰੇ ਪਾਸੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਪੈਗਾਮ ਭੇਜੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅਜਿਹਾ ਪੈਗਾਮ ਪਿੰਡ ਅਲੀਪੁਰ ਵਿਚ ਵੀ ਪੁੱਜਾ। ਪੰਥ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਦਾ ਚਾਅ ਭਾਈ ਫ਼ਤਹਿ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪਹਿਲੇ ਹੀ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਘਰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਆਖਰੀ ਫਤਹਿ ਬੁਲਾਈ ਅਤੇ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋਣ ਵਾਸਤੇ ਚਲ ਪਏ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕੈਂਪ ਵਿਚ ਪੁੱਜੇ ਤਾਂ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜੱਫੀ ਵਿਚ ਲੈ ਕੇ ਮਿਲੇ। ਜਦੋਂ ਖਾਲਸਾ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਸ਼ਾਹੀ ਟਿੱਬੀ 'ਤੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਭਾਈ ਉਦੈ ਸਿੰਘ ਦੇ ਬੇਟੇ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਆ ਮਿਲੇ ਹਨ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜੈਕਾਰਿਆਂ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜੀ ਆਇਆਂ ਆਖਿਆ। ਭਾਈ ਫ਼ਤਹਿ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਮਾਣਾ ਅਤੇ ਹੋਰ ਲੜਾਈਆਂ ਵਿਚ ਦਿਲੋ-ਜਾਨ ਤੋਂ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ।

ਅਪ੍ਰੈਲ 1710 ਤਕ ਖਾਲਸਾ ਫੌਜਾਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਇਲਾਕਾ ਮੱਲ ਕੇ ਹਥਿਆਰਾਂ ਦਾ ਚੋਖਾ ਵੱਡਾ ਖ਼ਜ਼ਾਨਾ ਕਾਬੂ ਕਰ ਚੁੱਕੀਆਂ ਸਨ। ਇਸ ਮਗਰੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਰਹੰਦ ਵੱਲ ਮੂੰਹ ਕੀਤਾ। ਸਰਹੰਦ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ 12 ਮਈ ਦੇ ਦਿਨ ਬੜੀ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਜੰਗ ਹੋਈ। *(ਜੰਗ ਬਾਰੇ ਤਫ਼ਸੀਲ ਜਾਨਣ ਵਾਸਤੇ ਵੇਖੋ: ਭਾਈ ਸੰਗਰਾਮ ਸਿੰਘ ਦੀ ਜੀਵਨੀ)*। ਇਸ ਜੰਗ ਵਿਚ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸਰਹੰਦੀ ਸਿਪਾਹੀ ਮਾਰੇ ਗਏ ਅਤੇ ਸੈਂਕੜੇ ਸਿੰਘ ਵੀ ਇਸ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ। ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿਚ ਇਹ ਬਹਾਦਰ ਨੌਜਵਾਨ ਭਾਈ ਫ਼ਤਹਿ ਸਿੰਘ ਵੀ ਸਨ।

ਭਾਈ ਫ਼ਤਹਿ ਸਿੰਘ ਸ਼ਾਦੀ-ਸ਼ੁਦਾ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਕ ਬੇਟਾ ਭਾਈ ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਸੀ। ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਵੀ ਅੱਗੋਂ ਇਕ ਬੇਟਾ ਬੇਲਾ ਸਿੰਘ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਨੇ ਵੀ ਖਾਲਸਾ ਫੌਜਾਂ ਦੀ ਦਿਲੋ-ਜਾਨ ਤੋਂ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਸੀ।

ਆਪ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ '**ਭੱਟ ਵਹੀ ਭਾਦਸੋਂ, ਪਰਗਨਾ ਥਾਨੇਸਰ**' ਵਿਚ ਮਿਲਦਾ ਹੈ।(ਹੋਰ ਤਫ਼ਸੀਲ ਵਾਸਤੇ ਵੇਖੋ: **ਭਾਈ ਉਦੈ ਸਿੰਘ ਦਾ ਕੁਰਸੀਨਾਮਾ**)

ਭਾਈ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਬੰਗੇਸ਼ਰੀ

ਭਾਈ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਨੇ 20 ਨਵੰਬਰ 1716 ਦੇ ਦਿਨ ਸਰਹੰਦ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪਾਈ ਸੀ।

ਭਾਈ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਭਾਈ ਨਠੀਏ ਦੇ ਅੱਠਾਂ ਪੁੱਤਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਛੇਵੇਂ ਥਾਂ 'ਤੇ ਸਨ। ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਤਾਇਆ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪਿਤਾ ਭਾਈ ਮਾਈ ਦਾਸ ਅਤੇ ਪਿਤਾ ਭਾਈ ਨਠੀਆ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਵੇਲੇ ਤੋਂ ਹੀ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੇ ਸਾਦਿਕ ਸਨ। ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਦਾਦਾ ਭਾਈ ਬੱਲੂ 15 ਅਪ੍ਰੈਲ 1634 ਦੇ ਦਿਨ ਗੁਰੂ ਦਾ ਚੱਕ (ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ) ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਮੁਗ਼ਲ ਫ਼ੌਜੀ ਜਰਨੈਲ ਮੁਰਤਜ਼ਾ ਖ਼ਾਨ ਤੇ ਕਈ ਹੋਰਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਸਨ। (ਇੰਞ ਰਿਸ਼ਤੇ ਵਿਚ ਭਾਈ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਚਚੇਰੇ ਭਰਾ ਸਨ)।

ਭਾਈ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਖੈਰਪੁਰ (ਮੁਲਤਾਨ ਤੋਂ ਕਰੀਬ 100 ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਦੂਰ) ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਆਪ ਦੇ ਪਿਤਾ ਬੰਗੇਸ਼ਰ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਚੌਧਰੀ ਸਨ; ਇਸੇ ਕਰ ਕੇ ਆਪ ਨੂੰ ਬੰਗੇਸ਼ਰੀ ਵੀ ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਆਪ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਭਰਾ ਭਗਵੰਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਵੱਲੋਂ ਪੰਜ ਹਜ਼ਾਰੀ ਦਾ ਮਨਸਬ ਵੀ ਮਿਲਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਸ ਪਰਿਵਾਰ ਦਾ ਬੜਾ ਵੱਡਾ ਵਪਾਰ ਸੀ ਜੋ ਦੇਸ-ਪਰਦੇਸ ਵਿਚ ਦੂਰ-ਦੂਰ ਤੱਕ ਫੈਲਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ।

ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ ਤਾਂ ਭਾਈ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਵੱਡੇ ਭਰਾ ਨਾਲ ਅਕਸਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਆਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਭਾਈ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਹੀ ਇਕ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਹੀ ਆਪਣੇ ਭਰਾਵਾਂ ਨਾਲ ਖੰਡੇ ਦੀ ਪਾਹੁਲ ਲਈ ਸੀ।

ਭਾਈ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਇਕ ਬੜੇ ਦਲੇਰ ਨੌਜਵਾਨ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਜੋਸ਼ ਅਤੇ ਜਿਸਮ ਵਿਚ ਬੇਹੱਦ ਜਾਨ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਤਲਵਾਰ ਚਲਾਉਣ ਦੀ ਸਿਖਲਾਈ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਭਾਈ ਨਠੀਆ ਤੋਂ ਹਾਸਿਲ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਭਾਈ ਨਠੀਆ ਆਪ ਵੀ ਬੜੇ ਦਲੇਰ ਅਤੇ ਜਾਂਬਾਜ਼ ਸ਼ਖ਼ਸ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਦੀ ਲੜਾਈ (ਅਪ੍ਰੈਲ 1635) ਵਿਚ ਵੱਧ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ ਸੀ। 28 ਅਪ੍ਰੈਲ ਦੇ ਦਿਨ 9 ਘੰਟੇ ਲਗਾਤਾਰ ਹੋਈ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਭਾਈ ਨਠੀਆ ਅਤੇ ਭਾਈ ਮਾਧੋ ਨੇ ਅਸਮਾਨ ਖ਼ਾਨ ਝਾਂਗੜੀ ਦੇ ਜੱਥੇ ਨਾਲ ਹੱਥੋ-ਹੱਥ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਅਸਮਾਨ ਖ਼ਾਨ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਕਈ ਹੋਰ ਸਾਥੀ ਮਾਰ ਦਿੱਤੇ ਸਨ। ਭਾਈ ਨਠੀਆ ਆਪ ਵੀ ਇਸ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਹੋਏ ਸਨ।

ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਹੁਕਮ ਮੁਤਾਬਿਕ, ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਿੱਖ ਮੁਲਕ ਨੂੰ ਮੁਗ਼ਲਾਂ ਤੋਂ ਆਜ਼ਾਦ ਕਰਵਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਸਾਰੇ ਪਾਸੇ ਖ਼ਤ ਲਿਖ ਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਫ਼ੌਜ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋਣ ਵਾਸਤੇ ਆਖਿਆ। ਇਸ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਹੋਰਨਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਭਾਈ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਤੇ ਹਰ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਮੂਹਰੇ ਹੋ ਕੇ ਲੜੇ। ਇਸ ਲੜੀ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਅਹਿਮ ਲੜਾਈ ਚੱਪੜ-ਚਿੜੀ ਦੀ ਸੀ। ਇਸ

ਲੜਾਈ ਨੂੰ ਜਿੱਤਣ ਮਗਰੋਂ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਖਾਲਸਾ ਰਾਜ ਦੀ ਕਾਇਮੀ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਭਾਈ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਵੱਡੇ ਭਰਾ ਭਾਈ ਬਾਜ਼ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸਰਹੰਦ ਦਾ ਫ਼ੌਜਦਾਰ ਤਾਇਨਾਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਭਾਈ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਵੀ ਆਪਣੇ ਵੱਡੇ ਭਰਾ ਨਾਲ ਰਹਿਣ ਅਤੇ ਸਰਹੰਦ ਦੇ ਨਿਜ਼ਾਮ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਪਾਉਣ ਲੱਗ ਪਏ। ਸਰਹੰਦ ਦਾ ਨਿਜ਼ਾਮ ਪੰਜ ਮਹੀਨੇ ਬੜੇ ਸੁਹਣੇ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਚਲਦਾ ਰਿਹਾ। ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਸਹੀ ਮਾਅਨਿਆਂ ਵਿਚ ਖਾਲਸਾ ਹਕੂਮਤ ਕਾਇਮ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਖਾਲਸਾ ਨਿਜ਼ਾਮ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਬੜੇ ਸੌਖਿਆ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਏ। ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਮੁਗ਼ਲਈ ਧੌਂਸ ਅਤੇ ਜ਼ੁਲਮ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਮਿਲ ਗਿਆ ਸੀ।

ਸਰਹੰਦ 'ਤੇ ਖਾਲਸਾ ਰਾਜ ਦਾ ਨੀਲਾ ਝੰਡਾ ਝੁੱਲਣ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਮੁਗ਼ਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਤੱਕ ਵੀ ਪੁੱਜ ਗਈ। ਪਹਿਲੋਂ, 17 ਮਈ 1710 ਦੇ ਨੇੜੇ-ਤੇੜੇ, ਜਦੋਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਟੋਡਾ (ਰਾਜਿਸਥਾਨ), ਵਿਚ ਪੜਾਅ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਦਾ ਚੱਕ (ਅਪ੍ਰੈਲ 1709), ਸਮਾਣਾ (ਨਵੰਬਰ 1709) ਤੱਕ ਦੀਆਂ ਲੜਾਈਆਂ ਦੀ ਇਤਲਾਹ ਮਿਲ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ "ਖਾਲਸਾ ਦਲ ਦੂਰ-ਦੂਰ ਤੱਕ ਛਾ ਗਿਆ ਹੈ।" ਇਸ ਮਗਰੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਸਰਹੰਦ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਵੀ ਪੁੱਜ ਗਈ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਤੱਕ ਸਿੱਖ ਫ਼ੌਜਾਂ ਨੇ ਸਮਾਣਾ, ਸਰਹੰਦ, ਰਾਹੋਂ, ਸਢੌਰਾ, ਥਾਨੇਸਰ (ਕੁਰੂਕਸ਼ੇਤਰ), ਸਹਾਰਨਪੁਰ, ਨਨੌਤਾ ਨੂੰ ਜਿੱਤ ਲਿਆ ਸੀ। ਰਾਵੀ ਤੋਂ ਜਮਨਾ ਤੱਕ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਹੁਣ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਸਰਦਾਰੀ ਕਾਇਮ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਸੀ।

ਜਿਹਾ ਕਿ ਉੱਪਰ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਖਾਲਸੇ ਦੀਆਂ ਜਿੱਤਾਂ ਦੀ ਕੁਝ ਖ਼ਬਰ 17 ਮਈ 1710 ਦੇ ਦਿਨ ਹੀ ਮਿਲ ਚੁੱਕੀ ਸੀ ਪਰ ਜਦ ਉਸ ਨੂੰਮ ਸਰਹੰਦ 'ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਮਿਲੀ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਜਹਾਦ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਸ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ 'ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੀ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਰਾਜਪੂਤ ਅਤੇ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੂ ਵੀ ਉਸ ਦੀ ਫ਼ੌਜ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋ ਕੇ ਪੰਜਾਬ ਵੱਲ ਚੱਲ ਪਏ। ਇਸ ਵੱਡੀ, ਤਕਰੀਬਨ ਇਕ ਲੱਖੀ, ਫ਼ੌਜ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸ਼ਾਹ ਆਪ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਹਿੰਦੂ ਤੇ ਮੁਗ਼ਲ ਫ਼ੌਜਾਂ ਨੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੀ ਕਾਮਯਾਬੀ 22 ਅਕਤੂਬਰ ਦੇ ਦਿਨ ਸੋਨੀਪਤ ਵਿਚ ਹਾਸਿਲ ਕੀਤੀ। ਐਨੀ ਵੱਡੀ ਫ਼ੌਜ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਸੈਂਕੜੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਕੀ ਕਰ ਸਕਣਾ ਸੀ! ਛੇਤੀ ਹੀ ਸੋਨੀਪਤ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਆ ਗਿਆ।

ਸੋਨੀਪਤ ਜਿੱਤਣ ਮਗਰੋਂ ਮੁਗ਼ਲਾਂ ਨੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਦੇ ਕਈ ਹੋਰ ਇਲਾਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਤੋਂ ਖੋਹ ਲਏ। ਹੁਣ ਮੁਗ਼ਲ ਫ਼ੌਜਾਂ ਦੇ ਇਕ ਦਲ ਨੇ ਸਰਹੰਦ ਵੱਲ ਮੂੰਹ ਕੀਤਾ। ਸਰਹੰਦ ਵਿਚ ਵੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਕੋਈ ਬਹੁਤੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦਾ ਡੱਟ ਕੇ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕੀਤਾ। ਇਥੇ 20 ਨਵੰਬਰ 1710 ਦੇ ਦਿਨ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਜੰਗ ਹੋਈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਮੁਗ਼ਲ ਤੇ ਰਾਜਪੂਤ ਸਿਪਾਹੀ ਸਿੱਖਾਂ ਹੱਥੋਂ ਮਾਰੇ ਗਏ। ਇਸ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਸੈਂਕੜੇ ਸਿੱਖ ਵੀ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ। ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿਚ ਭਾਈ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਬੰਗੇਸ਼ਰੀ ਵੀ ਸਨ। ਇਸ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਕ ਵੱਡਾ ਭਰਾ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਵੀ ਸਖ਼ਤ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਹੋਇਆ।

ਆਲੋਵਾਲ, ਲਾਹੌਰ ਦੇ 11 ਅਕਤੂਬਰ 1711 ਦੇ 40 ਸ਼ਹੀਦ ਤੇ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਪਰਵਾਰ

ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਪਿੱਛੇ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਕਿ ਮਈ 1710 ਦੇ ਅਖ਼ੀਰ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਕਾਫ਼ੀ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਸਰਦਾਰੀ ਕਾਇਮ ਕਰ ਲਈ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਵੱਲ ਕੂਚ ਕਰਨ ਦਾ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕੀਤਾ। ਉਹ ਅਕਤੂਬਰ 1710 ਵਿਚ ਇਕ ਬੜੀ ਵੱਡੀ ਫ਼ੌਜ ਲੈ ਕੇ ਪੰਜਾਬ ਵੱਲ ਟੁਰ ਪਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਸੋਨੀਪਤ, ਸਢੌਰਾ, ਸਮਾਣਾ, ਸਰਹੰਦ ਵਗ਼ੈਰਾ 'ਤੇ ਦੁਬਾਰਾ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਇਸ ਮਗਰੋਂ ਉਸ ਨੇ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਲੋਹਗੜ੍ਹ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਘੇਰ ਲਿਆ; ਪਰ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ 30 ਨਵੰਬਰ 1710 ਦੇ ਦਿਨ ਲੋਹਗੜ੍ਹ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚੋਂ ਗਾਇਬ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਸ ਮਗਰੋਂ ਬਾਦਾਂਹ ਨੇ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਡੇਰੇ ਲਾ ਲੈਣ ਦਾ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕੀਤਾ। 10 ਦਸੰਬਰ 1710 ਦੇ ਦਿਨ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਆਮ ਕਤਲੇਆਮ ਕਰਨ (**ਨਾਨਕ ਪ੍ਰਸਤਾਂ ਰਾ ਹਰ ਜਾ ਬਯਾਬੰਦ ਬਕਤਲ ਰਸਾਨੰਦ**) ਦਾ ਹੁਕਮ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ।

ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਆਮ ਕਤਲੇਆਮ ਦੇ ਨਾਂ ਹੇਠ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਸਿੱਖ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਭਾਈ ਜੱਗੂ ਚੌਹਾਨ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਚਾਰ, ਭਾਈ ਬੋਹਿਥ ਭੱਟ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਸੱਤ, ਭਾਈ ਜੀਤਾ ਸਿੰਘ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਚਾਰ, ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਦੇ ਦੋ ਭਰਾ ਤੇ ਇਕ ਭਤੀਜਾ, ਭਾਈ ਛਬੀਲਾ ਦੇ ਬੇਟੇ ਭਾਈ ਜੇਠਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਭਾਈ ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਅਤੇ 21 ਹੋਰ ਜਣੇ ਵੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਸਨ। ਇਹ ਸਾਰੀਆਂ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰੀਆਂ ਜੁਲਾਈ-ਅਗਸਤ 1711 ਵਿਚ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਥਾਵਾਂ ਤੋਂ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕਰ ਕੇ ਲਾਹੌਰ ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ। ਅਗਲੇ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਤਸ਼ੱਦਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਤਰ੍ਹਾਂ-ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਤਸੀਹੇ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਸਲਾਮ ਵਿਚ ਲਿਆਉਣ ਵਾਸਤੇ ਤਰ੍ਹਾਂ-ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਲਾਲਚ ਵੀ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਅਖ਼ੀਰ ਜਦੋਂ ਲਾਲਚ ਤੇ ਤਸੀਹੇ, ਦੋਵੇਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖੀ ਛੱਡਣ ਵਾਸਤੇ ਮਜਬੂਰ ਨਾ ਕਰ ਸਕੇ ਤਾਂ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਹੁਕਮ ਹੇਠ, ਤੇ ਕਾਜ਼ੀ ਤੋਂ ਫ਼ਤਵਾ ਦਿਵਾ ਕੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਲੋਵਾਲ (ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਲਾਹੌਰ) ਵਿਚ ਜਿਊਂਦਿਆਂ ਨੂੰ ਜ਼ਮੀਨ ਵਿਚ ਗੱਡ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਇਹ ਘਟਨਾ 11 ਅਕਤੂਬਰ 1711 ਦੀ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਚਾਲ੍ਹੀਆਂ ਵਿਚ ਇਹ ਭਾਈ ਸਹਿਜ ਸਿੰਘ ਚੌਹਾਨ ਵੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਸਨ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ **"ਭੱਟ ਵਹੀ ਤਲਉਂਢਾ"**, **"ਭੱਟ ਵਹੀ ਭਾਦਸੋਂ ਪਰਗਨਾ ਥਾਨੇਸਰ"**, **"ਭੱਟ ਵਹੀ ਮੁਲਤਾਨੀ ਸਿੰਧੀ"** ਅਤੇ **"ਭੱਟ ਵਹੀ ਸਿਰਸਮਾ"** ਵਿਚ ਵੀ ਮਿਲਦਾ ਹੈ।

ਭਾਈ ਜੇਠਾ ਸਿੰਘ ਪਰਮਾਰ

ਭਾਈ ਜੇਠਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ 11 ਅਕਤੂਬਰ 1711 ਦੇ ਦਿਨ ਆਲੋਵਾਲ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦੀ ਹਾਸਿਲ ਹੋਈ ਸੀ ।

ਭਾਈ ਜੇਠਾ ਸਿੰਘ ਭਾਈ ਮਾਈਦਾਸ ਦੇ ਬੇਟੇ, ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਬੱਲੂ ਦੇ ਪੋਤੇ ਅਤੇ ਭਾਈ ਮੂਲਾ ਦੇ ਪੜਪੋਤੇ ਸਨ। ਭਾਈ ਮਾਈ ਦਾਸ ਦੇ 12 ਬੇਟਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਭਾਈ ਜੇਠਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਸਨ। ਭਾਈ ਦਿਆਲ ਦਾਸ ਅਤੇ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਆਪ ਤੋਂ ਤਰਤੀਬਵਾਰ ਦੂਜੇ ਅਤੇ ਤੀਜੇ ਥਾਂ 'ਤੇ ਸਨ। ਭਾਈ ਬੱਲੂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪੁੱਤਰ, ਅਤੇ ਖ਼ਾਸ ਕਰ ਕੇ ਭਾਈ ਮਾਈ ਦਾਸ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਾਰਾ ਪਰਿਵਾਰ, ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੇ ਹਮੇਸ਼ਾ ਸਾਦਿਕ ਰਹੇ ਸਨ। ਭਾਈ ਜੇਠਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਭਾਈ ਮਾਈ ਦਾਸ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀਆ ਸਾਰੀਆਂ ਜ਼ਿੰਮੇਦਾਰੀਆਂ ਆਪ ਸੰਭਾਲੀਆ ਹੋਈਆਂ ਸਨ ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਉਹ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਘੱਟ ਹੀ ਗਏ ਸਨ ਤੇ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਇਹ ਇਕ ਸਾਂਝਾ ਪਰਿਵਾਰ ਸੀ ਅਤੇ ਦਰਜਨਾਂ ਜਣੇ ਇਸ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਸਨ। ਭਾਵੇਂ ਸਾਰੇ ਜਣੇ ਰਲ-ਮਿਲ ਕੇ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਸਨ ਪਰ ਵਧੇਰੇ ਸੇਵਾ ਭਾਈ ਜੇਠਾ ਸਿੰਘ ਕਰਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਭਾਈ ਜੇਠਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਪਾਸੋਂ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਆ ਕੇ ਖੰਡੇ ਦੀ ਪਾਹੁਲ ਹਾਸਿਲ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਉਹ ਇਸ ਮਗਰੋਂ ਫਿਰ ਪਿੰਡ ਅਲੀਪੁਰ (ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਮੁਜ਼ੱਫ਼ਰਗੜ੍ਹ) ਆ ਕੇ ਰਹਿਣ ਲੱਗ ਪਏ ਸਨ।

ਮੁਗ਼ਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਵੱਲੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਕਤਲੇਆਮ ਕਰਨ ਦੇ ਹੁਕਮ (10 ਦਸੰਬਰ 1710) ਦੀ ਤਾਮੀਲ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿਚ, 1711 ਦੀਆਂ ਬਰਸਾਤਾਂ ਵਿਚ, ਇਕ ਮੁਗ਼ਲ ਥਾਣੇਦਾਰ ਨੇ ਪਿੰਡ ਅਲੀਪੁਰ ਆ ਕੇ ਭਾਈ ਜੇਠਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਵੱਡੇ ਬੇਟੇ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਭਾਈ ਜੇਠਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਇਕ ਭਰਾ ਰੂਪ ਸਿੰਘ ਵੀ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਲਿਜਾਇਆ ਗਿਆ ਜਿੱਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ "ਇਸਲਾਮ ਅਤੇ ਮੌਤ" ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਚੁਣਨ ਵਾਸਤੇ ਆਖਿਆ ਗਿਆ। ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੇ ਇਸ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਕਿਸੇ ਜੀਅ ਤੋਂ ਧਰਮ ਬਦਲੀ ਦੀ ਆਸ ਰੱਖਣਾ ਬੇਵਕੂਫ਼ੀ ਸੀ। ਭਾਈ ਜੇਠਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਲਾਲਚ ਵੀ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਪਰ ਗੁਰੂ ਦੇ ਸਿੱਖ ਨੇ ਧਰਮ ਛੱਡਣ ਤੋਂ ਕੋਰੀ ਨਾਂਹ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਇਸ ਮਗਰੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਘੋਰ ਤਸੀਹੇ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਜਦੋਂ ਇਹ ਤਸੀਹੇ ਵੀ ਬੇਅਸਰ ਹੋ ਗਏ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ਮੀਨ ਵਿਚ ਜਿਊਂਦੇ ਗੱਡ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

ਭਾਈ ਜੇਠਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਤਿੰਨ ਪੁੱਤਰ ਸਨ: ਭਾਈ ਹਰੀ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਚੈਨ ਸਿੰਘ ਤੇ ਭਾਈ ਭੂਪਤ ਸਿੰਘ। ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਭਾਈ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਆਪ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਭਾਈ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਦੇ ਅੱਗੋਂ ਤਿੰਨ ਪੁੱਤਰ ਸਨ: ਭਾਈ ਛੱਜੂ ਸਿੰਘ, ਗੁਰਦੇਵ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ। ਭਾਈ ਛੱਜੂ ਸਿੰਘ ਦੇ ਦੋ ਬੇਟੇ ਸਨ: ਟਹਿਲ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਚੈਨ ਸਿੰਘ। ਟਹਿਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਵੀ ਅੱਗੋਂ ਦੋ ਬੇਟੇ ਸਨ : ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਤੇ ਰੂਪ ਸਿੰਘ। ਇੰਵ ਹੀ ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਤਿੰਨ ਪੁੱਤਰ ਸਨ: ਮੋਹਰ ਸਿੰਘ, ਮੋਹਕਮ ਸਿੰਘ

ਤੇ ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਮੋਹਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਅੱਗੋਂ ਦੋ ਬੇਟੇ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਮੱਖਣ ਸਿੰਘ ਹੋਏ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਈਆਂ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪਰਿਵਾਰ ਜੰਮੂ-ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੇ ਪਿੰਡ ਸਿੱਖ ਆੜਾ (ਨੇੜੇ ਭੱਦੂ ਬਲੌਰ) ਵਿਚ ਅਜੇ ਵੀ ਰਹਿ ਰਹੇ ਹਨ।

ਭਾਈ ਜੇਠਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ **"ਭੱਟ ਵਹੀ ਕਰਸਿੰਧੂ, ਪਰਗਨਾ ਸਫ਼ੈਦੋਂ"** ਦੇ, ਦੇ ਸਫ਼ਾ 97 'ਤੇ ਮਿਲਦਾ ਹੈ:

"ਜੇਠਾ ਸਿੰਘ ਮਾਈ ਦਾਸ ਕਾ, ਰੂਪ ਸਿੰਘ ਮਾਈ ਦਾਸ ਕਾ, ਪੋਤੇ ਬੱਲੂ ਕੇ, ਪੜਪੋਤੇ ਮੂਲੇ ਕੇ, ਚੰਦਰ ਬੰਸੀ ਭਾਰਦਵਾਜੀ ਗੋਤਰੇ ਪੰਵਾਰ, ਬੰਸ ਬੀਝੇ ਕਾ, ਬੰਜਰਊਤ ਰਦਊਤ, ਜਲਾਨੇ, ਸ਼ਾਹੀ ਹੁਕਮ ਗੈਲ, ਚਾਲੀਓਂ ਕੀ ਚਊਂਕੀ ਮੇਂ ਤੀਨ ਮਾਸ ਅਧਿਕ ਦੁਖ ਦੇ ਕਰ, ਸੰਬਤ 1768, ਮਿਤੀ ਕਤਕ ਦਿਨ 9 ਕੋ ਆਲੋਵਾਲ ਕੇ ਮਲਹਾਨ, ਪਰਗਨਾ ਲਾਹੌਰ ਮੇਂ ਮਾਰੇ ਗਏ।"

(ਹੋਰ ਤਫ਼ਸੀਲ ਵਾਸਤੇ ਵੇਖੋ : **"ਭਾਈ ਜੇਠਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਕੁਰਸੀਨਾਮਾ"**)

ਭਾਈ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਪਰਮਾਰ

ਭਾਈ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਭਾਈ ਜੇਠਾ ਸਿੰਘ ਨਾਲ 11 ਅਕਤੂਬਰ 1711 ਦੇ ਦਿਨ ਆਲੋਵਾਲ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਇਆ ਸੀ।

ਭਾਈ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਭਾਈ ਜੇਠਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਬੇਟੇ, ਭਾਈ ਮਾਈਦਾਸ ਦੇ ਪੋਤੇ ਅਤੇ ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਬੱਲੂ ਦੇ ਪੜਪੋਤੇ ਸਨ। ਭਾਈ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਬਹੁਤ ਸਮਾਂ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਅਲੀਪੁਰ (ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਮੁਜ਼ੱਫ਼ਰਗੜ੍ਹ) ਵਿਚ ਬਿਤਾਇਆ ਸੀ।

ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਵੱਲੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਕਤਲੇਆਮ ਦੇ ਹੁਕਮ ਦੀ ਤਾਮੀਲ ਵਜੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਧਰਮ ਬਦਲਣ ਵਾਸਤੇ ਲਾਲਚ ਅਤੇ ਤਸੀਹੇ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਅਤੇ ਅਖ਼ੀਰ 11 ਅਕਤੂਬਰ 1711 ਦੇ ਦਿਨ ਲਾਹੌਰ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਦੇ ਕਸਬੇ ਆਲੋਵਾਲ ਵਿਚ ਜਿਊਂਦੇ ਜ਼ਮੀਨ ਵਿਚ ਗੱਡ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

ਭਾਈ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਦੇ ਵਾਰਿਸਾਂ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਭਾਈ ਜੇਠਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਜੀਵਨੀ ਵਿਚ ਦਿੱਤਾ ਜਾ ਚੁਕਾ ਹੈ।

(ਹੋਰ ਤਫ਼ਸੀਲ ਵਾਸਤੇ ਵੇਖੋ : **"ਭਾਈ ਜੇਠਾ ਸਿੰਘ"** ਅਤੇ **"ਭਾਈ ਜੇਠਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਕੁਰਸੀਨਾਮਾ"**)

ਭਾਈ ਰੂਪ ਸਿੰਘ ਪਰਮਾਰ

ਭਾਈ ਰੂਪ ਸਿੰਘ ਨੇ ਧਰਮ ਦੀ ਆਨ ਤੇ ਸ਼ਾਨ ਖ਼ਾਤਿਰ 11 ਅਕਤੂਬਰ 1711 ਦੇ ਦਿਨ ਆਲੋਵਾਲ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਾਮ ਪੀਤਾ।

ਭਾਈ ਰੂਪ ਸਿੰਘ ਭਾਈ ਮਾਈ ਦਾਸ ਦੇ ਪੁੱਤੰਰ, ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਬੱਲੂ ਦੇ ਪੋਤੇ ਅਤੇ ਭਾਈ ਮੂਲਾ ਦੇ ਪੜਪੋਤੇ ਸਨ। ਭਾਈ ਮਾਈ ਦਾਸ ਦੇ 12 ਪੁੱਤਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਭਾਈ ਰੂਫ ਸਿੰਘ ਸਤਵੇਂ ਥਾਂ 'ਤੇ ਸਨ। ਇਹ ਪਰਿਵਾਰ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਵੇਲੇ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਥੋੜ੍ਹੇ ਚਿਰ ਵਿਚ ਹੀ ਇਹ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦਾ ਇਕ ਅਟੁੱਟ ਹਿੱਸਾ ਬਣ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਪਰਿਵਾਰ ਨੇ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਦੀ ਬਹੁਤ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਪਰਮਾਰ-ਰਾਜਪੂਤ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਜਣੇ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਫ਼ੌਜ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋਏ ਸਨ। ਇਸ ਮਗਰੋਂ ਵੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਤੱਕ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਦਾ ਗੁਰੂ ਘਰ ਨਾਲ ਡੂੰਘਾ ਸਬੰਧ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਜਣੇ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੇ ਦਰਬਾਰੀ ਸਿੱਖ ਸਨ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਬਹੁਤ ਨਜ਼ਦੀਕ ਸਨ।

ਭਾਈ ਰੂਪ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਖੰਡੇ ਦੀ ਪਾਹੁਲ ਹਾਸਿਲ ਕੀਤੀ ਸੀ ਅਤੇ ਰੂਪ ਚੰਦ ਤੋਂ ਰੂਪ ਸਿੰਘ ਬਣੇ ਸਨ। ਭਾਈ ਰੂਪ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸੱਤ ਭਰਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਾਮ ਪੀ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਇਹ ਸਨ: ਭਾਈ ਦਿਆਲ ਦਾਸ (11 ਨਵੰਬਰ 1675), ਭਾਈ ਦਾਨ ਸਿੰਘ (7 ਦਸੰਬਰ 1705), ਭਾਈ ਮਾਨ ਸਿੰਘ (3 ਅਪ੍ਰੈਲ 1708) ਅਤੇ ਛੋਟੇ: ਭਾਈ ਸੋਹਣ ਚੰਦ (20 ਮਾਰਚ 1691), ਲਹਿਣੂ (20 ਫਰਵਰੀ 1696), ਰਾਇ ਸਿੰਘ (29 ਦਸੰਬਰ 1705) ਅਤੇ ਹਠੀ ਚੰਦ (18 ਸਤੰਬਰ 1688)।

ਜਦੋਂ ਮੁਗ਼ਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਕਤਲੇਆਮ ਕਰਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਲਾਹੌਰ ਅਤੇ ਮੁਲਤਾਨ ਦੇ ਹਾਕਮਾਂ ਨੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਖ਼ੁਸ਼ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਛਾਪੇ ਮਾਰ ਕੇ ਥਾਂ-ਥਾਂ ਤੋਂ ਸਿੱਖ ਫੜਨੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਇਸੇ ਸਿਲਸਿਲੇ ਵਿਚ ਅਲੀਪਰ (ਮੁਲਤਾਨ) ਤੋਂ ਭਾਈ ਰੂਪ ਸਿੰਘ ਪਰਮਾਰ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵੱਡੇ ਭਰਾ ਜੇਠਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਭਤੀਜੇ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਵੀ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਣਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਲਾਲਚ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਪਰ ਇਸ ਸ਼ਹੀਦ ਪਰਿਵਾਰ ਤੋਂ ਅਜਿਹੀ ਆਸ ਰੱਖਣੀ ਬੇਵਕੂਫ਼ੀ ਸੀ। ਅਖ਼ੀਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਾਜ਼ੀ ਕੋਲ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਕਾਜ਼ੀ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ "ਇਸਲਾਮ ਅਤੇ ਮੌਤ" ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਚੁਣਨ ਵਾਸਤੇ ਆਖਿਆ; ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੌਤ ਕਬੂਲ ਕਰਨ ਨੂੰ ਤਰਜੀਹ ਦਿੱਤੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਵਿਚ ਰੱਖ ਕੇ ਆਖ਼ਰਾਂ ਦੇ ਤਸੀਹੇ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਇਹ ਤਸੀਹੇ ਵੀ ਅਸਰ-ਅੰਦਾਜ਼ ਨਾ ਹੋਏ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜਿਉਂਦੇ ਜ਼ਮੀਨ ਵਿਚ ਗੱਡ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਆਪ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਬਾਰੇ "ਭੱਟ ਵਹੀ ਕਰਸਿੰਧੂ" ਦੇ ਸਫ਼ਾ 97 'ਤੇ ਜ਼ਿਕਰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ।

ਭਾਈ ਰੂਪ ਸਿੰਘ ਦੇ ਦੋ ਬੇਟੇ ਸਨ: ਭਾਈ ਦੇਸਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਭਾਈ ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ। ਭਾਈ ਦੇਸਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਅੱਗੋਂ ਦੋ ਬੇਟੇ ਸਨ: ਭਾਈ ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਤੇ ਭਾਈ

ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ। ਇੰਞ ਹੀ ਭਾਈ ਰੂਪ ਸਿੰਘ ਦੇ ਛੋਟੇ ਬੇਟੇ ਭਾਈ ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਵੀ ਅੱਗੋਂ ਤਿੰਨ ਬੇਟੇ ਸਨ: ਭਾਈ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ, ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਗੇਂਦਾ ਸਿੰਘ। ਭਾਈ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਦੇ ਅੱਗੋਂ ਛੇ ਬੇਟੇ ਸਨ: ਭਾਈ ਬੀਰ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਜੈ ਸਿੰਘ, ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ, ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਤੇ ਆਤੂ ਸਿੰਘ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੱਗੋਂ ਪੁੱਤ, ਪੜਪੋਤੇ ਅਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਵੀ ਕਈ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਹੋ ਚੁੱਕੀਆਂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਈ ਪਰਿਵਾਰ ਅੱਜ ਵੀ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ ਦੇ ਪਿੰਡ ਕਲੀਚਪੁਰ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਪਰਿਵਾਰ ਭਾਈ ਰੂਪ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਵੀ ਪੰਥ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਪਾਉਂਦੇ ਰਹੇ ਸਨ।

(ਹੋਰ ਤਫ਼ਸੀਲ ਵਾਸਤੇ ਵੇਖੋ : **"ਭਾਈ ਰੂਪ ਸਿੰਘ ਦਾ ਕੁਰਸੀਨਾਮਾ"**)

ਭਾਈ ਕੇਸੋ ਸਿੰਘ

ਭਾਈ ਕੇਸੋ ਸਿੰਘ ਨੂੰ 28 ਦਸੰਬਰ 1711 ਦੇ ਦਿਨ ਬਿਲਾਸਪੁਰ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦੀ ਹਾਸਿਲ ਹੋਈ ਸੀ ।

ਭਾਈ ਕੇਸੋ ਸਿੰਘ ਭਾਈ ਚਿਤਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪੋਤੇ ਅਤੇ ਭਾਈ ਮਾਈ ਦਾਸ ਦੇ ਪੜਪੋਤੇ ਸਨ। ਆਪ ਭਾਈ ਚਿਤਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਚੌਹਾਂ ਪੁੱਤਰਾਂ (ਕੇਸੋ ਸਿੰਘ, ਸੈਣਾ ਸਿੰਘ, ਗਰਜਾ ਸਿੰਘ, ਹਾਨੂ ਸਿੰਘ) ਵਿਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਸਨ। ਭਾਈ ਚਿਤਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੀ ਉਮਰ ਦਾ ਕਾਫ਼ੀ ਹਿੱਸਾ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਬਿਤਾਇਆ ਸੀ। ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਭਾਈ ਕੇਸੋ ਸਿੰਘ ਵੀ ਅਕਸਰ ਉੱਥੇ ਰਿਹਾ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਭਾਈ ਕੇਸੋ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਹੀ ਖੰਡੇ ਦੀ ਪਾਹੁਲ ਹਾਸਿਲ ਕੀਤੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਤੋਂ ਤੀਰ, ਖੰਡਾ ਅਤੇ ਤਲਵਾਰ ਚਲਾਉਣ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਘੋੜਸਵਾਰੀ ਵੀ ਸਿੱਖੀ।

ਜਦੋਂ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਜਦੋਜਹਿਦ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਭਾਈ ਕੇਸੋ ਸਿੰਘ ਵੀ ਅਲੀਪੁਰ ਤੋਂ ਆ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋ ਗਏ। 1710 ਦੀ ਅਕਤੂਬਰ ਤੱਕ ਖਾਲਸਾ ਫ਼ੌਜਾਂ ਨੇ ਜਮਨਾ ਤੋਂ ਸਤਲੁਜ ਦਰਿਆਵਾਂ ਵਿਚਕਾਰਲੇ ਇਲਾਕੇ 'ਤੇ ਖ਼ਾਲਸਾ ਰਾਜ ਕਾਇਮ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਇਸ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਮਿਲੀ ਤਾਂ ਉਹ ਇਕ ਬੜੀ ਵੱਡੀ ਫ਼ੌਜ ਲੈ ਕੇ ਪੰਜਾਬ ਵੱਲ ਚੱਲ ਪਿਆ। ਉਸ ਦੇ ਇਕ ਲੱਖ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਦੋ-ਚਾਰ ਹਜ਼ਾਰ ਸਿੱਖ ਨਾ ਕਰ ਸਕੇ। ਉਹ ਅਕਤੂਬਰ ਵਿਚ ਸੋਨੀਪਤ ਜਿੱਤਣ ਮਗਰੋਂ ਨਵੰਬਰ ਦੇ ਤੀਜੇ ਹਫ਼ਤੇ ਵਿਚ ਸਰਹੰਦ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ। ਸਰਹੰਦ ਸਿੱਖਾਂ ਹੱਥੋਂ 20 ਨਵੰਬਰ 1710 ਨੂੰ ਨਿਕਲ ਚੁਕਾ ਸੀ। ਇਸ ਮਗਰੋਂ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਬਚੇ-ਖੁਚੇ ਸਿੱਖ ਮੁਖ਼ਲਸਪੁਰ "ਕਿਲ੍ਹਾ ਲੋਹਗੜ੍ਹ" ਨੂੰ ਚਲੇ ਗਏ। ਇਧਰ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਫ਼ੌਜਾਂ ਨੂੰ ਮੁਖ਼ਲਸਪੁਰ ਵੱਲੋਂ ਟੋਰ ਦਿੱਤਾ। 30 ਨਵੰਬਰ 1710 ਦੇ ਦਿਨ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੀਆਂ ਫ਼ੌਜਾਂ ਨੇ ਤਿੰਨ ਪਾਸਿਓਂ ਕਿਲ੍ਹੇ ਨੂੰ ਘੇਰਾ ਪਾ ਲਿਆ। ਇਸ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਚ ਕੇ ਪਹਾੜਾਂ ਵੱਲ ਨਿਕਲ ਗਏ।

ਕਿਲ੍ਹਾ ਲੋਹਗੜ੍ਹ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲਣ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਿੱਖ ਫ਼ੌਜਾਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਫੇਰ ਜਥੇਬੰਦ ਕੀਤਾ। ਇਕ ਸਾਲ ਮਗਰੋਂ ਉਸ ਨੇ ਬਿਲਾਸਪੁਰ ਵੱਲ ਕੂਚ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਬਿਲਾਸਪੁਰ ਦੇ ਰਾਜੇ ਅਜਮੇਰ ਚੰਦ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਬੜਾ ਧੱਕਾ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਅਨੰਦਪੁਰ ਛੁਡਾਉਣ ਵਾਲਾ ਵੀ ਇਹੀ ਰਾਜਾ ਅਜਮੇਰ ਚੰਦ ਸੀ। ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਉਸ ਨੂੰ ਸਬਕ ਸਿਖਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਉਧਰ ਅਜਮੇਰ ਚੰਦ ਵੀ ਅਜੇ ਆਕੜ ਵਿਚ ਸੀ। ਉਹ ਸੋਚਦਾ ਸੀ ਕਿ ਜੇ ਮੈਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਛੱਡਣ 'ਤੇ ਮਜਬੂਰ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹਾਂ ਤਾਂ ਇਸ ਸਿੱਖ

ਫ਼ੌਜ ਦਾ ਕੀ ਹੈ? ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕੂਚ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਮਿਲਦਿਆਂ ਹੀ ਆਪਣੀ ਫ਼ੌਜ ਇਕੱਠੀ ਕਰ ਲਈ ਅਤੇ ਬਿਲਾਸਪੁਰ ਸ਼ਹਿਰ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਬਰਸਾਣਾਂ ਨਦੀ ਦੇ ਕੰਢੇ 'ਤੇ ਆ ਗਿਆ। ਇਹ ਗੱਲ 28 ਦਸੰਬਰ 1711 ਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਦਿਨ ਸਿੱਖਾਂ ਅਤੇ ਪਹਾੜੀਆਂ ਵਿਚ ਬੜੀ ਕਹਿਰ ਦੀ ਲੜਾਈ ਹੋਈ। ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਪੂਤਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲਾ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਰਾਜਪੂਤ ਤੇ ਹੋਰ ਦੂਜੇ ਸਿੱਖ ਜੀਅ-ਜਾਨ ਤੋਂ ਲੜੇ। ਇਸ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਪਹਾੜੀਆਂ ਦਾ ਬੜਾ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਇਆ। ਸੈਂਕੜੇ ਪਹਾੜੀ ਸਿਪਾਹੀ ਮਾਰੇ ਗਏ। ਅਖੀਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹਥਿਆਰ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤੇ। ਅਜਮੇਰ ਚੰਦ ਨੇ ਮੁਆਫ਼ੀ ਵੀ ਮੰਗੀ ਅਤੇ ਖਰਾਜ ਦੇਣਾ ਵੀ ਮਨਜ਼ੂਰ ਕੀਤਾ।

ਬਿਲਾਸਪੁਰ ਦੀ ਇਸ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਕੁਝ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਵੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਾਮ ਪੀਤੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਭਾਈ ਕੇਸੋ ਸਿੰਘ ਵੀ ਇਕ ਸੀ। ਭਾਈ ਕੇਸੋ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ **"ਭੱਟ ਵਹੀ ਤਲਉਂਢਾ"** ਅਤੇ **"ਭੱਟ ਵਹੀ ਭਾਦਸੋਂ, ਪਰਗਨਾ ਥਾਨੇਸਰ"** ਵਿਚ ਮਿਲਦਾ ਹੈ।

(ਹੋਰ ਤਫ਼ਸੀਲ ਵਾਸਤੇ ਵੇਖੋ: **"ਭਾਈ ਚਿਤਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਕੁਰਸੀਨਾਮਾ"**)

ਭਾਈ ਬਾਘ ਸਿੰਘ

ਭਾਈ ਬਾਘ ਸਿੰਘ ਨੇ 28 ਦਸੰਬਰ 1711 ਦੇ ਦਿਨ ਬਿਲਾਸਪੁਰ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਾਮ ਪੀਤਾ ਸੀ।

ਭਾਈ ਬਾਘ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਉਦੈ ਸਿੰਘ ਦੇ ਬੇਟੇ, ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪੋਤੇ ਅਤੇ ਭਾਈ ਮਾਈ ਦਾਸ ਦੇ ਪੜਪੋਤੇ ਸਨ। ਉਹ ਭਾਈ ਉਦੈ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸੱਤਾਂ ਪੁੱਤਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਛੇਵੇਂ ਥਾਂ 'ਤੇ ਸਨ। ਆਪਣੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਵੇਲੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਉਮਰ ਬੜੀ ਥੋੜ੍ਹੀ ਸੀ। ਉਹ ਅਜੇ ਮਸ-ਫੁੱਟ ਜਵਾਨ ਹੀ ਸਨ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਅਕਸਰ ਆਉਂਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਉਮਰ ਵਿਚ ਨਿੱਕੇ ਸਨ ਪਰ ਉਹ ਘੋੜ-ਸਵਾਰੀ ਤੇ ਹਥਿਆਰ ਚਲਾਉਣ ਵਿਚ ਬੜੇ ਮਾਹਿਰ ਸਨ।

ਜਦੋਂ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਘੇਰਾ ਪਿਆ ਤਾਂ ਭਾਈ ਬਾਘ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਹੀ ਸਨ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਉਮਰ ਅਜੇ ਨਿੱਕੀ ਸੀ। ਪਰ ਜਦੋਂ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਜਦੋਜਹਿਦ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਉਹ ਖਾਲਸਾ ਫ਼ੌਜ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋ ਗਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਈ ਲੜਾਈਆਂ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ। ਜਦੋਂ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ 'ਤੇ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਬਿਲਾਸਪੁਰੀ ਰਾਜੇ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾ ਦੇਣ ਵਾਸਤੇ ਬਿਲਾਸਪੁਰ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਭਾਈ ਬਾਘ ਸਿੰਘ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਸਨ। ਇਸ ਮੁਹਿੰਮ ਦੌਰਾਨ 28 ਦਸੰਬਰ 1711 ਦੇ ਦਿਨ ਬਿਲਾਸਪੁਰ ਦੇ ਬਾਹਰ ਬਰਸਾਣਾਂ ਨਾਲੇ ਦੇ ਕੰਢੇ 'ਤੇ ਸਿੱਖ ਫ਼ੌਜਾਂ ਅਤੇ ਬਿਲਾਸਪੁਰੀ ਫ਼ੌਜਾਂ ਵਿਚ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਲੜਾਈ ਹੋਈ। ਅੱਧੇ ਦਿਨ ਦੀ ਲੜਾਈ ਮਗਰੋਂ ਰਾਜਾ ਅਜਮੇਰ ਚੰਦ ਨੇ ਹਥਿਆਰ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤੇ। ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਲੜਾਈ ਖਾਲਸਾ ਫ਼ੌਜਾਂ ਨੇ ਜਿੱਤ ਲਈ ਪਰ ਇਸ ਵਿਚ ਭਾਈ ਬਾਘ ਸਿੰਘ ਤੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਪਾ ਗਏ।

(ਹੋਰ ਤਫ਼ਸੀਲ ਵਾਸਤੇ ਵੇਖੋ : **"ਭਾਈ ਉਦੈ ਸਿੰਘ"**, **"ਭਾਈ ਕੇਸੋ ਸਿੰਘ"** ਅਤੇ **"ਭਾਈ ਉਦੈ ਸਿੰਘ ਦਾ ਕੁਰਸੀਨਾਮਾ"**)

ਭਾਈ ਅਲਬੇਲ ਸਿੰਘ

ਭਾਈ ਅਲਬੇਲ ਸਿੰਘ ਨੇ 22 ਜੂਨ 1713 ਦੇ ਦਿਨ ਸਢੌਰਾ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਾਮ ਪੀਤਾ ਸੀ। ਭਾਈ ਅਲਬੇਲ ਸਿੰਘ ਭਾਈ ਉਦੈ ਸਿੰਘ ਦੇ ਬੇਟੇ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪੋਤੇ ਤੇ ਭਾਈ ਮਾਈ ਦਾਸ ਦੇ ਪੜਪੋਤੇ ਸਨ। ਆਪ ਉਦੈ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸੱਤਾਂ ਬੇਟਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਚੌਥੇ ਥਾਂ 'ਤੇ ਸਨ। ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਅਲੀਪੁਰ (ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਮੁਜ਼ੱਫ਼ਰਗੜ੍ਹ) ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਆਪ ਦਾ ਬਚਪਨ ਪਿੰਡ ਹੀ ਬੀਤਿਆ ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਜ਼ਰਾ ਕੁ ਵੱਡੇ ਹੋਏ ਤਾਂ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਭਾਈ ਉਦੈ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਵਾਸਤੇ ਗਏ। ਭਾਈ ਉਦੈ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੇ ਬੇਟੇ ਨੂੰ ਘੋੜਸਵਾਰੀ ਅਤੇ ਹਥਿਆਰ ਚਲਾਉਣ ਦੀ ਸਿਖਲਾਈ ਦਿੱਤੀ। ਆਪ ਨੇ ਨਿੱਕੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਹੀ ਇਕ ਚੰਗੇ ਫ਼ੌਜੀ ਜਿੰਨੀ ਮਹਾਰਤ ਹਾਸਿਲ ਕਰ ਲਈ। ਇਸ ਮਗਰੋਂ ਆਪ ਪਿੰਡ ਵਾਪਿਸ ਆ ਗਏ।

ਮਈ 1705 ਵਿਚ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਘੇਰਾ ਪੈ ਗਿਆ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਨਗਰ ਛੱਡਣਾ ਪੈ ਗਿਆ। ਇਸ ਹਿਜਰਤ ਦੌਰਾਨ ਆਪ ਦੇ ਪਿਤਾ ਭਾਈ ਉਦੈ ਸਿੰਘ 6 ਦਸੰਬਰ 1705 ਦੀ ਸਵੇਰ ਵੇਲੇ, ਸਰਸਾ ਨਦੀ ਦੇ ਕੰਢੇ ਦੇ ਨੇੜੇ, ਸ਼ਾਹੀ ਟਿੱਬੀ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਵੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪਾ ਗਏ ਸਨ।

ਸ਼ਹੀਦੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਖਾਲਸਾ ਫ਼ੌਜ ਦੀ ਕਮਾਨ ਦੇ ਕੇ ਸਿੱਖ ਹੋਮਲੈਂਡ ਨੂੰ ਆਜ਼ਾਦ ਕਰਵਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਟੋਰ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਇਕੱਠਿਆਂ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਇਕ ਤਕੜੀ ਫ਼ੌਜ ਬਣਾ ਲਈ। ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਜਿੱਤ ਸਮਾਣਾ ਨਗਰ ਦੀ ਸੀ। ਇਸ ਮਗਰੋਂ ਉਸ ਨੇ ਸਰਹੰਦ ਵੀ ਜਿੱਤ ਲਈ। ਕੁਝ ਮਹੀਨਿਆਂ ਵਿਚ ਹੀ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਬਹੁਤਾ ਹਿੱਸਾ ਆਜ਼ਾਦ ਹੋ ਚੁੱਕਿਆ ਸੀ।

ਜਦੋਂ ਇਸ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਮੁਗ਼ਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਮਿਲੀ ਤਾਂ ਉਹ ਇਕ ਵੱਡੀ ਫ਼ੌਜ ਲੈ ਕੇ ਪੰਜਾਬ ਵੱਲ ਚੱਲ ਪਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਨਵੰਬਰ ਤਕ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਇਲਾਕੇ ਦੋਬਾਰਾ ਖੋਹ ਲਏ। ਇਸ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਪਹਾੜਾਂ ਵੱਲ ਨਿਕਲ ਗਏ। ਪਰ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਕਰਣੀ, ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਫ਼ਰਵਰੀ 1712 ਵਿਚ ਮਰ ਗਿਆ। ਹੁਣ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਫੇਰ ਪੰਜਾਬ ਪਰਤ ਆਏ ਤੇ ਦੋਬਾਰਾ ਇਲਾਕੇ ਮੱਲਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ । ਇਸ ਮੁਹਿੰਮ ਦੌਰਾਨ ਉਸ ਨੇ 22 ਜੂਨ 1713 ਦੇ ਦਿਨ ਸਢੌਰਾ 'ਤੇ ਵੀ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਮੁਹਿੰਮ 'ਚ ਭਾਈ ਅਲਬੇਲ ਸਿੰਘ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਸਨ। ਭਾਈ ਅਲਬੇਲ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਵਾਂਗ ਦਲੇਰ ਅਤੇ ਜੰਗਜੂ ਸ਼ਖ਼ਸ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਭ ਤੋਂ ਮੂਹਰੇ ਹੋ ਕੇ ਲੜਾਈ ਲੜੀ। ਅਲਬੇਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੀ ਤਲਵਾਰ ਦੀ ਪਿਆਸ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਮੁਗ਼ਲਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਕੇ ਬੁਝਾਈ। ਇਕ ਲੰਮਾ ਸਮਾਂ ਲੜ ਕੇ ਆਹੂ ਲਾਹੁਣ ਮਗਰੋਂ ਭਾਈ ਅਲਬੇਲ ਸਿੰਘ ਆਪ ਵੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਾਮ ਪੀ ਗਏ। ਇਸ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਿੱਕੇ ਭਰਾ ਮੋਹਰ ਸਿੰਘ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਸਨ।

ਭਾਈ ਮੋਹਰ ਸਿੰਘ

22 ਜੂਨ 1713 ਦੇ ਦਿਨ ਸਢੌਰੇ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿਚ ਭਾਈ ਮੋਹਰ ਸਿੰਘ ਵੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਸਨ।

ਭਾਈ ਮੋਹਰ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਉਦੈ ਸਿੰਘ ਦੇ ਬੇਟੇ, ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪੋਤੇ ਅਤੇ ਭਾਈ ਮਾਈ ਦਾਸ ਦੇ ਪੜਪੋਤੇ ਸਨ। ਆਪ ਭਾਈ ਉਦੈ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸੱਤਾਂ ਬੇਟਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਪੰਜਵੇਂ ਥਾਂ 'ਤੇ ਸਨ। ਭਾਈ ਉਦੈ ਸਿੰਘ 6 ਦਸੰਬਰ 1705 ਦੀ ਸਵੇਰ ਨੂੰ ਸ਼ਾਹੀ ਟਿੱਬੀ (ਸਰਸਾ ਨਦੀ ਦੇ ਕੰਢੇ) 'ਤੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਆਪ ਦੀ ਉਮਰ ਬਹੁਤ ਥੋੜ੍ਹੀ ਸੀ। ਜਿਉਂ ਹੀ ਆਪ ਜ਼ਰਾ ਕੁ ਵੱਡੇ ਹੋਏ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਘੋੜਸਵਾਰੀ ਅਤੇ ਹਥਿਆਰ ਚਲਾਉਣ ਦੀ ਸਿਖਲਾਈ ਹਾਸਿਲ ਕੀਤੀ।

ਭਾਈ ਮੋਹਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬਹੁਤਾ ਸਮਾਂ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਅਲੀਪੁਰ ਵਿਚ ਹੀ ਬਿਤਾਇਆ ਸੀ। 1712 ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਿੱਖ ਹੋਮਲੈਂਡ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਦੂਜੀ ਜੱਦੋਜਹਿਦ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਆਪ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਫ਼ੌਜ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋ ਗਏ। ਆਪ ਨੇ ਕਈ ਲੜਾਈਆਂ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ। ਇਸੇ ਮੁਹਿੰਮ ਦੌਰਾਨ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਨੇ 22 ਜੂਨ 1713 ਦੇ ਦਿਨ ਸਢੌਰਾ ਨਗਰ 'ਤੇ ਵੀ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਬੜੀ ਗਹਿ-ਗੱਚ ਲੜਾਈ ਹੋਈ। ਖ਼ਾਲਸਾ ਅਤੇ ਮੁਗ਼ਲ ਫ਼ੌਜਾਂ ਨੇ ਇਕ-ਦੂਜੇ ਦਾ ਡੱਟ ਕੇ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਹੋਰਨਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਭਾਈ ਮੋਹਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਵੱਡਾ ਭਰਾ ਭਾਈ ਅਲਬੇਲ ਸਿੰਘ ਸਭ ਤੋਂ ਮੂਹਰੇ ਹੋ ਕੇ ਲੜੇ ਅਤੇ ਕਈ ਮੁਗ਼ਲਾਂ ਦੇ ਸਿਰ ਲਾਹੇ। ਆਪਣੀ ਤਲਵਾਰ ਦੇ ਜੌਹਰ ਦਿਖਾਉਂਦਿਆਂ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਭਰਾ ਅਖ਼ੀਰ ਆਪ ਵੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਾਮ ਪੀ ਗਏ।

(ਹੋਰ ਤਫ਼ਸੀਲ ਵਾਸਤੇ ਵੇਖੋ : "**ਭਾਈ ਅਲਬੇਲ ਸਿੰਘ**" ਅਤੇ "**ਭਾਈ ਉਦੈ ਸਿੰਘ ਦਾ ਕੁਰਸੀਨਾਮਾ**")

ਭਾਈ ਸੈਣਾ ਸਿੰਘ

ਭਾਈ ਸੈਣਾ ਸਿੰਘ ਨੇ 22 ਜੂਨ 1713 ਦੇ ਦਿਨ ਸਢੌਰਾ ਵਿਖੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਹਾਸਿਲ ਕੀਤੀ ਸੀ।

ਭਾਈ ਸੈਣਾ ਸਿੰਘ ਭਾਈ ਚਿਤਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਬੇਟੇ, ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪੋਤੇ ਅਤੇ ਭਾਈ ਮਾਈ ਦਾਸ ਦੇ ਪੜਪੋਤੇ ਸਨ। ਆਪ ਭਾਈ ਚਿਤਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਚੌਹਾਂ ਬੇਟਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਦੂਜੇ ਥਾਂ 'ਤੇ ਸਨ। ਇਸ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿਚੋਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਜਣਿਆਂ ਨੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਾਮ ਪੀਤੇ ਸਨ। ਆਪ ਦਾ ਵੱਡਾ ਭਰਾ ਭਾਈ ਕੇਸੋ ਸਿੰਘ ਵੀ 28 ਦਸੰਬਰ 1711 ਦੇ ਦਿਨ ਬਿਲਾਸਪੁਰ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਇਆ ਸੀ।

ਜਦੋਂ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਸਿੱਖ ਮੁਲਕ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਵਾਸਤੇ ਜੱਦੋਜਹਿਦ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਭਾਈ ਸੈਣਾ ਸਿੰਘ ਵੀ ਉਸ ਦੀ ਫ਼ੌਜ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋਏ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਈ ਲੜਾਈਆਂ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ ਸੀ। 22 ਜੂਨ 1713 ਦੇ ਦਿਨ ਸਢੌਰੇ ਵਿਚ ਹੋਈ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਵੀ ਭਾਈ ਸੈਣਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮੂਹਰੇ ਹੋ ਕੇ ਆਪਣੀ ਬਹਾਦਰੀ ਦੇ ਜੌਹਰ ਦਿਖਾਏ। ਇਸ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਭਾਈ ਸੈਣਾ ਸਿੰਘ ਆਪ ਵੀ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ।

ਭਾਈ ਸੈਣਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪਿਤਾ ਭਾਈ ਚਿਤਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਦਾਦਾ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਤੋਂ 21 ਸਾਲ ਮਗਰੋਂ 24 ਜੂਨ 1734 ਦੇ ਦਿਨ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਆਪ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਨਿੱਕੇ ਵੀਰ ਭਾਈ ਹਾਠੂ ਸਿੰਘ ਆਪ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਤੋਂ 45 ਸਾਲ ਮਗਰੋਂ 27 ਮਾਰਚ 1758 ਦੇ ਦਿਨ ਸਰਹੰਦ ਦੀ ਇਕ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਸਨ। ਇੰਞ ਇਸ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿਚੋਂ ਵੀ ਬਹੁਤ ਜਣਿਆਂ ਨੇ ਪੰਥ ਲਈ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਦਿੱਤੀਆਂ।

(ਹੋਰ ਤਫ਼ਸੀਲ ਵਾਸਤੇ ਵੇਖੋ : **"ਭਾਈ ਚਿਤਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਕੁਰਸੀਨਾਮਾ"**)

ਭਾਈ ਭਗਵੰਤ ਸਿੰਘ ਬੰਗੇਸ਼ਰੀ

ਭਾਈ ਭਗਵੰਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ 9 ਜੂਨ 1716 ਦੇ ਦਿਨ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਬਾਹਰ ਮਹਿਰੌਲੀ ਵਿਚ ਕੁਤਬ ਮੀਨਾਰ ਦੇ ਨੇੜੇ, ਜਮਨਾ ਦਰਿਆ ਦੇ ਕੰਢੇ 'ਤੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ।

ਭਾਈ ਭਗਵੰਤ ਸਿੰਘ ਭਾਈ ਨਠੀਆ ਦੇ ਬੇਟੇ, ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਬੱਲੂ ਦੇ ਪੋਤੇ ਅਤੇ ਭਾਈ ਮੂਲਾ ਦੇ ਪੜਪੋਤੇ ਸਨ। (ਭਾਈ ਨਠੀਆ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸੱਕੇ ਚਾਚਾ ਸਨ)।

ਭਾਈ ਭਗਵੰਤ ਸਿੰਘ ਭਾਈ ਨਠੀਆ ਦੇ ਅੱਠਾਂ ਬੇਟਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜਨਮ ਮੁਲਤਾਨ ਤੋਂ 110 ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਦੂਰ, ਪਿੰਡ ਖੈਰਪੁਰ, ਰਿਆਸਤ ਮਲਤਾਨ ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਸੀ। (ਰਕਾਬ ਗੰਜ ਦਿੱਲੀ ਵਾਲੇ ਭਾਈ ਲੱਖੀ ਰਾਏ ਵਣਜਾਰਾ ਵੀ ਪਹਿਲਾਂ ਇਸੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ)।

ਭਾਵੇਂ ਆਪ ਪਰਮਾਰ ਰਾਜਪੂਤ ਖ਼ਾਨਦਾਨ ਨਾਲ ਸਬੰਧ ਰੱਖਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਆਪ ਨੂੰ 'ਬੰਗੇਸ਼ਰੀ' ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਆਪ ਕੋਲ ਬੰਗਸ਼ ਇਲਾਕੇ ਦੀ ਸਿਰਦਾਰੀ ਸੀ। ਭਾਈ ਭਗਵੰਤ ਸਿੰਘ ਕੋਲ ਪੰਜ ਹਜ਼ਾਰੀ ਦਾ ਮਨਸਬ ਵੀ ਸੀ, ਇਸ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਭੱਟ ਵਹੀਆਂ ਵਿਚ ਵੀ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਨਰਬਦ ਸਿੰਘ ਭੱਟ ਦੇ ਲਫ਼ਜ਼ ਹਨ:

ਬਲਉੱਤ ਪੰਵਾਰ ਬਾਂਕੇ ਖੈਰਪੁਰ ਕੇ ਜਲਹਾਨੋਂ
ਸਾਤੋ ਭੁਜਾ ਤੁਮਾਰੀ, ਤਉਸੈ ਕਉਨ ਅਰੈ।
ਭਾਗੂ, ਕੁਰੀਆ, ਬਾਜੂ, ਸੁਖੀਆ, ਰਨੂ, ਸ਼ਾਮਾ,
***ਸੰਗਤੀ,** ਘੁਰੇ ਦਮਾਮੇ ਦੂਹਰੇ ਮੋਹਰੇ ਹੋ ਹੋ ਲਰੈ।*
ਬੱਲੂ ਰਾਉ ਕੇ ਮਲੂਕੀ ਜਨਮੀ, ਜਗ ਮੇਂ ਉਜਲ ਹੋਈ।
ਦਾਨ ਦੇਹ ਮੂੰਡ ਭਟੋਂ ਕਾ ਭਰੈ।
ਭਾਗੂ ਤੇਰੇ ਹਾਥ ਸਰ ਕੋਲ ਬਾਂਧੀ,
ਮੁਖ ਬੀੜਾ ਖਾਇਆ ਤੇਰੀ ਬੰਗੇਸ਼ਰ ਹਲਕ ਪਰੈ।
ਪਾਂਚ ਹਜ਼ਾਰੀ ਕਾ ਮਨਸਬ ਤਉ ਪਾ ਕੇ ਰੋਸ਼ਨ ਕੀਆ
ਭਾਰਾ ਬੱਲੂ ਕਾ ਤੇਰਾ ਨਾਮ ਚਹੁੰ ਕੁੰਟੀ ਮੁਖ ਰਹੈ।
ਬਲੂ, ਨਠੀਆ ਸਮ ਕੀਆ ਤਉ ਸਾਕਾ
ਕਮਾਲ ਖਾਨ ਕੇ ਬਰਛੀ ਲਾਈ ਤੇਰੀ ਸਾਂਗ ਝਰਮਲ ਕਰੈ।
ਖਾਂਡੂ ਸੇ ਵਿਗੜੀ ਨਰਬਦਾ ਘਾਟੀ
ਖਾਨ ਦੇਸ ਪਰ ਕਾਇਆ ਛੋਰਾ ਨਹੀਂ ਦਾਨਾਂ
ਸ਼ੋਲਾਪੁਰ ਕੇ ਖਾਂਡੂ ਸਭੀ ਮਰੈ।
ਜਸ ਜੋੜ ਕੇਸੋ ਭੱਟ ਭਨਿਆ,
ਸਤਰਾ ਸੈ ਪਚਾਵਨ ਸ਼ੋਲਾਪੁਰ ਕੇ ਮਲਹਾਨ
ਤੇਰਾ ਨਾਮ ਤਿਰਲੋਕੀ ਸਭ ਉਚਰੈ।

ਇਹ ਦੋਹਾ ਕੇਸੋ ਭੱਟ ਨੇ 1698 ਵਿਚ ਸੁਣਾਇਆ ਸੀ। ਇਹ ਖੰਡੇ ਦੀ ਪਾਹੁਲ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦਾ ਹੈ। ਇਹੀ 'ਭਾਗੂ' ਭਗਵੰਤ ਸਿੰਘ, 'ਕੁਰੀਆ' ਕੁਇਰ ਸਿੰਘ, 'ਬਾਜੂ' ਬਾਜ ਸਿੰਘ, 'ਸੁਖੀਆ' ਸੁਖਾ ਸਿੰਘ, 'ਰਨੂ' ਰਣ ਸਿੰਘ, 'ਸ਼ਾਮਾ' ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਤੇ 'ਸੰਗਤ' ਸੰਗਤ ਸਿੰਘ ਬਣੇ ਸਨ। ਭੱਟ ਵਹੀਆਂ ਦੀ 1708 ਦੀ ਐਂਟਰੀ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਂ 'ਸਿੰਘ' ਕਰ ਕੇ ਲਿਖੇ ਮਿਲਦੇ ਹਨ।

ਬਲਉਂਤ ਜਲਹਾਨੋ ਸਾਤੋ ਭੁਜਾ ਤੁਮਾਰੀ
ਸਾਤੋਂ ਕਾ ਜਸ ਚਹੁੰ ਕੁੰਟੀ ਛਾਇਆ।
ਹੁਕਮ ਭਇਆ ਸਚੇ ਸਾਹਿਬ ਕਾ
ਭਗਵੰਤ ਨਾਇਕ ਕੋ ਗੁਰੂ ਬਧਾਇਆ।
ਅਜਬ ਕੀ ਆਏ ਤੁੰਗ ਤੀਨ ਬਨਾ ਕੇ
ਖੀਚ ਸਾਂਗ ਤਉ ਮੂੰਡ ਭਮਾਇਆ।
ਕਾਮਲ ਖਾਨ ਨੇ ਲਾਈ ਬਰਛੀ
ਪਾਂਚ ਹਜ਼ਾਰੀ ਕਾ ਮਨਸਬ ਤਉ ਪਾਇਆ।
ਸੋਲਾਂ ਜਤੀਆ ਮੇਂ ਉਜਲ ਹੂਆ
ਬੰਸ ਜੱਲੇ ਕਾ ਨਾਮ ਬਢਾਇਆ।
ਕਰਮਾਂ ਬਾਈ ਜਸ ਤਉ ਕਾ ਗਾਂਊਂ
ਸਾਤ ਸਪੂਤ ਬੀਰੋਂ ਕੀ ਮਾਇਆ।
***ਬਾਜ ਸਿੰਘ ਕਉਰ ਸਿੰਘ** ਤਉ ਬੇਟੇ ਗਾਂਊਂ*
ਮਨਸਬ ਜਿਨ ਕਾ ਸੀ ਦੂਨ ਸਵਾਇਆ।
ਜਸ ਗਾਊਂ ਤਉ ਮੂਲੇ ਬੱਲੂ ਨਠੀਆ ਕਾ
ਜਿਹ ਕੀ ਬੰਸ ਗੁਰ ਹੁਕਮ ਬਜਾਇਆ।
ਦਾਨ ਦੀਆ ਭਟੋਂ ਕੋ ਉਜਲ
*ਥਾਲ ਮੁਹਰੈਂ ਕਾ **ਭਗਵੰਤ ਸਿੰਘ** ਭਰ ਲਿਆਇਆ।*
ਸਾਲ ਸਤਰਾਂ ਸੈ ਪੈਂਸਠ ਆਹ
ਨਰਬੁਦ ਦੋਹਾ ਜੋੜ ਸੁਨਾਇਆ।
ਬਾਨ ਗੰਗਾ ਦੀ ਘਾਟੀ ਤੇ ਖੜ
ਬੀਰ ਜਲਹਾਨੋਂ ਕਾ ਜਸ ਗਾਇਆ।

(ਇਹ ਦੋਹਾ ਨਰਬਦ ਸਿੰਘ ਭੱਟ ਨੇ ਨੰਦੇੜ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਅਕਤੂਬਰ 1708 ਦੇ ਦਿਨ ਪੜ੍ਹਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਤੱਕ ਸਾਰੇ ਬੰਗੇਸ਼ਰੀ ਭਰਾ ਖੰਡੇ ਦੀ ਪਾਹੁਲ ਲੈ ਕੇ ਸਿੰਘ ਸਜ ਚੁੱਕੇ ਸਨ)।

ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਨੰਦੇੜ ਵਿਚ ਸਨ ਤਾਂ ਭਾਈ ਭਗਵੰਤ ਸਿੰਘ ਬੰਗੇਸ਼ਰੀ, ਭਾਈ ਕੁਇਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਭਾਈ ਬਾਜ਼ ਸਿੰਘ ਵੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਪੁੱਜੇ। ਪੰਜ ਅਕਤੂਬਰ 1708 ਦੇ ਦਿਨ ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਭੇਜਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਭਾਈ ਭਗਵੰਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਟਾਂਡੇ ਵਿਚ ਹੀ ਪੰਜਾਬ ਆਏ ਸਨ। **"ਭੱਟ ਵਹੀ ਮੁਲਤਾਨੀ ਸਿੰਧੀ"** ਵਿਚ ਇਸ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਇੰਞ ਮਿਲਦਾ ਹੈ:

"ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਮਹਲ ਦਸਮਾ, ਬੇਟਾ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਕਾ, ਨੇ ਸੰਮਤ ਸਤਰਾਂ ਸੈ ਪੈਂਸਠ ਕਾਰਤਕ ਮਾਸੇ ਸੁਦੀ ਤੀਜ ਮੰਗਲਵਾਰ ਕੇ ਦਿਹੁੰ ਗ੍ਰਾਮ ਨੰਦੇੜ, ਦੇਸ ਦਖਣ, ਤਟ ਗੋਦਾਵਰੀ ਸੇ, ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਕੋ ਮਦਰ ਦੇਸ ਜਾਨੇ ਕਾ ਬਚਨ ਹੂਆ। ਗੈਲੋਂ ਬਾਵਾ ਬਾਜ ਸਿੰਘ, ਬਿਨੋਦ ਸਿੰਘ, ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ, ਭਗਵੰਤ ਸਿੰਘ, ਕੁਇਰ ਸਿੰਘ, ਪਾਂਚ ਸਿਖ ਤਿਆਰ ਕੀਏ।

ਛੀਏ ਸਿੱਖ ਬਣਜਾਰਾ ਟਾਂਡਾ ਮੇਂ ਪੰਜਾਬ ਆਏ।"

ਪੰਜਾਬ ਪੁੱਜਣ ਮਗਰੋਂ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਂ ਜਰਨੈਲਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਆਜ਼ਾਦ ਕਰਵਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਬੜੀ ਜੱਦੋਜਹਿਦ ਕੀਤੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਕ ਵਾਰ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਆਜ਼ਾਦ ਕਰਵਾ ਲਿਆ ਪਰ ਮਗਰੋਂ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਤਖ਼ਤ 'ਤੇ ਬੈਠੇ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਇਕ ਬੜੀ ਹੀ ਵੱਡੀ ਫ਼ੌਜ ਲਿਆ ਕੇ ਸਾਰੇ ਇਲਾਕੇ 'ਤੇ ਦੋਬਾਰਾ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ। 7 ਦਸੰਬਰ 1711 ਦੇ ਦਿਨ ਚਾਰ ਬੰਗੇਸ਼ਰੀ ਭਰਾ (ਭਗਵੰਤ ਸਿੰਘ, ਬਾਜ ਸਿੰਘ, ਕੁਇਰ ਸਿੰਘ, ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਬਾਜ ਸਿੰਘ ਦੇ ਤਿੰਨ ਪੁੱਤਰ: ਨਾਹਰ ਸਿੰਘ, ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਅਲਬੇਲ ਸਿੰਘ) ਵੀ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਲ ਗੁਰਦਾਸ ਨੰਗਲ ਦੀ ਗੜ੍ਹੀ ਵਿਚੋਂ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕਰ ਲਏ ਗਏ ਤੇ 9 ਮਾਰਚ 1716 ਦੇ ਦਿਨ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ।

ਭਾਈ ਭਗਵੰਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਸਬੰਧੀ ਜ਼ਿਕਰ ਭੱਟ ਵਹੀਆਂ ਵਿਚ ਇੰਝ ਮਿਲਦਾ ਹੈ :

"ਭਗਵੰਤ ਸਿੰਘ ਬੇਟਾ ਨਠੀਆ ਕਾ, ਕਉਰ ਸਿੰਘ ਬੇਟਾ ਨਠੀਆ ਕਾ, ਬਾਜ ਸਿੰਘ ਬੇਟਾ ਨਠੀਆ ਕਾ, ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਬੇਟਾ ਨਠੀਆ ਕਾ, ਪੋਤੇ ਬੱਲੂ ਰਾਓ ਕੇ, ਪੜਪੋਤੇ ਨਾਇਕ ਮੂਲ ਚੰਦ ਕੇ, ਚੰਦਰਬੰਸੀ, ਭਾਰਦਵਾਜੀ, ਗੋਤ੍ਰ ਪੁਆਰ, ਬੰਸ ਬੀਝਕਾ, ਬੰਜਰਉਤ ਜਲ੍ਹਾਨੇ, ਸੰਮਤ 1773 ਅਸਾਢ ਮਾਸੇ ਸੁਦੀ ਏਕਮ ਕੇ ਦਿਵਸ, ਸਵਾ ਪਹਿਰ ਦਿਹੁੰ ਚੜ੍ਹੇ ਬਖ਼ਤਕਾਰ ਕਾਕੀ ਕੇ ਮਕਬਰੇ ਪਾਸ ਜਮਨਾ ਨਦੀ ਕਿਨਾਰੇ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਸ਼ਹਾਦਤਾਂ ਪਾਇ ਗਏ। ਆਗੇ ਗੁਰੂ ਭਾਣੇ ਕਾ ਖਾਵਿੰਦ, ਗੁਰੂ ਕੀ ਗਤਿ ਗੁਰੂ ਜਾਣੇ। ਗੁਰੂ ਗੁਰੂ ਜਪਣਾ ਜਨਮ ਸਉਰੇਗਾ॥

(ਭੱਟ ਵਹੀ ਭਾਦਸੋਂ, ਪਰਗਨਾ ਥਾਨੇਸਰ)

ਭਾਈ ਭਗਵੰਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਇਕ ਬੇਟਾ ਵੀ ਸੀ ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਂ ਭਾਈ ਟੇਕ ਸਿੰਘ ਸੀ। ਭਾਈ ਟੇਕ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਅੱਗੇ ਚੱਲਣ ਸਬੰਧੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲ ਸਕੀ।

(ਹੋਰ ਤਫ਼ਸੀਲ ਵਾਸਤੇ ਵੇਖੋ : **ਭਾਈ ਨਠੀਆ ਦਾ ਕੁਰਸੀਨਾਮਾ**)

ਭਾਈ ਬਾਜ ਸਿੰਘ ਬੰਗੇਸ਼ਰੀ

ਭਾਈ ਬਾਜ ਸਿੰਘ, ਸੂਬੇਦਾਰ ਸਰਹੰਦ, ਨੂੰ 9 ਜੂਨ 1716 ਦੇ ਦਿਨ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਬਾਹਰ ਜਮਨਾ ਨਦੀ ਦੇ ਕੰਢੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਹਾਸਿਲ ਹੋਈ ਸੀ।

ਭਾਈ ਬਾਜ਼ ਸਿੰਘ ਭਾਈ ਨਠੀਆ ਦੇ ਬੇਟੇ, ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਬੱਲੂ ਦੇ ਪੋਤੇ ਅਤੇ ਭਾਈ ਮੂਲਾ ਦੇ ਪੜਪੋਤੇ ਸਨ। ਆਪ ਭਾਈ ਨਠੀਆ ਦੇ ਅੱਠਾਂ ਬੇਟਿਆਂ ਵਿਚ ਦੂਜੇ ਥਾਂ 'ਤੇ ਸਨ। ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਖੈਰਪੁਰ (ਰਿਆਸਤ ਮੁਲਤਾਨ) ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਸ ਨੂੰ ਬੰਗਸ਼ ਇਲਾਕਾ ਵੀ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਆਪ ਦਾ ਬਚਪਨ ਦਾ ਨਾਂ ਬਾਜੂ ਸੀ ਤੇ ਆਪ ਖੰਡੇ ਦੀ ਪਾਹੁਲ ਹਾਸਿਲ ਕਰਨ ਮਗਰੋਂ ਭਾਈ ਬਾਜ ਸਿੰਘ ਬਣ ਗਏ ਸਨ।

ਪੰਜ ਅਕਤੂਬਰ 1708 ਦੇ ਦਿਨ ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਖਾਲਸਾ ਫ਼ੌਜਾਂ ਦਾ ਮੁਖੀ ਬਣਾ ਕੇ ਪੰਜਾਬ ਭੇਜਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਭੇਜੇ ਗਏ ਪੰਜ ਸਾਥੀਆਂ ਵਿਚ ਭਾਈ ਬਾਜ ਸਿੰਘ ਵੀ ਸਨ (ਵੇਖੋ ਪਿਛਲੇ ਸਫ਼ੇ ਤੇ ਭੱਟ ਵਹੀ ਦੀ ਐਂਟਰੀ)।

12 ਮਈ ਦੇ ਦਿਨ ਚੱਪੜ ਚਿੜੀ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਬਾਜ ਸਿੰਘ ਮੂਹਰੇ ਹੋ ਕੇ ਜੂਝੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਸੁੱਚਾ ਨੰਦ ਅਤੇ ਵਜ਼ੀਰ ਖ਼ਾਨ ਨਾਲ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਜੰਗ ਦੌਰਾਨ ਸਰਹੰਦੀ ਫ਼ੌਜਾਂ ਨੇ ਪਿੱਛੇ ਹਟਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਇਹ ਵੇਖ ਕੇ ਵਜ਼ੀਰ ਖ਼ਾਨ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਵਜ਼ੀਰ ਸੁੱਚਾ ਨੰਦ ਆਪ ਅਗਲੀਆਂ ਸਫ਼ਾਂ ਵਿਚ ਆ ਗਏ ਅਤੇ ਸਰਹੰਦੀ ਫ਼ੌਜਾਂ ਨੂੰ ਹੱਲਾਸ਼ੇਰੀ ਦੇਣ ਲਗ ਪਏ। ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੀ ਟੱਕਰ ਬਾਜ਼ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਸੁੱਚਾ ਨੰਦ ਵਿਚ ਹੋਈ। ਬਾਜ਼ ਸਿੰਘ ਜਦ ਸੁੱਚਾ ਨੰਦ ਵੱਲ ਵਧਿਆ ਤਾਂ ਬੁਜ਼ਦਿਲ ਸੁੱਚਾ ਨੰਦ ਖ਼ੌਫ਼ ਨਾਲ ਦਹਿਲ ਗਿਆ ਤੇ ਪਿੱਛੇ ਨੂੰ ਭੱਜ ਪਿਆ।

ਮੀਰ ਮੁਹੰਮਦ ਅਹਿਸਨ ਇਜਾਦ ਨੇ ਬਾਜ ਸਿੰਘ ਤੇ ਵਜ਼ੀਰ ਖ਼ਾਨ ਦੀ ਟੱਕਰ ਦਾ ਨਜ਼ਾਰਾ ਇੰਞ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ:

"ਵਜ਼ੀਰ ਖ਼ਾਨ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਵੱਲ ਵਧਿਆ। ਬਾਜ਼ ਸਿੰਘ ਇਹ ਵੇਖ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਹ ਘੋੜਾ ਭਜਾ ਕੇ ਵਜ਼ੀਰ ਖ਼ਾਨ ਤੇ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਆ ਗਿਆ। ਇਸ 'ਤੇ ਵਜ਼ੀਰ ਖ਼ਾਨ ਨੇ ਬਾਜ਼ ਸਿੰਘ ਵੱਲ ਨੇਜ਼ਾ ਸੁੱਟਿਆ ਜੋ ਬਾਜ਼ ਸਿੰਘ ਨੇ ਹੱਥ ਨਾਲ ਬੋਚ ਲਿਆ ਤੇ ਵਾਪਿਸ ਵਜ਼ੀਰ ਖ਼ਾਨ ਵੱਲ ਵਗਾਹ ਕੇ ਮਾਰਿਆ। ਇਹ ਬਰਛਾ ਵਜ਼ੀਰ ਖ਼ਾਨ ਦੇ ਘੋੜੇ ਨੂੰ ਲੱਗਾ। ਵਜ਼ੀਰ ਖ਼ਾਨ ਨੇ ਡਿਗਦਿਆਂ ਹੀ ਬਾਜ਼ ਸਿੰਘ 'ਤੇ ਤੀਰ ਚਲਾਇਆ ਜੋ ਉਸ (ਬਾਜ਼ ਸਿੰਘ) ਦੀ ਬਾਂਹ ਵਿਚ ਵੱਜਾ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਵਜ਼ੀਰ ਖ਼ਾਨ ਨੇ ਬਾਜ਼ ਸਿੰਘ 'ਤੇ ਤਲਵਾਰ ਨਾਲ ਵੀ ਵਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਪਰ ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿ ਤਲਵਾਰ ਬਾਜ਼ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਵੱਜ ਸਕਦੀ, ਫ਼ਤਹਿ ਸਿੰਘ ਨੇ ਤਲਵਾਰ ਮਾਰ ਕੇ ਵਜ਼ੀਰ ਖ਼ਾਨ ਦਾ ਸੱਜਾ ਮੋਢਾ ਵੱਢ ਦਿੱਤਾ।" (ਮੀਰ ਮੁਹੰਮਦ ਅਹਿਸਨ ਇਜਾਦ, *ਸ਼ਾਹਨਾਮਾ*)।

ਬਾਜ ਸਿੰਘ ਵੱਲੋਂ ਇਸ ਜੰਗ ਵਿਚ ਕਮਾਲ ਦਾ ਰੋਲ ਅਦਾ ਕਰਨ ਬਦਲੇ 14 ਮਈ 1710 ਦੇ ਦਿਨ ਉਸ ਨੂੰ ਸਰਹੰਦ ਦਾ ਸੂਬੇਦਾਰ ਲਾਇਆ ਗਿਆ। ਭਾਈ ਬਾਜ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਰਹੰਦ ਦਾ ਇੰਤਜ਼ਾਮ ਪੰਜ ਮਹੀਨੇ ਬਖ਼ੂਬੀ ਚਲਾਇਆ। ਉਸ ਨੇ ਸਾਬਿਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ-ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਦੇ ਹੁਕਮ ਮੁਤਾਬਿਕ ਰਾਜ ਕਿੰਞ ਚਲਾਇਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਸਰਹੰਦ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਸੱਚੇ ਖਾਲਸਾ ਰਾਜ ਦਾ ਨਿਜ਼ਾਮ ਵੇਖਿਆ। ਨਿਜ਼ਾਮ, ਇਨਸਾਫ਼, ਹਿਫ਼ਾਜ਼ਤ, ਮਾਲੀ ਸਕੂਨ ਦੀ ਜੋ ਦੇਣ ਭਾਈ ਬਾਜ਼

ਸਿੰਘ ਨੇ ਕੁਝ ਹੀ ਮਹੀਨਿਆਂ ਵਿਚ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ, ਸਰਹੰਦ ਦੇ ਲੋਕ ਇਸ ਨੂੰ ਖ਼੍ਵਾਬ ਵਿਚ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੋਚ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਪਰ, ਇਹ ਮਾਹੌਲ ਬਹੁਤੀ ਦੇਰ ਨਾ ਰਹਿ ਸਕਿਆ। ਨਵੰਬਰ 1710 ਵਿਚ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਵੱਲੋਂ ਇਕ ਵੱਡੀ ਫ਼ੌਜ ਨਾਲ ਹਮਲੇ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਮਗਰੋਂ ਸਿੱਖ ਆਗੂਆਂ ਨੂੰ ਸਰਹੰਦ ਤੋਂ ਜਾਣਾ ਪਿਆ।

ਇਸ ਮਗਰੋਂ ਬਾਜ਼ ਸਿੰਘ ਨੇ ਫੇਰ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਰਲ ਕੇ ਜੱਦੋਜਹਿਦ ਕੀਤੀ। ਬਾਜ ਸਿੰਘ 1713 ਦੀ ਸਢੌਰਾ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਵੀ ਡਟ ਕੇ ਲੜਿਆ ਸੀ। 1714 ਵਿਚ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਬਾਜ ਸਿੰਘ ਨੇ ਦੋ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਜਥੇ ਬਣਾ ਕੇ ਮੁਗ਼ਲ ਫ਼ੌਜਾਂ ਦੀ ਤਾਕਤ ਵੰਡ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੋ ਫ਼ਰੰਟਾਂ ''ਤੇ ਲੜਨ ਵਾਸਤੇ ਮਜਬੂਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। 9 ਜੁਲਾਈ 1714 ਨੂੰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਸਰਕਾਰੀ ਹਰਕਾਰੇ ਅਨੰਦ ਰਾਓ ਵੱਲੋਂ ਪੁੱਜੀ ਰਿਪੋਰਟ ਵਿਚ ਦਸਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਬਾਜ ਸਿੰਘ ਇਕ ਵੱਡੀ ਫ਼ੌਜ ਲੈ ਕੇ (ਸ਼ਾਇਦ 14-15 ਹਜ਼ਾਰ) ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਅਲਹਿਦਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣਾ ਡੇਰਾ ਮਾਖੋਵਾਲ (ਅਨੰਦਪੁਰ) ਵਿਚ ਲਾ ਲਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਕਹਿਲੂਰ ਦੇ ਰਾਜੇ ਅਜਮੇਰ ਚੰਦ ਦੀ ਮਦਦ ਵੀ ਹਾਸਿਲ ਸੀ। ਬਾਜ ਸਿੰਘ ਉੱਥੋਂ ਮੁਗ਼ਲ ਅਮੀਰਾਂ ਤੇ ਜਾਗੀਰਦਾਰਾਂ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ 'ਤੇ ਹਮਲੇ ਕਰ ਕੇ ਲੁਟ ਮਾਰ ਕਰਨ ਲਗ ਪਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਦੌਲਤ ਤੇ ਡੰਗਰ ਖੋਹ ਕੇ ਲੈ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।

ਇਸ ਤੋਂ ਅਗਲੇ ਹਫ਼ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਅਰਦੂਨ, ਮਹਿਲੂਕ, ਮਲਕੀਆਤ ਵਿਚ ਡੇਰੇ ਲਾਏ ਹੋਏ ਸਨ। ਜਦ ਇਸ ਬਾਰੇ ਮੁਗ਼ਲ ਫ਼ੌਜਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗਾ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖ ਫ਼ੌਜਾਂ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਦੋਹਾਂ ਧਿਰਾਂ ਵਿਚ ਛੋਟੇ ਹਥਿਆਰਾਂ (ਤੋਪਾਂ, ਬੰਦੂਕਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ) ਨਾਲ ਲੜਾਈ ਹੋਈ। ਇਸ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਸੱਤਰ ਸਿੱਖ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ। ਅਗਸਤ 1714 ਦੇ ਤੀਜੇ ਹਫ਼ਤੇ ਬਾਜ ਸਿੰਘ ਦੀ ਫ਼ੌਜ 'ਤੇ ਸਰਹੰਦ ਦੇ ਸੂਬੇਦਾਰ ਨੇ ਫ਼ੇਰ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨ ਥਾਂ ਪਹਾੜਾਂ ਵਲ ਨਿਕਲਣਾ ਬੇਹਤਰ ਸਮਝਿਆ। ਇਸ ਮਗਰੋਂ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਬਾਜ ਸਿੰਘ ਫਰ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਗਏ। ਮਾਰਚ 1715 ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਗੁਰਦਾਸ ਨੰਗਲ ਵਿਚ ਘਿਰ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਵੀ ਬੰਦਾ ਸਿਮਘ ਦੇ ਨਾਲ ਸੀ। ਪਰ ਇਸ ਦਾ ਅਖ਼ੀਰ ਉਦੋਂ ਆ ਗਿਆ ਜਦੋਂ ਉਹ 8 ਮਹੀਨੇ ਭੁੱਖੇ-ਭਾਣੇ ਰਹਿਣ ਕਰ ਕੇ ਬੜੇ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋਣ ਮਗਰੋਂ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕਰ ਲਏ ਗਏ ਅਤੇ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ 9 ਮਾਰਚ 1716 ਦੇ ਦਿਨ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ।

ਭਾਈ ਬਾਜ਼ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਤਿੰਨ ਭਰਾਵਾਂ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦਿਆਂ ਭਾਈ ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਭੰਗੂ ਇੰਵ ਲਿਖਦਾ ਹੈ:

ਬਾਜ ਸਿੰਘ ਨੇ ਭਲੀ ਨਿਬਾਹੀ।
ਮੁਏ ਬੰਦੈ ਸੰਗ ਚਾਰਉਁ ਭਾਈ।

(ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਸਫ਼ਾ 158)

ਭਾਈ ਬਾਜ਼ ਸਿੰਘ ਦੇ ਚਾਰ ਬੇਟੇ ਸਨ: ਭਾਈ ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ, ਨਾਹਰ ਸਿੰਘ, ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਅਲਬੇਲ ਸਿੰਘ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਨਿੱਕੇ ਤਿੰਨੇ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਗੋਂ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਚਲੀਆ ਸਨ ।

ਭਾਈ ਕੁਇਰ ਸਿੰਘ ਬੰਗੇਸ਼ਰੀ

ਭਾਈ ਕੁਇਰ ਸਿੰਘ ਬੰਗੇਸ਼ਰੀ ਨੂੰ ਵੀ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਲ 9 ਜੂਨ 1716 ਦੇ ਦਿਨ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ।

ਭਾਈ ਕੁਇਰ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਨਠੀਆ ਦੇ ਬੇਟੇ, ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਬੱਲੂ ਦੇ ਪੋਤੇ ਅਤੇ ਭਾਈ ਮੂਲਾ ਦੇ ਪੜਪੋਤੇ ਸਨ। ਆਪ ਪਰਮਾਰ-ਰਾਜਪੂਤ ਖ਼ਾਨਦਾਨ ਨਾਲ ਸਬੰਧ ਰੱਖਦੇ ਸਨ। ਆਪ ਦੇ ਖ਼ਾਨਦਾਨ ਕੋਲ ਬੰਗਸ਼ ਇਲਾਕੇ ਦੀ ਸਿਰਦਾਰੀ ਸੀ ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਆਪ ਨੂੰ ਬੰਗੇਸ਼ਰੀ ਆਖਿਆ ਜਾਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਸੀ। ਭਾਈ ਕੁਇਰ ਸਿੰਘ ਭਾਈ ਨਠੀਆ ਦੇ ਅੱਠਾਂ ਬੇਟਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਤੀਜੇ ਥਾਂ 'ਤੇ ਸਨ।

ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਜਦੋਂ 5 ਅਕਤੂਬਰ 1705 ਦੇ ਦਿਨ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਖਾਲਸਾ ਫ਼ੌਜਾਂ ਦਾ ਜਥੇਦਾਰ ਬਣਾ ਕੇ ਪੰਜਾਬ ਭੇਜਿਆ ਤਾਂ ਜਿਹੜੇ ਪੰਜ ਸਿੰਘ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਭੇਜੇ ਗਏ ਸਨ ਭਾਈ ਕੁਇਰ ਸਿੰਘ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਸਨ। ਭਾਈ ਕੁਇਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਰਲ ਕੇ ਹਰ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਪਾਇਆ ਅਤੇ ਮੂਹਰੇ ਹੋ ਕੇ ਲੜਦੇ ਰਹੇ।

7 ਦਸੰਬਰ 1715 ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ 740 ਸਿੱਖ ਗੁਰਦਾਸ ਨੰਗਲ ਦੀ ਗੜ੍ਹੀ ਵਿਚੋਂ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕੀਤੇ ਗਏ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਆਪ ਵੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਸਨ। ਆਪ ਨੂੰ 9 ਜੂਨ 1716 ਦੇ ਦਿਨ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

ਭਾਈ ਕੁਇਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਦੋ ਬੇਟੇ ਸਨ: ਭਾਈ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਤੇ ਭਾਈ ਬਾਘ ਸਿੰਘ। ਅੱਗੋਂ ਭਾਈ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਦੇ ਵੀ ਤਿੰਨ ਬੇਟੇ ਸਨ : ਭਾਈ ਭੀਮ ਸਿੰਘ, ਤੇਗਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਖੜਗ ਸਿੰਘ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਦੀ ਅੱਗੋਂ ਔਲਾਦ ਚਲੀ ਦੱਸੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

(ਹੋਰ ਤਫ਼ਸੀਲ ਵਾਸਤੇ ਵੇਖੋ ਪਿਛਲੇ ਸਫ਼ਿਆਂ 'ਤੇ: **"ਭਾਈ ਬਾਜ ਸਿੰਘ"**, **"ਭਾਈ ਭਗਵੰਤ ਸਿੰਘ ਬੰਗੇਸ਼ਰੀ"** ਅਤੇ **"ਭਾਈ ਨਠੀਆ ਦਾ ਕੁਰਸੀਨਾਮਾ"**)

ਭਾਈ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਬੰਗੇਸ਼ਰੀ

9 ਜੂਨ 1716 ਦੇ ਦਿਨ ਮਹਿਰੌਲੀ (ਦਿੱਲੀ) ਵਿਚ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਲ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ ਵਾਲੇ 14 ਸਿੰਘਾਂ ਵਿਚ ਭਾਈ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਵੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਸਨ।

ਭਾਈ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਭਾਈ ਨਠੀਆ ਦੇ ਬੇਟੇ, ਸ਼ੰਹੀਦ ਭਾਈ ਬੱਲੂ ਦੇ ਪੋਤੇ ਅਤੇ ਭਾਈ ਮੂਲਾ ਦੇ ਪੜਪੋਤੇ ਸਨ। ਆਪ ਭਾਈ ਨਠੀਆ ਦੇ 8 ਬੇਟਿਆਂ ਵਿਚ ਪੰਜਵੇਂ ਥਾਂ ਸਨ। ਆਪ ਨੇ ਆਪਣਾ ਬਚਪਨ ਪਿੰਡ ਖੈਰਪੁਰ ਵਿਚ ਹੀ ਗੁਜ਼ਾਰਿਆ ਸੀ। ਆਪ ਪਰਮਾਰ-ਰਾਜਪੂਤ ਖ਼ਾਨਦਾਨ ਨਾਲ ਸਬੰਧ ਰੱਖਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਆਪ ਨੂੰ ਖ਼ਾਨਦਾਨੀ ਰਿਵਾਇਤ ਮੁਤਾਬਿਕ ਘੋੜ-ਸਵਾਰੀ ਅਤੇ ਹਥਿਆਰਾਂ ਦੀ ਸਿਖਲਾਈ ਦਿੱਤੀ ਗਈ । ਆਪ ਛੇਤੀ ਹੀ ਇਕ ਬੜੇ ਮਾਹਿਰ ਫ਼ੌਜੀ ਬਣ ਗਏ ਸਨ।

ਜਦੋਂ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਆਜ਼ਾਦ ਕਰਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਫ਼ੌਜ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋਣ ਦਾ ਸੱਦਾ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਭਾਈ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵੀ ਆਪਣੀਆਂ ਸੇਵਾਵਾਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀਆਂ। ਭਾਈ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਈ ਲੜਾਈਆਂ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ।

ਜਦੋਂ 7 ਦਸੰਬਰ 1716 ਨੂੰ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਤੇ 740 ਹੋਰ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰਦਾਸ ਨੰਗਲ ਦੀ ਗੜ੍ਹੀ ਵਿਚੋਂ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਤਾਂ ਆਪ ਵੀ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸਨ। ਆਪ ਨੂੰ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਲ 9 ਜੂਨ 1716 ਦੇ ਦਿਨ ਜਮਨਾ ਦੇ ਕੰਢੇ, ਮਹਿਰੌਲੀ (ਦਿੱਲੀ) ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

ਭਾਈ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ

9 ਜੂਨ 1716 ਦੇ ਦਿਨ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਭਾਈ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਭਾਈ ਬਾਜ਼ ਸਿੰਘ ਦੇ ਬੇਟੇ, ਭਾਈ ਨਠੀਆ ਦੇ ਪੋਤੇ ਅਤੇ ਭਾਈ ਮਾਈ ਦਾਸ ਦੇ ਪੜਪੋਤੇ ਸਨ। ਆਪ ਭਾਈ ਬਾਜ਼ ਸਿੰਘ ਦੇ ਚੌਹਾਂ ਬੇਟਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਤੀਜੇ ਥਾਂ 'ਤੇ ਸਨ।

ਭਾਈ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਵੱਡੇ ਵੀਰ ਨਾਹਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਛੋਟੇ ਵੀਰ ਅਲਬੇਲ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਦੀ ਜੱਦੋਜਹਿਦ ਦੌਰਾਨ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮੋਢੇ ਨਾਲ ਮੋਢਾ ਜੋੜ ਕੇ, ਵੱਧ ਚੜ੍ਹ ਕੇ, ਹਿੱਸਾ ਪਾਉਂਦੇ ਰਹੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਹਰ ਮੁਹਿੰਮ ਵਿਚ ਮੂਹਰਲੀਆ ਕਤਾਰਾਂ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਹਿੱਸਾ ਪਾਇਆ।

7 ਦਸੰਬਰ 1715 ਦੇ ਦਿਨ ਜਦੋਂ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ 740 ਸਿੱਖ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕੀਤੇ ਗਏ ਤਾਂ ਭਾਈ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਸਨ। ਆਪ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਲਿਜਾ ਕੇ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਪਿਤਾ ਭਾਈ ਬਾਜ਼ ਸਿੰਘ ਸੂਬੇਦਾਰ ਦੇ ਨਾਲ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

(ਭਾਈ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਬਾਈ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਸਬੰਧੀ ਹੋਰ ਤਫ਼ਸੀਲ ਵਾਸਤੇ ਵੇਖੋ ਪਿਛਲੇ ਸਫ਼ਿਆਂ 'ਤੇ: **"ਭਾਈ ਬਾਜ ਸਿੰਘ"**, **"ਭਾਈ ਭਗਵੰਤ ਸਿੰਘ ਬੰਗੇਸ਼ਰੀ"** ਅਤੇ **"ਭਾਈ ਨਠੀਆ ਦਾ ਕੁਰਸੀਨਾਮਾ"**)

ਭਾਈ ਨਾਹਰ ਸਿੰਘ

ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਭਾਈ ਬਾਜ਼ ਸਿੰਘ ਨਾਲ 9 ਜੂਨ 1716 ਦੇ ਦਿਨ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪਾਉਣ ਵਾਲੇ ਤਿੰਨਾਂ ਭਰਾਵਾਂ ਵਿਚ ਭਾਈ ਨਾਹਰ ਸਿੰਘ ਵੀ ਸਨ।

ਭਾਈ ਨਾਹਰ ਸਿੰਘ ਭਾਈ ਬਾਜ਼ ਸਿੰਘ ਦੇ ਬੇਟੇ, ਭਾਈ ਨਠੀਆ ਦੇ ਪੋਤੇ ਤੇ ਭਾਈ ਮਾਈ ਦਾਸ ਦੇ ਪੜਪੋਤੇ ਸਨ। ਭਾਈ ਨਾਹਰ ਸਿੰਘ ਭਾਈ ਬਾਜ਼ ਸਿੰਘ ਦੇ ਚਾਰਾਂ ਬੇਟਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਦੂਜੇ ਥਾ 'ਤੇ ਸਨ।

ਆਪ ਨੇ ਆਪਣਾ ਬਚਪਨ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਖੈਰਪੁਰ ਵਿਚ ਹੀ ਬਿਤਾਇਆ ਸੀ। ਉਂਞ ਆਪ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਨਾਲ ਵਪਾਰ ਦੇ ਸਿਲਸਿਲੇ ਵਿਚ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਜਾਂਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਰਹੰਦ ਆਜ਼ਾਦ ਕਰਵਾ ਲਿਆ ਤੇ ਇਸ ਦੀ ਸੂਬੇਦਾਰੀ ਭਾਈ ਬਾਜ਼ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸੌਂਪੀ ਗਈ। ਇਸ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਪਿਤਾ ਨਾਲ ਹੱਥ ਵੰਡਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਭਾਈ ਨਾਹਰ ਸਿੰਘ ਵੀ ਸਰਹੰਦ ਆ ਗਏ। ਨਵੰਬਰ 1710 ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਮੁਗ਼ਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਵੱਲ ਕੂਚ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨ ਦਾ ਇਰਾਦਾ ਕੀਤਾ ਪਰ ਐਨੀ ਵੱਡੀ ਫ਼ੌਜ ਵੇਖ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪੈਂਤੜਾ ਬਦਲ ਲਿਆ ਅਤੇ ਪਹਾੜਾਂ ਵੱਲ ਨਿਕਲ ਗਏ ਤਾਂ ਜੋ ਉਹ ਗੁਰੀਲਾ ਲੜਾਈ ਕਰ ਸਕਣ।

ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਬਾਜ਼ ਸਿੰਘ ਤੇ ਬਾਕੀ ਸਾਰੇ ਸਾਥੀ ਪਹਾੜਾਂ ਵਿਚੋਂ ਆ ਕੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਮਾਰ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਇਸੇ ਜੱਦੋਜਹਿਦ ਵਿਚ ਇਹ ਸਾਰੇ ਸਿੰਘ 1715 ਦੀਆਂ ਗਰਮੀਆਂ ਵਿਚ ਗੁਰਦਾਸ ਨੰਗਲ ਦੀ ਗੜ੍ਹੀ ਵਿਚ ਘਿਰ ਗਏ ਜਿਥੇ 8 ਮਹੀਨਿਆਂ ਦੇ ਲੰਬੇ ਘੇਰੇ ਦੌਰਾਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਦਾਣੇ ਤੱਕ ਮੁੱਕ ਗਏ ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਜਿਸਮਾਨੀ ਤਾਕਤ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਗਈ। ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ 7 ਦਸੰਬਰ 1715 ਦੇ ਦਿਨ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰਾਂ ਵਿਚ ਭਾਈ ਨਾਹਰ ਸਿੰਘ ਵੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਸਨ। ਨਾਹਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਹੋਰਨਾਂ ਨਾਲ 9 ਜੂਨ 1716 ਦੇ ਦਿਨ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

ਭਾਈ ਨਾਹਰ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਪਿੱਛੇ ਤਿੰਨ ਬੇਟੇ ਛੱਡ ਗਏ ਸਨ: ਭਾਈ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ, ਵਜ਼ੀਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ। ਅੱਗੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਵੱਡੇ ਪਰਿਵਾਰ ਸਨ ਜੋ ਅੱਜ ਕੱਲ੍ਹ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਰਹਿ ਰਹੇ ਹਨ।

(ਹੋਰ ਤਫ਼ਸੀਲ ਵਾਸਤੇ ਵੇਖੋ : **"ਭਾਈ ਭਗਵੰਤ ਸਿੰਘ ਬੰਗੇਸ਼ਰੀ", ਭਾਈ ਬਾਜ਼ ਸਿੰਘ ਬੰਗੇਸ਼ਰੀ"** ਅਤੇ **"ਭਾਈ ਨਠੀਆ ਦਾ ਕੁਰਸੀਨਾਮਾ"**)

ਭਾਈ ਅਲਬੇਲ ਸਿੰਘ ਬੰਗੇਸ਼ਰੀ

ਭਾਈ ਅਲਬੇਲ ਸਿੰਘ ਨੇ 9 ਜੂਨ 1716 ਦੇ ਦਿਨ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪਾਈ ਸੀ।

ਆਪ ਭਾਈ ਬਾਜ਼ ਸਿੰਘ ਦੇ ਬੇਟੇ, ਭਾਈ ਨਠੀਆ ਦੇ ਪੋਤੇ ਅਤੇ ਭਾਈ ਮਾਈ ਦਾਸ ਦੇ ਪੜਪੋਤੇ ਸਨ। ਭਾਈ ਬਾਜ਼ ਸਿੰਘ ਦੇ ਚਾਰ ਬੇਟਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਆਪ ਚੌਥੇ ਥਾਂ 'ਤੇ ਸਨ। ਭਾਈ ਬਾਜ਼ ਸਿੰਘ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਨੰਦੇੜ ਤੋਂ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਲ ਟੋਰਿਆ ਸੀ। ਸਰਹੰਦ ਦੀ ਜਿੱਤ ਮਗਰੋਂ ਭਾਈ ਬਾਜ਼ ਸਿੰਘ ਸਰਹੰਦ ਦੇ ਸੂਬੇਦਾਰ ਬਣਾਏ ਗਏ ਸਨ। ਭਾਈ ਅਲਬੇਲ ਸਿੰਘ 1710 ਦੇ ਦੂਜੇ ਅੱਧ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਇਲਾਕੇ (ਬੰਗਸ਼ ਦੇਸ਼) ਤੋਂ ਸਰਹੰਦ ਆ ਗਏ ਸਨ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਨਾਲ ਸੂਬੇ ਦੇ ਨਿਜ਼ਾਮ ਵਿਚ ਹੱਥ ਵੰਡਾਉਂਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ।

ਨਵੰਬਰ 170 ਵਿਚ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਇਕ ਵਾਰ ਫੇਰ ਪੰਜਾਬ ਛੱਡ ਕੇ ਪਹਾੜਾਂ ਵੱਲ ਨਿਕਲਣਾ ਪਿਆ। ਇਸ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਵੀ ਭਾਈ ਬਾਜ਼ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨੇ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਸਾਥ ਨਾ ਛੱਡਿਆ। ਉਹ ਸਾਰੇ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਲ ਹਰ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਡਟੇ ਰਹੇ।

7 ਦਸੰਬਰ 1715 ਦੇ ਦਿਨ ਜਦੋਂ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਗੁਰਦਾਸ ਨੰਗਲ ਦੀ ਗੜ੍ਹੀ ਵਿਚੋਂ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਤਾਂ ਭਾਈ ਅਲਬੇਲ ਸਿੰਘ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਲਿਜਾ ਕੇ "ਇਸਲਾਮ ਅਤੇ ਮੌਤ" ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਚੁਣਨ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਹਰ ਇਕ ਸਿੱਖ ਵਾਂਗ ਭਾਈ ਅਲਬੇਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵੀ ਧਰਮ ਛੱਡ ਕੇ ਜਾਨ ਪਿਆਰੀ ਨਾ ਕੀਤੀ।

ਭਾਈ ਅਲਬੇਲ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦੀ ਵੇਲੇ ਵਿਆਹੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੋ ਬੇਟੇ ਸਨ: ਭਾਈ ਮੋਤੀ ਸਿੰਘ ਤੇ ਭਾਈ ਜੋਤੀ ਸਿੰਘ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਵੱਡੇ ਭਾਈ ਮੋਤੀ ਸਿੰਘ ਦੇ ਅੱਗੋਂ ਦੋ ਬੇਟੇ ਸਨ: ਭਾਈ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਤੇ ਰੁਲਦਾ ਸਿੰਘ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅੱਗੋਂ ਔਲਾਦ ਵੀ ਚਲੀ ਸੀ। ਇਹ ਪਰਿਵਾਰ ਅੱਜ ਕੱਲ੍ਹ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਫੈਲੇ ਹੋਏ ਹਨ।

(ਹੋਰ ਤਫ਼ਸੀਲ ਵਾਸਤੇ ਵੇਖੋ: **"ਭਾਈ ਭਗਵੰਤ ਸਿੰਘ ਬੰਗੇਸ਼ਰੀ"**, **"ਭਾਈ ਬਾਜ਼ ਸਿੰਘ"** ਅਤੇ **"ਭਾਈ ਨਠੀਆ ਦਾ ਕੁਰਸੀਨਾਮਾ"**)

ਭਾਈ ਰਾਮ ਸਿੰਘ

ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਾਮ ਪੀਣ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿਚ ਭਾਈ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਵੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਸਨ।

ਭਾਈ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਬੇਟੇ, ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪੋਤੇ ਅਤੇ ਭਾਈ ਮਾਈ ਦਾਸ ਦੇ ਪੜਪੋਤੇ ਸਨ। ਭਾਈ ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਦੋਹਾਂ ਬੇਟਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਆਪ ਨਿੱਕੇ ਸਨ।

ਭਾਈ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣਾ ਬਚਪਨ ਪਿੰਡ ਅਲੀਪੁਰ (ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਮੁਜ਼ੱਫ਼ਰਗੜ੍ਹ) ਵਿਚ ਹੀ ਬਿਤਾਇਆ ਸੀ ਪਰ ਉਹ ਅਕਸਰ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਕੋਲ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਹੀ ਰਿਹਾ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਜਵਾਨ ਹੋਣ ਮਗਰੋਂ ਆਪ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਅਤੇ ਚਾਚਾ ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਉਦੈ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਘੋੜ-ਸਵਾਰੀ ਅਤੇ ਹਥਿਆਰ ਚਲਾਉਣ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਹਾਸਿਲ ਕੀਤੀ । ਇਸ ਮਗਰੋਂ ਆਪ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਹੀ ਰਹਿਣ ਲੱਗ ਪਏ।

5 ਤੇ 6 ਦਸੰਬਰ 1705 ਦੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਛੱਡਿਆ ਤਾਂ ਆਪ ਵੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸਨ। ਆਪ ਸਰਸਾ ਨਦੀ ਤੱਕ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਾਲ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਥੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਕੋਟਲਾ ਨਿਹੰਗ ਵੱਲ ਚਲੇ ਗਏ ਅਤੇ ਭਾਈ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਬਾਕੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨਾਲ ਚਮਕੌਰ ਵੱਲ ਨਿਕਲ ਗਏ। 7 ਦਸੰਬਰ ਦੇ ਸਵੇਰ ਵੇਲੇ ਆਪ ਸਾਰੇ ਫਿਰ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਗਏ ਅਤੇ ਚਮਕੌਰ ਦੀ ਗੜ੍ਹੀ ਵਿਚ ਆਰਾਮ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਏ। ਦੁਪਹਿਰ ਮਗਰੋਂ ਜਦੋਂ ਰੂਪੜ ਤੋਂ ਆਈ ਮਲੇਰਕੋਟਲਾ ਦੀ ਫ਼ੌਜ ਨੇ ਗੜ੍ਹੀ ਨੂੰ ਘੇਰ ਲਿਆ ਤਾਂ ਭਾਈ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਵੀ ਉਥੇ ਹੀ ਸਨ। ਆਪ ਗੜ੍ਹੀ ਦੇ ਅੰਦਰੋਂ ਤੀਰਾਂ ਦਾ ਮੀਂਹ ਵਰ੍ਹਾਉਂਦੇ ਰਹੇ। ਸ਼ਾਮ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਹਨੇਰਾ ਪੈਣ ਨਾਲ ਲੜਾਈ ਬੰਦ ਹੋ ਗਈ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਤੱਕ ਗੜ੍ਹੀ ਵਿਚ ਸਿਰਫ਼ ਸੱਤ ਸਿੰਘ ਹੀ ਬਚੇ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਭਾਈ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਵੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਸਨ। ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਗੜ੍ਹੀ 'ਚੋਂ ਨਿਕਲੇ ਤਾਂ ਜਿਹੜੇ ਹੋਰ ਸਿੰਘ ਇਸ ਮਗਰੋਂ ਉਥੋਂ ਨਿਕਲਣ ਵਿਚ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋ ਸਕੇ ਭਾਈ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਸਨ। ਇਹ ਸਾਰੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਮਾਛੀਵਾੜਾ ਵਿਚ ਦੋਬਾਰਾ ਜਾ ਮਿਲੇ। ਇਥੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ "ਉੱਚ ਦਾ ਪੀਰ" ਬਣ ਕੇ ਨਿਕਲ ਗਏ। ਭਾਈ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਥੀ ਮੁਗ਼ਲ ਅਹਿਦੀਆਂ ਦੇ ਭੇਸ ਵਿਚ ਉੱਥੋਂ ਚੱਲ ਕੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਰਸਤੇ 'ਤੇ ਨਜ਼ਰਸਾਨੀ ਕਰਨ ਅਤੇ ਇੰਤਜ਼ਾਮ ਵਗ਼ੈਰਾ ਵਾਸਤੇ ਅੱਗੇ-ਅੱਗੇ ਚਲਦੇ ਗਏ। ਭਾਈ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਤਲਵੰਡੀ ਸਾਬੋ ਤੱਕ ਗਏ। ਇਥੋਂ ਆਪ ਸ਼ਾਇਦ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਚੱਕਰ ਲਾਉਣ ਵੀ ਗਏ ਹੋਣਗੇ ਜਾਂ ਫਿਰ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਪੈਗਾਮ ਤੇ ਹੁਕਮਨਾਮੇ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਵੀ ਭੇਜੇ ਗਏ ਹੋਣਗੇ।

30 ਅਕਤੂਬਰ 1706 ਦੇ ਦਿਨ ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੱਖਣ ਵੱਲ ਰਵਾਨਾ ਹੋਏ ਤਾਂ ਵੀ ਭਾਈ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਆਪ ਦੇ ਨਾਲ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਵੱਲੋਂ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਨੰਦੇੜ ਤੋਂ ਪੰਜਾਬ ਭੇਜਿਆ ਤਾਂ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਕਿ ਆਪ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ

ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ ਉਹ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਕੋਲ ਹੀ ਰਹੇ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਤੋਂ ਕੁਝ ਚਿਰ ਮਗਰੋਂ ਆਪ ਪੰਜਾਬ ਆ ਗਏ ਅਤੇ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਲ ਰਲ ਕੇ ਜੱਦੋਜਹਿਦ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਪਾਇਆ। 7 ਦਸੰਬਰ 1715 ਦੇ ਦਿਨ ਜਦੋਂ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਗੁਰਦਾਸ ਨੰਗਲ ਦੀ ਗੜ੍ਹੀ ਵਿਚੋਂ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਹੋਏ ਤਾਂ ਭਾਈ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸਨ। ਭਾਈ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਸ਼ਹੀਦੀ ਵੇਲੇ ਭਾਈ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਦਾ ਵਿਆਹ ਸ਼ਾਇਦ ਅਜੇ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਸੀ ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਆਪ ਦੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਅੱਗੇ ਨਹੀਂ ਚੱਲੀ।

(ਹੋਰ ਤਫ਼ਸੀਲ ਵਾਸਤੇ ਵੇਖੋ: **"ਭਾਈ ਬਾਜ ਸਿੰਘ"**, **"ਭਾਈ ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ"**, **"ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ"** ਅਤੇ **"ਭਾਈ ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਕੁਰਸੀਨਾਮਾ"**)

ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ

ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜਨਮ 10 ਮਾਰਚ 1644 ਦੇ ਦਿਨ ਭਾਈ ਮਾਈ ਦਾਸ ਦੇ ਘਰ ਪਿੰਡ ਅਲੀਪੁਰ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਮੁਜ਼ੱਫ਼ਰਗੜ੍ਹ (ਪਾਕਿਸਤਾਨ) ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਜਨਮ ਵੇਲੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਾਂ ਮਨੀ ਰਾਮ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਸੀ । ਆਪ ਨੂੰ ਲਾਡ ਨਾਲ 'ਮਣੀਆ' ਆਖ ਕੇ ਬੁਲਾਇਆਂ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। 1657 ਵਿਚ ਆਪ ਦੇ ਪਿਤਾ ਭਾਈ ਮਾਈ ਦਾਸ ਆਪ ਨੂੰ ਕੀਰਤਪੁਰ ਲੈ ਕੇ ਆਏ ਤੇ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਅਰਪਣ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਸ ਦਿਨ ਤੋਂ ਆਪ ਕੀਰਤਪੁਰ ਰਹਿਣ ਲੱਗ ਪਏ। ਤਕਰੀਬਨ ਡੇਢ ਸਾਲ ਆਪ ਨੇ ਗੁਰ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। 1659 ਵਿਚ ਆਪ ਵਾਪਿਸ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਚਲੇ ਗਏ। ਆਪ ਦਾ ਵਿਆਹ ਬੀਬੀ ਸੀਤੋ (1698 ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਬਸੰਤ ਕੌਰ) ਪੁੱਤਰੀ ਭਾਈ ਲਖੀ ਰਾਏ ਯਾਦਵ ਵਣਜਾਰਾ (ਜੋ ਉਦੋਂ ਪਿੰਡ ਖੈਰਪੁਰ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ ਤੇ ਮਗਰੋਂ ਪਿੰਡ ਰਸਾਇਨਾ, ਦਿੱਲੀ ਚਲੇ ਗਏ ਸਨ) ਨਾਲ ਹੋਇਆ। ਵਿਆਹ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਕੁਝ ਮਹੀਨੇ ਅਲੀਪੁਰ ਰਹਿ ਕੇ ਆਪ ਵਾਪਿਸ ਕੀਰਤਪੁਰ ਪਰਤ ਗਏ ਤੇ ਗੁਰੂ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਏ।

6 ਅਕਤੂਬਰ 1661 ਦੇ ਦਿਨ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਸਾਹਿਬ ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਸਮਾ ਗਏ। ਇਸ ਮਗਰੋਂ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਗੁਰੂ ਹਰਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਵੀ ਹਾਜ਼ਰ ਰਹੇ। ਜਦੋਂ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਗੁਰੂ ਹਰਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਬੁਲਾਇਆ ਤਾਂ ਆਪ ਵੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਾਲ ਗਏ। 25 ਮਾਰਚ 1664 ਦੇ ਦਿਨ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਵਿਚ ਮੁਲਾਕਾਤ ਹੋਈ। (ਉਦੋਂ ਆਪ ਵੀ ਉੱਥੇ ਹਾਜ਼ਿਰ ਸਨ) ਗੁਰੂ ਹਰਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਸਾਹਿਬ 30 ਮਾਰਚ ਨੂੰ ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਸਮਾ ਗਏ ਅਤੇ (ਗੁਰੂ) ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਨੌਵਾਂ ਨਾਨਕ ਥਾਪ ਗਏ। 11 ਅਗਸਤ 1664 ਦੇ ਦਿਨ ਗੁਰੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਬਕਾਲਾ ਵਿਖੇ ਰਸਮੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਗੁਰਿਆਈ ਸੌਂਪੀ ਗਈ। ਆਪ ਵੀ ਉਸ ਰਸਮ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋਏ। ਇਸ ਮਗਰੋਂ ਆਪ ਗੁਰੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਿਰ ਰਹੇ। ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ 20 ਅਗਸਤ ਨੂੰ ਬਕਾਲਾ ਤੋਂ ਕੀਰਤਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਾਸਤੇ ਚਲੇ ਤਾਂ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਗਏ। ਕੁਝ ਚਿਰ ਮਗਰੋਂ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਪਰਤ ਗਏ।

ਮਾਰਚ 1672 ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਬਕਾਲਾ ਤੋਂ ਚੱਕ ਨਾਨਕੀ (ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ) ਆ ਗਏ। ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਮਗਰੋਂ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਵੀ ਗੁਰ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਿਰ ਹੋ ਗਏ। 25 ਮਈ 1675 ਦੇ ਦਿਨ ਕਸ਼ਮੀਰੀ ਪੰਡਤ ਭਾਈ ਕਿਰਪਾ ਰਾਮ ਦੱਤ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠ ਚੱਕ ਨਾਨਕੀ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਕੋਲ ਫ਼ਰਿਆਦ ਕਰਨ ਪੁੱਜੇ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਅਰਜ਼ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਹ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਤੋਂ ਕਸ਼ਮੀਰੀ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀ ਜਬਰੀ ਧਰਮ ਬਦਲੀ ਬੰਦ ਕਰਵਾਉਣ। ਗੁਰੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸੋਚ ਵਿਚਾਰ ਕੇ ਦਿੱਲੀ ਜਾਣ ਦਾ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕੀਤਾ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ 8 ਜੁਲਾਈ 1675 ਦੇ ਦਿਨ (ਗੁਰੂ) ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਗੁਰਗੱਦੀ ਸੌਂਪੀ ਅਤੇ 11 ਜੁਲਾਈ ਨੂੰ ਆਪ ਦਿੱਲੀ ਵਾਸਤੇ ਚੱਲ ਪਏ। ਗੁਰੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਜਾਣ ਮਗਰੋਂ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਚੱਕ ਨਾਨਕੀ ਰਹੇ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਦੀ

ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਿਰ ਰਹੇ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਆਪ ਦੀ ਉਮਰ 31 ਸਾਲ ਦੀ ਸੀ। ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਨੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਬਹੁਤ ਡੂੰਘਾ ਮੁਤਾਲਿਆ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਨਵਾਂ ਸਰੂਪ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਇਆ ਤੇ ਇਸ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਕਰਵਾਈ। ਇਹ ਬੀੜ ਜੁਲਾਈ 1678 ਵਿਚ ਤਿਆਰ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। (ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਬੀੜ ਆਦਿ ਸਿੰਘਾਸਨ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਤਖ਼ਤ (ਚੱਕ ਨਾਨਕੀ) ਦੇ ਅਸਥਾਨ ਤੇ ਤਿਆਰ ਹੋਈ ਸੀ ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਇਸ ਨੂੰ "ਦਮਦਮੇ ਵਾਲੀ ਬੀੜ" ਵੀ ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹੀਂ ਦਿਨੀਂ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਸਰੂਪ (ਜੋ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਇਆ ਸੀ ਤੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਨੇ ਕਿਤਾਬਤ ਕੀਤੀ ਸੀ।) ਧੀਰ ਮੱਲ ਦੇ ਡੇਰੇ 'ਤੇ ਬਕਾਲਾ ਵਿਖੇ ਪਿਆ ਸੀ। ਉਧਰ 24 ਜੁਲਾਈ 1678 ਦੇ ਦਿਨ ਧੀਰ ਮੱਲ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਰਾਮ ਚੰਦ ਨੂੰ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਕਤਲ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। 9 ਅਗਸਤ 1678 ਦੇ ਦਿਨ ਰਾਮ ਚੰਦ ਦੇ ਭਰਾ ਭਾਰ ਮੱਲ ਨੇ ਆਪਣੇ ਭਰਾ ਨਮਿਤ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪਾਠ ਦਾ ਭੋਗ ਪਾਇਆ ਅਤੇ ਅੰਤਿਮ ਅਰਦਾਸ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨੁਮਾਇੰਦੇ ਵਜੋਂ ਬਕਾਲੇ ਭੇਜਿਆ। ਭੋਗ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਨੇ ਭਾਰ ਮੱਲ ਨੂੰ ਆਖਿਆ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬੀੜ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਈ ਹੈ। ਉਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਹੋਰ ਬੀੜਾਂ ਵੀ ਤਿਆਰ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੁਧਾਈ ਵਾਸਤੇ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਸਰੂਪ ਕੁਝ ਚਿਰ ਵਾਸਤੇ ਦੇ ਦਿਉ। ਭਾਰ ਮੱਲ ਨੇ ਬਹਾਨਾ ਲਾਇਆ ਕਿ ਉਹ ਬਕਾਲਾ ਛੱਡ ਕੇ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਬੀੜ ਦੇ ਕੇ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਭੇਜ ਦੇਣ ਤੇ ਉਥੇ ਆ ਕੇ ਲਗਾਂ ਮਾਤਰਾਂ ਸੋਧ ਲਈਆਂ ਜਾਣ। ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਾਰੀ ਗੱਲਬਾਤ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਜਾ ਦੱਸੀ। ਅਖ਼ੀਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਭੇਜ ਕੇ ਉਤਾਰਾ ਕਰਵਾ ਲਿਆ ਅਤੇ ਫਿਰ ਆਪ ਸੁਧਾਈ ਕਰਵਾ ਕੇ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਬੀੜ ਮੁਕੰਮਲ ਕਰਵਾਈ। ਇਸ ਮਗਰੋਂ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਨੇ ਹੋਰ ਵੀ ਪੋਥੀਆਂ ਦੇ ਉਤਾਰੇ ਕੀਤੇ ਅਤੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪਾਸੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਭੇਜਿਆ।

ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਸਿਰਫ਼ ਕਾਤਬਿ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਨ ਬਲਕਿ ਬਾਣੀ ਦੀ ਕਥਾ ਦਾ ਪਰਵਾਹ ਵੀ ਚਲਾਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। "ਸੰਤ" ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ "ਸਿਪਾਹੀ" ਵੀ ਸਨ। ਆਪ ਘੋੜ-ਸਵਾਰੀ ਤੇ ਤਲਵਾਰ ਚਲਾਉਣ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਮਾਹਿਰ ਸਨ। ਆਪ ਦਾ ਜਿਸਮ ਇਕਹਿਰਾ ਸੀ ਤੇ ਆਪ ਬੜੇ ਫੁਰਤੀਲੇ ਤੇ ਚੁਸਤ ਸਨ।

28 ਮਾਰਚ 1685 ਦੇ ਦਿਨ ਨਾਹਨ ਦੇ ਰਾਜੇ ਮੇਦਨੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦਾ ਵਜ਼ੀਰ ਅਨੰਦਪੁਰ ਆਇਆ। ਉਸ ਨੇ ਅਰਜ਼ ਕੀਤੀ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨਾਹਨ ਵਿਚ ਦਰਸ਼ਨ ਦੇਣ। 13 ਅਪ੍ਰੈਲ ਦੇ ਦਿਨ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨਾਹਨ ਪੁੱਜੇ। ਮੇਦਨੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਸ਼ਾਹੀ "ਜੀ ਆਇਆਂ" ਆਖਿਆ ਅਤੇ ਅਰਜ਼ ਕੀਤੀ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਉਸ ਦੀ ਰਿਆਸਤ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਰਹਿਣ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਅਰਜ਼ ਕਬੂਲ ਕਰ ਕੇ ਪਾਉਂਟਾ ਸਾਹਿਬ ਪਿੰਡ ਵਸਾ ਕੇ ਉਥੇ ਰਹਿਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਸਾਰੇ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸਨ।

4 ਸਤੰਬਰ 1687 ਦੇ ਦਿਨ ਰਾਮ ਰਾਏ ਦੀ ਮੌਤ ਹੋ ਗਈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਉਸ ਦੀ ਅੰਤਿਮ ਅਰਦਾਸ ਵਾਸਤੇ ਖੁਰਵੱਧੀ ਗਏ। ਇਸ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਗਏ। ਅਗਲੇ ਸਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਫਿਰ ਇਕ ਸਮਾਗਮ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਵਾਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਦੀਵਾਨ ਨੰਦ ਚੰਦ ਅਤੇ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਭੇਜਿਆ। ਭੋਗ ਵੇਲੇ ਗੁਰਬਖ਼ਸ਼ ਰਾਏ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਤਾਬਿਆ ਬੈਠਾ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਦੀਵਾਨ ਨੰਦ ਚੰਦ ਅਰਦਾਸ ਕਰਨ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਮਸੰਦ ਗੁਰਬਖ਼ਸ਼ ਰਾਏ ਨੇ ਕੋਈ ਮਾੜਾ ਬੋਲ ਬੋਲਿਆ। ਇਸ 'ਤੇ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਤਾਬਿਆ ਤੋਂ ਉਠਾ ਕੇ ਬਾਂਹ ਫੜ ਕੇ ਹੇਠਾ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤਾ। ਹੇਠਾਂ ਡਿੱਗਣ ਮਗਰੋਂ ਜਦੋਂ ਗੁਰਬਖ਼ਸ਼ ਰਾਏ ਨੇ ਫੇਰ ਬੋਲਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਕਿਰਪਾਨਾਂ ਧੂਹ ਲਈਆਂ। ਇਸ 'ਤੇ ਮਸੰਦ ਗੁਰਬਖ਼ਸ਼ ਰਾਏ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਸਾਥੀ ਦੌੜ ਗਏ। ਗੁਰਬਖ਼ਸ਼ ਰਾਏ ਨੇ ਗੜ੍ਹਵਾਲ ਦੇ ਰਾਜੇ ਫਤੇ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਭੜਕਾ ਕੇ ਪਾਉਂਟਾ ਸਾਹਿਬ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤਾ। 18 ਸਤੰਬਰ 1688 ਦੇ ਦਿਨ ਭੰਗਾਣੀ ਵਿਖੇ ਘੜ੍ਹਵਾਲੀ ਤੇ ਸਿੱਖ ਯੋਧਿਆਂ ਵਿਚ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਲੜਾਈ ਹੋਈ। ਇਸ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵੀ ਖ਼ੂਬ ਜੌਹਰ ਦਿਖਾਏ।

27 ਅਕਤੂਬਰ 1688 ਦੇ ਦਿਨ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਪਾਉਂਟਾ ਤੋਂ ਚੱਕ ਨਾਨਕੀ (ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ) ਵਾਸਤੇ ਚੱਲ ਪਏ। ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਗਏ। ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਦਾ ਗੁਰ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਦਰਜਾ ਦੀਵਾਨ ਨੰਦ ਚੰਦ ਮਗਰੋਂ ਦੂਜੇ ਨੰਬਰ 'ਤੇ ਸੀ। ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਪਹਿਲੇ ਪਹਿਰ ਉੱਠ ਕੇ, ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰ ਕੇ, ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਮੱਥਾ ਟੇਕ ਕੇ, ਪਾਠ ਕਰਕੇ, ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਜੁੱਟ ਜਾਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਹ ਰੋਜ਼ਨਾਮਚਾ ਹਮੇਸ਼ਾ ਅਪਣਾਈ ਰੱਖਿਆ। ਸੰਗਤਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਅਦਬ ਤੇ ਇੱਜ਼ਤ ਵਾਲਾ ਦਰਜਾ ਹਾਸਿਲ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਪਿਆਰ ਕਰਦੇ ਸਨ।

ਮਾਰਚ 1691 ਵਿਚ ਅਲਫ਼ ਖ਼ਾਨ ਨੇ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਬਿਲਾਸਪੁਰ ਦੇ ਰਾਜੇ ਭੀਮ ਚੰਦ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਤੋਂ ਮਦਦ ਮੰਗੀ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀਵਾਨ ਨੰਦ ਚੰਦ, ਦੀਵਾਨ ਧਰਮ ਚੰਦ ਛਿੱਬਰ, ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਤੇ ਭਾਈ ਆਲਮ ਚੰਦ ਤੇ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖ ਯੋਧਿਆਂ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਨਦੌਣ ਗਏ। 19 ਮਾਰਚ 1691 ਦੇ ਦਿਨ ਨਦੌਣ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਨੇ ਭਰਪੂਰ ਬਹਾਦਰੀ ਦੇ ਜੌਹਰ ਦਿਖਾਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਤੀਰਾਂ ਦਾ ਮੀਂਹ ਨੇ ਅਲਫ਼ ਖ਼ਾਨ ਦੀ ਫ਼ੌਜ ਦੇ ਛੱਕੇ ਛੁੜਾ ਦਿੱਤ। ਲੜਾਈ ਜਿੱਤਣ ਮਗਰੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ 7 ਦਿਨ ਨਦੌਣ ਦੇ ਰਾਜੇ ਦੇ ਮਹਲ ਵਿਚ ਰਹੇ। ਅਠਵੇਂ ਦਿਨ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਬ ਵੱਲ ਚੱਲ ਪਏ ਤੇ 28 ਮਾਰਚ 1691 ਦੇ ਦਿਨ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਪੁੱਜੇ।

ਇਸ ਵੇਲੇ ਦੀਵਾਨ ਨੰਦ ਚੰਦ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਾ "ਦਰਬਾਰੀ ਦੀਵਾਨ" ਸੀ। ਇਕ ਵਾਰ ਕੁਝ ਉਦਾਸੀ ਉਸ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਇਕ ਉਤਾਰਾ ਦੇ ਗਏ ਤਾਂ ਜੋ ਉਹ ਸੁਧਾਈ ਕਰ ਦੇਵੇ। ਦੀਵਾਨ ਨੰਦ ਚੰਦ ਉਸ ਬੀੜ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਲੈ ਗਿਆ ਸੀ ਤੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਘਰ ਛੱਡ ਆਇਆ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਉਦਾਸੀਆਂ ਨੇ ਬੀੜ ਮੰਗੀ ਤਾਂ ਉਹ ਮੁਕਰ ਗਿਆ। ਉਦਾਸੀ ਇਹ ਮਾਮਲਾ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਕੋਲ ਲੈ ਗਏ। ਜਦੋਂ ਦੀਵਾਨ ਨੰਦ ਚੰਦ ਨੂੰ ਇਹ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਉਹ ਘਬਰਾ ਕੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ

ਖਿਸਕ ਗਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਡਰੋਲੀ ਜਾਂਦਿਆਂ ਰਾਹ ਵਿਚ ਕਰਤਾਰਪੁਰ (ਜਲੰਧਰ) ਆ ਪੜਾਅ ਕੀਤਾ ਜਿੱਥੇ ਧੀਰ ਮੱਲੀਆਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਦੀਵਾਨ ਨੰਦ ਚੰਦ ਦੇ ਖਿਸਕ ਜਾਣ ਮਗਰੋਂ 29 ਮਾਰਚ 1691 ਦੇ ਦਿਨ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਨੂੰ "ਦਰਬਾਰੀ ਦੀਵਾਨ", ਥਾਪ ਦਿੱਤਾ। ਭਾਈ ਧਰਮ ਚੰਦ "ਘਰਬਾਰੀ ਦੀਵਾਨ" ਸੀ। ਹੁਣ ਦੋਵੇਂ ਦੀਵਾਨ ਗੁਰੂ ਦਰਬਾਰ ਤੇ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦਾ ਇੰਤਜ਼ਾਮ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਏ।

ਮਈ 1693 ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਬਾਂਗਰ ਦੇਸ਼ (ਧਮਤਾਨ ਵਗੈਰਾ) ਦਾ ਦੌਰਾ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਦੌਰਾਨ ਵੀ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਆਪ ਦੇ ਨਾਲ ਰਹੇ। ਫ਼ਰਵਰੀ 1694 ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਖੁਰਵਧੀ (ਡੇਹਰਾਦੂਨ) ਅਤੇ ਹਰਦੁਆਰ ਵੱਲ ਗਏ ਤਾਂ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਵੀ ਆਪ ਦੇ ਨਾਲ ਸਨ।ਪੰਡਾ ਵਹੀਆਂ ਵਿਚ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਦੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਾਲ 28 ਫਰਵਰੀ 1696 ਦੇ ਦਿਨ ਹਰਦੁਆਰ ਪੁੱਜਣ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਹੈ।

ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਖਾਲਸਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ਤੇ ਖੰਡੇ ਦੀ ਪਾਹੁਲ ਦੇਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ। ਪੰਜ ਪਿਆਰਿਆਂ ਅਤੇ ਪੰਜ ਮੁਕਤਿਆਂ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਬਾਕੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਖੰਡੇ ਦੀ ਪਾਹੁਲ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਸਾਂ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਬੈਚ ਵਿਚ ਯਾਰ੍ਹਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪਾਨ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਸਨ: ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਛੇ ਪੁੱਤਰ (ਚਿਤਰ ਸਿੰਘ, ਬਚਿਤਰ ਸਿੰਘ, ਉਦੈ ਸਿੰਘ, ਅਨਕ ਸਿੰਘ, ਅਜਬ ਸਿੰਘ, ਅਜਾਇਬ ਸਿੰਘ), ਚੌਪਾ ਸਿੰਘ, ਦੀਵਾਨ ਧਰਮ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਆਲਿਮ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਭਾਈ ਗੁਰਬਖ਼ਸ਼ ਸਿੰਘ (ਰਾਮ ਕੁੰਵਰ)।

ਇਨ੍ਹੀਂ ਦਿਨੀਂ ਗੁਰੂ ਦਾ ਚੱਕ (ਰਾਮਦਾਸਪੁਰਾ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ) ਦੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਅਰਜ਼ ਕੀਤੀ ਕਿ ਮੀਣੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਛੱਡ ਕੇ ਚਲੇ ਗਏ ਹਨ। ਤੁਸੀਂ ਕਿਸੇ ਮੁਖੀ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਉੱਥੋਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਸੰਭਾਲਣ ਵਾਸਤੇ ਭੇਜ ਦਿਉ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪੰਜ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਦੇ ਕੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦਾ ਇੰਚਾਰਜ ਬਣਾ ਕੇ ਭੇਜਿਆ। ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ 2 ਮਈ 1698 ਦੇ ਦਿਨ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪੁੱਜੇ ਅਤੇ 3 ਮਈ ਨੂੰ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ 'ਚ ਨੀਲਾ ਨਿਸ਼ਾਨ ਸਾਹਿਬ ਝੁਲਾ ਕੇ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਹੀ ਰਹਿਣ ਲੱਗ ਪਏ।

ਹੁਣ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਸੰਗਤਾਂ ਦੋਬਾਰਾ ਆਉਣ ਲੱਗ ਪਈਆ। ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਰੋਜ਼ ਕਥਾ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਏ। ਵਿਚ-ਵਿਚ ਆਪ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵੀ ਜਾਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਅਗਸਤ 1700 ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਅਜਮੇਰ ਚੰਦ ਬਿਲਾਸਪੁਰੀ ਨੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਆਪ ਵੀ ਉੱਥੇ ਹੀ ਸਨ। ਪਹਿਲੀ ਸਤੰਬਰ 1700 ਦੇ ਦਿਨ ਕਿਲ੍ਹਾ ਲੋਹਗੜ੍ਹ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਆਪ ਆਪਣੇ ਬੇਟਿਆਂ ਭਾਈ ਬਚਿਤਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਭਾਈ ਉਦੈ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਰਲ ਕੇ ਪਹਾੜੀ ਫ਼ੌਜਾਂ ਦੇ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਡੱਟ ਕੇ ਲੜੇ। ਆਪ ਇਸ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਸਖ਼ਤ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਹੋ ਗਏ। ਇਸ ਮਗਰੋਂ ਆਪ ਫੇਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਚਲੇ ਗਏ। ਅਗਲੇ ਪੰਜ ਸਾਲ ਆਪ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਰਹੇ ਅਤੇ ਕਈ ਵਾਰ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਆਏ।

2 ਅਕਤੂਬਰ 1703 ਦੇ ਦਿਨ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਖ਼ਾਸ ਹੁਕਮਨਾਮਾ ਬਖ਼ਸ਼ਿਆ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਨੂੰ "ਫ਼ਰਜ਼ੰਦਹ ਖ਼ਾਨੇ ਜ਼ਾਦ" ਆਖਿਆ ਸੀ:

"ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕੀ ਆਗਿਆ ਹੈ। ਭਾਈ ਬਚਿਤਰ ਸਿੰਘ ਜੀ। ਭਾਈ ਉਦੇ ਸਿੰਘ ਜੀ। ਭਾਈ ਅਨਿਕ ਜੀ। ਭਾਈ ਅਜਬ ਸਿੰਘ ਜੀ। ਭਾਈ ਅਜਾਇਬ ਸਿੰਘ ਜੀ। ਨਾਇਕ ਮਾਈ ਦਾਸ ਵੋਇ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਸਰਮ ਰਖੇਗਾ। ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੇ ਪੁੱਤਰ ਫ਼ਰਜੰਦਹ ਖ਼ਾਨੇ ਜ਼ਾਦ ਹੋ। ਤੁਸਾਂ ਉਪਰ ਮੇਰੀ ਖੁਸ਼ੀ ਹ। ਸਭ ਵਰਤਾਰੇ ਕੇ ਤੁਸੀਂ ਮਹਿਰਮ ਹੋ। ਹੋਰ ਕੌਡੀ ਦਮੜੀ ਪੈਸਾ ਧੇਲਾ ਰੁਪਿਆ ਰਛਿਆ ਦਾ ਜੋ ਅਸਾਨੂੰ ਦੇਏਗਾ। ਇਹ ਮੇਰੇ ਫ਼ਰਜੰਦ ਹੈਨ। ਸਿੱਖਾਂ (ਪੁੱਤਾਂ) ਸੇਵਾ ਦਾ ਵੇਲਾ ਹੈ। ਜੋ ਲੋਚ ਕੈ ਸੇਵਾ ਕੇਰੋਗੇ ਤੁਹਾਡੇ ਸੇਵਾ ਦਰਗਾਹਿ ਥਾਇ ਪਵੇਗੀ। ਤੁਸੀਂ ਉਪਰ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਰਖਿਆ ਕਰੇਗਾ। ਸੰਮਤ 1760 ਮਿਤੀ ਕਤਕ।"

ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਸਨਮਾਨ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਵਲੋਂ ਦਿੱਤਾ ਜਾਣਾ ਇਹ ਸਾਬਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀ ਗੁਰੂ ਘਰ ਵਿਚ ਖ਼ਾਸ ਤੇ ਅਹਿਮ ਥਾਂ ਸੀ। ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੇ ਇਹ ਪੰਜੇ ਪੁੱਤਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਭੇਟ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਸਨ ਤੇ ਉਹ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅੰਗ-ਸੰਗ ਹੀ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ।

5-6 ਦਸੰਬਰ 1705 ਦੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਛੱਡਿਆ ਤਾਂ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਹੀ ਸਨ। ਆਪ ਜਨਵਰੀ 1706 ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਤਲਵੰਡੀ ਸਾਬੋ ਜਾ ਕੇ ਮਿਲੇ। ਆਪ ਕੁਝ ਚਿਰ ਤਲਵੰਡੀ ਸਾਬੋ ਰਹਿ ਕੇ ਫੇਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਚਲੇ ਗਏ। ਅਕਤੂਬਰ 1706 ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਤਲਵੰਡੀ ਸਾਬੋ ਤੋਂ ਜਾਣ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਬਣਾਇਆ ਤਾਂ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਫੇਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਚੱਲ ਕੇ ਤਲਵੰਡੀ ਸਾਬੋ ਪੁੱਜੇ।

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਟੁਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰਵਾਇਆ। ਪਾਠ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕੀਤੀ। 30 ਅਕਤੂਬਰ 1706 ਦੇ ਦਿਨ ਪਾਠ ਦਾ ਭੋਗ ਪਾਇਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਦੂਰ-ਦੂਰ ਤੋਂ ਸੰਗਤਾਂ ਹਾਜ਼ਿਰ ਸਨ। ਦੀਵਾਨ ਦੇ ਖ਼ਤਮ ਹੋਣ ਮਗਰੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਤਲਵੰਡੀ ਸਾਬੋ ਤੋਂ ਚੱਲ ਪਏ। ਆਪ ਦੇ ਨਾਲ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਤੇ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਸਿੱਖ ਘੋੜਿਆਂ 'ਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋ ਕੇ ਚੱਲ ਪਏ।

30 ਨਵੰਬਰ 1705 ਦੇ ਦਿਨ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਸਾਥੀ ਸਿੰਘ ਕੁਲਾਇਤ ਪੁੱਜੇ। ਇੱਥੇ ਆਪ ਨੂੰ ਭਾਈ ਦਯਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਭਾਈ ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਆ ਮਿਲੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੂੰ "ਜ਼ਫ਼ਰਨਾਮਾ" ਦੇਣ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਮੁਲਾਕਾਤ ਕਰਨ ਦੀ ਖ਼ਾਹਿਸ਼ ਬਾਰੇ ਦੱਸਿਆ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਮੌਤ ਨੇੜੇ ਹੈ ਤੇ ਹੁਣ ਉਸ ਨਾਲ ਮੇਲ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਣਾ। 20 ਫ਼ਰਵਰੀ 1707 ਨੂੰ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਮਰ ਗਿਆ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਬਘੌਰ ਵਿਚ ਸਨ। ਹੁਣ ਏਥੋਂ 19 ਮਾਰਚ 1707 ਦੇ ਦਿਨ ਆਪ ਨੇ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਤੇ ਚਾਰ ਹੋਰ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਾਪਿਸ ਜਾਣ ਵਾਸਤੇ ਵਿਦਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਆਪ ਸ਼ਾਹਜਹਾਨਬਾਦ ਵੱਲ ਚੱਲ ਪਏ।

ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਆ ਕੇ ਫੇਰ ਦੀਵਾਨ ਸਜਾਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਉਧਰ 6-7 ਅਕਤੂਬਰ 1708 ਦੀ ਰਾਤ ਦੇ ਦਿਨ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਸਮਾ ਗਏ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਹ 5 ਅਕਤੂਬਰ ਨੂੰ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਤੋਰ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਜਥੇਬੰਦ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਉਧਰ, ਭਾਵੇਂ ਮੀਣੇ 1697 ਵਿਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਜਾ ਕੇ ਚੁੱਕੇ ਸਨ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਕ ਮੁਖ਼ਤਿਆਰ ਚੂਹੜ ਮੱਲ ਅਜੇ ਵੀ ਉਥੇ ਹੀ ਸੀ। ਚੂਹੜ ਮੱਲ ਦੇ ਦੋ ਪੁੱਤਰ ਸਨ: ਮੋਹਕਮ ਸਿੰਘ (ਜੋ ਸਿੰਘ ਸਜ ਗਿਆ ਸੀ) ਅਤੇ ਰਾਮੂ ਮੱਲ। ਵਿਸਾਖੀ (29

ਮਾਰਚ 1709) ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਇਸ ਚੂਹੜ ਮੱਲ ਤੋਂ ਕੁਝ ਤੂਤਾਂ ਦੇ ਦਰੱਖ਼ਤ ਮੰਗੇ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੁੱਲ ਦੇਣ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਕੀਤੀ। ਪਰ ਉਹ ਆਕੜ ਗਿਆ ਤੇ ਤੂਤ ਦੇਣ ਤੋਂ ਨਾਂਹ ਤਾਂ ਕੀਤੀ ਹੀ ਪਰ ਨਾਲ ਹੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿਮਘ ਸਾਹਿਬ ਵੱਲੋਂ ਘਟੀਆ ਫ਼ਿਕਰੇ ਵੀ ਬੋਲੇ। ਇਸ 'ਤੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਉਸ ਦੀ 'ਸੇਵਾ' ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਉਹ ਸੜਿਆ-ਬਲਿਆ ਲਾਹੌਰ ਦਰਬਾਰ ਜਾ ਹਾਜ਼ਿਰ ਹੋਇਆ। ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਲਾਹੌਰ ਦਰਬਾਰ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਪਰਵਾਹ ਨਾ ਕੀਤੀ ਪਰ ਅਖ਼ੀਰ ਉਸ ਵੱਲੋਂ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਅਰਜ਼ੋਈ ਕਰਨ 'ਤੇ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਨਾਇਬ ਸੂਬੇਦਾਰ ਨੇ ਪੱਟੀ ਦੇ ਚੌਧਰੀ ਹਰ ਸਹਾਇ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਦਾ ਚੱਕ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਆਖ ਦਿੱਤਾ। ਹਰ ਸਹਾਇ ਨੇ 6 ਅਪ੍ਰੈਲ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਤੇ ਭਾਈ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਡੱਲ-ਵਾਂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਪੱਟੀ ਦੀ ਫ਼ੌਜ ਦੇ ਖ਼ੂਬ ਆਹੂ ਲਾਹੇ। ਹਰ ਸਹਾਇ ਭਾਈ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਡੱਲ-ਵਾਂ ਹੱਥੋਂ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ । ਚੂਹੜ ਮੱਲ 12 ਅਪ੍ਰੈਲ ਨੂੰ ਦੇਵਾ ਨਾਂ ਦੇ ਚੌਧਰੀ ਦੀ ਕਮਾਨ ਹੇਠ ਫੇਰ ਫ਼ੌਜ ਲੈ ਆਇਆ। ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਇਸ ਫ਼ੌਜ ਨੂੰ ਵੀ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਛਾੜਿਆ। ਇਸ ਮਗਰੋਂ ਕੁਝ ਚਿਰ ਆਰਾਮ ਰਿਹਾ।

26 ਸਤੰਬਰ 1709 ਦੇ ਦਿਨ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਮਾਣੇ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਬੋਲਬਾਲਾ ਕਾਇਮ ਹੋਣ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੀਆਂ ਜਿੱਤਾਂ ਮਗਰੋਂ ਮੁਗ਼ਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਆਪ ਵੱਡੀ ਫ਼ੌਜ ਲੈ ਕੇ ਲਾਹੌਰ ਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਦੌਰਾਨ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਪਹਾੜਾਂ ਵੱਲ ਨਿਕਲ ਗਿਆ। ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਵੀ ਹਾਲਾਤ ਨੂੰ ਸਮਝਦੇ ਹੋਏ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਚਲੇ ਗਏ। ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਨੇ 30 ਦਸੰਬਰ 1711 ਨੂੰ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਪਾਲਿਤ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੀ ਜਾਗੀਰ ਦੇ ਦਿੱਤੀ, ਤਾਂ ਜੋ ਉਸ ਨੂੰ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਵਰਤਿਆ ਜਾ ਸਕੇ। ਫ਼ਰਵਰੀ 1712 ਵਿਚ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਮਰ ਗਿਆ ਤੇ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਪਾਲਿਤ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਚਲਾ ਗਿਆ।

ਇਸ ਦੌਰਾਨ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਕੁਝ ਚਿਰ ਝੰਗ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਵੀ ਰਹੇ ਸਨ। 9 ਮਾਰਚ 1716 ਦੇ ਦਿਨ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਮਗਰੋਂ ਅਗਲੇ ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਸਿੱਖਾਂ ਵਾਸਤੇ ਬੜੇ ਔਖੇ ਸਨ। ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਕਿਸੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਇਕ ਵੀ ਸਿੱਖ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਗੁਰੂ-ਦਾ-ਚੱਕ (ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ) ਵਿਚ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਸਿੱਖ ਦੇ ਹੋਣ ਦਾ ਸਵਾਲ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ। 1719 ਵਿਚ ਸੱਯਦ ਭਰਾਵਾਂ ਨੇ ਫ਼ਰੱਖ਼ਸੀਅਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਅੰਨ੍ਹਿਆਂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਫਿਰ ਮਾਰ ਵੀ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਨਾਲ ਦਿੱਲੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਵੀ ਬੇਯਕੀਨੀ ਵਾਲੇ ਹਾਲਾਤ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਏ ਜਿਸ ਕਰ ਕੇ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਸੂਬੇਦਾਰ ਨੇ ਵੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਮੁਹਿੰਮ ਵਿਚ ਦਿਲਚਸਪੀ ਲੈਣੀ ਛੱਡ ਦਿੱਤੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਕੁਝ ਮਹੀਨੇ ਮਗਰੋਂ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਮੁਹੰਮਦ ਸ਼ਾਹ ਰੰਗੀਲਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬਣ ਗਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿਚ ਕੋਈ ਦਿਲਚਸਪੀ ਨਾ ਲਈ। ਇੰਵ ਦੋ ਕੁ ਸਾਲ ਹੋਰ ਬੀਤ ਗਏ।

1722 ਤਕ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਦੋ ਧੜਿਆਂ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਕਿਸਮ ਦੇ ਫ਼ਰਕ (ਮਤਭੇਦ) ਦਾ ਕੋਈ ਵਜੂਦ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਤਕ ਕੋਈ ਤੱਤ ਖਾਲਸਾ ਜਾਂ ਬੰਦਈ ਖਲਾਸਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਕਿਸੇ ਵੀ ਲਿਖਤ ਵਿਚ ਅਜਿਹਾ ਕੋਈ ਨਾਂ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ। ਹਾਂ 1723 ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਦਾ ਚੱਕ ਵਿਚ ਦੋ ਧੜੇ ਜ਼ਰੂਰ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਇਕ ਧੜਾ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਕੰਬੋਜ (ਪੁੱਤਰ ਰਘੁਪਤੀ ਸਹਾਏ ਕੰਬੋਜ, ਵਾਸੀ ਖੇਮਕਰਨ)

ਦਾ ਸੀ ਤੇ ਦੂਜਾ ਤਰੇਹਨ ਪਰਵਾਰ ਦਾ। ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਉਹ ਸ਼ਖ਼ਸ ਸੀ ਜਿਹੜਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਵਾਲੀ ਰਾਤ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਲਾਸ਼ ਦੇ ਟੁਕੜੇ ਉਸ ਨੂੰ ਬੰਨ੍ਹੀ ਹੋਈ ਲਾਲ ਪੱਗ ਵਿਚ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਚੁੱਕ ਲਿਆਇਆ ਸੀ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਛੋਟੇ-ਦੇ-ਟਾਂਡੇ (ਜੰਮੂ ਰਿਆਸਤ) ਵਿਚ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ (ਪਤਨੀ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ) ਕੋਲ ਲੈ ਗਿਆ ਸੀ ਜਿੱਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਟੁਕੜਿਆਂ ਦਾ ਸਸਕਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ।

1723 ਵਿਚ ਗੁਰੂ-ਦਾ-ਚੱਕ ਵਿਚ ਝਗੜੇ ਦਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਕੰਬੋਜ ਨੇ ਕਹਿਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਯਾਰ੍ਹਵਾਂ ਗੁਰੂ ਥਾਪ ਕੇ ਗਏ ਸਨ। ਪਰ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਸੰਗਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਮੀਰੀ ਸਿੰਘ (ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ *ਸ਼ਹੀਦ ਬਿਲਾਸ* ਦਾ ਲੇਖਕ '**ਅਕਾਲ ਪੁਰਖੀਏ**' ਨਾਂ ਦੰਦਾ ਹੈ) ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਗੁਰਗੱਦੀ ਦੇ ਕੇ ਗਏ ਸਨ। ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਗੁਰੂ-ਦਾ-ਚੱਕ ਵਿਚ ਗੱਦੀ ਲਾ ਕੇ, ਮਹੰਤ ਬਣ ਕੇ, ਮੱਥਾ ਵੀ ਟਿਕਾਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਸ ਨੇ ਤਾਂ ਇਹ ਪਰਚਾਰ ਵੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਮਾਸ ਮੱਛੀ ਨਹੀਂ ਖਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਤੇ ਸੂਹੇ ਰੰਗ ਦੇ ਕੱਪੜੇ ਪਹਿਣਨੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ:

ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਮਹੰਤ ਖੇਮ ਜੋ ਕਰਨੀਆ। ਲਧਾ ਚਲਾਇ ਏਸ ਪੰਥ ਸੀ ਆਪਣਾ।
ਸਿੱਖਨ ਥੀਂ ਪੁਜਵਾਇ, ਪੈਰ ਆਪਣੇ। ਬੈਠਾ ਗੱਦੀ ਲਾਇ, ਸੰਗ ਬੀਚ ਮੈਂ।
ਨੀਲਾ ਬਸਦ ਕਰਾਇਆ ਅੰਬਰ ਪਹਿਨਣਾ। ਸੂਹਾ ਅੰਗ ਲਗਾਇਆ, ਏਹਦੇ ਸੇਵਕਾਂ।
ਮਾਸ ਮੱਛੀ ਨਹਿ ਖਾਣ ਬਣ ਗਏ ਵੈਸ਼ਨੋ।ਪਯਾ ਵਿਖਾਂਧ ਸੀ ਆਣ, ਮੱਧ ਇਮ ਖਾਲਸੇ।
ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਲਿਖਾ, ਸੋਚ ਵਿਚਾਰ ਇਹ।ਦੋਹਾਂ ਦਲਾਂ ਦਾ ਮੇਲ ਕਰਨ ਕਰਾਨ ਲਈ।
ਸੇਵਾ ਹਰੀ ਸੀ ਪਾਤੀ, ਬਾਚੀ ਖੋਲ ਕੇ। ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਮੁਕਾਏ ਝਗੜਾ ਦੋਹਾਂ ਕਾ॥

(ਗਿਆਨੀ ਗਰਜਾ ਸਿੰਘ, *ਸ਼ਹੀਦ ਬਿਲਾਸ*, ਸਫ਼ਾ 81-82)।

ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਦੇ ਖ਼ਤ ਮੁਤਾਬਿਕ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਨੇ ਦੋਹਾਂ ਧੜਿਆਂ ਨੂੰ ਬਿਠਾ ਕੇ ਮਸਲਾ ਹੱਲ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਸਾਲਸੀ ਸਮਝੌਤੇ ਮੁਤਾਬਿਕ ਇਹ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਦੋ ਪਰਚੀਆਂ 'ਤੇ ਦੋਹਾਂ ਧੜਿਆਂ ਦਾ ਨਾਂ ਲਿਖ ਕੇ ਸਰੋਵਰ ਵਿਚ ਪਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇਗਾ ਤੇ ਜਿਸ ਦੀ ਪਰਚੀ ਪਹਿਲਾਂ ਤਰ ਆਈ ਦੂਜਾ ਧੜਾ ਉਸ ਦੀ ਗੱਲ ਮੰਨ ਲਵੇਗਾ। ਇਤਫ਼ਾਕਨ *ਨਿਹੰਗਾਂ* (ਅਕਾਲਪੁਰਖੀਆਂ) ਦੀ ਪਰਚੀ ਪਹਿਲਾਂ ਤਰ ਆਈ। ਪਰ ਬੰਦਈ (ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਾਥੀ) ਫਿਰ ਵਿੱਟਰ ਗਏ। ਇਸ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅਕਾਲਪੁਰਖੀਆਂ ਦੇ ਲਾਹੌਰਾ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਸਲਾਹ ਕੀਤੀ ਕਿ ਦੋਹਾਂ ਤਰਫ਼ਾਂ ਦੇ ਮੱਲਾਂ (ਪਹਿਲਵਾਨਾਂ) ਦਾ ਘੋਲ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ ਤੇ ਜਿਹੜਾ ਢੱਠ ਜਾਵੇ ਉਹ ਜੇਤੂ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਆਗੂ ਮੰਨ ਲਏ। ਅਖ਼ੀਰ ਬੰਦਈਆਂ ਵੱਲੋਂ ਸੰਗਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਮੀਰੀ ਸਿੰਘ ਇਹ ਗੱਲ ਮੰਨ ਗਏ। ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਅਤੇ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ, ਝੰਡੇ ਬੁੰਗੇ (ਜਿੱਥੇ ਹੁਣ ਦੋ ਝੰਡੇ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਹਨ) ਦੇ ਨੇੜੇ, ਘੋਲ ਹੋਇਆ ਜਿਸ ਵਿਚ ਬੰਦਈਆਂ ਵੱਲੋਂ ਸੰਗਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਅਕਾਲਪੁਰਖੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਮੀਰੀ ਸਿੰਘ ਘੁਲੇ ਜਿਸ ਵਿਚ ਬੰਦਈਆਂ ਦਾ ਸੰਗਤ ਸਿੰਘ ਢੱਠ ਗਿਆ। ਹੁਣ ਸੰਗਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਹਾਰ ਮੰਨ ਲਈ ਤੇ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਕਹਿਣ ਦੀ ਜ਼ਿਦ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤੀ।

ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਸੇ ਵਲੇ ਸੂਰ ਦਾ ਝਟਕਾ ਕਰਵਾ ਕੇ, ਮਾਸ ਤਿਆਰ ਕਰ ਕੇ, ਸੰਗਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਖੁਆਇਆ ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸੂਹੇ ਰੰਗ ਦੀ ਥਾਂ ਨੀਲੇ ਕਪੜੇ ਪੁਆ ਕੇ 'ਏਕਤਾ' ਕਰਵਾ ਦਿੱਤੀ):

ਗਏ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖੀਏ ਜੀਤ। ਸੇਵਾ ਹਰੀ ਵਧੀ ਪਰਤੀਤ॥

ਝਟ ਕਰ ਝਟਕਾ ਸੂਰ ਕਾ, ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਮੰਗਵਾਇ।
ਸੰਗਤ ਸਿੰਘ ਥੀਂ ਆਦਿ ਲੈ, ਬੰਦੀਅਨ ਦੀਯੋ ਛਕਾਇ॥ 150॥
ਲਾਇ ਤਨਖ਼ਾਹ ਬਖ਼ਸ਼ੇ ਸਭੀ, ਨੀਲੰਬਰ ਪਹਿਨਾਇ।
ਭਰਮ ਭੇਦ ਸਭ ਮਿਟ ਗਏ, ਭਈ ਏਕਤਾ ਆਇ॥ 151॥

(ਗਿਆਨੀ ਗਰਜਾ ਸਿੰਘ, *ਸ਼ਹੀਦ ਬਿਲਾਸ*, ਸਫ਼ਾ 82-83)।

ਸੋ, ਇਹ ਸੀ ਸਾਰਾ ਝਗੜਾ, ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਇਕ ਪੁਰਾਣੇ ਸਾਥੀ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਮੰਨਣ ਵਾਲੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖੀਆਂ ਦਾ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਸਰੂਪ ਦਾਸ ਭੱਲਾ, ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਨਕਲ ਕਰ ਕੇ ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਭੰਗੂ ਤੇ ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਖ਼ੂਬ ਮਿਰਚ ਮਸਾਲਾ ਲਾ ਕੇ, ਕਹਾਣੀਆਂ ਘੜ ਕੇ, ਵਧਾ ਚੜ੍ਹਾਅ ਕੇ ਕਹਾਣੀ ਬਣਾ ਕੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਅਖੌਤੀ ਤੱਤ ਖਾਲਸਾ ਦਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਵੇਲੇ ਕੋਈ ਵਜੂਦ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਇਹ ਘਟਨਾ 18 ਅਕਤੂਬਰ 1723 ਦੀ ਸੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਸਰੂਪ ਦਾਸ ਭੱਲਾ ਨੇ ਗ਼ਲਤ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਕੇ ਸਿੱਖ ਤਵਾਰੀਖ਼ ਹੀ ਵਿਗਾੜ ਦਿੱਤੀ।

14 ਜਨਵਰੀ 1723 ਦੇ ਦਿਨ ਭਾਈ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਵਾਂ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਮਗਰੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਸਰਕਾਰ ਨਾਲ ਦੋ ਹੱਥ ਕਰਨ ਦਾ ਗੁਰਮਤਾ ਕੀਤਾ ਸੀ। 1726 ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਕਈ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਖ਼ਜ਼ਾਨੇ ਲੁੱਟ ਲਏ। ਇਸ ਨਾਲ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਇਕ ਵਾਰ ਫੇਰ ਤਿਆਰੀਆ ਕਰਨੀਆਂ ਪਈਆ। ਕੁਝ ਸਾਲ ਸਿੱਖਾਂ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰ ਵਿਚ ਲੁਕਣ ਮੀਟੀ ਚਲਦੀ ਰਹੀ। ਅਖ਼ੀਰ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖ਼ਾਨ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਨਵਾਬੀ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਕੀਤੀ। 29 ਮਾਰਚ 1733 ਦੇ ਦਿਨ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ 'ਤੇ ਇਕੱਠ ਹੋਇਆ। ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ, ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ, ਦੀਵਾਨ ਦਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ ਸਾਰੇ ਹਾਜ਼ਿਰ ਸਨ। ਕਈ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਜਗੀਰ ਕਬੂਲ ਕਰਨ ਦੀ ਮੁਖ਼ਾਲਫ਼ਤ ਕੀਤੀ ਪਰ ਅਖ਼ੀਰ ਗੁਰਮਤਾ ਹੋਇਆ ਕਿ ਤਜਰਬੇ ਵਜੋਂ ਨਵਾਬੀ ਮਨਜ਼ੂਰ ਕਰ ਲਈ ਜਾਏ।

ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਨਵਾਬੀ ਕਬੂਲ ਤਾਂ ਕਰ ਲਈ ਪਰ ਅੰਦਰੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮਨ ਨਾ ਮੰਨਿਆ। ਜ਼ਾਲਮ ਹਕੂਮਤ ਨਾਲ ਸਮਝੌਤਾ ਅਸੂਲੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਗ਼ਲਤ ਸੀ। ਉਧਰ ਦੋ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਮਗਰੋਂ ਹੀ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖ਼ਾਨ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਸਮਝੌਤਾ ਤੋੜਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ 'ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਕਈ ਜਗ੍ਹਾ ਖਜ਼ਾਨੇ ਲੁੱਟੇ ਤੇ ਮਾਲੀਆ ਉਗਰਾਹਿਆ। ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ 'ਤੇ ਫੇਰ ਸਖ਼ਤੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਇਕੱਠ ਵੀ ਬੰਦ ਹੋ ਗਏ। ਜਾਗੀਰ ਜ਼ਬਤ ਹੋਣ ਮਗਰੋਂ ਸਿੱਖ ਫੇਰ ਆਪਣੀਆਂ ਪਨਾਹਗਾਹਾਂ ਵਿਚ ਪਰਤ ਗਏ। ਭਾਵੇਂ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਹੀ ਰਹੇ ਪਰ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਆਉਣਾ ਜਾਣਾ ਬਿਲਕੁਲ ਘੱਟ ਗਿਆ। 1733 ਦੀ ਅਕਤੂਬਰ ਵਿਚ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਨੇ ਹਕੂਮਤ ਨਾਲ ਗੱਲਬਾਤ ਕਰ ਕੇ 10 ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਏ ਦੇ ਟੈਕਸ ਦੀ ਅਦਾਇਗੀ ਦੀ ਸ਼ਰਤ 'ਤੇ ਦੀਵਾਲੀ ਵਾਲੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ 'ਚ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਇਕ ਇਕੱਠ ਸੱਦਿਆ। ਇਹ ਇਕੱਠ 20 ਤੋਂ 26 ਅਕਤੂਬਰ 1733 ਨੂੰ ਹੋਣਾ ਸੀ। ਇਕ ਪਾਸੇ ਮੁਗ਼ਲ ਹਕੂਮਤ ਨੇ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਪਰ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਫ਼ੌਜ ਨੂੰ ਚੌਕੰਸ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਜੋ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਕੇ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਜਾਂ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕੀਤੇ ਜਾ ਸਕਣ। ਇਸ ਐਕਸ਼ਨ ਵਾਸਤੇ ਲਖਪਤ ਰਾਏ ਵਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਤਾਇਨਾਤ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਕਈ ਸਿੱਖ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕਰ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤੇ ਵੀ ਸਨ। ਇਹ ਖ਼ਬਰ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਤੱਕ ਵੀ ਪੁੱਜ ਗਈ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਆਉਣੋਂ ਰੋਕ ਦਿੱਤਾ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਵੱਡਾ ਇਕੱਠ ਨਾ ਹੋ ਸਕਿਆ। ਚੜ੍ਹਾਵਾ ਨਾ ਚੜ੍ਹਨ ਕਰ ਕੇ ਭਾਈ ਮਨੀ

ਸਿੰਘ ਮਿੱਥੀ ਰਕਮ ਨਾ ਤਾਰ ਸਕੇ। ਅਖ਼ੀਰ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਕ 1734 (9 ਅਪ੍ਰੈਲ 1734) ਤੱਕ ਦੀ ਮੁਹਲਤ ਹਾਸਿਲ ਕਰ ਲਈ। ਵਿਸਾਖੀ 'ਤੇ ਵੀ ਮੁਗ਼ਲ ਫ਼ੌਜਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰ ਰੱਖੀ ਸੀ। ਇਸ ਦੌਰਾਨ ਹੀ ਮੌਲਾਣਿਆਂ ਨੇ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖ਼ਾਨ ਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਭੜਕਾਇਆ ਅਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਤੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਹਿ ਨਾ ਦੇਹ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਗੋਂ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਖ਼ਤਮ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਭੜਕਾਇਆ।

ਇਸ 'ਤੇ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖ਼ਾਨ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਫ਼ੌਜ ਭੇਜ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਉੱਥੇ ਰਹਿ ਰਹੇ ਬਾਕੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਭਰਾ ਭਾਈ ਜਗਤ ਸਿੰਘ, ਦੋ ਪੁੱਤਰਾਂ (ਭਾਈ ਚਿਤਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਭਾਈ ਗੁਰਬਖ਼ਸ਼ ਸਿੰਘ), ਭਾਈ ਗੁਲਜ਼ਾਰ ਸਿੰਘ, (ਬੇਟਾ ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਆਲਮ ਸਿੰਘ) ਭਾਈ ਸੰਗਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਭਾਈ ਰਣ ਸਿੰਘ (ਪੁੱਤਰ ਭਾਈ ਨਠੀਆ), ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿਮਘ ਦੀ ਸਿੰਘਣੀ ਬਸੰਤ ਕੌਰ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ। ਇਹ ਸਾਰੇ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਭਾਈ ਭੂਪਤ ਸਿੰਘ ਸਪੁੱਤਰ ਭਾਈ ਜੇਠਾ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਮੋਹਕਮ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਅਉਲੀਆ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਕੀਰਤ ਸਿੰਘ ਸਪੁੱਤਰ ਭਾਈ ਫ਼ਤਹਿ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਤੇ ਕਈ ਹੋਰਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਕੈਦਖਾਨੇ ਵਿਚ ਤਸੀਹੇ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ "ਮੌਤ" ਅਤੇ "ਇਸਲਾਮ" ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਦੀ ਚੋਣ ਕਰਨ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ, ਪਰ, ਸਾਰਿਆ ਨੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਕਬੂਲ ਕੀਤੀ। ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਬੰਦ-ਬੰਦ ਕੱਟ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਭਾਈ ਭੂਪਤ ਸਿੰਘ ਦੀਆ ਅੱਖਾਂ ਕੱਢ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਚਰਖੜੀ 'ਤੇ ਚਾੜ੍ਹ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਭਾਈ ਗੁਲਜ਼ਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਪੁੱਠਾ ਲਟਕਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਖੱਲ ਉਤਾਰੀ ਗਈ। ਇੰਞ ਹੀ ਬਾਕੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਵਹਿਸ਼ੀ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਨੇ 90 ਸਾਲ ਤੋਂ ਵੱਧ ਉਮਰ ਭੋਗੀ ਪਰ ਇਸ ਵਿਚੋਂ 77 ਸਾਲ ਉਹ ਪੰਥ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਆਪ ਇਕ ਸੱਚੇ ਸੰਤ-ਸਿਪਾਹੀ ਸਨ। ਆਪ ਇਕ ਬਹਾਦਰ ਯੋਧੇ, ਵਿਦਵਾਨ, ਗਿਆਨੀ ਅਤੇ ਉੱਚੇ ਇਖ਼ਲਾਕ ਵਾਲੇ ਸ਼ਖ਼ਸ ਸਨ। ਪੰਥ ਦੀ ਤਵਾਰੀਖ਼ 'ਚ ਆਪ ਦਾ ਨਾਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਅਦਬ ਨਾਲ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਰਹੇਗਾ।

ਭਾਈ ਗੁਲਜ਼ਾਰ ਸਿੰਘ

ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਾਚਾ ਭਾਈ ਗੁਲਜ਼ਾਰ ਸਿੰਘ ਵੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਸਨ। ਭਾਈ ਗੁਲਜ਼ਾਰ ਸਿੰਘ ਭਾਈ ਆਲਿਮ ਸਿੰਘ ਦੇ ਬੇਟੇ, ਭਾਈ ਦਰੀਆ ਦੇ ਪੋਤੇ ਅਤੇ ਭਾਈ ਮੂਲਾ ਦੇ ਪੜਪੋਤੇ ਸਨ। (ਭਾਈ ਦਰੀਆ ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਬੱਲੂ ਦੇ ਛੋਟੇ ਵੀਰ ਸਨ ਤੇ ਉਹ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਵੇਲੇ ਦੇ ਹਜ਼ੂਰੀ ਸਿੱਖ ਸਨ। ਭਾਈ ਗੁਲਜ਼ਾਰ ਸਿੰਘ ਭਾਈ ਆਲਿਮ ਸਿੰਘ ਦੇ ਤੇਰ੍ਹਾਂ ਪੁੱਤਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਛੋਟੇ ਸੀ।

ਭਾਈ ਗੁਲਜ਼ਾਰ ਸਿੰਘ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਵੇਲੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। 1698 ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਕਾ ਚੱਕ (ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ) ਦੀ ਸੇਵਾ-ਸੰਭਾਲ ਵਾਸਤੇ ਭੇਜਿਆ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਭੇਜੇ ਗਏ ਪੰਜ ਮੁਖੀ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਭਾਈ ਗੁਲਜ਼ਾਰ ਸਿੰਘ ਵੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਸੀ।

ਪੰਚ ਸਿੱਖ ਗੈਲ ਕੀਏ ਤਿਆਰ। ਭੂਪਤ ਸਿੰਘ, ਔ ਸਿੰਘ ਗੁਲਜ਼ਾਰ।
ਚੰਦਰਾ ਕੋਇਰ ਸਿੰਘ, ਸਿੰਘ ਕਾਨ। ਪੰਚਮ ਕੀਰਤ ਸਿੰਘ ਸੁਜਾਨ।

1698 ਮਗਰੋਂ ਭਾਈ ਗੁਲਜ਼ਾਰ ਸਿੰਘ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਹੀ ਰਹੇ। 1706 ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਤਲਵੰਡੀ ਵਿਚ ਸਨ ਤਾਂ ਆਪ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਹੁਕਮਨਾਮਾ ਮਿਲਣ 'ਤੇ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਤੇ ਭੂਪਤ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਸਰੂਪ ਲੈ ਕੇ ਤਲਵੰਡੀ ਸਾਬੋ ਪੁੱਜੇ। ਆਪ ਕੁਝ ਦਿਨ ਤਲਵੰਡੀ ਰਹੇ ਅਤੇ ਫਿਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਮੁੜ ਆਏ। ਮਈ 1708 ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਬੁਰਹਾਨਪੁਰ ਵਿਚ ਸਨ ਤਾਂ ਆਪ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਦਾ ਇਕ ਖ਼ਤ ਲੈ ਕੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਕੋਲ ਗਏ ਸਨ। ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮੁਹਿਮ ਵੇਲੇ ਆਪ ਕੁਝ ਚਿਰ ਵਾਸਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਚਲੇ ਗਏ ਸਨ ਪਰ 1721 ਮਗਰੋਂ ਫੇਰ ਵਾਪਿਸ ਆ ਗਏ ਸਨ।

ਅਪ੍ਰੈਲ 1734 ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ (ਤਫ਼ਸੀਲ ਵਾਸਤੇ ਵੇਖੋ : **ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ**) ਤਾਂ ਆਪ ਨੂੰ ਵੀ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ। ਲਾਹੌਰ ਲਿਜਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ "ਇਸਲਾਮ" ਅਤੇ "ਮੌਤ" ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਦੀ ਚੋਣ ਕਰਨ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਸਲਾਮ ਕਬੂਲਣ ਤੋਂ ਨਾਂਹ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੁੱਠੀ ਖੱਲ ਲਾਹ ਕੇ ਟੋਟੇ-ਟੋਟੇ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਸਬੰਧੀ ਤਾਰੀਖ਼ੀ ਸੋਮਿਆਂ ਵਿਚ ਇੰਞ ਜ਼ਿਕਰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ:

"ਗੁਲਜ਼ਾਰ ਸਿੰਘ ਬੇਟਾ ਆਲਿਮ ਸਿੰਘ ਕਾ, ਪੋਤਾ ਦਰੀਏ ਕਾ, ਪੜਪੋਤਾ ਮੂਲੇ ਕਾ, ਚੰਦਰਬੰਸੀ ਭਾਰਦੁਆਜੀ ਗੋਤਰਾ ਪੁਆਰ, ਬੰਝਰਉੱਤ ਜਲ੍ਹਾਨਾ, ਸੰਮਤ ਸਤਰਾਂ ਸੈ ਇਕਾਨਵੇਂ ਅਸਾਢ ਸੁਦੀ ਦਿਹੁੰ ਪੰਚਮੀ ਲਾਹੌਰ ਕੇ ਮਲਾਨ, ਗੈਲੋਂ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਬੇਟਾ ਮਾਈ ਦਾਸ ਕਾ.... ਮਾਰਾ ਗਯਾ।"

(ਭੱਟ ਵਹੀ ਤਲਉਂਢਾ ਜੀਂਦ)

"ਜਬ ਉਨ੍ਹੋਂ ਨੇ ਇਸਲਾਮ ਕਬੂਲ ਨਾ ਕੀਆ ਤੋ ਭਾਈ ਗੁਲਜ਼ਾਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਬੰਦ ਬੰਦ ਔਰ ਪੋਸਤ ਉਖਾੜਾ ਗਇਆ" (**ਤਹਿਕੀਕਾਤਿ ਚਿਸ਼ਤੀ**, ਮੌਲਵੀ ਨੂਰ ਅਹਿਮਦ ਸਫ਼ਾ 695, ਹਵਾਲਾ **ਸ਼ਹੀਦ ਬਿਲਾਸ**, ਸਫ਼ਾ 92 'ਤੇ)।

"ਪੀਛੇ ਸਿੰਘ ਗੁਲਜ਼ਾਰੇ ਕੇਰੀ। ਪੁੱਠੀ ਖੱਲ ਲਾਹੀ ਬਿਨ ਦੇਰੀ।

(ਸ਼ਹੀਦ ਬਿਲਾਸ, ਸਫ਼ਾ 92)

ਭਾਈ ਗੁਲਜ਼ਾਰ ਸਿੰਘ ਸ਼ਾਦੀ-ਸ਼ੁਦਾ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਤਿੰਨ ਬੇਟੇ ਸਨ: ਭਾਈ ਪਿਸ਼ੌਰਾ ਸਿੰਘ, ਕਿਸ਼ੋਰਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅੱਗੋਂ ਔਲਾਦ ਚਲੀ ਸੀ।

(ਹੋਰ ਤਫ਼ਸੀਲ ਵਾਸਤੇ ਵੇਖੋ : **"ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ"** ਅਤੇ **"ਭਾਈ ਦਰੀਆ ਦਾ ਕੁਰਸੀਨਾਮਾ"**)

ਭਾਈ ਰਣ ਸਿੰਘ ਬੰਗੇਸ਼ਰੀ

ਭਾਈ ਰਣ ਸਿੰਘ ਬੰਗੇਸ਼ਰੀ ਨੂੰ 24 ਜੂਨ 1734 ਦੇ ਦਿਨ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਨਿਖਾਸ ਚੌਕ ਵਿਚ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਲ ਸ਼ਹੀਦੀ ਹਾਸਿਲ ਹੋਈ ਸੀ।

ਭਾਈ ਰਣ ਸਿੰਘ ਭਾਈ ਨਠੀਆ ਦੇ ਬੇਟੇ, ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਬੱਲੂ ਦੇ ਪੋਤੇ ਅਤੇ ਭਾਈ ਮੂਲਾ ਦੇ ਪੜਪੋਤੇ ਸਨ। ਆਪ ਪਰਮਾਰ-ਰਾਜਪੂਤ ਖ਼ਾਨਦਾਨ ਨਾਲ ਸਬੰਧ ਰੱਖਦੇ ਸਨ ਭਾਈ ਰਣ ਸਿੰਘ। ਆਪ ਭਾਈ ਨਠੀਆ ਦੇ ਅੱਠਾਂ ਬੇਟਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਚੌਥੇ ਥਾਂ 'ਤੇ ਸਨ।

ਅਪ੍ਰੈਲ 1734 ਵਿਚ ਆਪ ਨੂੰ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਲ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ 'ਚੋਂ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਇਸਲਾਮ ਕਬੂਲ ਨਾ ਕਰਨ 'ਤੇ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

(ਹੋਰ ਤਫ਼ਸੀਲ ਵਾਸਤੇ ਵੇਖੋ: **"ਭਾਈ ਬਾਜ ਸਿੰਘ ਬੰਗੇਸ਼ਰੀ"**, **"ਭਾਈ ਭਗਵੰਤ ਸਿੰਘ ਬੰਗੇਸ਼ਰੀ"**, **"ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ"** ਅਤੇ **"ਭਾਈ ਨਠੀਆ ਦਾ ਕੁਰਸੀਨਾਮਾ"**)

ਭਾਈ ਸੰਗਤ ਸਿੰਘ ਬੰਗੇਸ਼ਰੀ

24 ਜੂਨ 1734 ਦੇ ਦਿਨ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿਚ ਭਾਈ ਸੰਗਤ ਸਿੰਘ ਵੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਸਨ।

ਭਾਈ ਸੰਗਤ ਸਿੰਘ ਭਾਈ ਨਠੀਆ ਦੇ ਬੇਟੇ, ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਬੱਲੂ ਦੇ ਪੋਤੇ ਅਤੇ ਭਾਈ ਮੂਲਾ ਦੇ ਪੜਪੋਤੇ ਸਨ। ਆਪ ਭਾਈ ਨਠੀਆ ਦੇ ਅੱਠਾਂ ਬੇਟਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਸਤਵੇਂ ਥਾਂ 'ਤੇ ਸਨ। ਇਕ ਸੋਮੇ ਵਿਚ ਚਮਕੌਰ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਭਾਈ ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਬੰਗੇਸ਼ਰੀ ਨੂੰ ਗ਼ਲਤੀ ਨਾਲ ਸੰਗਤ ਸਿੰਘ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਦਰਅਸਲ ਚਮਕੌਰ ਵਿਚ ਮਿਲਦੇ ਨਾਂਵਾਂ ਵਾਲੇ ਦੋ ਸਿੰਘ ਸਨ। ਇਕ ਸੰਗਤ ਸਿੰਘ ਛਾਬੜਾ ਜਾਤ ਦਾ ਅਰੋੜਾ ਸੀ ਅਤੇ ਦੂਜਾ ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਪਰਮਾਰ ਰਾਜਪੂਤ ਭਾਈ ਨਠੀਆ ਦਾ ਬੇਟਾ। ਕੁਝ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਸੰਗਤ ਸਿੰਘ ਅਰੋੜਾ ਨੂੰ ਵੀ ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਅਰੋੜਾ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਇੰਞ ਹੀ ਇਕ ਜਗਹ ਭਾਈ ਨਠੀਆ ਦੇ ਅੱਠਾਂ ਪੁੱਤਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਨਿੱਕੇ ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਨਾਂ ਸੰਗਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਥਾਂ ਸੰਗਤ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਭਾਈ ਨਠੀਆ ਦੇ ਅੱਠ ਪੁੱਤਰ ਇਹ ਸਨ: ਭਾਗੂ (ਭਗਵੰਤ ਸਿੰਘ), ਕੁਰ੍ਹੀਆ (ਕੁਇਰ ਸਿੰਘ) ਬਾਜੂ (ਬਾਜ਼ ਸਿੰਘ), ਰਣਸੀ (ਰਣ ਸਿੰਘ), ਸ਼ਾਮੂ (ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ) ਸੁੱਖਾ (ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ) ਸੰਤੂ (ਸੰਤ ਸਿੰਘ) ਸੰਗਤਾ (ਸੰਗਤ ਸਿੰਘ)।

ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਮਗਰੋਂ ਭਾਈ ਸੰਗਤ ਸਿੰਘ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਕੋਲ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਰਹਿੰਦੇ ਰਹੇ ਸਨ। ਅਪ੍ਰੈਲ 1734 ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਲ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕਰ ਕੇ 24 ਜੂਨ ਦੇ ਦਿਨ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। (ਵਧੇਰੇ ਤਫ਼ਸੀਲ ਵਾਸਤੇ ਪੜ੍ਹੋ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ) ਭਾਈ ਸੰਗਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਤਾਰੀਖ਼ੀ ਸੋਮਿਆਂ ਵਿਚ ਇੰਞ ਮਿਲਦਾ ਹੈ:

*"**ਸੰਗਤ ਸਿੰਘ ਨਠੀਏ ਕਾ**, ਰਣ ਸਿੰਘ ਨਠੀਏ ਕਾ, ਪੋਤੇ ਬੱਲੂ ਕੇ, ਪੜਪੋਤੇ ਮੂਲੇ ਕੇ... ਚੰਦਰ ਬੰਸੀ ਭਾਰਦੁਆਜੀ ਗੋਤ੍ਰ ਪੁਆਰ ਸੰਮਤ ਸੱਤਰਾਂ ਸੈ ਇਕਾਨਮੇ ਅਸਾਢ ਸੁਦੀ ਪੰਚਮੀ ਲਾਹੌਰ ਕੇ ਮਲ੍ਹਾਨ ਛੇ ਘੜੀ ਦਿਹੁੰ ਚੜ੍ਹੇ, ਲਵਪੁਰ ਨਿਖਾਸ ਚੌਕ ਮੇਂ ਲਾਇ, ਕਾਜ਼ੀ ਕੇ ਹੁਕਮ ਸਾਥ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਗੈਲੋਂ ਖਿੜੇ ਮਾਥੇ ਸ਼ਹਾਦਤ ਪਾਇ ਗਏ।*

(ਭੱਟ ਵਹੀ ਪੂਰਬੀ ਦੱਖਣੀ ਤੇ ਭੱਟ ਵਹੀ ਕਰਸਿੰਧੂ)

ਸੰਗਤ ਸਿੰਘ ਨਾਮ ਹੈ ਜਾਂ ਕੋ। ਏ ਜੁਝੇ ਹੈ ਬੰਸ ਸੁ ਬਾਂਕੋ।
ਔਰ ਸਿੰਘ ਹੈ ਬਡੇ ਬਡੇਰੇ। ਪਰੇ ਨਿਖਾਸਤ ਬੀਚ ਸੁ ਹੇਰੇ।

(ਕੁਇਰ ਸਿੰਘ : **ਗੁਰਬਿਲਾਸ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ 10**, ਚੈਪਟਰ 21)

(ਇਸ ਪਰਿਵਾਰ ਬਾਰੇ ਵਧੇਰੇ ਤਫ਼ਸੀਲ ਵਾਸਤੇ ਵੇਖੋ : **ਭਾਈ ਭਗਵੰਤ ਸਿੰਘ ਬੰਗੇਸ਼ਰੀ, ਭਾਈ ਬਾਜ਼ ਸਿੰਘ ਬੰਗੇਸ਼ਰੀ, ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ** ਅਤੇ **ਭਾਈ ਨਠੀਆ ਦਾ ਕੁਰਸੀਨਾਮਾ**)

ਭਾਈ ਜਗਤ ਸਿੰਘ

ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਦੇ ਛੋਟੇ ਭਰਾ ਭਾਈ ਜਗਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ 24 ਜੂਨ 1734 ਦੇ ਦਿਨ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਨਿਖਾਸ ਚੌਕ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ।

ਭਾਈ ਜਗਤ ਸਿੰਘ ਭਾਈ ਮਾਈ ਦਾਸ ਦੇ ਬੇਟੇ, ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਬੱਲੂ ਦੇ ਪੋਤੇ ਅਤੇ ਭਾਈ ਮੂਲਾ ਦੇ ਪੜਪੋਤੇ ਸਨ। ਆਪ ਭਾਈ ਮਾਈ ਦਾਸ ਦੇ 12 ਬੇਟਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਅਠਵੇਂ ਥਾਂ 'ਤੇ ਸਨ।

ਭਾਈ ਜਗਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਅਪ੍ਰੈਲ 1734 ਵਿਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਲ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਆਪ ਨੂੰ ਬਾਕੀ ਸਾਥੀਆਂ ਵਾਂਗ "ਇਸਲਾਮ ਅਤੇ ਮੌਤ" ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਚੁਣਨ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ ਪਰ ਆਪ ਨੇ ਜਾਨ ਬਚਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਧਰਮ ਛੱਡਣਾ ਕਬੂਲ ਨਾ ਕੀਤਾ। ਆਪ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ **"ਭੱਟ ਵਹੀ ਮੁਲਤਾਨੀ ਸਿੰਧੀ"** ਵਿਚ ਇੰਵ ਮਿਲਦਾ ਹੈ:

"ਮਨੀ ਦਾਸ ਬੇਟਾ ਮਾਈ ਦਾਸ ਕਾ, ਪੋਤਾ ਬੱਲੂ ਕਾ, ਪੜਪੋਤਾ ਮੂਲੇ ਕਾ, ਸ਼ਾਹੀ ਹੁਕਮ ਗੈਲ ਸੰਮਤ ਸਤਰਾਂ ਸੈ ਇਕਾਨਮੇ ਅਸਾਢ ਸੁਦੀ ਪੰਚਮੀ ਲਾਹੌਰ ਕੇ ਮਲ੍ਹਾਨ, ਛੇ ਘਰੀ ਦਿਹੁੰ ਚਢੇ ਬੰਦ-ਬੰਦ ਕਾਟਾ। ਭੂੰ ਕਾਟ ਆਇਆ। ਗੈਲੋਂ ਜਗਤ ਸਿੰਘ ਬੇਟਾ ਮਾਈ ਦਾਸ ਕਾ, ਚਿਤਰ ਸਿੰਘ ਬੇਟਾ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਕਾ, ਗੁਰਬਖ਼ਸ਼ ਸਿੰਘ ਬੇਟਾ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਕਾ ਮਾਰੇ ਗਏ...।"

ਭਾਈ ਜਗਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਇਕ ਬੇਟਾ ਸੀ: ਭਾਈ ਬਹਾਏ ਸਿੰਘ। ਭਾਈ ਬਹਾਏ ਸਿੰਘ ਦੇ ਅੱਗੋਂ ਦੋ ਬੇਟੇ, ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਸਨ । ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਅੱਗੋਂ ਛੇ ਬੇਟੇ ਸਨ: ਮੁਸ਼ਤਾਕ ਸਿੰਘ, ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ, ਧਰਮ ਸਿੰਘ, ਬੁੱਧ ਸਿੰਘ, ਚੂਹੜ ਸਿੰਘ ਤੇ ਕੀਰਤ ਸਿੰਘ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਦੇ ਅੱਗੋਂ ਤਿੰਨ ਬੇਟੇ ਸਨ: ਆਸਾ ਸਿੰਘ, ਤੇਲਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਕਾਲਾ ਸਿੰਘ। ਇੰਵ ਹੀ ਬੁੱਧ ਸਿੰਘ ਦੇ ਅੱਗੋਂ ਤਿੰਨ ਬੇਟੇ ਸਨ: ਰਾਜਾ ਸਿੰਘ, ਦੇਸਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਗੁਰਬਖ਼ਸ਼ ਸਿੰਘ। ਅੱਗੋਂ ਵੱਡੇ ਬੇਟੇ ਰਾਜਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪੰਜ ਬੇਟੇ ਸਨ: ਰਾਮ ਸਿੰਘ, ਮੋਹਰ ਸਿੰਘ, ਜ਼ਾਲਿਮ ਸਿੰਘ, ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸ਼ਿਵਰਾਮ ਸਿੰਘ। ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਦੇ ਅੱਗੋਂ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਤੇ ਮੰਗਤ ਸਿੰਘ ਸਨ।

ਇੰਵ ਹੀ ਭਾਈ ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਦੇ ਵੱਡੇ ਬੇਟੇ ਆਸਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਬੇਟੇ ਦੇਸਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਮੱਯਾ ਸਿੰਘ ਸਨ। ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਦੇ ਛੋਟੇ ਬੇਟੇ ਕਾਲਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪੰਜ ਬੇਟੇ ਸਨ: ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ, ਭੂਨਾ ਸਿੰਘ, ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ, ਬਾਲ ਸਿੰਘ ਤੇ ਰਾਮ ਸਿੰਘ।

ਭਾਈ ਜਗਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਛੋਟੇ ਪੋਤੇ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਦਾ ਬੇਟਾ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਸੀ ਜਿਸ ਦੇ ਅੱਗੋਂ 4 ਬੇਟੇ ਸਨ: ਰਾਮ ਸਿੰਘ, ਬੀਰਬਲ ਸਿੰਘ, ਦਲ ਸਿੰਘ ਤੇ ਮਲ ਸਿੰਘ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅੱਗੋਂ ਔਲਾਦ ਵੀ ਹੈ। ਇਹ ਪਰਿਵਾਰ ਪਿੰਡ ਸਿੱਖਆੜਾ ਨੇੜੇ ਭੱਦੂ ਬਲੌਰ, ਜੰਮੂ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਰਹੇ ਸਨ।

(ਹੋਰ ਤਫ਼ਸੀਲ ਵਾਸਤੇ ਵੇਖੋ: **"ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ"**)

ਭਾਈ ਚਿਤਰ ਸਿੰਘ

ਭਾਈ ਚਿਤਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ 24 ਜੂਨ 1734 ਦੇ ਦਿਨ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ।

ਭਾਈ ਚਿਤਰ ਸਿੰਘ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਦੇ ਬੇਟੇ, ਭਾਈ ਮਾਈ ਦਾਸ ਦੇ ਪੋਤੇ ਅਤੇ ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਬੱਲੂ ਦੇ ਪੜਪੋਤੇ ਸਨ। ਆਪ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਦੇ ਦਸਾਂ ਪੁੱਤਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਸਨ।

ਅਪ੍ਰੈਲ 1734 ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਤਾਂ ਆਪ ਨੂੰ ਵੀ ਆਪ ਦੇ ਪਿਤਾ ਨਾਲ ਹਿਰਾਸਤ ਵਿਚ ਲੈ ਲਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਲਾਹੌਰ ਲਿਜਾਇਆ ਗਿਆ । ਆਪ ਨੂੰ "ਇਸਲਾਮ ਅਤੇ ਮੌਤ" ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਚੁਣਨ ਵਾਸਤੇ ਕਿਹਾ ਗਿਆ। ਆਪ ਨੇ ਜਾਨ ਨਾਲੋਂ ਧਰਮ ਨੂੰ ਤਰਜੀਹ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਮਨਜ਼ੂਰ ਕਰ ਲਈ। ਆਪ ਨੂੰ 24 ਜੂਨ 1734 ਦੇ ਦਿਨ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਨਖਾਸ ਚੌਕ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਜਗ੍ਹਾ ਅੱਜ ਕੱਲ੍ਹ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ਼ਹੀਦ ਗੰਜ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਆਪ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿਚੋਂ ਦਰਜਨਾਂ ਜਣਿਆਂ ਨੇ ਪੰਥ ਵਾਸਤੇ ਜਾਨਾਂ ਵਾਰੀਆਂ ਸਨ। ਆਪ ਦੇ ਪੜਦਾਦਾ, ਪਿਤਾ, ਚਾਚੇ-ਤਾਏ, ਚਚੇਰੇ ਭਰਾ ਅਤੇ ਹੋਰ ਕਿੰਨੇ ਹੀ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਪੰਥ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੀ ਫ਼ਹਰਿਸਤ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਸਨ। ਹੋਰ ਤਾਂ ਹੋਰ ਆਪ ਦੇ ਦੋ ਬੇਟੇ ਉਦੋਂ (1734 ਤੱਕ) ਵੀ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਆਪ ਦਾ ਵੱਡਾ ਬੇਟਾ ਕੇਸੋ ਸਿੰਘ 28 ਦਸੰਬਰ 1711 ਦੇ ਦਿਨ ਬਿਲਾਸਪੁਰ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਇਆ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਛੋਟਾ ਸੈਣਾ ਸਿੰਘ 28 ਜੂਨ 1713 ਦੇ ਦਿਨ ਸਢੌਰਾ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਇਆ ਸੀ। (ਆਪ ਦਾ ਚੌਥਾ, ਸਭ ਤੋਂ ਛੋਟਾ, ਬੇਟਾ ਗਾਨੂ ਸਿੰਘ ਵੀ, ਕਾਫ਼ੀ ਮਗਰੋਂ, 27 ਮਾਰਚ 1758 ਦੇ ਦਿਨ, ਸਰਹੰਦ ਦੀ ਇਕ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਇਆ ਸੀ।)

(ਹੋਰ ਤਫ਼ਸੀਲ ਵਾਸਤੇ ਵੇਖੋ : **"ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ"** ਅਤੇ **"ਭਾਈ ਚਿਤਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਕੁਰਸੀਨਾਮਾ"**)

ਭਾਈ ਗੁਰਬਖ਼ਸ਼ ਸਿੰਘ

ਭਾਈ ਗੁਰਬਖ਼ਸ਼ ਸਿੰਘ ਨੇ 24 ਜੂਨ 1734 ਦੇ ਦਿਨ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਾਮ ਪੀਤਾ ਸੀ।

ਭਾਈ ਗੁਰਬਖ਼ਸ਼ ਸਿੰਘ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਦੇ ਬੇਟੇ, ਭਾਈ ਮਾਈ ਦਾਸ ਦੇ ਪੋਤੇ ਅਤੇ ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਬੱਲੂ ਦੇ ਪੜਪੋਤੇ ਸਨ। ਆਪ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਦੇ 10 ਬੇਟਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਸਤਵੇਂ ਥਾਂ 'ਤੇ ਸਨ।

ਆਪ ਨੂੰ ਅਪ੍ਰੈਲ 1734 ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਨਾਲ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕਰ ਕੇ ਲਾਹੌਰ ਲਿਜਾਇਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉੱਥੇ ਕੈਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਬਾਕੀ ਸਾਥੀਆਂ ਵਾਂਗ ਆਪ ਨੂੰ ਵੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਣਨ ਦੀ ਸੂਰਤ ਵਿਚ ਜਾਨ-ਬਖ਼ਸ਼ੀ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਆਪ ਨੇ ਜਾਨ ਬਚਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਧਰਮ ਛੱਡਣਾ ਮਨਜ਼ੂਰ ਨਾ ਕੀਤਾ। ਆਪ ਨੂੰ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਤਸੀਹੇ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਪਰ ਆਪ ਨੇ ਸਭ ਕੁਝ ਖਿੜੇ ਮੱਥੇ ਕਬੂਲ ਕੀਤਾ। ਅਖ਼ੀਰ ਆਪ ਨੂੰ 24 ਜੂਨ 1734 ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਨਖਾਸ ਚੌਕ ਵਿਚ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਭਾਰੀ ਇਕੱਠ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

ਜਿਥੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਉੱਥੇ ਸ਼ਹੀਦ ਗੰਜ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਨਾਂ ਦਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

(ਵਧੇਰੇ ਤਫ਼ਸੀਲ ਵਾਸਤੇ ਵੇਖੋ : **"ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ"**, **"ਭਾਈ ਜਗਤ ਸਿੰਘ"** ਅਤੇ **"ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਦਾ ਕੁਰਸੀਨਾਮਾ"**)

ਭਾਈ ਭੂਪਤ ਸਿੰਘ

ਭਾਈ ਭੂਪਤ ਸਿੰਘ ਨੇ 24 ਜੂਨ 1734 ਦੇ ਦਿਨ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਚਾਚੇ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪਾਈ ਸੀ। '

ਭਾਈ ਭੂਪਤ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਜੇਠਾ ਸਿੰਘ (ਸ਼ਹੀਦੀ ਆਲੋਵਾਲ 11 ਅਕਤੂਬਰ 1711) ਦੇ ਬੇਟੇ, ਭਾਈ ਮਾਈ ਦਾਸ ਦੇ ਪੋਤੇ ਅਤੇ ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਬੱਲੂ (ਸ਼ਹੀਦੀ 15 ਅਪ੍ਰੈਲ 1634 ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ) ਦੇ ਪੜਪੋਤੇ ਸਨ। ਭਾਈ ਜੇਠਾ ਦੇ ਤਿੰਨ ਪੁੱਤਰਾਂ (ਭਾਈ ਹਰੀ ਸਿੰਘ, ਚੈਨ ਸਿੰਘ ਤੇ ਭੂਪਤ ਸਿੰਘ) ਵਿਚੋਂ ਆਪ ਸਭ ਤੋਂ ਛੋਟੇ ਸਨ।

ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਖ਼ਾਲਸਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਭਾਈ ਭੂਪਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪਹਿਲੀਆਂ ਪਾਲਾਂ ਵਿਚ ਖੰਡੇ ਦੀ ਪਾਹੁਲ ਹਾਸਿਲ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਕੁਝ ਚਿਰ ਬਾਅਦ ਹੀ ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਦਾ ਚੱਕ (ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ) ਦੀ ਸੇਵਾ-ਸੰਭਾਲ ਵਾਸਤੇ ਭੇਜਿਆ ਤਾਂ ਜਿਹੜੇ ਪੰਜ ਸਿੰਘ ਆਪ ਦੇ ਨਾਲ ਭੇਜੇ ਗਏ, ਭਾਈ ਭੂਪਤ ਸਿੰਘ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਸਨ।

ਕਹਾ 'ਸੁਧਾ ਸਰ ਨਗਰੀ ਜਾਵੇ। ਹਰਿਮੰਦਰ ਕੀ ਸੇਵ ਕਮਾਵੇ।'
ਪੰਚ ਸਿਖ ਗੈਲ ਕੀਏ ਤਿਆਰ। ਭੂਪਤ ਸਿੰਘ ਔ ਸਿੰਘ ਗੁਲਜ਼ਾਰ।
ਚੰਦਰਾ ਕੋਇਰ ਸਿੰਘ, ਸਿੰਘ ਦਾਨ। ਪੰਚਮ ਕੀਰਤ ਸਿੰਘ ਸੁਜਾਨ।

(ਸ਼ਹੀਦ ਬਿਲਾਸ, ਸਫ਼ਾ 70)

ਇਸ ਮਗਰੋਂ ਭਾਈ ਭੂਪਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਦਿਲ ਲਾ ਕੇ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਸੇਵਾ ਨਿਭਾਈ।

ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਛੱਡਣਾ ਪਿਆ ਅਤੇ ਆਪ ਤਲਵੰਡੀ ਸਾਬੋ ਚਲੇ ਗਏ ਤਾਂ ਮਾਰਚ 1706 ਦੇ ਅਖ਼ੀਰ ਵਿਚ ਭਾਈ ਭੂਪਤ ਸਿੰਘ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਤਲਵੰਡੀ ਸਾਬੋ ਗਏ। ਕੁਝ ਚਿਰ ਤਲਵੰਡੀ ਰਹਿਣ ਮਗਰੋਂ ਉਹ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਮੁੜ ਆਏ ਤੇ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਰੁਝ ਗਏ।

ਅਕਤੂਬਰ 1733 ਵਿਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਨੇ ਦੀਵਾਲੀ ਤੇ ਸਰਬੱਤ ਖ਼ਾਲਸਾ ਦਾ ਇਕੱਠ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖ਼ਾਨ ਨੂੰ ਦਸ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਏ ਟੈਕਸ ਦੇਣਾ ਮੰਨਿਆ ਸੀ। ਪਰ ਸਰਕਾਰੀ ਦਹਿਸ਼ਤ ਕਾਰਨ ਥੋੜ੍ਹੇ ਹੀ ਸਿੱਖ ਉਥੇ ਪੁੱਜੇ ਤੇ ਚੜ੍ਹਾਵਾ ਬੜਾ ਘੱਟ ਹੋਇਆ। ਇਸ 'ਤੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਕੁਝ ਨੁਮਾਇੰਦੇ ਲਾਹੌਰ ਭੇਜ ਕੇ ਵਿਸਾਖੀ (ਮਾਰਚ 1734) ਦੇ ਇਕੱਠ 'ਤੇ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਚੜ੍ਹਾਵੇ ਵਿਚੋਂ ਰਕਮ ਤਾਰਨ ਦੀ ਮੋਹਲਤ ਲਈ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਸਬੰਧ ਵਿਚ ਗੱਲਬਾਤ ਕਰਨ ਦੀ ਡਿਊਟੀ ਭਾਈ ਭੂਪਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਲਾਈ ਗਈ।

ਕਰ ਮਸਲਤ ਇਮ ਬਾਤ ਠਹਿਰਾਈ। ਸਿੰਘ ਭੂਪਤ ਕੌ ਭੇਜੋ ਭਾਈ।
ਗੈਲ ਸਿੰਘ ਗੁਲਜ਼ਾਰਾ ਜਾਵੈ। ਹਮਰੀ ਤਰਫ਼ੌਂ ਇਹੋ ਅਲਾਵੈ।
ਸੰਗਤ ਘਨੀ ਨਹੀਂ ਜੇ ਆਈ। ਚੜ੍ਹਤਲ ਹੋਈ ਬਹੁਤ ਸਵਾਈ।

(ਸ਼ਹੀਦ ਬਿਲਾਸ, ਸਫ਼ਾ 87)

ਫਰ ਮੇਲੇ ਤੋਂ ਕੁਝ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ, ਮਾਰਚ 1734 ਵਿਚ, ਜ਼ਕਰੀਏ ਨੇ ਫ਼ੌਜ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਉੱਥੇ ਮੌਜੂਦ ਸਾਰੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕਰ ਕੇ ਲਾਹੌਰ ਲੈ ਆਂਦਾ। ਇਥੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖ਼ਾਂ ਦੀ ਕਚਹਿਰੀ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਾਫ਼ ਆਖਿਆ ਕਿ ਤੁਹਾਡੀ ਦਹਿਸ਼ਤ ਕਾਰਨ ਸਿੰਘ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਨਹੀਂ ਆਏ। ਇਸ ਗੱਲਬਾਤ ਦੌਰਾਨ ਭਾਈ ਭੂਪਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵੀ ਗੁੱਸੇ ਦਾ ਇਜ਼ਹਾਰ ਕੀਤਾ।

ਭੂਪਤ ਸਿੰਘ ਕਰ ਆਂਖੇਂ ਗਹਿਰੀ। ਬੋਲਯੋ ਸਾਹਵੇਂ ਬੀਚ ਕਚਹਿਰੀ।
'ਸੁਣ ਖਾਨ ! ਇਹ ਰਾਜ ਨ ਰਹਿਸੀ। ਕੋਟ ਪਾਪ ਕਾ ਇਕ ਦਿਨ ਢਹਿਸੀ।'
ਸੇਵਾ ਹਰੀ ਇਹੋ ਅਰਦਾਸ। ਦੁਸ਼ਟ ਰਾਜ ਕਾ ਹੋਵੈ ਨਾਸ ॥200॥

(ਸ਼ਹੀਦ ਬਿਲਾਸ)

ਪਰ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀਆਂ ਖਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਖ਼ਾਨ ਉੱਤੇ ਕੋਈ ਅਸਰ ਨਾ ਹੋਇਆ ਕਿਉਂ ਕਿ ਉਹ ਤਾਂ ਪਹਿਲੋਂ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰਨ ਦਾ ਬਹਾਨਾ ਲੱਭ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਅਖ਼ੀਰ ਖ਼ਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਜੇਲ੍ਹ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ ਜਿਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤਸੀਹੇ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। 24 ਜੂਨ 1734 ਦੇ ਦਿਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਾਜ਼ੀ ਨੇ ਫ਼ਤਵਾ ਸੁਣਾਇਆ ਕਿ ਜਾਂ ਤਾਂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੋ ਜਾਓ ਜਾਂ ਮਰਨ ਵਾਸਤੇ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਓ। ਇਕ ਵੀ ਸਿੱਖ ਨੇ ਧਰਮ ਛੱਡਣਾ ਮਨਜ਼ੂਰ ਨਾ ਕੀਤਾ।

ਭਾਈ ਭੂਪਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਨਖਾਸ ਚੌਕ ਵਿਚ ਲਿਆ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਪਹਿਲਾਂ ਉਸ ਦੀਆ ਅੱਖਾਂ ਦਾਗੀਆਂ ਗਈਆਂ ਅਤੇ ਫਿਰ ਉਸ ਨੂੰ ਚਰਖੜੀ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹਾ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

ਭੂਪਤ ਸਿੰਘ ਕੀ ਆਂਖ ਕਢਾਇ।
ਫੇਰ ਚਰਖੜੀ ਦੀਯੋ ਚਢਾਇ।

(ਸ਼ਹੀਦ ਬਿਲਾਸ, ਸਫ਼ਾ 92)

(ਹੋਰ ਤਫ਼ਸੀਲ ਵਾਸਤੇ ਵੇਖੋ: **"ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ"** ਅਤੇ **"ਭਾਈ ਜੇਠਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਕੁਰਸੀਨਾਮਾ"**)

ਭਾਈ ਬੱਲੂ-ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਪਰਵਾਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸ਼ਹੀਦ

ਤਾਰੀਖ਼ਵਾਰ:

ਭਾਈ ਨਾਨੂ (**3-10-1621**), ਬੱਲੂ (15-4-1634), ਨਠੀਆ (28-4-1635), ਮਾਧੋ (28-4-1635), ਸੁਹੇਲਾ (29-4-1635), ਦਿਆਲ ਦਾਸ (11-11-1675), ਹਠੀ ਚੰਦ (18-9-1688), ਸੋਹਨ ਚੰਦ (20-3-1691), ਲਹਿਣੂ (20-2-1696), ਕਲਿਆਣ ਸਿੰਘ (29-8-1700), ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ (30-8-1700), ਨੰਦ ਸਿੰਘ (30-8-1700), ਬਾਘ ਸਿੰਘ (31-8-1700), ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ (1-9-1700), ਆਲਮ ਸਿੰਘ (1-9-1700), ਮਥਰਾ ਸਿੰਘ (8-10-1700), ਗੋਕਲ ਸਿੰਘ (14-10-1700), ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ (20.10.1700), ਉਦੈ ਸਿੰਘ (6-12-1705), ਦਾਨ ਸਿੰਘ (7-2-1705), ਅਨਕ ਸਿੰਘ (7-12-1705), ਅਜਬ ਸਿੰਘ (7-12-1705), ਅਜਾਇਬ ਸਿੰਘ (7-12-1705), ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ (8-12-1705), ਰਾਇ ਸਿੰਘ (29-12-1705), ਸੀਤਲ ਸਿੰਘ (29-12-1705), ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ (30-12-1705), ਮਾਨ ਸਿੰਘ (3-4-1708), ਸੰਗਰਾਮ ਸਿੰਘ (12-5-1710), ਮਹਿਬੂਬ ਸਿੰਘ (12-5-1710), ਫ਼ਤਹਿ ਸਿੰਘ (12-5-1710), ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ (20-11-1710), ਜੇਠਾ ਸਿੰਘ (11-10-1711), ਹਰੀ ਸਿੰਘ (11-10-1711), ਰੂਪ ਸਿੰਘ (11-10-1711), ਕੇਸੋ ਸਿੰਘ (28-12-1711), ਬਾਘ ਸਿੰਘ (28-12-1711), ਸੈਣਾ ਸਿੰਘ (22-6-1713), ਅਲਬੇਲ ਸਿੰਘ (22-6-1713), ਮੋਹਰ ਸਿੰਘ (22-6-1713).

ਭਗਵੰਤ ਸਿੰਘ (9-6-1716), ਬਾਜ ਸਿੰਘ (9-6-1716), ਕੋਇਰ ਸਿੰਘ (9-6-1716), ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ (9-6-1716), ਨਾਹਰ ਸਿੰਘ (9-6-1716), ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ (9-6-1716), ਅਲਬੇਲ ਸਿੰਘ (9-6-1716), ਰਾਮ ਸਿੰਘ (9-6-1716).

ਮਨੀ ਸਿੰਘ (24-601734), ਚਿਤਰ ਸਿੰਘ (24-6-1734), ਗੁਰਬਖ਼ਸ਼ ਸਿੰਘ (24-6-1734), ਗੁਲਜ਼ਾਰ ਸਿੰਘ (24-6-1734), ਜਗਤ ਸਿੰਘ (24-6-1734), ਭੂਪਤ ਸਿੰਘ (26-6-1734)।

ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਭੱਟ ਵਹੀਆਂ ਵਿਚ ਭਾਈ ਦਾਸਾ (29-4-1635) ਅਤੇ ਲਾਲ ਸਿੰਘ (20-11-1710) ਦੀਆਂ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਵੀ ਇਸ ਪਰਿਵਾਰ ਨਾਲ ਜੁੜੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਪਰ ਕੁਰਸੀਨਾਮਿਆਂ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਨਹੀਂ ਲੱਭਦੇ। ਜੇ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਨਾਂ ਸ਼ਾਮਿਲ ਕਰ ਲਈਏ ਤਾਂ ਉਪਰਲੀ ਲਿਸਟ ਵਿਚ ਕੁਲ 58 ਸ਼ਹੀਦ ਇਸੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਬਣਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਬੀਬੀ ਬਸੰਤ ਕੌਰ (ਸਿੰਘਣੀ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ) ਅਤੇ ਉਸ ਨਾਲ ਇਸ ਪਰਵਾਰ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਹੋਰ ਬੀਬੀਆਂ ਵੀ 1734 ਵਿਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕਰ ਕੇ ਬੰਦੀਖ਼ਾਨੇ ਵਿਚ ਰੱਖ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ; ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਕੁਝ ਬੱਚੇ ਵੀ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਨ। ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਇਹ ਗਿਣਤੀ ਹਰ ਹਾਲਤ ਵਿਚ 60 ਤੋਂ ਵਧ ਹੈ।

ਸ਼ਹੀਦ ਬਿਲਾਸ

ੴ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ।

ਅਥ ਸ਼ਹੀਦ ਬਿਲਾਸ ਪੋਥੀ ਲਿਖ੍ਯਤੇ

ਕ੍ਰਿਤ ਕਵਿ ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ

ਦੋਹਰਾ

ਤਵ ਕਿਰਪਾ ਤੇ ਸਤਿਗੁਰੂ, ਲਿਖੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਬਿਲਾਸ।
ਬਿਘਨ ਹਰੋ ਮਮ ਦਾਸ ਕੇ, ਕਰੋ ਬੁੱਧਿ ਪਰਗਾਸ।੧।

ਸਵੈਯਾ

ਹੇ ਕਰੁਨਾਨਿਧ ਮਿਹਰ ਕਰੋ, ਤਉ ਚਿਤ੍ਰ ਬਚਿਤ੍ਰ ਕਥੇ ਇਹ ਲੀਲਾ।
ਜਿਹ ਪੜ੍ਹਨੇ ਕਰਿ ਸਿਦਕ ਬੜ੍ਹੈ, ਔ ਕਾਯਰ ਸੁਨੈ ਮੁਖ ਰਹੈ ਨ ਪੀਲਾ।
ਅੰਗ ਅੰਗ ਕਟੇ ਨਹਿ ਸੀ ਕਹੀ ਜਿਹ, ਸੀਸ ਦਯੋ ਸਿਖ ਭਯੋ ਨ ਢੀਲਾ।
ਸੇਵਾ ਹਰੀ ਭੁਅ ਮੱਧ ਕੋਊ, ਸਮ ਸਿੰਘ ਮਨੀ ਨਹਿ ਭਯੋ ਹਠੀਲਾ।
ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਕੀ ਕਹਿ ਹੌਂ ਗਾਥਾ। ਲਿਖੀ ਸੁਨੀ ਜੈਸ ਹਮ ਕਾਥਾ।
ਨਿਕਟ ਮੁਲਤਾਨ ਅਲੀਪੁਰ ਜੋਊ। ਰਹਨੇ ਹਾਰ ਤਹਾਂ ਕਾ ਸੋਊ।
ਇਨ ਕੇ ਵਡੇ ਵਡੇਰੇ ਸਾਰੇ। ਥੇ ਆਦੀ ਸਿੱਖ ਗੁਰ ਕੇ ਭਾਰੇ।
ਬਲੂ ਰਾਉ ਇਕ ਬੀਰ ਬਹਾਦਰ। ਰਹਿਯੋ ਖਸ਼ਟਮ ਗੁਰ ਕੇ ਸਾਦਰ।
ਹੋਇ ਅਗਰ ਮਾਰੇ ਤੁਰਕੇਰੀ। ਸਾਂਗ ਹੁਤੇ ਕਰ ਦੁਾਦਸ ਸੇਰੀ।
ਹੁਤੇ ਬਲੰਦ ਬਾਹੁਬਲਿ ਭਾਰੀ। ਊਦੇ ਦੀਪ ਕੇ ਬੰਸ ਮਝਾਰੀ।
ਬੱਲੂ ਕਾ ਸੁਤ ਮਾਈਦਾਸ। ਹਿਯੇ ਗੁਰ ਦਰਸਨ ਜਿਹ ਪਯਾਸ।
ਗੁਰ ਆਗੇ ਰਹਿ ਸੇਵ ਕਮਾਵੈ। ਰਾਉ ਬੱਲੂ ਕਾ ਨਾਮ ਚੜ੍ਹਾਵੈ।
ਦੁਾਦਸ ਪੁੱਤ ਇਸੀ ਕੇ ਆਇ। ਸੇਵਾ ਹਰੀ ਪੁਨ ਭਾਖ ਸੁਨਾਇ।੫।

ਦੋਹਰਾ

ਜੇਸਠ ਸੁਤ ਜੇਠਾ ਭਯੋ, ਦਿਆਲ ਦਾਸ ਸੁਤ ਦੂਜ।
ਮਨੀ ਰਾਮ ਤੀਸਰ ਭਯੋ, ਤਿੱਤੀ ਗੁਨੀ ਕੁਲ ਪੂਜ।੬।
ਦੁਨੀਆ, ਮਾਨਾ, ਅਮਰ ਚੰਦ, ਸਪਤਮ ਭਯੋ ਰੂਪਾਇ।
ਮਧਰੀ ਬੀਂ ਇਹ ਸਾਤ ਸੁਤ, ਤੇਜ ਭਾਨੁ ਸਮ ਆਇ।੭।

ਚੌਪਈ

ਅਵਰ ਲਡਿੱਕੀ ਨੇ ਸੁਤ ਜਾਇ। ਜਗਤੂ, ਸੋਹਣਾ, ਲਹਿਣਾ, ਰਾਇ।
ਹਰੀ ਚੰਦ ਪੰਚਮ ਭਯੋ ਪੂਤ। ਪਾਂਚੋ ਪਾਂਡਵ ਸਮ ਮਜਬੂਤ।
ਦੁਾਦਸ ਰਵੀ ਜਗਤ ਇਹ ਭਏ। ਹੇਤ ਧਰਮ ਸੀਸ ਜਿਨ ਦਏ।
ਇਕ ਇਕ ਕੀ ਹੈ ਕਥਾ ਨਿਰਾਰੀ। ਬੀਚ ਜਗਤ ਕੁਲ ਕਰੀ ਉਜਾਰੀ।
ਵਿਖਮ ਕੀਏ ਰਣ ਮਾਹਿ ਅਖਾਰੇ। ਚੁਣ ਚੁਣ ਕੇ ਦੋਖੀ ਬਹੁ ਮਾਰੇ।
ਇਨ ਮੈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਕੀ ਕਰਣੀ। ਇਕ ਜਿਹਵਾ ਸੇ ਜਾਇ ਨ ਬਰਣੀ।

ਅੰਗ ਅੰਗ ਜਿਹ ਦੀਏ ਕਟਾਇ। ਕਿਹਾ ਮੁਖੋ ਨਹਿ ਸੀ ਅਲਾਇ।
ਧਰਮ ਹੇਤ ਜਿਹ ਦੀਏ ਪ੍ਰਾਨ। ਸੇਵਾ ਹਰੀ ਗੁਰ ਥੀਂ ਕੁਰਬਾਨ।੮।

ਦੋਹਰਾ

ਸਤ੍ਰਹ ਸੈ ਇਕ ਬੀਤਯੋ, ਸੰਬਤ ਬਿਕ੍ਰਮ ਰਾਇ।
ਚੈਤ ਸੁਦੀ ਥਿਤ ਦ੍ਵਾਦਸੀ, ਰਵੀ ਵਾਰ ਦਿਨ ਥਾਇ।੯।
ਮਧਰੀ ਕੇ ਕੁਖੋ ਭਯੋ, ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਬੁਧਿਮਾਨ।
ਗਾਥਾ ਆਗੇ ਕੀ ਕਥੂੰ, ਯਥਾ ਬੁਧਿ ਬਲ ਗਯਾਨ।੧੦।

ਕਬਿੱਤ

ਆਯੂ ਥੀ ਛੁਟੇਰੀ ਸਭੋ ਤੇਰਾਂ ਬਰਖ ਮਨੀਏ ਕੀ,
ਮਾਈ ਦਾਸ ਗੈਲ ਲੈ ਕੇ, ਗੁਰਾਂ ਢਿਗ ਆਇ ਜੀ।
ਸੱਤਵੇਂ ਗੁਰਾਂ ਦੇ ਤੀਰ, ਕੀਰਤ ਪੁਰੇ 'ਚ ਪਹੁੰਚ,
ਬੰਦਨ ਕਰਤ ਸੀਸ ਮਨੀਆ ਨਿਵਾਇ ਜੀ।
ਸੁੰਦਰ ਸਰੂਪ ਹੋਣਹਾਰ ਦੇਖ ਮਨੀਏ ਕੋ,
ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਕਿਹਾ, ਮੁਖੋ ਇਹ ਅਲਾਇ ਜੀ:
"ਮਨੀਆ ਇਹ ਗੁਨੀਆ ਹੋਵੇਗਾ ਬੀਚ ਜਗ ਸਾਰੇ",
ਸੇਵਾ ਹਰੀ ਸ੍ਰੀ ਮੁਖੋ ਕਿਹਾ ਇਹ ਸੁਨਾਇ ਜੀ।੧੧।

ਦੋਹਰਾ

ਕੀਰਤ ਪੁਰੇ ਕਛੁ ਕਾਲ ਜਬ, ਮਨੀਆ ਰਿਹਾ ਹਜ਼ੂਰ।
ਬਰਤਨ ਮਾਂਜੈ ਲੰਗਰ ਕੇ, ਮਨ ਕੀ ਮਲ ਕਰ ਦੂਰ।੧੨।
ਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹੈ ਸੇਵਾ ਕਰੈ, ਹੀਏ ਹਰਖ ਬੜ੍ਹਾਇ।
ਦੋਇ ਬਰਖ ਕਾ ਸਮਾ, ਇਮ ਬੀਤ ਗਯੋ ਤਿਹ ਆਇ।੧੩।

ਕਬਿੱਤ

ਮਨੀਏ ਕੀ ਆਯੂ ਹੋਈ, ਪੰਚ ਦਹਿ ਬਰਖ ਦੀ ਜਾਂ,
ਮਾਈ ਦਾਸ, ਢਿਗ ਗੁਰਾਂ, ਬੇਨਤੀ ਗੁਜ਼ਾਰੀ ਹੈ:
"ਆਗਿਆ ਭਨੋ ਜੀ ਇਨ੍ਹੂੰ, ਗੈਲ ਮੇਰੇ ਜਾਨ ਦੀਜੈ,
ਸੇਵਕ ਨੇ ਕੀਤੀ, ਇਹ ਦੇ ਬਿਆਹਿ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਹੈ।
ਸ਼ਰਧਾ ਸਹਿਤ ਭਾਊ, ਅਧਿਕ ਜਨਾਯੋ ਆਨ,
ਕਰੋ ਮਿਹਰ ਦਾਸ ਤੇ, ਇਹ ਇਮਾਨਤ ਤਿਹਾਰੀ ਹੈ।"
ਸੇਵਾ ਹਰੀ ਤੀਰ, ਮਨੀ ਰਾਮ ਕੂੰ ਬੁਲਾਇ ਗੁਰਾਂ,
ਦਿੱਤਾ ਗੈਲ ਤੋਰ ਆਇਆ ਸਦਨ ਮਝਾਰੀ ਹੈ।੧੪।

ਦੋਹਰਾ।

ਮਧਰੀ ਸੁਤ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਦੇ, ਲੀਆ ਕੰਠ ਲਗਾਇ।
ਭੈਣਾ ਮਿਲੀਆਂ ਬੀਰ ਕੋ, ਹੀਏ ਹਰਖ ਬੜ੍ਹਾਇ।੧੫।
ਅਲੀ ਪੁਰੇ ਵਿਚ ਖੁਸ਼ੀਆਂ, ਹੋਈਆਂ ਬਹੁਤ ਮਹਾਨ।
ਪੁਛੀ ਸਭ ਨੇ ਕੁਸ਼ਲਤਾ, ਮਾਈ ਦਾਸ ਥੀਂ ਆਨ।੧੬।

ਖੈਰ ਪੁਰੋਂ ਆਏ ਗੰਢ ਸਾਹੇ ਦੀ ਸੀ ਲੈ ਕੇ ਨਾਈ,
ਅਸਾਢ ਸੁਦੀ ਪੁੰਨਿਆ ਜੋ ਬਿਹਾ ਈ ਅਲਾਇਆ।
ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ, ਭੈਣੂ ਭਾਈ, ਖੁਸ਼ੀ ਹੋਈ ਸਭਨਾਂ ਕੂੰ,
ਭੇਜ ਡੂਮ ਲਏ ਸਾਕ-ਸੈਨ ਸੀ ਬੁਲਾਇਆ।
ਤਾਊ ਚਾਚੇ ਮਾਮੂ ਵੀਰ, ਚੜੇ ਏ ਜਨੇਤ ਬੰਨ੍ਹ,
ਮਨੀ ਰਾਮ ਬੀਚ, ਵਾਂਗੂ ਚਾਂਦ ਦੇ ਸੁਹਾਇਆ।
ਸੇਵਾ ਹਰੀ ਬਾਜਾ ਸੰਗ ਬਜਦਾ ਜਨੇਤ ਦੇ ਸੀ
ਛੁਟਦੇ ਸੀ ਗੋਲ ਪਹੁੰਚੇ ਖੈਰ ਪੁਰ ਆਇਆ।੧੭।

ਦੋਹਰਾ

ਚੜ੍ਹੀ ਜਨੇਤ, ਪੁਰ ਅਲੀ ਥੀਂ, ਢੁਕੀ ਖੈਰ ਪੁਰ ਬੀਚ।
ਦੇਖਣ ਆਏ ਬਰਾਤ ਕੂੰ, ਗਾਊਂ ਥੀਂ ਊਚ ਅਰ ਨੀਚ।੧੮।
ਤੀਰ ਸਤਦ੍ਰਵ ਨਦੀ ਕੇ, ਬਸੈ ਖੈਰ ਪੁਰ ਗਾਵ।
ਲਖੀ ਰਾਇ ਤਿਹ ਠਾਂ ਰਹੇ, ਜਾਦੋ ਬੰਸੀ ਰਾਵ।੧੯।

ਸਵੈਯਾ

ਪਹੁੰਚੀ ਜੰਨ ਨਗਰ ਢਿਗ ਆ ਕੇ, ਲੈਨ ਪੰਚ ਰਲ ਆਏ।
ਹੋਈ ਮਿਲਣੀ ਦੇਣ ਵਧਾਈਆਂ, ਨਾਰੀਆਂ ਮੰਗਲ ਗਾਏ।
ਜੰਨ ਉਤਾਰੀ ਦਿੱਤਾ ਆਦਰ, ਭੱਟਾਂ ਗਾਉਣ ਸੁਣਾਏ।
ਖਾਇ ਪੀਆਇ ਸੁਆਏ ਜਾਨੀ, ਤੜਕੇ ਲੀਏ ਉਠਾਏ।
ਗੁਣੀ ਗਿਆਨੀ ਬਹਿ ਮਤਾ ਪਕਾਇਆ, ਫੇਰੇ ਤੱਤ ਦਿਵਾਏ।
ਸੇਵਾ ਹਰੀ ਵਿਆਹੀ ਸੀਤੋ, ਜਾਦਵ ਲੱਖੀ ਰਾਏ।੨੦।

ਦੋਹਰਾ

ਮਾਈ ਦਾਸ ਸੁਤ ਵਿਆਹਿ ਕੈ, ਹੋਇਆ ਬਹੁਤ ਅਨੰਦ।
ਸੁੱਸਰਿਆਂ ਘਰ ਬੇਟਾ ਸੋਹੇ, ਜਿਊਂ ਤਾਰਨ ਮੈਂ ਚੰਦ।੨੧।
ਰਹੀ ਬਰਾਤ ਦੋ ਰੈਨ ਥੀ, ਖੈਰ ਪੁਰੇ ਹਰਿਖਾਇ।
ਦਾਜ ਦੇਵਨ ਦੇ ਵਿਦਿਆ ਕੀਤੀ, ਬੇਟੀ ਲੱਖੀ ਰਾਇ।੨੨।

ਸਵੈਯਾ

ਵਿਆਹਿ ਕਰਾਇ ਜਬੈ ਮਨੀਆ, ਕੁਛ ਕਾਲ ਰਹਿਓ ਆਪਣੇ ਗ੍ਰਿਹ ਮਾਈ।
ਜੇਠਾ, ਦਿਆਲਾ, ਬਡੋ ਭਾਈ ਏਸ ਥੀਂ, ਗੈਲ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੁਰ ਕੀਰਤ ਆਈ।
ਕੀਓ ਦੀਦਾਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਦੇਵ ਕਾ, ਪਦ ਪੰਕਜ ਮੇਂ ਪੁਨਿ ਸੀਸ ਨਿਵਾਈ।
ਭਾਂਡਨ ਮਾਂਜਨ ਸੇਵ ਕਰੈ, ਸਿੱਖ ਸੇਵਾ ਇਹੋ ਦਿਨ ਰੈਨ ਕਰਾਈ।੨੩।

ਦੋਹਰਾ

ਸੇਵਾ ਥੀਂ ਸੇਵਕ ਭਇਆ, ਮਨੀਆ ਸਤਿਗੁਰ ਪਾਸ।
ਸੇਵਾ ਥੀਂ ਮੇਵਾ ਮਿਲੈ, ਕਰੈ ਇਹੋ ਅਰਦਾਸ।੨੪।
ਗੁਰ ਉਪਦੇਸ਼ ਧਾਰਣ ਕਰੈ, ਹਿਰਦੇ ਅਤਿ ਸੁਖ ਪਾਇ।
ਮਨ ਮਸਤਕ ਰਹੇ ਚਰਨ ਤਵ, ਹੈ ਮਹਿ ਇਹ ਚਾਇ।੨੫।

ਚੌਪਈ

ਕਛੁਕ ਦਿਵਸ ਇਹ ਭਾਂਤ ਬਿਤਾਯੋ। ਸਪਤਮ ਗੁਰੂ ਪਰਲੋਕ ਸਿਧਾਯੋ।
ਹਰਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਤਬ ਗੁਰੂ ਕਹਾਏ। ਮਨੀਆ ਇਨ ਕੀ ਸੇਵ ਕਮਾਏ।
ਜਬ ਸਤਿਗੁਰ ਭਾਣਾ ਵਰਤਾਇਆ। ਗੁਰੂ ਬਕਾਲੇ ਮੱਧ ਅਲਾਇਆ।
ਮਨੀਆ ਮਾਤ ਸਾਥ ਤਬ ਆਏ। ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਪਾਏ।
ਜੇਠਾ, ਦਿਆਲਾ, ਇਨ ਕੇ ਭਾਈ। ਰਹੇ ਹਜ਼ੂਰ ਗੁਰੂ ਸ਼ਰਨਾਈ।
ਮਨੀਆ ਕਛੁਕ ਕਾਲ ਤਿਹ ਰਹਿ ਕਰ। ਆਯੋ ਇਹ ਸਤਿਗੁਰ ਕੋ ਕਹਿ ਕਰ।
ਸੇਵਾ ਹਰੀ ਇਹੋ ਅਰਦਾਸ। ਸਿਖੀ ਨਿਭੈ ਤੁਮਾਰੈ ਪਾਸ।੨੬।

ਦੋਹਰਾ

ਮਨੀਆ, ਤੁਲਸੀ, ਸ੍ਰੀ ਚੰਦ, ਨਠੀਆ, ਚੰਦਨ ਰਾਇ।
ਊਦਾ ਆਦਿਕ ਮਿਲ ਸਭੀ, ਪਹੁੰਚੇ ਅਲੀਪੁਰ ਆਇ।੨੭।
ਕਛੁਕ ਕਾਲ ਰਹਿਯੋ ਮਨੀ ਸਿੰਘ, ਪੁਰ ਅਲੀ ਗਾਮ ਬੁਲੰਦ।
ਵੈਸਾਖੀ ਕੇ ਦਿਵਸ ਪੈ, ਪਹੁੰਚਯੋ ਪੁਰੀ ਅਨੰਦ।੨੮।

ਸਵੈਯਾ

ਏਤ ਦਿਸਾ ਗੁਰ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ, ਹੇਤ ਆਯੋ ਕਰ ਪੂਰਬ ਦੌਰਾ।
ਪੁਰੀ ਆਨੰਦ ਅਨੰਦ ਭਯੋ, ਬਨੀ ਸੰਗਤ ਆਵਤ ਵਾਂਗਰ ਭੌਰਾ।
ਦਰਸਨ ਪਾਵਨ ਗੋਬਿੰਦ ਦਾਸ ਕੇ, ਚਹੁੰ ਦਿਸ ਮੇਂ ਮਚ ਗਯੋ ਸੀ ਰੌਰਾ।
ਸੇਵਾ ਹਰੀ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੁ ਪਹੁੰਚ ਕੇ, ਬੰਦਨ ਕਰਤ ਦੋਊ ਕਰ ਜੋਰਾ।੨੯।

ਦੋਹਰਾ

ਆਯੋ ਸਹਿਤ ਪਰਿਵਾਰ ਕੇ, ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਬੁਧਿਮਾਨ।
ਸਤ੍ਰਹ ਸੈ ਨੌ ਬੀਸ ਮੈਂ, ਚੇਤ ਮਾਸ ਪਛਾਨ।੩੦।
ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਗੁਰੂ ਢਿਗ, ਚੱਕ ਨਾਨਕੀ ਮਾਹਿ।
ਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹੈ ਬਾਣੀ ਸੁਣੇ, ਬਾਣੀ ਲਿਖੇ ਲਿਖਾਹਿ।੩੧।

ਸਵੈਯਾ

ਹਿੰਦ ਵਿਖੈ ਅੰਧ ਘੋਰ ਮਚਿਯੋ ਜਬ, ਸਾਧੂ ਸੰਤ ਨਹਿ ਦੇਖਨ ਪਾਵਤ।
ਧਰਮ ਦੇ ਥਾਂ ਅਧਰਮ ਹੋਵੈ, ਨਹਿ ਰਛਿਕ ਗਊ ਗਰੀਬ ਦਿਖਾਵਤ।
ਤਬ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਹਿੰਦ ਕੀ ਚਾਦਰ, ਥੇ ਚਕ ਨਾਨਕੀ ਬੀਚ ਬਤਾਵਤ।
ਸੇਵਾ ਹਰੀ ਇਸ ਘੋਰ ਕਲੂ ਮਹਿ, ਗੁਰੂ ਜੰਞੂ ਟਿਕੇ ਕੀ ਲਾਜ ਰਖਾਵਤ।੩੨।

ਦੋਹਰਾ

ਦੁਖੀਏ ਬਿਪ੍ਰ ਜੁ ਚੱਲ ਕੇ, ਆਏ ਪੁਰੀ ਅਨੰਦ।
"ਬਾਂਹਿ ਅਸਾਡੀ ਪਕਰੀਏ, ਗੁਰ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਕੇ ਚੰਦ।੩੩।"
ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜਗਤ ਗੁਰ, ਸੁਣ ਇਮ ਹਾਹਾ ਕਾਰ।
ਰਛਿਕ ਗਊ ਗਰੀਬ ਕਾ, ਕਲ ਜੁਗ ਕਾ ਅਵਤਾਰ।੩੪।

ਚੌਪਈ

ਹਾਥ ਜਰੋ ਕਹਿਯੋ ਕਿਰਪਾ ਰਾਮ। ਦੱਤ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਮੱਟਨ ਗ੍ਰਾਮ:

"ਹਮਰੋ ਬਲ ਅਬ ਰਹਯੋ ਨਹਿ ਕਾਈ। ਹੇ ਗੁਰ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਰਾਈ।
ਗਜ ਕੇ ਬੰਧਨ ਕਾਟਨ ਹਾਰੇ। ਤੁਮ ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਹੈਂ ਅਵਤਾਰੇ।
ਜਿਮ ਦਰੋਪਤੀ ਰਾਖੀ ਲਾਜ। ਦਿਯੋ ਸਵਾਰ ਸੁਦਾਮੈ ਕਾਜ।
ਫਿਰਤ ਫਿਰਤ ਪ੍ਰਭ ਆਏ ਬਾਰੈ। ਬਾਕ ਪਰੈਂ ਹਉਂ ਤਉ ਦਰਬਾਰੈ।"
ਸੇਵਾ ਹਰੀ ਇਮ ਅਰਜ ਗੁਜ਼ਾਰੀ। "ਤੁਮ ਕਲਜੁਗ ਕੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮੁਰਾਰੀ"।੩੫।

ਦੋਹਰਾ

ਗੁਰ ਦਰ ਤੇ ਇਮ ਬ੍ਰਿਪ ਨੇ, ਬਿਰਥਾ ਕਹੀ ਸੁਨਾਇ।
ਅਵਰ ਵਾਸਨਾ ਨਾਹਿ ਪ੍ਰਭ, ਤੱਕੀ ਤਉ ਸਰਨਾਇ।੩੬।

ਦੋਹਰਾ

ਰਵੀ ਚਾਂਦ ਹੈਂ ਜਗਤ ਮੈਂ ਜਉ ਲਉ ਧਰਨ ਅਕਾਸ।
ਨਾਮ ਰਹੇ ਸਦੀਵ ਤਉ, ਪੂਰੋ ਜਨ ਕੀ ਆਸ।੩੭।

ਚੌਪਈ

ਤਬ ਸਤਿਗੁਰ ਇਵ ਮਨ ਠਹਿਰਾਈ। ਬਿਨ ਸਿਰ ਦੀਏ ਜਗਤ ਦੁਖ ਪਾਈ।
ਦਾਸ ਗੋਬਿੰਦ ਬੀ ਪਾਸ ਬਹਾਯੋ। ਕਮਰ ਕਸਾ ਸਤਿਗੁਰੂ ਕਰਾਯੋ।
ਪੈਸੇ ਪਾਂਚ ਸ੍ਰੀ ਫਲ ਏਕ। ਧਰ ਆਗੇ ਦਿਯੋ ਮਸਤਕ ਟੇਕ।
ਬਾਲ ਗੁਰੂ ਤਬ ਕਹਿਯੋ ਅਲਾਇ। ਪਿਤਾ ਗੁਰੂ ਤਉ ਕਰੇ ਸਹਾਇ।
ਸੇਵਾ ਹਰੀ ਸੁਨ ਧੀਰਜ ਦੀਨਾ। ਦਿੱਲੀ ਦਿਸਾ ਪਿਆਨਾ ਕੀਨਾ।੩੮।

ਦੋਹਰਾ

ਜੇਠਾ, ਮਨੀਆ ਆਦਿ ਸਿਖ, ਰਹੇ ਦਸਮ ਗੁਰ ਪਾਸ।
ਦਿਆਲਾ, ਊਦਾ, ਗੈਲ ਗੁਰ, ਗਏ ਖਸ਼ਟ ਸਿਖ ਖਾਸ।੩੯।
ਆਯੂ ਪੈਂਤੀ ਬਰਖ ਕੀ, ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਕੀ ਆਹਿ।
ਲਿਖੇ ਲਿਖਾਏ ਪੋਥੀਆਂ, ਮਨ ਮਹਿ ਬਹੁਤ ਉਤਸਾਹਿ।੪੦।

ਕਬਿੱਤ

ਸੇਵਾ ਸੀ ਕਰੰਤ ਤੇ ਰਹੰਤ ਗੁਰਾਂ ਪਾਸ ਸਦਾ,
ਲਿਖ ਲਿਖ ਬਾਣੀ ਕਰੇ ਪੋਥੀਆਂ ਤਿਆਰ ਇਹ।
ਪੜ੍ਹਦਾ ਪੜ੍ਹਾਂਦਾ ਤੇ ਜਤਾਂਦਾ ਨਹੀਂ ਆਪ ਤਾਂਈ,
ਮਨ ਨੀਵਾਂ, ਮੱਤ ਉਚੀ, ਇਹੋ ਦਿਲ ਧਾਰ ਇਹ।
ਹਠੀ ਤਪੀ ਪੂਰਾ, ਸਿੱਖੀ ਸਿਦਕ ਦਾ ਪੁਤਲਾ ਸੀ,
ਸਾਖੀਆਂ ਸਿਦਕ ਦੀਆਂ ਕਰਦਾ ਉਚਾਰ ਇਹ।
ਸੇਵਾ ਹਰੀ ਇਵੇਂ ਕਿਵੇਂ ਬੀਤ ਗਏ ਬਰਖ ਕਈ,
ਜੁੱਧ ਦੇ ਕਰਨ ਵਿਚ ਵੱਡਾ ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਇਹ।੪੧।

ਦੋਹਰਾ

ਦੇਸ ਚਾਲ ਕਰ ਪਾਂਵਟੇ, ਗਏ ਜਮਨਾ ਕੇ ਤੀਰ।
ਮਹਿਲ ਬਨਾਇ ਰਹਿਨੇ ਲਗੇ, ਸ੍ਰੀ ਕਲਗੀਧਰ ਪੀਰ।੪੨।
ਬਰਖ ਤੀਨ ਬੀਤੇ ਜਬੀ, ਪੁਰੀ ਪਾਂਵਟੇ ਮਾਹਿ।

ਗਾਥਾ ਆਗੇ ਜਿਮ ਭਈ, ਦੂਨ ਦੇਸ ਕੀ ਆਹਿ। ੪੩।

ਸਵੈਯਾ

ਦਸਮ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬੀਚ ਪਾਂਵਟੇ ਤੀਨ ਬਰਖ ਇਵ ਬੀਤੇ।
ਰੋਝ ਰੀਛ ਔ ਸਿੰਘ ਘਨੇ ਗੁਰ ਮਾਰ ਮੁਕਾਏ ਚੀਤੇ।
ਦੂਨੋਂ ਸ੍ਰੀ ਪੰਜਾਬੋ ਪਾਤੀ, ਸਤਿਗੁਰ ਵਲ ਲਿਖਾਈ:
'ਹੇ ਬਾਬਾ ਜੀ! ਮੋਰ ਪਤੀ ਜੇ ਗਏ ਪਰਲੋਕ ਸਿਧਾਈ।''
ਪੜ੍ਹ ਪਾਤੀ ਸ੍ਰੀ ਕਲਗੀਧਰ ਜੀ, ਗੈਲ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਲੈ ਕੇ।
ਅਪਰ ਸਿੰਘ ਭੀ ਗਮਨੇ ਗੁਰ ਸਿਉਂ, ਗੁਲਕ ਤੁਫੰਗ ਠੁਕੈ ਕੇ।
ਦੂਨੋ ਪਹੁੰਚ ਮਸੰਦਨ ਕੇਰੀ, ਸੁਣ ਕੇ ਗੁਰ ਖੁਟਿਆਈ।
ਸੇਵਾ ਹਰੀ ਸੋਧਨਾ ਕੀਨੀ, ਗੁਰ ਗੋਬਿੰਦ ਜਗਰਾਈ।੪੪।

ਦੋਹਰਾ

ਗੋਬਿੰਦ ਸਤਿਗੁਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ, ਦੁਸ਼ਟਨ ਫਲ ਭੁਗਤਾਇ।
ਨਗਰ ਪਾਂਵਟੇ ਆਇ ਪ੍ਰਭੂ, ਜੈ ਕੀ ਬੰਬ ਬਜਾਇ।੪੫।
ਕਛੁਕ ਕਾਲ ਇਮ ਬੀਤਿਓ, ਨਗਰ ਪਾਂਵਟੇ ਮਾਹਿ।
ਸੰਗਤ ਆਵੈ ਘਨੀ ਤਿਹ, ਮਨ ਬਾਂਛਤ ਫਲ ਪਾਇ।੪੬।

ਚੌਪਈ

ਦੇਸ ਬਦੇਸ ਤੇ ਸੰਗਤ ਆਵੈ। ਗੋਬਿੰਦ ਗੁਰ ਕਾ ਦਰਸ਼ਨ ਪਾਵੈ।
ਬਾਵਨ ਕਵੀ ਗੁਰੂ ਢਿਗ ਰਹੈ। ਮਨੀਆ ਉਨ ਮਹਿ ਗੁਨੀਆ ਅਹੈ।
ਸ੍ਰੀ ਮੁਖ ਤੋਂ ਕਲਗੀਧਰ ਆਪੈ। ਬੀਰ ਰੱਸ ਕੀ ਕਥਾ ਅਲਾਪੈ।
ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਚਰਿਤ ਮੱਧ ਹੈ ਜਾਨੋ। ਖੜਗ ਸਿੰਘ ਕਾ ਜੁੱਧ ਪਛਾਨੋ।
ਜਿਸ ਤੇ ਸੁਨਤ ਕਾਇਰਤਾ ਭਾਗੈ। ਧਰਮ ਜੁੱਧ ਮਹਿ ਹੋਇ ਅਨੁਰਾਗੈ।
ਸੇਵਾ ਹਰੀ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਬੀਰ। ਜਿਮ ਗਏ ਮਾਤ ਪੰਜਾਬੋ ਤੀਰ।੪੭।

ਦੋਹਰਾ

ਪਾਤੀ ਗੁਰ ਦਸ਼ਮੇਸ਼ ਕੋ, ਲਿਖ ਕਰ ਦਈ ਪਠਾਇ।
ਮਾਤ ਪੰਜਾਬੋ ਦੂਨ* ਤੇ, ਨਗਰ ਪਾਂਵਟੇ ਮਾਹਿ।੪੮। (*ਦੂਨ = ਖੁਰਬੰਧੀ, ਹੁਣ ਡੇਹਰਾਦੂਨ)
ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਬੀਂ ਆਦਿ ਲੈ, ਨਾਮੀ ਨਾਮੀ ਬੀਰ।
ਭੇਜੇ ਇਵ ਦਸ਼ਮੇਸ਼ ਗੁਰ, ਮਾਤ ਪੰਜਾਬੋ ਤੀਰ।੪੯।

ਚੌਪਈ

ਇਕ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਮਹਾਂ ਅਗਿਆਨੀ। ਦੁਸ਼ਟ ਕਪੋਤਾ ਥੀ ਅਭਿਮਾਨੀ।
ਤੁਲਮਤੰਗ* ਦੇਹ ਜਿਸ ਕੇਰੀ। ਮੰਦ ਮਤ ਜਿਹ ਅੰਬਰ ਗੇਰੀ। (*ਮੋਟੀ)
ਪੂਜਾ ਖਾਇ ਮਤ ਜਿਹ ਮਾਰੀ। ਮੁਗਧ ਕੁਕਰਮੀ, ਥੀ ਹੰਕਾਰੀ।
ਗੈਲ ਪੰਜਾਬੋ, ਨਹਿ ਇਸ ਬਨੀ। ਸੰਗ ਨ੍ਰਿਪਤਿ* ਕੇ ਇਸ ਕੀ ਘਨੀ। (*ਰਾਜਾ ਫ਼ਤਹਿ ਸ਼ਾਹ)
ਬੋਲ ਤੋਲ, ਇਹ ਆਹਿ ਨਿਆਰਾ। ਮਾਤ ਪੰਜਾਬੋ ਇਸੇ ਧਿਕਾਰਾ।
ਸੇਵਾ ਹਰੀ ਮਤਿ ਮੰਦ ਮਸੰਦਾ। ਕੁਪਯੋ ਗੈਲ ਦੁਸ਼ਟ ਨੰਦ ਚੰਦਾ।੫੦।

ਦੋਹਰਾ

ਹੋਣੀ ਟਲੀ ਨਹਿ ਕਿਸੀ ਤੇ, ਪਰਿ ਪੈਕੰਬਰ ਜੋਇ।
ਬਰਤੀ ਸਭ ਕੀ ਸਿਰੀ ਪੈ, ਇਸ ਤੇ ਬਚਯੋ ਨਹਿ ਕੋਇ।੫੧।
ਨਿੰਦਾ ਗੁਰ ਦਸਮੇਸ ਕੀ, ਕਰੀ ਮੁਗਧ ਥੀ ਆਇ।
ਤਖਤ ਪੋਸ ਥੀਂ ਮਨੀ ਸਿੰਘ, ਮਾਰਯੋ ਭੂਯ ਉਲਟਾਇ।੫੨।

ਸਿਰਖੰਡੀ ਛੰਦ

ਸਿੰਘ ਮਨੀ ਥੀ ਬੀਰ, ਕੇਹਰ ਦਸਮੇਸ ਕਾ।
ਨੰਦ ਚੰਦ ਸੀ ਗੈਲ, ਜੋਧਾ ਏਸ ਕੀ
ਦਯਾ ਰਾਮ ਥੀਂ ਆਦਿ, ਸਿਖ ਪਚਾਸ ਸਭ।
ਇਸ ਥੀਂ ਇਕ ਸਵਾਇਆ, ਦੀਰਘ ਸੂਰਮੇ।
ਫੜੋ ਮਾਰ ਲੋ ਹੋਈ, ਤੇਗਾਂ ਖੜਕੀਆਂ।
ਗੁਰਬਖਸ ਗਿਆ ਥੀ ਭਾਗ, ਮੇਲੇ ਬੀਚ ਤੋ।
ਮਾਤ ਪੰਜਾਬੋ, ਮੱਧ ਖਲੋਈ ਆਣ ਕੇ।
ਖੰਡੇ ਘਤੇ ਮਿਆਨੀਂ, ਪੱਲੂ ਫੇਰਿਆ।
ਮੰਨ ਬਚਨ ਸ੍ਰੀ ਮਾਤ, ਵਾਗਾਂ ਮੋੜੀਆਂ।
ਵਿਛੜ ਗਿਆ ਸੀ ਮੇਲਾ, ਪਹੁੰਚੇ ਪਾਂਵਟੇ।
ਸੇਵਾ ਹਰੀ ਸੀ ਠਾਨ, ਬੰਦਨ ਗੁਰਾਂ ਕੂੰ।
ਬਿਰਥਾ ਸਕਲ ਸੁਨਾਈ, ਦੇਹਰਾ ਦੂਨ ਕੀ।੫੩।

ਦੋਹਰਾ

ਸੁਣੀ ਵਾਰਤਾ ਸਤਿਗੁਰੂ, ਸਿਖਨ ਤੇ ਸੀ ਆਹਿ।
ਰਾਮਰਾਈਆਂ ਕਾ ਕਬੀ ਭੀ, ਕਰਯੋ ਨ ਮੂਲ ਵਿਸਾਹਿ।੫੪।
ਅੰਤਰਯਾਮੀ ਸਤਿਗੁਰੂ, ਸਭ ਬਿਧ ਜਾਨਨ ਹਾਰ।
ਪੰਥ ਉਪਾਵਨ ਕਾਰਨੇ, ਕਲਿ ਮੇ ਲਿਯੋ ਅਵਤਾਰ।੫੫।

ਚੌਪਈ

ਕਛੁਕ ਦਿਨ ਸੁ ਇਸ ਭਾਂਤਿ ਬਿਤਾਯੋ। ਸੰਤ ਉਬਾਰ ਦੁਸਟ ਸਭ ਘਾਯੋ।
ਨਗਰ ਪਾਂਵਟੇ ਜੋ ਚੱਲ ਆਵੈ। ਮਨੋਕਾਮਨਾ ਗੁਰ ਥੀਂ ਪਾਵੈ।
ਰਿੱਧ ਸਿੱਧ ਸਭ ਗੁਰ ਘਰ ਆਈ। ਆਵੈ ਖਾਲੀ ਭਰਿਆ ਜਾਈ।
ਦਸਮ ਗੁਰੂ ਨਿੱਤ ਚੜੈਂ ਸਿਕਾਰ। ਨਦੀ ਉਰੈ ਕਬ ਜਾਵੈਂ ਪਾਰ।
ਸੇਵਾ ਹਰੀ ਸ਼ਾਹ ਫਤੈ ਨਰੇਸ। ਕੋਪਯੋ ਸੰਗ ਗੁਰੂ ਦਸਮੇਸ਼।੫੬।

ਦੋਹਰਾ

ਸਾਰਮੋਰ ਕੇ ਦੇਸ ਮੇਂ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਕਾ ਪ੍ਰਤਾਪ।
ਬਢਯੋ ਦੇਖ ਗੜ੍ਹਵਾਲੀਆ, ਸਹਿ ਨਾ ਸਕਯੋ ਸੁ ਆਪ।੫੭।
ਸਤ੍ਰੂਹ ਸੈ ਪੰਤਾਲ ਮੇਂ, ਚੜ੍ਹ ਆਏ ਨਰੇਸ਼।
ਅਸੂਨ ਮਾਸ ਕੀ 'ਠਾਰਵੀ, ਉਪਰ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼।੫੮।

ਚੌਪਈ

ਸੁਹੀਏ ਖਬਰ ਪੁਚਾਈ ਸਾਰੀ। ਚੜ੍ਹਿਓ ਦਲ ਰਾਜਨ ਕੂੰ ਭਾਰੀ।
ਮਨੀਏ ਸਹਿਤ ਨਾਮੀ ਸਿੱਖ ਜੇਤੇ। ਰਾਖੇ ਸਭ ਤਕੜਾਈ ਹੇਤੇ।
ਦਯਾ ਰਾਮ ਅਰ ਊਦਾ, ਮਾਨਾ। ਜੈਤਾ, ਜੇਠਾ, ਚੰਦਨ, ਦਾਨਾ।
ਧਰਮਾ ਜਾਟ, ਬਚਿਤ੍ਰ ਰਾਇ। ਸਾਹਿਬ ਚੰਦ ਕੋਪਯੋ ਬਹੁ ਆਇ।
ਮਰੇ ਅਨੇਕਾ ਭਗੀ ਸਿਪਾਹਿ। ਭਈ ਜੀਤ ਪ੍ਰਥਮ ਇਹ ਆਹਿ।
ਮਚਯੋ ਜਹਿ ਇਹ ਘੋਰ ਸੰਗਰਾਮਾ। ਜਮਨਾ ਤੀਰ ਭੰਗਾਨੀ ਨਾਮਾ।
ਨਦੀ ਗਿਰੀ ਕਾ ਸੰਗਮ ਜਾਹਿ। ਡੇਢ ਜਾਮ ਭੇੜਾ ਭਯੋ ਤਾਹਿ।
ਸੇਵਾ ਹਰੀ ਜੀਤ ਘਰ ਆਏ। ਭਾਂਤ ਭਾਂਤ ਬਾਜਨ ਬਜਵਾਏ।੫੯।

ਦੋਹਰਾ ।

ਏਕ ਮਾਸ ਗੋਬਿੰਦ ਗੁਰ ਰਹੇ ਪਾਂਵਟੇ ਮਾਹਿ।
ਸੰਤਨ ਕੀ ਰਛਿਆ ਕਰੀ, ਦੁਸ਼ਟ ਸੰਘਾਰੇ ਤਾਹਿ।੬੦।
ਸਹਿਰ ਪਾਂਵਟਾ ਛੋਰ ਗੁਰ, ਆਏ ਮੁਚਨ ਕਪਾਲ*। (*ਕਪਾਲ ਮੋਚਨ)
ਪੁਰਬ ਮਨਾਇ ਆਗੇ ਚਲੇ, ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਲਾਲ ।੬੧।

ਚੌਪਈ

ਕਹਿਲੂਰ ਦੇਸ ਗੁਰ ਪਹੁਚੇ ਜਾਈ। ਮਨੀਏ ਕੀ ਕਹੂੰ ਕਥਾ ਸੁਨਾਈ ।
ਸੇਵਾ ਕਰੇ ਆਲਸ ਕੂੰ ਤਿਆਗੀ। ਸਵਾ ਪਹਿਰ ਨਿਸ ਰਹਿੰਦੀ ਜਾਗੈ ।
ਨਿਤ ਪ੍ਰਤਿ ਮਨੀਆ ਮੱਜਨ ਕਰੈ। ਪਦ ਪੰਕਜ ਗੁਰ ਮਸਤਕ ਧਰੈ ।
ਨਿਸ ਦਿਨ ਕਰ ਸੇਵਾ ਮਨ ਮਾਂਜੇ। ਅੰਧੇਰੀ ਬਦ ਨ ਦੇਖੇ ਝਾਂਜੇ।
ਸੇਵਾ ਹਰੀ ਜੁੱਧ ਮਹਿ ਆਗੇ। ਹੋਇ ਕਾਇਰ ਨਹਿ ਪੀਛੇ ਭਾਗੈ।੬੨।

ਦੋਹਰਾ

ਭੇਜੀ ਪਾਤੀ ਗੁਰਾਂ ਢਿਗ, ਭੀਮ ਚੰਦ ਨਰੇਸ਼।
ਹੇ ਸਤਿਗੁਰ ਰਛਿਆ ਕਰੋ, ਚਢ ਆਣੋ ਤੁਰਕੇਸ਼।੬੩।
ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਥੀਂ ਆਦਿ ਲੈ, ਨਾਮੀ ਨਾਮੀ ਬੀਰ।
ਪਹੁੰਚੇ ਗੁਰੂ ਨਦੌਨ ਮੇਂ, ਲੈ ਸਿਖਨ ਕੀ ਭੀਰ।੬੪।

ਚੌਪਈ

ਸਤ੍ਰਹ ਸੈ ਸੰਤਾਲੀਸ ਮਾਹਿ। ਚੈਤ ਮਾਸ ਕੀ ਬਾਈਸ ਆਹਿ।
ਫਤੇ ਭਈ ਜੀਤ ਘਰ ਆਏ। ਰਾਜੇ ਅਪਨੇ ਧਾਮ ਸਿਧਾਏ।
ਕਛੁਕ ਕਾਲ ਇਸ ਭਾਂਤ ਬਿਤਾਯੋ। ਚੁਨ ਚੁਨ ਚੋਰ ਸਭੀ ਗਹਿ ਘਾਯੋ।
ਮਨੀਏ ਤੇ ਗੁਰ ਕਿਰਪਾ ਹੋਈ। ਸਿਦਕੀ ਸਿਖ ਇਸ ਸਮ ਨਹਿ ਕੋਈ।
ਦਿਵਸ ਵਸੋਆ* ਸੰਗਤ ਬੀਚ। ਗੁਰ ਦੀਵਾਨ ਮਨੀਏ ਕੂੰ ਕੀਚ। (*ਵਿਸਾਖੀ)
ਸੇਵਾ ਹਰੀ ਬੇਨਤੀ ਕਰਦਾ। ਹੇ ਸਤਿਗੁਰ ਮੈਂ ਤੇਰਾ ਬਰਦਾ।੬੫।

ਦੋਹਰਾ

ਰੈਨ ਦਿਵਸ ਸੇਵਾ ਕਰੇ, ਰਹਿ ਕਰ ਪੂਰੀ ਅਨੰਦ।
ਗੁਰੂ ਸਿੱਖ ਕਾ ਪਿਆਰ ਇਮ, ਜਿਮ ਚਕੋਰ ਤੇ ਚੰਦ।੬੬।

ਸਤ੍ਰਹ ਸੈ ਉਨਿਵਿੰਜਵਾਂ, ਸੰਮਤ ਬਿਕ੍ਰਮ ਰਾਇ।
ਭੀਮ ਚੰਦ ਕਹਿਲੁਰ ਪਤਿ, ਗਯੋ ਸੁਰਗ ਸਿਧਾਇ।੬੭।

ਸੋਰਠਾ

ਅਸੂਨ ਦਿਨ ਖੋੜਸ ਗਯੋ, ਕੀਆ ਪਿਆਨਾ ਸੁਰਗ ਕੂੰ।
ਪਾਛੈ ਗਾਦੀ ਪਰ ਬਹਯੋ, ਅਜਮੇਰ ਚੰਦ ਚੰਦੇਲੀਆ।੬੮।

ਦੋਹਰਾ

ਸਤ੍ਰਹ ਸੈ ਬਾਵਨਾ* ਵਿਖੇ, ਪੰਥ ਖਾਲਸਾ ਸਾਜ । (*ਇੱਥੇ ਤਾਰੀਖ 1752 ਸੰਮਤ ਹੈ)
ਵਿਸਾਖੀ ਕੇ ਦਿਵਸ ਮੈ ਕਲਗੀਧਰ ਮਹਾਰਾਜ ।੬੯।
ਚਰਨ ਪਹੁਲ ਗੋਬਿੰਦ ਗੁਰ, ਗਾਗਰ ਬੀਚ ਪਵਾਇ।
ਚੌਪਤ ਰਾਇ ਥੀਂ ਜਯੋਂ ਕਹਯੋ ਦਿਓ ਨਦੀ ਮੱਧ ਰਖਵਾਇ।੭੦।

ਸਵੈਯਾ

ਪਹੁਲ ਦੀਯੋ ਕਹ ਥੀਂ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੁ, ਮਨੀਏ ਥੀਂ ਸਿੰਘ ਮਨੀ ਬਨਾਯੋ।
ਪਾਂਚ ਪੀਆਇ ਚੁਲੀ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਕੂੰ, ਪਾਂਚ ਵਾਰੀ ਗੁਰ ਫਤੇ ਬੁਲਾਯੋ।
ਪਾਂਚ ਚੁਲੀ ਮੱਧ ਆਂਖਨ ਡਾਰ ਕੈ, ਪਾਂਚ ਚੁਲੀ ਵਿਚ ਕੇਸਨ ਪਾਯੋ।
ਸੇਵਾ ਹਰੀ ਨੀਲੰਬਰ* ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ, ਤਨ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੁ ਕੇ ਸਜਾਯੋ।੭੧।(*ਨੀਲੇ ਬਸਤਰ)

ਦੋਹਰਾ

ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਕੇ ਪਾਂਚ ਸੁਤ, ਪਾਂਚੋ ਖਰੇ ਕਰਾਇ।
ਪੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਭਏ ਖਾਲਸਾ, ਰਹੇ ਹਜੂਰ ਸਦਾਇ।੭੨।
ਰਾਈਆ, ਰੂਪਾ, ਮਾਨ ਸਭ, ਸੰਗਤ ਬੀਚ ਖਲੋਇ।
ਪੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਭਏ ਖਾਲਸਾ, ਕਰਮ ਭਰਮ ਸਭ ਖੋਇ।੭੩।

ਚੌਪਈ

ਨਿਜ ਕਰ ਤੇ ਗੁਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀਯੋ। ਮਨੀਏ ਥੀ ਸਿੰਘ ਮਨੀਆ ਕੀਯੋ।
ਕਰ ਇਸਨਾਨਾ ਜਪੈ ਜਪੁ ਜਾਪ। ਛੋਹਿ ਨ ਸਾਕੈ ਤੀਨੋ ਤਾਪ।
ਸੁਤ ਮਿਆਨੋਂ ਧੂਪ ਧੁਖਾਇ। ਫਤੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਮੁਖੋਂ ਬੁਲਾਇ।
ਨੀਲੰਬਰ* ਗਜ ਸਵਾ ਕਛਹਿਰੈ। ਦੇਗ ਸ਼ਹੀਦੀ ਤੀਜੈ ਪਹਿਰੈ। (*ਨੀਲੇ ਬਸਤਰ)
ਟੇਵ ਮੁਛਹਿਰੈ, ਆਂਖੈ ਗਹਿਰੀ। ਗੁਰਬਖਸ਼ ਦੁਸਠ ਜਹੇ ਸੋਧੇ ਜਹਿਰੀ।
ਸੇਵਾ ਹਰੀ ਹੁਸੈਨੀ ਖਾਨ। ਉਪਰ ਗਿਰਿਸਨ ਚੜ੍ਹਿਯੋ ਆਨ।੭੪।

ਦੋਹਰਾ

ਦੋਹੀ ਫਿਰੀ ਹੁਸੈਨ ਕੀ, ਇਸ ਥੀਂ ਬਚਯੋ ਨ ਕਾਇ।
ਜੋ ਅੜਿਯੋ ਸੋ ਝੜ ਗਯੋ, ਜੇਰ ਭਏ ਸਭ ਆਇ।੭੫।
ਕਟੋਚ, ਕਹਿਲੁਰੀ, ਮਿਲ ਸਭੀ, ਘੇਰ ਗੁਲੇਰੀ ਲੀਨ।
ਲਿਖ ਪਤੀਆ ਤਉ ਨਿਰਪ ਨੇ, ਭੇਜ ਗੁਰਾਂ ਕੋ ਦੀਨ।੭੬।

ਚੌਪਈ

ਪਹੁੰਚੀ ਖਬਰ ਗੁਰਾਂ ਢਿਗ ਐਸ। ਨੀਚ ਕਰਮ ਉਨ ਕੀਨੋ ਜੈਸ।
ਮਹਾਂ ਕੁਤਸਤ ਕਾਜ ਉਨ ਕੀਯੋ। ਅੰਨ ਦੇਸ ਮਹਿ ਰਹਿਨ ਨ ਦੀਯੋ।

ਕਹਿਲੂਰੀ ਆਦਿਕ ਰਾਜੇ ਗੈਲ। ਹਾ ਹਾ ਕਾਰ ਗਈ ਸਭ ਫੈਲ।
ਪੜ ਪਾਤੀ ਸੰਗ ਸੈਨ ਪਠਾਈ। ਸ੍ਰੀ ਜਗਦੀਸ ਜਗਤ ਕੇ ਰਾਈ।
ਨਹਿ ਮਾਨੀ, ਝਗਰਾ ਵਧ ਗਯੋ। ਦੂਹੂੰ ਤਰਫੀ ਜੁਧ ਹੋਵਤ ਭਯੋ।
ਸੰਗਤ ਸਿੰਘ ਥੀਂ ਆਦਿਕ ਔਰ। ਸਾਮੇ ਜੁਝੈ ਸੀ ਤਿਹ ਠੌਰ।
ਮਰਯੋ ਹੁਸੈਨੀ ਬੀਚ ਮੈਦਾਨੈ। ਹਰੀ ਸਿੰਹ ਜੁਝੈ ਤਿਹ ਠਾਨੈ।
ਮਰੈ ਅਨੇਕਾ ਭਗੀ ਸਿਪਾਹੀ। ਜੀਤ ਗੁਪਾਲੈ ਕੀ ਭਈ ਆਹੀ।
ਸ੍ਰੀ ਮੁਖ ਤੇ ਗੁਰ ਐਸ ਅਲਾਈ: 'ਰਾਖਿ ਲੀਯੋ ਹਮ ਕੋ ਜਗ ਰਾਈ।'
ਸਤ੍ਰਹ ਸੈ ਬਾਵਨ ਕੇ ਮਾਹਿ। ਫਾਗ ਮਾਸ ਕੀ ਤੇਈਸ ਆਹਿ।
ਸੇਵਾ ਹਰੀ ਜਿਸ ਵਲ ਹ੍ਵੈ ਆਪ। ਮਾਰ ਨ ਸਾਕੈ ਤੀਨੋ ਤਾਪ।੭੭।

ਦੋਹਰਾ

ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਗੁਰ ਦਸਮ ਢਿਗ, ਥੇ ਪੁਰੀ ਬੀਚ ਅਨੰਦ।
ਮਧ ਖਾਲਸੇ ਇਉਂ ਸੋਹੈ, ਜਿਉਂ ਤਾਰਨ ਮਹਿ ਚੰਦ।੭੮।
ਕਥਾ ਰੋਜ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਕੀ, ਸੰਗਤ ਤਾਈ ਸੁਨਾਇ।
ਅਨੰਦ ਪੁਰੇ ਇਮ ਸਮਾ ਕੁੱਛ, ਬੀਤ ਗਯੋ ਥੀ ਆਇ।੭੯।

ਸਵੈਯਾ

ਕੇਤਕ ਕਾਲ ਬਤੀਤ ਭਏ ਪੁਨ, ਰਾਮ ਦਾਸ* ਤੇ ਸੰਗਤ ਆਈ। (*ਗੁਰੂ-ਦਾ-ਚੱਕ/ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ)
ਦਰਸਨ ਕਰ ਦੁੱਖ ਦੂਰ ਭਏ ਸਭ, ਪਦ ਪੰਕਜ ਗੁਰ ਸੀਸ ਨਿਵਾਈ।
ਦ੍ਵੈ ਕਰ ਜੋਰ ਪੱਲੂ ਗਲ ਡਾਰ ਕੈ, ਹੇ ਜਗਦੀਸ ! ਸੁਨੋਂ ਬਿਨਤਾਈ।
ਸੇਵਾ ਹਰੀ ਪ੍ਰਭ, ਚਾਚਾ ਜੀ ਆਪ ਕੇ, ਗਏ 'ਹਰਿਜੀ', ਪਰਲੋਕ ਸਿਧਾਈ।੮੦।

ਦੋਹਰਾ

'ਹਰਿ ਜੀ' ਪਾਛੇ ਗੱਦੀ ਤੇ, ਬਹਯੋ ਨਿਰੰਜਨ ਰਾਇ।
ਬਲ ਘਟਿਯੋ ਹੈ ਏਸ ਕਾ, ਸੰਗਤ ਸਾਥ ਨ ਕਾਇ।੮੧।
ਅਕਾਲ ਬੁੰਗੇ ਹਰਿ ਮੰਦਰ ਲਈ, ਭੇਜੋ ਸੇਵਾਦਾਰ।
ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦੀਏ ਛੋੜ ਗਏ, ਗੁਰ ਰਾਮਦਾਸ ਦਰਬਾਰ।੮੨।

ਚੌਪਈ

ਸਤ੍ਰਹ ਸੈ ਪਚਵੰਜਾ ਆਹਿ। ਦਿਵਸ ਵੈਸਾਖੀ ਸੰਗਤ ਮਾਹਿ।
ਚਹੁੰ ਦਿਸਿ ਸਤਿਗੁਰ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਿ ਚਲਾਈ। ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਤੇ ਪਹੁੰਚੀ ਜਾਈ।
ਦੋ ਕਰ ਜੋਰ ਖਰਾ ਹੈ ਬੋਲਾ: 'ਹੇ ਸਤਿਗੁਰ! ਮੈਂ ਤੇਰਾ ਗੋਲਾ।'
ਕਹਿਯੋ 'ਸੁਧਾ ਸਰ* ਨਗਰੀ ਜਾਵੋ। ਹਰਿ ਮੰਦਰ ਕੀ ਸੇਵ ਕਮਾਵੋ।' (*ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ)
ਪੰਚ ਸਿਖ ਗੈਲ ਕੀਏ ਤਿਆਰ। ਭੂਪਤ ਸਿੰਘ, ਔ ਸਿੰਘ ਗੁਲਜਾਰ।
ਚੰਦਰਾ ਕੋਇਰ ਸਿੰਘ, ਸਿੰਘ ਦਾਨ। ਪੰਚਮ ਕੀਰਤ ਸਿੰਘ ਸੁਜਾਨ।
ਸੇਵਾ ਹਰੀ ਗੁਰ ਹੋ ਕ੍ਰਿਪਾਲ। ਮੰਨ ਬੇਨਤੀ ਸੰਗਤ ਨਾਲ।੮੩।

ਦੋਹਰਾ

ਪਾਂਚ ਪਾਹੁਲੀਏ ਸਿਖ ਇਹ, ਗੁਰ ਕਾ ਖਾਸ ਦੀਵਾਨ। (*ਪਾਹੁਲੀਏ = ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਖੰਡੇ ਦੀ ਪਾਹੁਲ ਲਈ ਹੋਵੇ)
ਲੈ ਆਗਿਆ ਤਬ ਖਸ਼ਟ ਇਹ, ਖਲ ਅਰਦਾਸ ਸੁਧਾਨ।੮੪।

ਬੀੜ ਏਕ ਸ੍ਰੀ ਗ੍ਰੰਥ ਕੀ, ਫਰਰੈਦਾਰ ਨਿਸ਼ਾਨ।
ਦੇ ਵਿਦਾ ਸਤਿਗੁਰ ਕੀਆ, ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਬੁਧਿਮਾਨ।੮੫।

ਕਬਿੱਤ

ਲੈ ਕੇ ਸੰਗਤ ਕੂੰ ਨਾਲ, ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਤਤਕਾਲ,
ਪਹੁੰਚਾ ਸੁਧਾ ਸਰ ਤਾਲ, ਆਇ ਦਰਸ਼ਨ ਪਾਂਵਦਾ।
ਜੇਠ ਸੁਦੀ ਚੌਥ ਖਾਸ, ਕੀਆ ਗ੍ਰੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ,
ਪਹਿਲੇ ਕਰ ਅਰਦਾਸ, ਝੰਡਾ ਸਾਹਿਬ ਕੂੰ ਝੁਲਾਂਵਦਾ।
ਸਿੰਘ ਸੁਣ ਸੁਣ ਆਉਣ, ਆ ਕੇ ਦਰਸਣ ਪਾਉਣ,
ਫਤੇ ਗੁਰੂ ਕੀ ਬੁਲਾਉਣ, ਗੈਲ ਸਭ ਕੂੰ ਬਹਾਂਵਦਾ।
ਦਿੱਤੀ ਬਦਲ ਸੀ ਰੀਤ, ਮੀਣੇ ਭਏ ਭੈ ਭੀਤ,
ਭਈ ਖਾਲਸੇ ਕੀ ਜੀਤ, ਭੱਟ ਦੇਗ ਵਰਤਾਂਵਦਾ।੮੬।

ਦੋਹਰਾ

ਦਿਨ ਦੂਨੀ ਰਾਤ ਚੌਗਨੀ, ਸੰਗਤ ਵਧਦੀ ਜਾਹਿ।
ਮੀਣਿਆਂ ਕਾ ਬਲ ਘੱਟ ਗਯੋ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਮੇਂ ਧਾਹਿ।੮੭।
ਦੇਸ ਮਾਲਵੇ ਜਾ ਵਸਯੋ, ਰਾਇ ਨਿਰੰਜਨ ਆਇ।
ਘਰਾਂਚੋਂ ਸੁਤ ਇਸ ਕਾ ਰਿਹਾ, ਨਾਮ ਦਖਣੀ ਰਾਇ।੮੮।

ਕਬਿੱਤ

ਨਿਤਪ੍ਰਤਿ ਕਥਾ ਹੋਵੇ*, ਗ੍ਰੰਥ ਮਹਾਰਾਜ ਜੂ ਕੀ, (*ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਕਥਾ ਹੁੰਦੀ ਸੀ)
ਬੁੰਗੇ ਹੈ ਅਕਾਲ ਨਿਤ, ਲਗਦਾ ਦੀਵਾਨ ਜੀ।
ਰਹਿਤ ਦਸ਼ਮੇਸ਼ ਜੀ ਦੀ, ਦੱਸੇ ਨਿਤ ਸੰਗਤਾਂ ਕੂੰ,
ਖਰੇ ਖੋਟੇ ਵਾਲੀ ਨਿਤ, ਹੋਂਵਦੀ ਪਛਾਨ ਜੀ।
ਖੰਡੇ ਦੀ ਪਾਹੁਲ ਦੇਵੇ, ਆਪ ਅਭਿਲਾਖੀਆਂ ਕੋ,
ਨਿਤ ਨਵੇਂ ਸਿੰਘ ਸਜ, ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਜਾਨ ਜੀ।
ਸੇਵਾ ਹਰੀ ਇਵੇਂ ਕਿਵੇਂ, ਬੀਤ ਗਏ ਬਰਖ ਕਈ,
ਸੁਧਾ ਸਰ ਵਿਖੇ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਕੋ ਪਛਾਨ ਜੀ।੮੯।

ਦੋਹਰਾ

ਕਈ ਵਾਰ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੂ, ਆਏ ਪੁਰੀ ਅਨੰਦ।
ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਕਾ ਪਿਆਰ ਇਮ, ਜਿਮ ਚਕੋਰ ਤੇ ਚੰਦ।੯੦।
ਸੇਵਾ ਸੁਣ ਹਰਿ ਮੰਦਰ ਕੀ, ਸਤਿਗੁਰੂ ਹੋਇ ਦਇਆਲ।
ਦੇ ਪਤ੍ਰ ਸਤਿਕਾਰਿਆ, ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਤਤਕਾਲ।੯੧।

ਚੌਪਈ

ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਕੋ ਦੇ ਵਡਿਆਈ। ਹੁਕਮ ਨਾਮੇ ਕੇ ਮੱਧ ਲਿਖਾਈ:
"ਸੇਵਾ ਕਰਤ ਹੋਇ ਨਿਹਕਾਮੀ। ਤਿਸੁ ਕਉ ਹੋਤ ਪਰਾਪਤ ਸੁਆਮੀ।"
ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਕੀ ਐਸ ਹੈ ਕਰਨੀ। ਇਹ ਜਿਹਵਾ ਸੇ ਜਾਇ ਨਰ ਬਰਨੀ।
ਇਨ ਕੇ ਪਿਤਾ ਪਿਤਾਮਾ ਸਾਰੇ। ਪੁਤ੍ਰ ਭਾਈ ਸੁਣ ਪਰਿਵਾਰੇ।

ਧਰਮ ਹੇਤ ਸੀ ਹੋਏ ਸ਼ਹੀਦ। ਗੁਰ ਬਾਬੇ ਕੇ ਸਭੀ ਮੁਰੀਦ ।
ਸੇਵਾ ਹਰੀ ਸਵਾਰੋ ਕਾਜ। ਮਮ ਸੇਵਕ ਕੀ ਰਾਖੋ ਲਾਜ। ੯੨।

ਦੋਹਰਾ

ਲੈ ਆਗਿਆ ਗੁਰਾਂ ਥੀਂ, ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਬੁਧਿਮਾਨ।
ਪਹੁੰਚਾ ਨਗਰੀ ਸੁਧਾ ਸਰ*, ਗੁਰ ਕਾ ਖਾਸ ਦੀਵਾਨ। ੯੩। (*ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦਾ ਇਕ ਹੋਰ ਨਾਂ)
ਪੁਰ ਅਨੰਦ ਕਈ ਜੁੱਧ ਕਰ, 'ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰ ਦਸ਼ਮੇਸ਼।
ਛੋਰ ਅਨੰਦਪੁਰ ਨਗਰ ਕੋ, ਗਏ ਮਾਲਵੇ ਦੇਸ।' ੯੪।

ਚੌਪਈ

ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਮੇਂ ਇਹ ਸੁਨ ਪਾਈ। ਛੋਰ ਅਨੰਦਪੁਰ ਗਏ ਜਗਰਾਈ।
ਮਾਤਾ ਸਹਿਤ ਸਜਾਦੇ* ਚਾਰੇ। ਹੋ ਸ਼ਹੀਦ ਗੁਰ ਪੁਰੀ ਸਿਧਾਰੇ। (*ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ)
ਮੁਕਤੇ ਪਾਂਚ* ਪਿਆਰੇ ਤੀਨ**। ਸੁਤ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਪਾਂਚੋਂ*** ਚੀਨ।
ਅਪਾਰ ਸਿੰਘ ਲਰ ਸੁਰਗ ਸਿਧਾਏ। ਨਾਮ ਸਭਸ ਨਹੀਂ ਜਾਤ ਗਿਨਾਏ।
(*ਪੰਜ ਮੁਕਤੇ, **ਪੰਜਾਂ ਵਿਚੋਂ ਤਿੰਨ ਪਿਆਰੇ, *** ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪੰਜ ਪੁੱਤਰ, ਚਮਕੌਰ 'ਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ)
ਸਾਬੋ ਕੀ ਤਲਵੰਡੀ ਮਾਹੀ। ਦੇਸ ਮਾਲਵੇ ਪਹੁੰਚੇ ਜਾਈ।
ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਲੈ ਸੰਗਤ ਸਾਥ। ਪਹੁੰਚ ਗੁਰੂ ਢਿਗ ਟੇਕਯੋ ਮਾਥ।
ਸੇਵਾ ਹਰੀ ਗੁਰ ਥੀਂ ਬਲਿਹਾਰੇ। ਧਰਮ ਹੇਤ ਜਹਿ ਵਾਰੇ ਚਾਰੇ।੯੫।

ਦੋਹਰਾ

ਦਿਸਾ ਦਖਣ ਜਬ ਸਤਿਗੁਰੂ, ਕੀਆ ਪਿਆਨਾ ਆਹਿ।
ਗਏ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਗੈਲ ਤਬ, ਸੁਨੋ ਕਥਾ ਅਬ ਤਾਹਿ।੯੬।
ਸ਼ਹਿਰ ਸੁਨਾ ਬਘੌਰ ਇਕ, ਜਹਿ ਪਹੁੰਚੇ ਗੁਰ ਨਾਥ।
ਲਰਿਆ ਤਹਿ ਇਕ ਭੂਮੀਆ, ਸ੍ਰੀ ਖਾਲਸੇ ਸਾਥ।੯੭।

ਚੌਪਈ

ਭਈ ਜੀਤ ਝਗਰਾ ਮੁਕ ਗਯਾ। ਬਧਤ ਬਿਖਾਧ ਵਿਚੇ ਰੁਕ ਗਯਾ।
ਬੀਤੀ ਰੈਣ ਚੜ੍ਹਿਆ ਦਿਨ ਆ ਕੇ। ਬੈਠੇ ਗੁਰੂ ਦੀਵਾਨ ਲਗਾ ਕੇ।
ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਤੇ ਆਦਿਕ ਔਰ। ਬੁਢੇ ਕਾ ਸੀ ਰਾਮ ਜੋ ਕੌਰ*। (*ਰਾਮ ਕੁੰਵਰ=ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ)
ਦੇ ਧੀਰਜ ਗੁਰ ਪਿਛਾਂ ਹਟਾਏ। ਸ੍ਰੀ ਜਗਦੀਸ ਜਗਤ ਕੈ ਰਾਏ।
ਸੇਵਾ ਹਰੀ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਬੀਰ। ਪਹੁੰਚੇ ਆਇਸ ਸੁਧਾ ਸਰ ਤੀਰ।੯੮।

ਦੋਹਰਾ

ਦੱਖਣ ਦਿਸ ਸਤਿਗੁਰ ਗਏ, ਸੰਗਤ ਭਈ ਉਦਾਸ।
ਧੀਰਜ ਦੇਵੈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ, ਰਚ ਸਾਖੀਆਂ ਖਾਸ।੯੯।
ਇਸੀ ਤਰਾਂ ਬੀਤਤ ਭਏ, ਢਾਈ ਕੁ ਬਰਖ ਥੀ ਆਨ।
ਵੈਸਾਖੀ ਕੇ ਦਿਵਸ ਪੈ, ਸੰਗਤ ਜੁੜੀ ਮਹਾਨ।੧੦੦।

ਕਬਿੱਤ

ਕਰਨ ਦੀਦਾਰ ਆਈਆਂ, ਸੰਗਤਾਂ ਵਿਸੋਏ ਤੇ ਸੀ,
ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਬੀਰ ਕੰਮ, 'ਕੀਤਾ ਸੀ ਸੁਧਾਈ ਦਾ।

ਮੀਣਿਆਂ ਚੋਂ ਮੁਖੀ ਇਕ, ਚੂਹੜਮਲ ਖਤ੍ਰੀ ਸੀ,
ਨਿਰੰਜਨੀ* ਦੇ ਵਲੋਂ ਕੰਮ ਕਰੇ ਗੁਰਿਆਈ ਦਾ। (*ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ ਦਾ ਪੋਤਾ, ਨਿਰੰਜਨ ਰਾਏ ਮੀਣਾ)
ਹੰਕਾਰਿਆ ਧਿਕਾਰਿਆ ਤੇ, ਦੋਖੀ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦਾ ਸੀ,
ਸੰਗਤ 'ਚ ਬੈਠ ਕੰਮ, ਕਰੇ ਬੁਰਿਆਈ ਦਾ।
ਸੇਵਾ ਕਰੀ ਬੜਾ ਪੁਤ, ਚੂਹੜ ਦਾ ਸੀ ਰਾਮੂ ਮਲ,
ਬਾਪ ਗੈਲੋਂ ਵੱਧ ਕੰਮ, ਕਰੇ ਖੁਟਿਆਈ ਦਾ ।੧੦੧।

ਦੋਹਰਾ

ਮੁਹਕਮ ਸਿੰਘ ਤੇ ਰਾਮੂ ਮਲ, ਉਭੈ ਚੂਹੜ ਕੇ ਪੂਤ।
ਮੁਹਕਮ ਸਿੰਘ ਸੀ ਪਹੁਲੀਆ, ਰਾਮੂ ਮਲ ਸੀ ਊਤ।੧੦੨।
ਰਾਮੂ ਥੀਂ ਕਛੂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ, ਮੰਗੇ ਤੂਤ ਸੀ ਮੋਲ।
ਕਹਿੰਦਾ 'ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਦੇਵਣੇ', ਬੋਲਿਆ ਬੋਲ ਕੁਬੋਲ।੧੦੩।
'ਕਹਾਂ ਗਿਆ ਗੁਰੂ ਛੋਰ ਤੁਸਾਂ ਕੂੰ, ਕਲਗੀਆਂ ਵਾਲਾ ਕਹੌਂ ਜਿਨ੍ਹੂੰ ਆ ਕੇ।
ਬੋਲੇ ਉਸੇ ਦਸ਼ਮੇਸ਼ ਗੁਰੂ ਤੁਮ, ਚਲਾ ਗਿਆ ਘਰ ਬਾਰ ਲੁਟਾ ਕੇ।
ਜਿਨੁ ਕਹੌਂ ਸਬ ਥਾਂਈਂ ਸਹਾਇਕ, ਚਾਰੇ ਗਿਆ ਪੁੱਤ ਥੀ ਮਰਵਾ ਕੇ।
ਸੇਵਾ ਹਰੀ ਨਹੀਂ ਦੇਵਣੇ ਤੂਤ ਮੈਂ,
ਭਾਵੇਂ ਲਿਆਵੇ ਸਿੰਘ ਮੁਹਕਮ ਜਾ ਕੇ।੧੦੪।

ਦੋਹਰਾ

ਨਹੀਂ ਸਿਖਾਂ ਕੋ ਪਤਾ ਸੀ, ਇਹ ਮੀਣਾ ਮਸੰਦ।
ਵਰਤਣ ਕੀਤੀ ਬੰਦ ਸੀ, ਸਤਿਗੁਰ ਪੁਰੀ ਅਨੰਦ।੧੦੫।
ਨਿੰਦਾ ਗੁਰ ਦਸਮੇਸ਼ ਕੀ, ਕਰੀ ਦੁਸ਼ਟ ਥੀ ਆਇ।
ਪਕਰ ਖਾਲਸੇ ਬਾਗ ਥੀਂ, ਮੁਖ ਜੁਤਨ ਮਾਰ ਕਰਾਇ।੧੦੬।

ਚੌਪਈ

ਗੁਰ ਕੀ ਨਿੰਦਾ ਸੁਨੈ ਨ ਕਾਨ। ਸ੍ਰੀ ਮੁਖ ਥੀਂ ਗੁਰ ਇਉਂ ਫੁਰਮਾਨ।
ਕੂੜ ਕੁਸੱਤ ਜਹਿ ਮੁਖ ਥੀਂ ਕਹਯੋ। ਮੁੰਡ ਸਜਾਇ ਪਨੀਹਨ ਥੀਂ ਦਯੋ।
ਰਾਖੈ ਭਾਗ ਚੂਹੜ ਪੈ ਆਇ। ਸਕਲ ਬਾਰਤਾ ਦਈ ਸੁਨਾਇ।
ਸੁਣ ਕਰ ਆਗ ਬਦਨ ਕੂੰ ਲਾਗੀ। ਕਲਹ ਦੁਸ਼ਟ ਕੇ ਮੁੰਡ ਥੀਂ ਜਾਗੀ।
ਮੁਹਕਮ ਮੇਰਾ ਇਨੈ ਬਿਗਾਰਾ। ਆਜ ਪਕਰ ਰਾਮੂ ਕੂੰ ਮਾਰਾ।
ਇੱਜਤ ਘਣੀ ਮੋਰ ਇਨ ਲਾਹੀ। ਅੰਤ ਸਿਖੜਿਆਂ ਬਹੁਤੀ ਚਾਈ।
ਬੀਚ ਚੱਕ ਥੀ ਇਨੈ ਕਢਾਊਂ। ਓਹਰੀ ਖਤ੍ਰੀ ਤਦੈ ਸਦਾਊਂ।
ਸੇਵਾ ਹਰੀ ਹੋਣੀ ਹੈ ਸੋਇ। ਉਸ ਸਾਰੇ ਕੂੰ ਭਾਵੇ ਜੋਇ। ੧੦੭।

ਦੋਹਰਾ

ਗੈਲ ਪੜੋਸੀ ਚੂਹੜ ਤਉ, ਮਸਲਤ ਕੀਨੀ ਆਨ।
ਸਿੰਘਾ ਕੂੰ ਪਕੜਾਨ ਹਿਤ, ਲਈ ਦੁਸ਼ਟ ਸੀ ਠਾਨ।੧੦੮।
ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਸਮਝਾਇਆ, ਨਹਿ ਸਮਝਿਆ ਸ਼ੈਤਾਨ।
ਖਾਂ ਅਸਲਮ* ਢਿਗ ਪਹੁੰਚਿਆ, ਮੰਦ ਮਤੀ ਹੈਵਾਨ।੧੦੯। (*ਅਸਲਮ ਖਾਨ, ਫ਼ੌਜਦਾਰ ਲਾਹੌਰ)

ਲਿਖ ਪਰਵਾਨਾ ਭੇਜਯੋ ਖਾਸ। ਸੂਬੇ ਚੱਕ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਪਾਸ।
ਕਰ ਮਸਲਤ ਭੇਜਯੋ ਡਲਵਾਈ*, ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਸਮਝਾ ਕੈ ਭਾਈ। (*ਡੱਲ ਵਾਂ ਵਾਲਾ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ)
ਪੱਖੀ ਮੀਣੇ ਦੇ ਗਏ ਚੱਲ। ਮੁੱਕਣ ਨ ਦਿੱਤੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਗੱਲ।
ਲਾਹੌਰੀ ਸੂਰਤ ਸਿੰਘ ਥੀਂ ਆਦਿ। ਪਏ ਬੀਚ ਨਹਿ ਵਧ੍ਹੈ ਬਿਖਾਧ।
ਸੇਵਾ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਵਾਪਸ ਆਇਆ। ਅਕਾਲ ਬੁੰਗੇ ਆ ਹਾਲ ਸੁਨਾਇਆ।੧੧੦।

ਦੋਹਰਾ

ਲਵਪੁਰੀ ਦਿਆਂ ਸਿਖਾਂ ਨੇ, ਲਿਖ ਭੇਜੀ ਅਰਦਾਸ।
ਚੂਹੜ ਕੁਵੱਲਾ ਬੋਲਦਾ, ਨਿਤ ਸੂਬੇ ਦੇ ਪਾਸ।੧੧੧।
ਆਇਆ ਸੁਨਿਆ ਚੂਹੜ ਮਲ, ਨਗਰ ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਦਾਸ*। (*ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਦਾਸ ਨਗਰ=ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ)
ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਬੁਲਾਇਆ, ਨਹਿ ਆਇਆ ਤਿਸ ਪਾਸ।੧੧੨।

ਚੌਪਈ

ਪੱਟੀਓਂ ਸੂਹੀਏ ਖਬਰ ਪੁਚਾਈ: ਮੀਣੇ ਅਤਿ ਬਹੁਤ ਹੈ ਚਾਈ।
ਹਰਸਾ* ਆਊ ਸੰਝ ਸਵੇਰ। ਹੋਈ ਤਿਆਰੀ ਨਹਿ ਉਸ ਡੇਰ। (*ਪੱਟੀ ਦਾ ਮੁਗਲ ਹਰਸਾ ਢੀਂਡਾ)
ਸੁਣ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਮਸਲਤ ਕੀਨੀ। ਇਵ ਸਲਾਹ ਸਭਨ ਇਹ ਦੀਨੀ।
ਤੁਲ ਦੁਸ਼ਟ ਮ੍ਰਿਦੰਗ ਸਮਾਨ। ਹੁਣ ਇਸ ਚਾਹੀਏ ਸੋਧਣਾ ਆਨ।
ਸੇਵਾ ਹਰੀ ਇਮ ਨਿਸਾ ਬਿਤਾਈ। ਭਈ ਭੋਰ ਸੋਧਯੋ ਤਹਿ ਜਾਈ।੧੧੩।

ਦੋਹਰਾ

ਮਾਰ ਪਨੀਹਨ ਕੀ ਦਈ, ਦੀਨੋਂ ਮੁੰਡ ਸੁਜਾਇ।
ਘਰ ਤੇ ਫਿਰ ਧਾਵਾ ਕੀਯੋ, ਲੂਟਯੋ ਸਭੀ ਬਣਾਇ।੧੧੪।
ਭੇਜ ਪਾਤੀਆਂ ਮਨੀ ਸਿੰਘ, ਸਿੰਘਨ ਲੀਯਾ ਬੁਲਾਇ।
ਪਹੁੰਚੇ ਸਿਰ ਲੱਥ ਸੂਰਮੇ, ਧਰਮ ਜੁਧ ਜਹਿ ਚਾਇ।੧੧੫।

ਸਵੈਯਾ

ਘਰ ਲੁਟਾਇ ਤੇ ਖਾਇ ਕੇ ਮਾਰ ਸੀ, ਪਹੁੰਚ ਗਯੋ ਪੱਟੀ ਮਾਹਿ ਸੀ ਧਾਈ।
ਰੋਯੋ ਬੀਚ ਕਚਹਿਰੀ ਮੇਂ ਜਾਇ ਕੈ, ਹਰਿ ਸਹਾਇ ਤੇਰੀ ਹੈ ਦੁਹਾਈ।
ਮਾਰ ਉਜਾਰ ਦੀਯੇ ਮੁਹਿ ਖਾਲਸੇ, ਆਇ ਤੱਕੀ ਅਬ ਤਉ ਸਰਨਾਈ।
ਸੇਵਾ ਹਰੀ ਸਭ ਨੌਕਰ ਚਾਕਰ, ਮਾਰ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਦੀਏ ਭਗਾਈ।੧੦੬।

ਦੋਹਰਾ

ਲੋਹਾ ਲਾਖਾ ਹੋ ਗਯਾ, ਸੁਣ ਕੈ ਸਾਰਾ ਹਾਲ।
ਥੀ ਸਕੀਰੀ ਏਸ ਕੀ, ਚੂਹੜ ਮਲ ਕੈ ਨਾਲ।੧੧੭।
ਵਿਉਂਤ ਸਿੰਘਾਂ ਕੇ ਕੱਢਣ ਦੀ, ਲਈ ਤਬ ਹਰਸੇ ਠਾਨ।
ਚੱਕ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬੀਚ ਅਬ, ਹੋਵੇਗਾ ਘਮਸਾਨ।੧੧੮।

ਸਵੈਯਾ

ਸੂਹੀਆ ਆਇਆ ਪਾਸ ਮਨੀ ਸਿੰਘ, ਹਰਸੂ ਕਰੀ ਚੜ੍ਹਾਈ।
ਭਖ ਲਾਲੀਆ ਗਈਆਂ ਖਾਲਸੇ, ਖ਼ਬਰ ਜਦੋਂ ਸੁਣ ਪਾਈ।
ਨਿਕਟ ਰਾਮਸਰ* ਹੋਇ ਇਕੱਠੇ, ਵਲਗਣ ਲੀਯਾ ਵਲਾਈ। (*ਰਾਮਸਰ ਸਰੋਵਰ ਕੋਲ ਲੜਾਈ ਹੋਈ ਸੀ)

ਢੁਕੀ ਫੌਜ ਨੇੜ ਜਦ ਆ ਕੈ, ਸਿੰਘਾਂ ਛਲਕ ਕਰਾਈ।
ਨਿਕਲੈ ਸਿੰਘ ਭਗਉਤੀਆਂ ਫੜ ਕੈ, ਸਤਿਗੁਰ ਹੋਏ ਸਹਾਈ।
ਲੋਹੈ ਨਾਲ ਖੜਕਿਆ ਲੋਹਾ, ਪਹਿਰ ਤੀਨ ਜਾਂ ਢਾਈ।
ਮਾਰਿਆ ਹਰਸੂ* ਬੀਚ ਮਦਾਨੈ, ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਡਲਵਾਈ। (*ਪੱਟੀ ਦਾ ਮੁਗ਼ਲ ਹਰਸਾ ਫ਼ੀਨਾ)
ਸੇਵਾ ਹਰੀ ਰਾਮਦਾਸ ਗੁਰੂ ਨੈ, ਖਾਲਸੈ ਪੈਜ ਰਖਾਈ।੧੧੯।

ਦੋਹਰਾ

ਹੋਈ ਹਾਰ ਤੁਰਕੇਸ਼ ਕੀ, ਬਹੁਤ ਮਰੇ ਸਰਦਾਰ:
ਹਾਹਾਕਾਰ ਘਰ ਮੀਣਿਆਂ, ਸਿੰਘਨ ਜੈ ਜੈ ਕਾਰ।੧੨੦।
ਚੂਹੜੂ ਓਹਰੀ* ਪਿਟਿਆ, ਬੀਚ ਕਚਹਿਰੀ ਜਾਇ। (*ਚੂਹੜ ਮੱਲ ਓਹਰੀ)
ਹਾਰ ਹੋਈ ਸੁਨ ਕਾਂਪਿਆ, ਸੂਬਾ ਅਸਲਮ* ਖਾਇ।੧੨੧।
(*ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਡਿਪਟੀ ਚੀਫ਼ ਅਸਲਮ ਖਾਨ)

ਸਵੈਯਾ

ਹੋਈ ਹਾਰ ਮਰੇ ਸਰਦਾਰ ਬਹੁ, ਮੱਚ ਗਈ ਸਭ ਹਾਹਾਕਾਰਾ।
ਤਉ ਅਸਲਮ ਖਾਨ ਵੀਚਾਰ ਕੀਯੋ ਇਹ, ਸਦ ਸਭੀ ਉਨ ਅਹਿਲਕਾਰਾ।
ਸੁੱਤੇ ਸਿੰਘ ਜਗਾਇ ਲਏ ਹਮ, ਵਧ ਗਯੋ ਅਬ ਬਹੁਤ ਪੁਆਰਾ।
ਸੇਵਾ ਹਰੀ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਥੀਂ ਆਦਿ ਲੈ,
ਚੱਕੋਂ ਦੀਯੋ ਸਭ ਤਾਈਂ ਨਿਕਾਰਾ।੧੨੨।

ਦੋਹਰਾ

ਕਰ ਮਸਲਤ ਇਮ ਖਾਨ ਨੇ, ਦੇਵਾ ਲੀਯੋ ਬੁਲਾਇ।
ਗੈਲ ਫੌਜ ਤੁਰਕਾਨ ਕੀ, ਚੜ੍ਹੀ ਲਵਪੁਰੋਂ ਆਇ।੧੨੩।
ਬੈਠੇ ਸਿੰਘ ਤਯਾਰ ਸੀ, ਮਰਨ ਮਾਰਨਾ ਮੰਡ।
ਖੇਲਣ ਹੇਤ ਸ਼ਿਕਾਰ ਉਨ, ਲਈਆਂ ਭਗਉਤੀਆਂ ਚੰਡ।੧੨੪।

ਕਬਿੱਤ

ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਮਹਾਰਾਜ, ਕਰੋ ਸੇਵਕਾਂ ਦੇ ਕਾਜ,
ਰਖੋ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਲਾਜ, ਗੁਰੂ ਆਪ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ।
ਸੁਣਾ ਵਾਕ ਥੀ ਅਕਾਲੀ, ਭਖੀ ਖਾਲਸੇ ਕੂੰ ਲਾਲੀ,
ਗੁਰੂ ਆਪ ਸਾਡਾ ਵਾਲੀ, ਉਨ੍ਹੇ ਕਟਣੇ ਕਲੇਸ਼ ਜੀ ।
ਕਰ ਅਰਦਾਸ ਫੌਜ, ਖਾਲਸੇ ਕੀ ਚਲੀ ਖਾਸ,
ਗਈ ਰਾਮਸਰ ਪਾਸ, ਗੈਲ ਲਰਨ ਤੁਰਕੇਸ ਜੀ।
ਸੇਵਾ ਹਰੀ ਬਲਿਹਾਰੀ ਜਾਵਾਂ ਖਾਲਸੇ ਥੀਂ ਵਾਰੀ,
ਜਿਵੇਂ ਰਾਮ ਅਵਤਾਰੀ ਆਯਾ, ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਲੰਕੇਸ਼ ਜੀ।੧੨੫।

ਦੋਹਰਾ

ਦੇਵਾ* ਲੈ ਮੁਲਖਈਆ, ਔਰ ਫੌਜ ਤੁਰਕਾਨ। (*ਮੁਗ਼ਲ ਦਸਤੇ ਦਾ ਮਖੀ ਚੌਧਰੀ ਦੇਵਾ)
ਆਯਾ ਚੜ੍ਹ ਗੁਰ ਚੱਕ ਤੇ, ਪਰਨ ਲਗੋ ਘਮਸਾਨ।੧੨੬।
ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਥੀਂ ਆਦਿ ਲੈ, ਨਾਮੀ ਨਾਮੀ ਬੀਰ।

ਲਗੇ ਲਰਨ ਤੁਰਕੇਸ਼ ਸੰਗ, ਲੈ ਸਿੱਖਨ ਕੀ ਭੀਰ।੧੨੭।

ਸਿਰਖੰਡੀ ਛੰਦ

ਵੱਜੇ ਢੋਲ ਨਗਾਰੇ ਧੱਗਾਂ ਘੁਰੀਆਂ।
ਧੂਹ ਲਈਆਂ ਸਰਵਾਹੀਆਂ, ਮਾਸਾਂ ਖਾਣੀਆਂ।
ਤੀਰੀਂ ਛਹਿਬਰ ਲਾਈ, ਤੱਕ ਤੱਕ ਜੋਧਿਆਂ।
ਪਾਊਂ ਵਧਾਵਣ ਅੱਗੇ, ਧਾਵਣ ਸਾਮ੍ਹਣੇ।
ਸ਼ੀਹਾਂ ਵਾਂਗੂ ਬੁੱਕਣ, ਭਰੇ ਥੀ ਰੋਹ ਮੇਂ।
ਦੋਵੇ ਕੂੰ ਸਿੰਘ ਘੇਰਣ, ਘੇਰਾ ਘੱਤ ਕੇ।
ਭਗ ਗਯਾ ਰਣ ਛੋਰ ਮੋਰ ਤੁਰਗ ਕੂ।
ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਲਲਕਾਰੇ ਫੜ ਲਓ ਜਾਇ ਨਾ।
ਢਾਈ ਪਹਿਰ ਆ ਹੋਇਆ ਸੰਘਰ ਜੱਮ ਕੇ।
ਤੀਨ ਕੋਸ* ਕਾ ਪੀਛਾ ਕੀਆ ਖਾਲਸੇ। (*ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਮੁਗਲ ਫ਼ੌਜ ਦਾ 3 ਕੋਹ/10 ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਪਿੱਛਾ ਕੀਤਾ)
ਸੇਵਾ ਹਰੀ ਬਲਿਹਾਰ ਰਾਖੀ ਪੈਜ ਗੁਰ।
ਤੇਰੀ ਸ਼ਰਨ ਤਕਦੀ ਬਾਜਾਂ ਵਾਲਿਆ।੧੨੮।

ਦੋਹਰਾ

ਢਾਈ ਜਾਮ ਭੇੜਾ ਭਯੋ, ਮਰਨ ਮਾਰਨਾ ਮੰਡ।
ਦੁਸ਼ਟ ਉਥੈ ਬਚ ਨਿਕਲ ਗਏ, ਚੂਹੜ,ਦੇਵਾ, ਘੰਡ।੧੨੯।
ਤੀਨ ਕੋਸ ਗੁਰੂ ਚੱਕ ਥੀਂ, ਹੋਇਆ ਇਹ ਘਮਸਾਨ।
ਸਤ੍ਰਹ ਸੈ ਛਿਆਹਟ ਆਹਾ, ਮਧ ਵਿਸਾਖ ਪਹਿਚਾਨ।੧੩●।

ਕੁੰਡਲੀਆ

ਦੋਵੇ ਪਾਪੀ ਦੁਸ਼ਟ ਕਾ, ਨੇਮ ਧਰਮ ਗਯੋ ਛੂਟ।
ਕਾਈ ਮੂੰਹ ਨਹੀਂ ਲਾਂਵਦਾ, ਗਈ ਹੀਏ ਕੀ ਫੂਟ।
ਗਈ ਹੀਏ ਕੀ ਫੂਟ, ਦੁਸ਼ਟ ਪਯਾ ਘਰ ਘਰ ਡੋਲੇ।
ਮਾਰਿਆ ਗੁਰ ਰਾਮਦਾਸ ਕਾ, ਹੈ ਹਰ ਕੋਈ ਬੋਲੇ।
ਕਹੇ ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ 'ਭੱਟ', ਕਾਲਾ ਮੂੰਹ ਸਾਰੇ ਹੋਇਆ।
ਮਰਿਆ ਕੁਮੌਤੇ ਨੀਚ, ਬੀਜ ਸੀ ਜੈਸਾ ਬੋਇਆ।੧੩੧।

ਦੋਹਰਾ

ਹੋਏ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਥੀ, ਬੀਚ ਜੁੱਧ ਮਹਿ ਆਇ।
ਨਿਕਟ ਰਾਮਸਰ ਤਾਲ ਕੈ, ਚੰਡੀ ਭੇਟ ਕਰਾਇ।੧੩੨।
ਜੈ ਜੈ ਕਾਰ ਸਾਰੇ ਭਈ, ਸਿੰਘਨ ਕੀ ਤਵ ਆਨ।
ਕਾਈ ਸਿਰ ਨਹੀਂ ਚੁਕਦਾ, ਦੋਖੀ ਦੁਸ਼ਟ ਪਛਾਨ।੧੩੪।

ਚੌਪਈ ।

ਕਛੁਕ ਕਾਲ ਬੀਤਯੋ ਇਮ ਆਈ। ਤੇਜ ਸਿੰਘਨ ਭਯੋ ਦੂਨ ਸਵਾਈ।
ਲੀ ਸੀਰੰਦ* ਖਾਲਸੇ ਮਾਰ। ਮਰਯੋ ਬਜੀਰਾ ਹੋਇ ਖੁਆਰ। (*ਸਰਹੰਦ)
'ਗੁਰ ਦੋਖੀ ਸਗ ਕੀ ਮ੍ਰਿਤ ਪਾਏ'। ਕਲਗੀਧਰ ਇਮ ਕਹਿਆ ਅਲਾਏ।

ਹੋਇਆ ਰਾਜ ਧਰਮ ਕਾ ਸਾਰੇ। ਚੁਨ ਚੁਨ ਕੇ ਦੋਖੀ ਸਭ ਮਾਰੇ।
ਸੇਵਾ ਹਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਮਾਹਿ। ਪੁਰਬ ਹੋਲੇ ਕਾ ਲਗਯੋ ਆਇ।੧੩੪।

ਦੋਹਰਾ।

ਮਾਤਲਾ ਗੁਰ ਦਸਮੇਸ਼* ਕਾ, ਮਾਮਾ ਸਿੰਘ ਕ੍ਰਿਪਾਲ। (*ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਮਾਮਾ)
ਆਯੋ ਗੈਲ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ**, ਦਿੱਲੀ ਥੀਂ ਉਸ ਕਾਲ।੧੩੫। (**ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਪਾਲਿਤ)
ਸੁਣ ਸੰਗਤ ਆਈ ਘਣੀ, ਦਰਸਨ ਕਰਨੇ ਹੇਤ।
ਰਾਮ ਕੌਰ* ਥੀਂ ਆਦਿ ਲੈ, ਦੂਰੋਂ ਨੇੜਿਯੋਂ ਜੇਤ।੧੩੬। (*ਰਾਮ ਕੁੰਵਰ=ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ)

ਸਿਰਖੰਡੀ ਛੰਦ

ਮਾਮੂ ਸਿੰਘ ਕ੍ਰਿਪਾਲ, ਗੁਰੂ ਦਸਮੇਸ਼ ਕਾ।
ਕਰੇ ਬਾਰਤਾ ਗੈਲ, ਸਿੰਘਨ ਸਿਆਨਿਆਂ।
ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ, ਅਜੀਤ, ਲਵੇ ਬਹਾਲਿਆ।
ਕਰਨ ਸਿੰਘ ਸਤਿਕਾਰ, ਦੋਹਾਂ ਧਿਰਾਂ ਦਾ।
ਦੀਆ ਸਰਬ ਅਹਿਵਾਲ, ਜੋ ਥੀ ਲਖਿਆ।
ਕਰੋ ਨ ਕਬੀ ਵਿਸਾਹ, ਸਿੰਘੋ ਤੁਰਕ ਦਾ।
ਦਸ਼ਾ ਬਹੁਤ ਖਰਾਬ, ਹੁਣ ਹੈ ਦੇਸ ਕੀ।
ਨਿਕਲ ਗਈ ਸੀਰੰਦ, ਹੱਥੋਂ ਖਾਲਸੇ।
ਤੁਰਕ ਰਹਿਆ ਝਖ ਮਾਰ, ਪਾਛੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ।
ਅਸੀਂ ਦੁਰਾਡੇ ਬੈਠੇ, ਦਿੱਲੀ ਸ਼ਹਿਰ ਮੇਂ।
ਸੇਵਾ ਹਰੀ ਅਰਦਾਸ, ਦੋਵੇਂ ਵਕਤ ਇਹ:
'ਰਾਮ ਦਾਸ ਗੁਰ ਆਪ, ਅੰਗ ਸੰਗ ਤੁਸਾਂ ਕੀ'।੧੩੭।

ਦੋਹਰਾ

ਲੈ ਆਗਿਆ ਗੁਰ ਦਰਬਾਰ ਥੀਂ, ਦੋਵੇਂ ਸਿੰਘ ਸੁਜਾਨ।
ਦਈ ਬਿਦਾਇਗੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕੂੰ, ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਬੁਧਿਮਾਨ।੧੩੮।
ਕਥਾ ਨਿਤਾਪ੍ਰਤਿ ਹੋਤ ਹੈ, ਬੁੰਗੇ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ।
ਕਛੁਕ ਕਾਲ ਇਮ ਬੀਤਯੋ, ਸੁਣੋ ਅਗਲਾ ਹਾਲ।੧੩੯।

ਚੌਪਈ।

ਬੀਤੇ ਬਹੁਤ ਬਰਖ ਇਮ ਆਈ। ਸਿੰਘ ਦੇਸ ਮਹਿ ਰਹਿਯੋ ਨਹਿ ਕਾਈ।
ਮੁਨਸੀ* ਔਰ ਮੁਸੱਦੀ** ਸਭ। ਛੋਰ ਸੁਧਾ ਸਰ ਗਏ ਸੀ ਤਬ। (*ਮੁਨਸ਼ੀ, **ਮੁਸਤੱਦੀ)
ਗਯੋ ਖਾਲਸਾ ਖਿੰਡ ਪੁੰਡ ਸਾਰਾ। ਜੋ ਅੜਿਆ ਸੋ ਗਯਾ ਸੀ ਮਾਰਾ।
ਸੇਵਾ ਹਰੀ ਮੈਂ ਅਉਗਨਹਾਰਾ। ਢਹਿ ਪਇਆ ਪ੍ਰਭ। ਤਉ ਦਰਬਾਰਾ।੧੪੦।

ਦੋਹਰਾ।

ਨਾਮੀ ਗ੍ਰਾਮੀ ਸਿੱਖ ਸਭ, ਦਿੱਲੀ ਵਿਖੇ ਲਿਜਾਇ।
ਦੁਸ਼ਟ ਚੁਗੱਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕੂੰ, ਦੀਯਾ ਕਤਲ ਕਰਾਇ।੧੪੧।
ਬੰਦੇ ਪਾਛੇ ਖਸ਼ਟ ਸਾਲ,* ਪੰਥ ਭਯੋ ਦੁਹ ਥਾਇ। (ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਛੇ ਸਾਲ ਮਗਰੋਂ, ਯਾਨਿ 1723 ਵਿਚ)
ਬਲ ਘਟਿਯੋ ਇਮ ਖਾਲਸੇ, ਪੰਗਤ ਦੋਇ ਬਨਾਇ।੧੪੨।

ਸਿਰਖੰਡੀ ਛੰਦ

ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਮਹੰਤ, ਖੇਮ ਜੋ ਕਰਨੀਆ ।
ਲਗਾ ਚਲਾਇ ਏਸ, ਆਪਨਾ ਪੰਥ ਸੀ ।
ਸਿੱਖਨ ਥੀਂ ਪੁਜਵਾਇ, ਪੈਰ ਆਪਨੈ ।
ਬੈਠਾ ਗੱਦੀ ਲਾਇ, ਸੰਗਤ ਬੀਚ ਮੈਂ।
ਨੀਲਾ ਬੰਦ ਕਰਾਇਆ, ਅੰਬਰ ਪਹਿਨਣਾ ।
ਸੂਹਾ ਅੰਗ ਲਗਾਇਆ, ਏਹਦੇ ਸੇਵਕਾਂ।
ਮਾਸ ਮੱਛੀ ਨਹਿ ਖਾਣ, ਬਣ ਗਏ ਵੈਸ਼ਨੋ ।
ਪਯਾ ਵਿਖਾਂਧ ਸੀ ਆਣ, ਮਧ ਇਮ ਖਾਲਸੇ ।
ਮਾਤ ਸੁੰਦਰੀ ਲਿਖਾ, ਸੋਚ ਵਿਚਾਰ ਇਹ ।
ਦੋਹਾਂ ਦੱਲਾਂ ਦਾ ਮੇਲ, ਕਰਨ ਕਰਾਨ ਲਈ ।
ਸੇਵਾ ਹਰੀ ਸੀ ਪਾਤੀ, ਬਾਚੀ ਖੇਲ ਕੇ ।
ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਮੁਕਾਏ ਝਗੜਾ, ਦੋਹਾਂ ਕਾ ।੧੪੩।

ਦੋਹਰਾ

ਅਮਰ ਸਿੰਘੀਏ ਆਖਦੇ, 'ਦਸਮ ਗੁਰੂ ਜੀ ਆਪ ।
ਬੰਦਾ ਸਾਹਿਬ ਕੋ ਗਿਆਰਮਾਂ, ਗੁਰੂ ਗਏ ਸੀ ਥਾਪ ।੧੪੪।
ਅਕਾਲ ਪੁਰਖੀਆਂ ਇਉਂ ਕਹਿਆ, ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰ ਫੁਰਮਾਨ ।
'ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਥ ਗੁਰ ਮਾਨੀਓ, ਤਾਰੈ ਸਕਲ ਕੁਲਾਨ' ।੧੪੫।

ਚੌਪਈ

ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜਬ ਦੇਖਯੋ ਆਈ। ਝਗੜਾ ਬਹੁਤ ਵਧਤ ਹੈ ਜਾਈ।
ਤਬ ਇਨ ਦੋਨੋਂ ਕੋ ਸਮਝਾਇ। ਪਤੀਆ ਲਿਖ ਦੀ ਤਾਲ ਸੁਟਾਇ।
ਜਿਸ ਕੀ ਤਰੈ ਉਹ ਜਾਨੋ ਸਾਚਾ। ਡੂਬੇ ਜਹਿ ਕੀ ਉਹ ਜਾਨੋ ਕਾਚਾ।
ਡੂਬ ਗਈ ਬੰਦਈਆਨ ਕੇਰੀ। ਤਰੀ ਨਿਹੰਗਨ ਕੀ ਸਬ ਹੇਰੀ।
ਸੇਵਾ ਹਰੀ ਕਰੇ ਅਰਦਾਸ: 'ਹੇ ਸਤਿਗੁਰ ਮੈਂ ਤੇਰਾ ਦਾਸ'।੧੪੬।

ਦੋਹਰਾ

ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜਬ ਦੇਖਯੋ, ਝਗਰਾ ਮੁਕਦਾ ਨਾਹਿ।
ਗੈਲ ਲਾਹੌਰਾ ਸਿੰਘ ਲੈ ਕੀਤੀ ਇਹ ਸਲਾਹਿ ।੧੪੭।
ਦੂੰਹ ਤਰਫਾਂ ਦੇ ਮੱਲਾ* ਲੈ, ਦੇਈਏ ਤਿਨ੍ਹਾਂ ਘੁਲਾਇ। (*ਪਹਿਲਵਾਨ)
ਜੇਹੜਾ ਢਹਿ ਜੈ ਮੰਨ ਲਏ ਹਾਰ ਆਪਣੀ ਆਇ।੧੪੮।

ਚੌਪਈ

ਇਹੋ ਫੈਸਲਾ ਮੰਨਿਆ ਸਾਰੇ। ਨਿਕਲੇ ਮੱਲ ਆ ਬੀਚ ਅਖਾਰੇ।
ਸੰਗਤ ਸਿੰਘ ਬੰਦਈ ਜਾਨ। ਮੇਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨਿਹੰਗ ਪਛਾਨ।
ਝੰਡੇ ਬੁੰਗੇ ਦੇ ਆ ਪਾਸ। ਲੱਗਾ ਘੋਲ ਹੋਣ ਸੀ ਖਾਸ।
ਗਏ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖੀਏ ਜੀਤ। ਸੇਵਾ ਹਰੀ ਵਧੀ ਪਰਤੀਤ।੧੪੯।

ਦੋਹਰਾ

ਝਟ ਕਰ ਝਟਕਾ ਸੂਰ ਕਾ, ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਮੰਗਵਾਇ।
ਸੰਗਤ ਸਿੰਘ ਥੀਂ ਆਦਿ ਲੈ, ਬੰਦਈਅਨ ਦੀਯੋ ਛਕਾਇ।੧੫੦।
ਲਾਇ ਤਨਖਾਹ ਬਖਸ਼ੇ ਸਭੀ, ਨੀਲੰਬਰ ਪਹਿਨਾਇ।
ਭਰਮ ਭੇਦ ਸਭ ਮਿਟ ਗਯੇ, ਭਈ ਏਕਤਾ ਆਇ।੧੫੧।

ਸਿਰਖੰਡੀ ਛੰਦ

ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਨਿਰਭਊ, ਤੇ ਨਿਰਵੈਰ ਸੀ।
ਪੰਥ ਬੀਚ ਸਤਿਕਾਰ, ਤਾਂਹੀਯੋਂ ਏਸ ਕਾ।
ਮਾਤ ਸੁੰਦਰੀ ਤਾਂਹੀਯੋਂ, ਲਿਖਿਆ ਏਸ ਕੂੰ।
ਜਥੇਦਾਰ ਬਨਾਯਾ, ਮਿਲ ਕੇ ਖਾਲਸੇ।
ਲਿਖ ਕਰ ਪਾਤੀ ਭੇਜੀ, ਦਿੱਲੀ ਮਾਤ ਕੂੰ।
ਸਤਿਗੁਰ ਕੇ ਪ੍ਰਸਾਦਿ, ਹੋ ਗਈ ਏਕਤਾ।
ਤੁਰਕ ਰਹਿਆ ਝਖ ਮਾਰ, ਬੀਚ ਪੰਜਾਬ ਦੇ।
ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ* ਜਹੇ ਬੀਰ, ਸ਼ਹੀਦੀ ਪਾ ਗਏ। (*ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਡੱਲ-ਵਾਂ)
ਸੇਵਾ ਹਰੀ ਅਰਦਾਸ, ਦੋਵੇਂ ਵਕਤ ਇਹ।
ਕਰੋ ਰਛਿਆ ਰਿਆਇਤ, ਜਹਿ ਤਹਿ ਖਾਲਸਾ।੧੫੨।

ਦੋਹਰਾ

ਕਛੁਕ ਕਾਲ ਇਮ ਬੀਤਯੇ, ਬਾਦ ਏਕਤਾ ਆਇ।
ਦਿੱਲੀ ਮਹਿ ਇੱਕ ਕਲ ਉਠੀ, ਸੁਣੋ ਗਾਥ ਅਬ ਤਾਹਿ।੧੫੩।
ਬੇ-ਨਵਾ ਇਕ ਫਕੀਰ ਸੀ, ਮਰਯੋ ਆਪਣੀ ਆਇ।
ਤਿਸ ਮੈਂ ਸਾਹਿਬ ਅਜੀਤ ਕੋ, ਤੁਰਕ ਪਕੜਨਾ ਚਾਇ।੧੫੪।

ਚੌਪਈ

ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਮੈਂ ਇਹ ਸੁਨ ਪਾਈ। ਸਿੰਘ ਅਜੀਤ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪਾਈ।
ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਗੁਰ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ। ਗੈਲ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜਿਸ ਕਾ ਪਿਆਰ।
ਸਾਠ ਬਲੀ ਸਿੰਘਨ ਕੇ ਸਾਥ। ਹੋਯੋ ਸ਼ਹੀਦ ਰਖ ਸਾਂਵੇਂ ਮਾਥ।
ਸਭ ਸਿੰਘਨ ਲਤ ਦੀਏ ਪ੍ਰਾਨ। ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਸੁਨਯੋ ਇਮ ਕਾਨ।
ਮਾਤਾ ਗੈਲ ਹਠੀ ਸਿੰਘ ਲੈ ਕੇ। ਸ਼ਕਤਿ ਅਕਾਲ ਇਨੈ ਕੀ ਖੋਵੈ।
ਸੇਵਾ ਹਰੀ ਥੀ ਮਾਤ ਅਲਾਇਆ। ਇਨ ਕਾ ਨਾਸ ਹੋਣ ਤੇ ਆਇਆ।੧੫੫।

ਦੋਹਰਾ

ਚਾਰੋਂ ਦਿਸ ਇਮ ਪੰਥ ਤੇ, ਗਈ ਸੀ ਬਿਪਤਾ ਛਾਇ।
ਸਿੰਘ ਪਹਾੜੀਂ ਚੜ੍ਹ ਗਏ, ਓਟ ਅਕਾਲ ਤਕਾਇ।੧੫੬।
ਦੋ ਵੇਲੇ ਅਰਦਾਸ ਇਹ, ਹੋਵੇ ਤਖਤ ਅਕਾਲ।
ਭਲਾ ਹੋਵੇ ਸਰਬਤ ਦਾ, ਰਿਆਇਤ ਪੰਥ ਦੇ ਨਾਲ।੧੫੭।

ਸੋਰਠਾ

ਇਮ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਬੀਰ, ਸ੍ਰੀ ਹਰਿ ਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਮੈਂ।

ਦੋ ਸਿੰਘਨ ਕੂੰ ਧੀਰ, ਬਿਤੇ ਕਛੂ ਬਰਖ ਜਬ।੧੫੮।

ਦੋਹਰਾ ।

ਆਯੂ ਨੱਬੇ ਬਰਖ ਕੀ, ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਕੀ ਆਹਿ।
ਮਿਲ ਕਰ ਸਿੰਘਨ ਸਿਆਣਿਆਂ, ਕੀਤੀ ਇਹ ਸਲਾਹਿ।੧੫੯।
ਕਾਲ ਸਬਹਨ ਕੇ ਸੀਸ ਪੈ, ਬਚਯੋ ਨ ਇਸ ਥੀਂ ਕਾਇ।
ਜੋ ਉਪਜਯੋ ਇਸ ਧਰਨਿ ਪੈ, ਲੀਨੋ ਕਾਲ ਚਬਾਇ ।੧੬੦।

ਚੌਪਈ

ਕਰ ਮਸਲਤ ਚਲ ਲਵਪੁਰ ਆਏ। ਸਿੰਘ ਸੁਬੇਗ* ਲੀਯਾ ਗੈਲ ਰਲਾਏ। (*ਸੁਬੇਗ ਸਿੰਘ ਜੰਬਰ)
ਸੁਰਤ ਸਿੰਘ ਥੀਂ ਆਦਿਕ ਔਰ। ਨਾਮੀ ਸਿੱਖ ਜੋ ਰਹਿਤ ਲਾਹੌਰ।
ਰਾਹੀ ਇਨ ਕੇ ਸੂਬੇ ਤਾਈ। ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਇਮ ਬਾਤ ਅਲਾਈ।
ਮੇਲਾ ਦੀਪਮਾਲ ਕਾ ਆਯੋ। ਚਾਹਤ ਖਾਲਸਾ ਉਸੇ ਲਗਾਯੋ।
ਕੋਲੋਂ ਸੁਰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਹੀ। ਜੁੰਮੇਵਾਰੀ ਹਮ ਪਰ ਰਹੀ।
ਝਗੜਾ ਕੋਈ ਹੋਵੇ ਨਾਹੀ। ਮੇਲਾ ਕਰ ਵਾਪਸ ਮੁੜ ਜਾਹੀ।
ਸੇਵਾ ਹਰੀ ਜੇਜੀਆ ਲੈਨਾ। ਸੂਬੇ ਦਾ ਸੀ ਆਖਰ ਕਹਿਨਾ।੧੬੧।

ਦੋਹਰਾ

ਦੇਣਾ ਮੇਲੇ ਬਾਦ੍ਹ ਕਰ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਮੁੜ ਆਇ।
ਲਿਖ ਪਤਿਯਾ ਮਨੀ ਸਿੰਘ, ਦੀ ਸਿੰਘਨ ਪਹੁੰਚਾਇ।੧੬੨।
ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੀਦਾਰ ਹਿਤ, ਹੋਇਆ ਖਾਲਸਾ ਤਯਾਰ।
ਓਧਰ ਦੋਖੀ ਦੇਸ਼ ਦੇ, ਕਰਨ ਦੁਸ਼ਟ ਇਹ ਕਾਰ।੧੬੩।

ਚੌਪਈ

ਦੇਸ ਧਰੋਹੀ ਮਿਲ ਕਰ ਸਾਰੇ। ਕਰਨ ਮੁਖਬਰੀ ਸਿੰਘਨ ਬਾਰੇ।
ਹਰਿ ਨਿਰੰਜਨ, ਕਰਮਾ ਛੀਨਾ। ਗਾਬਾ ਗਿੱਲ ਔ ਦੁਸ਼ਟ ਨਗੀਨਾ।
ਰਾਮੂ, ਲੱਖੂ, ਸਾਹਿਬ ਰਾਇ। ਇਤ ਆਦਿਕ ਦੋਖੀ ਸਭ ਆਇ।
ਸੂਬੇ ਤਾਈ ਬਹਿ ਸਮਝਾਇਆ। ਪੂਰਬ ਸਿੰਘਨ ਕਾ ਜੋ ਇਹ ਆਇਆ।
ਪਕੜੋ ਮਾਰੋ ਇਨ ਕੇ ਤਾਈ। ਮੁਕ ਰੋੜਕਾ ਨਿਤ ਦਾ ਜਾਈ।
ਸੇਵਾ ਹਰੀ ਜਿਸ ਰਾਖੇ ਆਪ। 'ਗੁਰ ਮੇਰੇ ਕਾ ਬਡ ਪਰਤਾਪ'।੧੬੪।

ਦੋਹਰਾ

ਲਵਪੁਰੀ ਦਿਆਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ, ਲਿਖ ਭੇਜੀ ਅਰਦਾਸ।
ਲੈ ਹਲਕਾਰਾ ਆਇਆ, ਚੱਕ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਪਾਸ।੧੬੫।
ਪਾਤੀ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਮਨੀ ਸਿੰਘ, ਮਨ ਮੈਂ ਕੀਆ ਬੀਚਾਰ।
ਰਾਖਾ ਜਿਸ ਦਾ ਆਪ ਹੋਇ, ਕੌਨ ਉਸ ਮਾਰਨ ਹਾਰ।੧੬੬।

ਚੌਪਈ

ਨੀਤੀ ਸਮਝ ਤੁਰਕ ਕੀ ਲਈ। ਲਿਖ ਪਾਤੀਆਂ ਸਿੱਖਨ ਦਈ।
ਕਲਗੀਧਰ ਇਮ ਮੁਖ ਤੇ ਕਹਯੋ। ਹਮ ਕੋ ਬੀਚ ਖਾਲਸੇ ਲਹਯੋ।
ਤਾਹੀਯੋ ਕਹਯੋ ਰੂਪ ਹੈ ਖਾਸ। ਖਾਲਸੇ ਮੈਂ ਹਉਂ ਕਰੋ ਨਿਵਾਸ।

ਇਸ ਲਈ ਹਮ ਨੈ ਦਰਸ਼ਨ ਹੇਤ। ਰਚਿਯੋ ਪੁਰਬ ਦੀਵਾਲੀ ਕੇਤ।
ਨਹੀ ਅਕਾਲ ਕੇ ਇਹ ਹੈ ਭਾਵੈ। ਦਰਸ਼ਨ ਦੇਨ ਖਾਲਸਾ ਆਵੈ।
ਕਛੁਕ ਸਮਾਂ ਅਬ ਹੋਰ ਲਗੈਗਾ। ਪਾਪ ਨਾਸ਼ ਹੋ ਧਰਮ ਜਗੈਗਾ।
ਹੈ ਕਰਤਾਰ ਕੋ ਇਮ ਹੀ ਭਾਨਾ। ਰਾਜ ਖਾਲਸਾ ਕਰੈ ਮਹਾਨਾ ।
ਸੇਵਾ ਹਰੀ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਬੀਰ। ਇਮ ਸਿੰਘਨ ਕੋ ਦੀ ਹੈ ਧੀਰ।੧੬੭।

ਦੋਹਰਾ

ਸਮਾਂ ਸਮਾਂ ਸਮਰਥ ਹੈ, ਸਮਾਂ ਸਭੀ ਤੇ ਆਇ।
ਪੀਰ, ਪੈਗੰਬਰ, ਅਉਲੀਏ, ਬਚਯੋ ਨ ਇਸ ਥੀਂ ਕਾਇ।੧੬੮।
ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਸਮ ਜਗਤ ਮੇਂ, ਦੂਸਰ ਹੋਆ ਨ ਕੋਇ।
ਖਾਤਰ ਪਰਉਪਕਾਰ ਜਹਿ, ਪ੍ਰਾਨ ਦੀਏ ਹੈ ਖੋਇ।੧੬੯।

ਚੌਪਈ

ਪੁਰਬ ਦੀਵਾਲੀ ਕਾ ਜਬ ਆਯੋ। ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਦੀਵਾਨ ਸਜਾਯੋ।
ਨੇੜ ਤੇੜ ਥੀ ਸੰਗਤ ਆਵੈ। ਦਰਸ਼ਨ ਕਰ ਵਾਪਸ ਹੋ ਜਾਵੈ।
ਜੰਗੀ ਸਿੰਘ ਨਹਿ ਆਯੋ ਕਾਈ। ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਦੀਏ ਬੰਦ ਕਰਾਈ।
ਫੌਜਦਾਰ ਰਹਿਆ ਝਖ ਮਾਰ। ਆਯ ਸਿੰਘ ਨਹਿ ਕੋ ਦਰਬਾਰ।
ਪਾਇ ਭੋਗ ਦੇਗ ਵਰਤਾਈ। ਚੜ੍ਹਤਲ ਚੜ੍ਹੀ ਥੀ ਬਹੁਤ ਸਵਾਈ।
ਸੇਵਾ ਹਰੀ ਹੋਇਗੀ ਸੋਇ। ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਕੋ ਭਾਵੈ ਜੋਇ।੧੭੦।

ਦੋਹਰਾ

ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਇਮ ਬੀਰ ਨੇ, ਮੇਲਾ ਦੀਯੋ ਲੰਘਾਇ।
ਲਿਖਿਆ ਸੂਬੇ ਖਾਨ ਕਾ, ਗਯਾ ਲਾਹੌਰੋਂ ਆਇ।੧੭੧।
ਗੈਲ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਮਨੀ ਸਿੰਘ, ਕੀਤੀ ਇਹ ਬੀਚਾਰ।
ਨਿਗਹ ਖਾਨ ਕੀ ਅਸਾਂ ਤੇ, ਰਹਿਆ ਤੁਰਕ ਝਖ ਮਾਰ।੧੭੨।

ਚੌਪਈ

ਕਰ ਮਸਲਤ ਇਮ ਬਾਤ ਠਹਿਰਾਈ। ਸਿੰਘ ਭੂਪਤਿ* ਕੋ ਭੇਜੋ ਭਾਈ। (*ਭੂਪਤ ਸਿੰਘ)
ਗੈਲ ਸਿੰਘ ਗੁਲਜਾਰਾ* ਜਾਵੈ। ਹਮਰੀ ਤਰਫੋਂ ਇਹੋ ਅਲਾਵੈ। (*ਗੁਲਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ)
ਸੰਗਤ ਘਨੀ ਨਹੀਂ ਜੋ ਆਈ। ਚੜ੍ਹਤਲ ਹੋਈ ਬਹੁਤ ਸਵਾਈ।
ਇਸ ਤੇ ਕਾਜ ਸਉਰਦਾ ਨਾਹਿ। ਪੁਰਬ ਵਿਸਾਖੀ ਬਾਦ ਪਹੁੰਚਾਹਿ।
ਦਿਲ ਸੇ ਤਿਆਗੋ ਕੁਟਲਤਾਈ। ਜਾਲ ਤਾਨ, ਲਾਈ ਜੋ ਫਾਹੀ।
ਜੇ ਕਰ ਇਸੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ ਕਰਨਾ। ਪੈਸਾ ਅਸਾਂ ਕਹਾਂ ਤੇ ਭਰਨਾ।
ਸੇਵਾ ਹਰੀ ਹੋਏ ਉਭੈ ਤਿਆਰ। ਭੂਪਤਿ ਸਿੰਘ ਔ ਸਿੰਘ ਗੁਲਜਾਰ।੧੭੩।

ਦੋਹਰਾ

ਕਰ ਅਰਦਾਸ ਗੁਰ ਫਤੇ ਕਹਿ, ਅਸੂ ਹੋਇ ਅਸਵਾਰ।
ਪਹੁੰਚੇ ਜਾਇ ਲਾਹੌਰ ਮੇਂ, ਦੋਵੇਂ ਸਿੰਘ ਬਲਧਾਰ।੧੭੪।
ਸਿੱਖ ਲਾਹੌਰੀ ਗੈਲ ਲੈ, ਗਏ ਸੂਬੇ ਦੇ ਕੋਲ।
ਦੱਸੀ ਸਾਰੀ ਵਾਰਤਾ, ਦੁਸ਼ਟ ਖਾਨ ਕੋ ਖੋਲ।੧੭੫।

ਚੌਪਈ

ਕਰਨ ਬਾਤ ਜੋ ਤੁਮ ਨੇ ਆਖੀ। ਬਨੈ ਸੁਗਮ ਜੋ ਤਵ ਨ ਭਾਖੀ।
ਹਮ ਤੇ ਮੇਲ ਆਪ ਸੇ ਚਹਿ ਹੈਂ। ਲੈਨ ਦੈਨ ਪਾਛੈ ਕਰ ਲਹਿ ਹੈਂ।
ਲਿਖ ਦੇਵੈ ਹਮ ਸਭ ਕੇ ਤਾਈ। ਗੈਲ ਖਾਲਸੇ ਮੇਲ ਰਖਾਈ।
ਕਸਮ ਕੁਰਾਨ ਤੁਮੈਂ ਸੱਚ ਕਹਿਹੌਂ। ਅਮਨ ਦੇਸ ਮਹਿ ਹਮ ਸਭ ਚਹਿਹੌਂ।
ਇਮ ਬਾਤੈਂ ਮੀਠੀ ਉਨ ਕਹੀ। ਛੁਰੀ ਬਗਲ ਮੁਖ ਰਾਮ ਹੈ ਲਈ।
ਸੇਵਾ ਹਰੀ ਜਿਸ ਵਲ ਹੈ ਆਪ। ਲਗੈ ਉਨ੍ਹੇਂ ਨਹਿ ਦੁਖ ਸੰਤਾਪ।੧੭੬।

ਦੋਹਰਾ

ਅਟਪਟ ਬਾਤੈਂ ਬਹੁ ਕਰੀ, ਸੂਬੇ ਸਿੰਘਨ ਸਾਥ।
ਸੱਦ ਕਾਜੀ ਤੋਬਾ ਕਰੀ, ਰੱਖ ਕੁਰਾਨ ਤੇ ਹਾਥ।੧੭੭।
ਸਾਂਪ ਬਿਖ ਕੋ ਨਹਿ ਤਜੈ, ਮਨੀਏ ਦੁਧ ਪੀਆਇ।
ਤੈਸੇ ਵੈਰੀ ਮਿਤ ਨਹਿ, ਲਾਖੋਂ ਕਸਮ ਉਠਾਇ।੧੭੮।

ਚੌਪਈ

ਖਾਨ ਬਹਾਦਰ ਸਿੰਘਨ ਤਾਈਂ। ਦਿਲ ਅਪਨੇ ਥੀਂ ਦੇ ਸਫਾਈ।
ਖਸ਼ਟ ਚਾਰ ਦਿਨ ਦੀਏ ਲਿਖਾਇ। ਮੇਲਾ ਕਰੋ ਸੁਧਾ ਸਰ ਜਾਇ।
ਇਮ ਲਿਖਾਇ ਸਿੰਘਨ ਜਬ ਲੀਆ। ਇਹ ਬੀਚਾਰ ਮਨ ਮਹਿ ਤਬ ਕੀਆ।
ਦਸਮ ਗੁਰੂ ਕੇ ਇਨ ਥੀਂ ਗੈਲ। ਭੇਜ ਕਸਮ ਰਾਖੀ ਨਿਜ ਮੈਲ।
ਸੇਵਾ ਹਰੀ ਹੋਣੀ ਹੈ ਜੋਇ। ਮੇਟਨ ਵਾਲਾ ਉਸ ਨਹਿ ਕੋਇ।੧੭੯।

ਦੋਹਰਾ

ਦਸ ਹਜਾਰ ਦੇਣਾ ਕੀਆ, ਥੀ ਸਿੰਘਨ ਤਬ ਆਇ।
ਦਸ ਦਿਵਸ ਮੇਲਾ ਰਹੇ, ਲਧਾ ਸਿੰਘਨ ਲਿਖਵਾਇ।੧੮੦।
ਗੈਲ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਬਾਤ ਇਮ, ਲਈ ਖਾਨ ਨੇ ਠਾਨ।
ਮੇਲ ਓਪਰਾ ਦੁਸ਼ਟ ਕਾ, ਰੱਖ ਕਰ ਬੀਚ ਕੁਰਾਨ।੧੮੧।

ਚੌਪਈ

ਹੋਈ ਬਾਤ ਉਭੈ ਹਟ ਆਏ। ਸ੍ਰੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਫਤੇ ਗਜਾਏ।
ਕੁਦਾਇ ਤੁਰੰਗ ਨਿਮਖ ਨਹੀਂ ਨਹਿਰੇ। ਆਂਖੈਂ ਗਹਿਰੀ ਚੜ੍ਹੇ* ਮੁਛਹਿਰੇ**। (*ਕੁੰਡੀਆਂ **ਮੁੱਛਾਂ)
ਭਰੀ ਕਚਹਿਰੀ ਸਭ ਨੇ ਹੇਰਾ। ਬਡ ਹੌਸਲਾ ਸਿੰਘਨ ਕੇਰਾ।
ਇਹ ਮੁੱਕਨ ਕੇ ਬੀਚ ਨ ਐ ਹੈਂ। ਇਕ ਦਿਨ ਜੀਤ ਦੇਸ ਸਭ ਲੈ ਹੈਂ।
ਇਨ ਕੇ ਸਾਥ ਬਣੀ ਹੀ ਰਹੈ। ਨੀਤੀ ਇਹੋ ਅਸਾਂ ਕੋ ਕਹੈ।
ਸੇਵਾ ਹਰੀ ਗੈਲ ਅਹਿਲਕਾਰ। ਸੂਬੇ ਕਰੀ ਖਾਸ ਵੀਚਾਰ।੧੮੨।

ਦੋਹਰਾ

ਦੋਵੇਂ ਦੀਰਘ ਸੂਰਮੇ, ਪਹੁੰਚੇ ਪੁਰ ਰਾਮ ਦਾਸ।
ਸਕਲ ਸੁਣਾਈ ਬਾਰਤਾ, ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਕੈ ਪਾਸ।੧੮੩।
ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਨਿਰਭਉ ਸੀ, ਭੈ ਨਾ ਮਨ ਮਹਿ ਕਾਇ।
ਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹੈ ਸੇਵਾ ਕਰੈ, ਹੀਏ ਹਰਖ ਬਢਾਇ।੧੮੪।

ਚੌਪਈ

ਸੇਵਾ ਕਰੇ ਆਲਸ ਕੋ ਤਿਆਗੀ। ਸਵਾ ਪਹਿਰ ਨਿਸ ਰਹਿੰਦੀ ਜਾਗੀ।
ਕਰ ਇਸ਼ਨਾਨ ਜਪੈ ਜਪੁ ਜਾਪੁ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਕਾ ਬਡ ਪ੍ਰਤਾਪ।
ਸਾਜ ਦੁਮਾਲਾ ਸ਼ਸਤ੍ਰ ਪਹਿਰੈ। ਨੀਲੰਬਰ ਗਜ ਸਵਾ ਕਛਹਿਰੈ।
ਪਕੜ ਦੁਤਾਰਾ ਗਾਵੈ ਬਾਣੀ। ਆਸਾ ਵਾਰ ਸੁਖਾਂ ਦੀ ਖਾਣੀ।
ਤੀਜੈ ਪਹਿਰ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦੇਗ। ਜਗ ਮੈਂ ਚਲੇ ਦੇਗ ਔ ਤੇਗ।
ਸੇਵਾ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਕੀ ਕਰਨੀ। ਏਕ ਜਿਹਵਾ ਸੇ ਜਾਇ ਨ ਬਰਨੀ।੧੮੫।

ਦੋਹਰਾ

ਪੰਚ ਮਾਸ ਕਾ ਸਮਾ ਇਮ, ਬੀਤ ਗਯੋ ਥੀ ਆਹਿ।
ਪੁਰਬ ਵਿਸਾਖੀ ਕਾ ਲਗਯੋ, ਚੱਕ ਗੁਰੂ ਕੇ ਮਾਹਿ।੧੮੬।
ਦੂਰੋਂ ਨੇੜਿਯੋਂ ਸੰਗਤਾਂ, ਕਰਨ ਲਈ ਦੀਦਾਰ।
ਜੰਗੀ ਸਿੰਘ ਨਹਿ ਕੋ ਆਯੋ, ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਦਾਸ ਦਰਬਾਰ।੧੮੭।

ਚੌਪਈ

ਸੂਹੀਏ ਪਹਿਲੋਂ ਖਬਰ ਪੁਚਾਈ। ਸੂਬੇ ਕੀ ਸਬ ਦੇਖ ਖੁਟਾਈ।
ਲੱਖੂ* ਭੇਜਿਆ ਓਸ ਵਜੀਰ। ਤੀਰਥ ਰਾਮ,** ਸੁਧਾ ਸਰ ਤੀਰ।
(*ਦੀਵਾਨ ਲਖਪਤ ਰਾਇ, **ਰਾਮ ਤੀਰਥ)
ਦੇਖੀ ਦੁਸ਼ਟ ਜਿਸੀ ਮਨ ਮੈਲ। ਤੁਰਕ ਫੌਜ ਲੈ ਆਯੋ ਗੈਲ। .
ਕਾਰਣ ਇਸੀ ਸਿੰਘ ਨਹੀਂ ਆਏ। ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਦੀਏ ਬੰਦ ਕਰਾਏ।
ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਇਮ ਕਹਯੋ ਅਲਾਈ। ਹਮਰਾ ਸਮਾਂ ਪਹੁੰਚਯੋ ਆਈ।
ਧਰਮ ਹੇਤ ਹਮ ਦੇਹੈਂ ਪ੍ਰਾਨ। ਨਹੀਂ ਤੁਰਕ ਕੀ ਮਾਨੈ ਕਾਨ।
ਸੇਵਾ ਹਰੀ ਗਾਥ ਇਹ ਭਈ। ਲੱਖੂ ਦੁਸ਼ਟ ਇਤ ਆਯੋ ਨਹੀਂ।੧੮੮।

ਦੋਹਰਾ

ਚੰਡਾਲ ਚੌਕੜੀ ਰਲ ਸਭੀ, ਕਾਜੀ ਗੈਲ ਰਲਾਇ।
ਪਾਸ ਖਾਨ ਦੇ ਪਹੁੰਚ ਕੇ, ਕਹਿੰਦੇ ਇਹ ਸਮਝਾਇ।੧੮੯।
'ਸੱਪ ਬੁਕਲ ਮਹਿ ਪਲ ਰਹਯਾ, ਸਿੰਘਨ ਕਾ ਸਰਦਾਰ।'
ਬੈਠੇ ਤੁਸੀਂ ਅਵੇਸਲੇ, ਨਹੀਂ ਤੁਸਾਂ ਕੂੰ ਸਾਰ। ੧੯●।

ਚੌਪਈ

ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਕੋ ਸਮਝੋ ਐਸ। ਸੱਯਦ ਹੈ ਤੁਰਕਨ ਮੇ ਜੈਸ।
ਜਥੇਦਾਰ ਇਹ ਸਿੰਘਨ ਕੇਰਾ। ਹਮ ਨੇ ਕਈ ਵਾਰ ਹੈ ਹੇਰਾ।
ਹਰਿ ਮੰਦਰ ਕਾ ਇਹੋ ਪੁਜਾਰੀ। ਮਾਨੈ ਇਸ ਕੋ ਖਲਕਤ ਸਾਰੀ।
ਦੀਰਘ ਆਯੂ ਇਸ ਕੀ ਆਹੀ। ਕਾਰਣ ਇਸੀ ਇਜ਼ਤ ਬਹੁ ਪਾਹੀ।
ਬਾਹਰੋਂ ਚਲ ਕਰ ਜੋ ਸਿੱਖ ਆਵੈਂ। ਪਹਿਲੋਂ ਇਸ ਕੋ ਫਤੇ ਬੁਲਾਵੈਂ।
ਖੁਲ ਜਬੀ ਸੇ ਤੁਮ ਨੇ ਦਈ। ਅਤਿ ਸਿੱਖੜਿਆਂ ਬਹੁਤੀ ਚਈ।
ਸੇਵਾ ਹਰੀ ਇਮ ਦੁਸ਼ਟਾਂ ਆਇ। ਖਾਨ ਬਹਾਦਰ* ਦੀਆ ਭੁਖਾਇ।੧੯੧। (*ਜ਼ਕਰੀਆ ਖ਼ਾਨ)

ਦੋਹਰਾ

ਚੜ੍ਹੀ ਫੌਜ ਤੁਰਕਾਨ ਕੀ, ਮਾਰੋ ਮਾਰ ਪੁਕਾਰ।
ਪਹੁੰਚ ਚੌਤਰਫੀਂ ਘੇਰਿਆ, ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਦਾਸ ਦਰਬਾਰ।੧੯੨।
ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਥੀਂ ਆਦ ਲੈ, ਨਾਮੀ ਨਾਮੀ ਬੀਰ।
ਫੜ ਲੈ ਗਏ ਲਾਹੌਰ ਮੈ, ਖਾਨ ਬਹਾਦਰ ਤੀਰ।੧੯੩।

ਚੌਪਈ

ਜਿਤਕ ਸਿੰਘ ਸੀ ਪੁਰ ਰਾਮਦਾਸ। ਰਹਿੰਦੇ ਚੱਕ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਪਾਸ।
ਲਿਆਏ ਪਕੜ ਸਭਨ ਕੋ ਤਾਈ। ਬਾਲ ਬਿਰਧ ਨਹਿ ਛੋੜਿਯੋ ਕਾਈ।
ਪੁਨ ਸਬ ਲੁਟ ਲੀਆ ਥੀ ਡੇਰਾ। ਅਪਨਾ ਨਹੀ ਬਿਗਾਨਾ ਹੇਰਾ।
ਨੇੜ ਤੇੜਿਯੋਂ ਸਬ ਫੜ ਆਂਦੇ। ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਕੇ ਜੋ ਅਖਵਾਂਦੇ।
ਬੰਦੀ ਖਾਨੇ ਬੰਦ ਕਰਾਇ। ਸੂਬੇ ਖਾਨ ਬਹਾਦਰ ਆਇ।
ਸੇਵਾ ਹਰੀ ਥੀ ਹਾਹਾਕਾਰ। ਮੱਚ ਗਈ ਬੀਚ ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ।੧੯੪।

ਦੋਹਰਾ

ਸੁਖਾ ਸਿੰਘ* ਥੀਂ ਆਦਿ ਸਿੱਖ, ਜਿੱਤਕ ਪੰਜਾਬੇ ਮਾਹਿ। (*ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਮਾੜੀ ਕੰਬੋ)
ਛੋਰ ਗਏ ਸਬ ਦੇਸ ਕੋ, ਪੂਰ ਜੈ ਤਰਫ ਸਿਧਾਹਿ।੧੯੫।
ਬੰਦੀ ਖਾਨੇ ਮਨੀ ਸਿੰਘ, ਕਥਾ ਸੁਨਾਵੈ ਨਿੱਤ।
ਹੋਣੀ ਵਰਤੈ ਸਬਸ ਪੈ, ਕੋਇ ਨਹਿ ਇਸ ਕਾ ਮਿੱਤ।੧੯੬।

ਚੌਪਈ

ਖਾਨ ਬਹਾਦਰ ਲਾਇ ਕਚਹਿਰੀ। ਮੰਦ ਮੱਤ ਦੁਸ਼ਟ ਅਤਿ ਜਹਰੀ।
ਰਈਯਤ ਦੁਖੀਆ ਇਸ ਸੇ ਸਾਰੀ। ਜ਼ਾਲਮ ਅਸਲਮ ਖਾਂ ਸੇ ਭਾਰੀ।
ਬੰਦੀ ਖਾਨੇ ਭੇਜ ਹਕਾਰਾ। ਜਥਾ ਬੁਲਾਯੋ ਸਿੱਖਨ ਸਾਰਾ।
ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਕੀ ਦਿਸ ਤਬ ਹੇਰ। ਕਹੀ ਮੁੱਖੋਂ 'ਕਿਉਂ ਲਾਈ ਦੇਰ?
ਸਬੀ ਖਾਲਸਾ ਥਾਰੇ ਡੇਰੈ। ਆਵੈ ਆਥਣ ਸੰਝ ਸਵੇਰੈ।
ਸੇਵਾ ਹਰੀ ਦੇ ਉਨ ਪਕੜਾਈ। ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਸ਼ਾਮਤ ਤੇਰੀ ਆਈ।'੧੯੭।

ਦੋਹਰਾ

ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਤਬ ਇਮ ਕਹਿਯੋ। 'ਸੁਣੋ ਬਹਾਦਰ ਖਾਨ।
ਨਿਸ ਦਿਨ ਬੋਲੋਂ ਝੂਠ ਤਉ, ਖਾ ਕੇ ਕਸਮ ਕੁਰਾਨ।੧੯੮।
ਝੂਠ ਬੋਲਣਾ ਖਾਨ ਜੀ। ਨਹਿ ਸਿੰਘਨ ਕਾ ਕਾਮ।
ਕੱਟ ਜਾਏ ਅੰਗ ਅੰਗ ਭੀ, ਦੇਣਾ ਦਗਾ ਹਰਾਮ'।੧੯੯।

ਚੌਪਈ

ਭਰੀ ਕਚਹਿਰੀ ਤੁਰਕਨ ਮਾਹਿ। ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਤਬ ਕਹਿਆ ਅਲਾਇ।
'ਝੂਠ ਬੋਲ ਤਉ ਦਗਾ ਕਮਾਵੋ। ਨਹਿ ਕਰਣੀ ਤੇ ਤੁਮ ਪਛਤਾਵੋ'।
ਗੈਲੋ ਕਹਿਆ ਤਬ ਸਿੰਘ ਗੁਲਜਾਰ। 'ਨਹਿ ਸਿੰਘਨ ਕੀ ਹੈ ਇਹ ਕਾਰ।
ਖਲ ਸਿੰਘ ਕੀ ਲਹਿ ਜੇ ਪੁਠੀ। ਤਊ ਭੀ ਕਰੇ ਬਾਤ ਨਹਿ ਝੁਠੀ'।
ਭੂਪਤ ਸਿੰਘ ਕਰ ਆਖੈਂ ਗਹਿਰੀ। ਬੋਲਯੋ ਸਾਹਵੇਂ ਬੀਚ ਕਚਹਿਰੀ।

'ਸੁਣੋ ਖਾਨ! ਇਹ ਰਾਜ ਨ ਰਹਿਸੀ। ਕੋਟ ਪਾਪ ਕਾ ਇੱਕ ਦਿਨ ਢਹਿਸੀ।
ਸੇਵਾ ਹਰੀ ਇਹੋ ਅਰਦਾਸ। ਦੁਸ਼ਟ ਰਾਜ ਕਾ ਹੋਵੈ ਨਾਸ'।੨੦੦।

ਦੋਹਰਾ

ਮੁਹਕਮ ਸਿੰਘ ਤੇ ਚੈਨ ਸਿੰਘ, ਕਰਿਤ ਸਿੰਘ ਬਲਵਾਨ।
ਆਲਮ ਸਿੰਘ, ਸਿੰਘ ਅਉਲੀਆ, ਸੰਗਤ ਸਿੰਘ, ਸਿੰਘ ਕਾਨ।੨੦੧।
ਇਹ ਆਦਿਕ ਸਭ ਮੁਖੀ ਸਿੱਖ, ਗੈਲ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੋਇ।
ਕਸ਼ਟ ਦੀਯੇ ਬਹੁ ਖਾਨ ਨੇ, ਕਥਨ ਬੀਚ ਨਹਿ ਕੋਇ।੨੦੨।

ਚੌਪਈ।

ਹਾੜ੍ਹ ਸੁਦੀ ਪੰਚਮ ਥਿਤ ਆਹੀ। ਸਤ੍ਰਹ ਸੈ ਇਕਾਨਵੇਂ ਮਾਹੀ।
ਜਾਇ ਨਿਖਾਸ ਚੌਂਕ ਕੇ ਬੀਚ। ਸੂਬੇ ਖਾਨ ਬਹਾਦਰ ਨੀਚ।
ਪਹਿਲੋਂ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਕੇ ਤਾਈ। ਕਾਜੀ ਫ਼ਤਵਾ ਦੀਯੋ ਸੁਣਾਈ।
ਤਿਸੇ ਗੈਲ ਜਲਾਦੇ ਆਇ। ਬੰਦ ਬੰਦ ਦੀਯੇ ਜੁਦਾ ਕਰਾਇ।
ਪੀਛੇ ਸਿੰਘ ਗੁਲਜਾਰੇ ਕੇਰੀ। ਪੁੱਠੀ ਖੱਲ ਲਾਹੀ ਬਿਨ ਦੇਰੀ।
ਭੂਪਤ ਸਿੰਘ ਕੀ ਆਂਖ ਕਢਾਇ। ਫੇਰ ਚਰਖੜੀ ਦੀਯੋ ਚਢਾਈ।
ਜਹਾਂ ਭਯੋ ਇਹ ਸਾਕਾ ਭਾਰੀ। ਖ਼ਲਕਤ ਦੇਖਣ ਆਈ ਸਾਰੀ।
ਸੇਵਾ ਹਰੀ ਜਿਤਕ ਸਿੰਘ ਔਰ। ਕਰੈ ਸ਼ਹੀਦ ਦੁਸ਼ਟ ਤਿਹ ਠੌਰ।੨੦੩।

ਦੋਹਰਾ

ਖਾਨ ਬਹਾਦਰ ਦੁਸ਼ਟ ਨੇ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਗੁਰ ਤਾਲ।
ਮਿੱਟੀ ਸਾਥ ਭਰਾਯੋ, ਲਿੱਦ ਚਮ ਹੱਡ ਡਾਲ।੨੦੪।
ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਕੀ ਗਾਥ ਜਿਮ, ਲਿਖੀ ਸੁਣੀ ਥੀ ਆਇ।
ਸੇਵਾ ਹਰੀ ਇਸ ਭਾਟ ਨੇ ਦਿੱਤੀ, ਸਭੋ ਸੁਣਾਇ।੨੦੫।

ਚੌਪਈ

ਸਿੰਘ ਸੰਗਰਾਮ* ਬੀਰ ਇਕ ਭਯੋ। ਪੋਤਾ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਕਾ ਅਯੋ। (*ਪੁਤਰ ਭਾਈ ਬਚਿਤਰ ਸਿੰਘ)
ਤਿਸ ਕੇ ਪਾਂਚ ਸੁਤ ਅਗਾਰੀ। ਜਿਨ ਮੇਂ ਸੰਗਤ ਸਿੰਘ ਬਲਕਾਰੀ।
ਸਕਲ ਪਰਵਾਰ ਮੇਲ ਇਨ ਸਾਰਾ। ਗੈਲ ਇਨੋਂ ਕੈ ਪਿਤਾ ਹਮਾਰਾ।
ਦੇਸ ਮਾਲਵੇ ਪਹੁੰਚੇ ਜਾਈ। ਗੈਲ ਜੀਤ ਸਿੰਘ* ਲਈ ਬਨਾਈ। (*ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਰਾਜਾ ਲਾਡਵਾ)
ਕਛੁ ਚਿਰ ਰਹੇ ਲਾਡਵੇ ਬੀਚ। ਏਕ ਗਾਮ ਰਾਜੇ ਤਿਹ ਦੀਚ।
ਹਮਰੇ ਕਾਮ ਵਧਾਈਆਂ ਲੈਨਾ। ਫਿਰ ਤੂਰ ਕੇ ਜਸ ਇਨ ਕਾ ਕਹਿਨਾ।
ਸੇਵਾ ਹਰੀ ਭਾਦਸੋਂ ਮਾਹਿ। ਕਛੁਕ ਕਾਲ ਬਿਤਾਯੋ ਤਾਹਿ।੨੦੬।

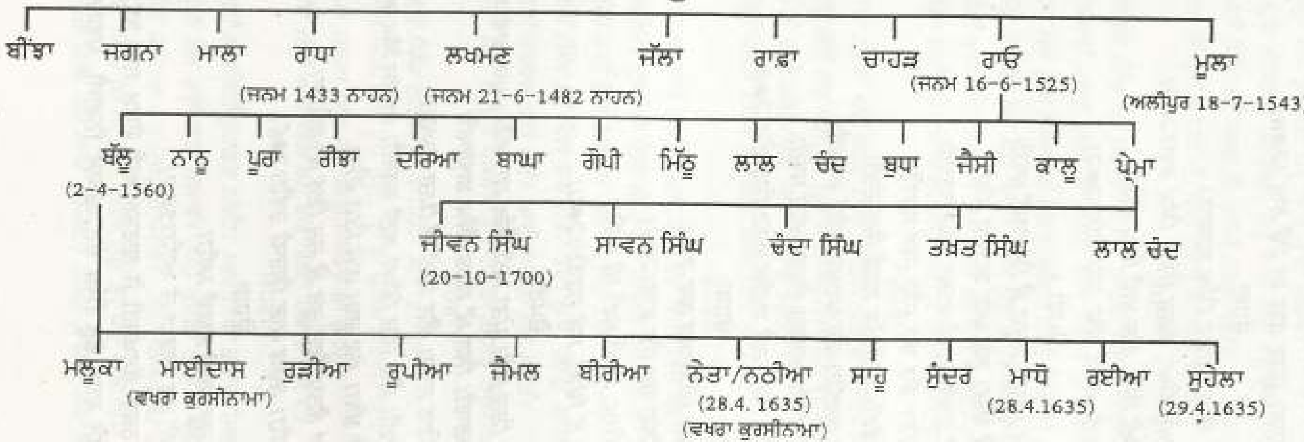
ਦੋਹਰਾ

ਸ਼ਹੀਦ ਬਿਲਾਸ ਪੋਥੀ ਸ਼ੁਰੂ, ਕਰੀ ਲਾਡਵੇ ਮਾਹਿ।
ਪਾਯੋ ਭੋਗ ਆ ਭਵਾਦਸੋਂ ਗੁਰ ਕਿਰਪਾ ਤੇ ਆਹਿ।੧੦੭।

ਸ਼ਹੀਦ ਬਿਲਾਸ ਪੋਥੀ ਕੀ ਨਕਲ ਭੱਟਖਸ਼ਰੀ ਸੇ ਕਾਰਤਕ ਵਦੀ ਏਕਮ ਸਾਲ ੧੯੨੭ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਕੋ ਗੁਰਮੁਖੀ ਮੇਂ ਕੀ। ਨਕਲ ਕਰਨੇ ਵਾਲਾ ਛੱਜੂ ਸਿੰਘ ਭੱਟ, ਭਾਦਸੋਂ ਨਿਵਾਸੀ, ਪਰਗਨਾ ਥਾਨੇਸਰ। ਸਮਾਪਤ।

ਭਾਈ ਬੱਲੂ ਦਾ ਕੁਰਸੀਨਾਮਾ

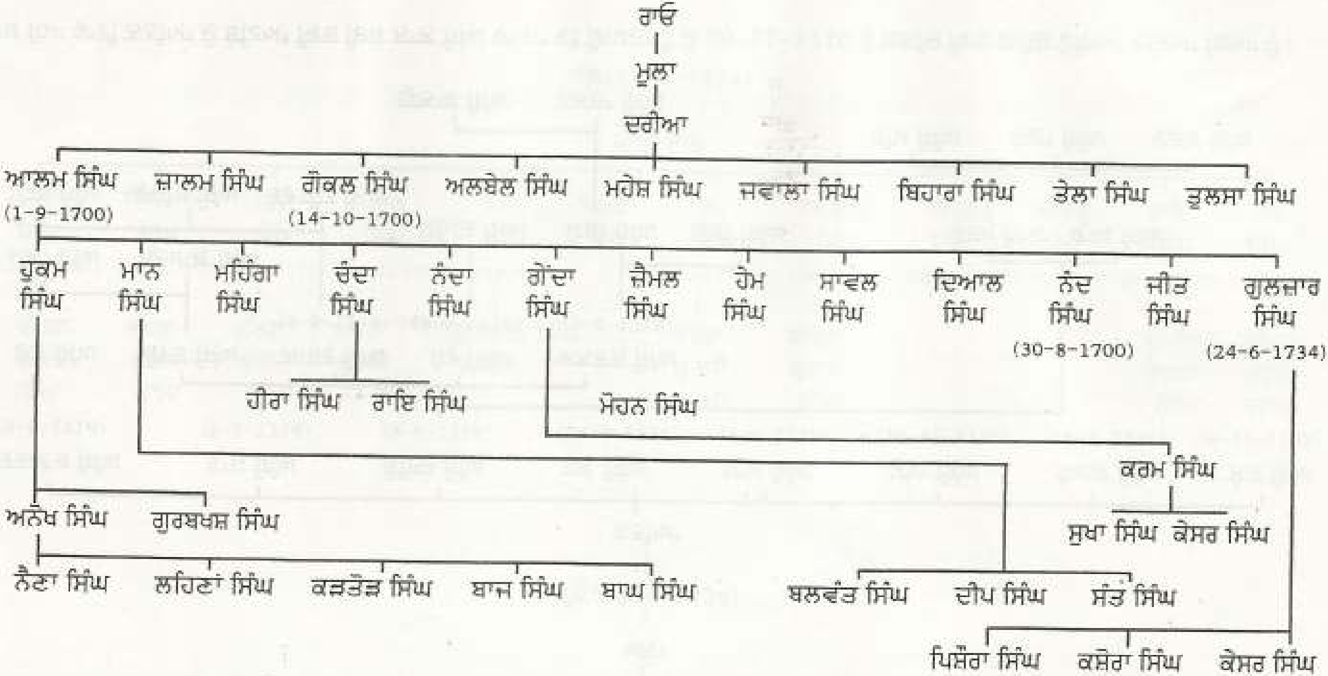
ਪਰਮਾਰ-ਰਾਜਪੂਤ ਖ਼ਾਨਦਾਨ



(ਭੱਟ ਵਹੀ ਤਲਊਂਢਾ ਵਿਚ ਭਾਈ ਬੱਲੂ ਦੇ ਇੱਕ ਬੇਟੇ ਦਾਸਾ ਦੇ 29 ਅਪਰੈਲ 1635 ਦੇ ਦਿਨ ਫਗਵਾੜਾ 'ਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਹੈ। ਉਂਞ ਭਾਈ ਬੱਲੂ ਦੇ ਕਿਸੇ ਕੁਰਸੀਨਾਮਾ ਵਿੱਚ ਉਸ ਦੇ ਕਿਸੇ ਪੁੱਤਰ ਦਾ ਨਾਂ ਦਾਸਾ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ।

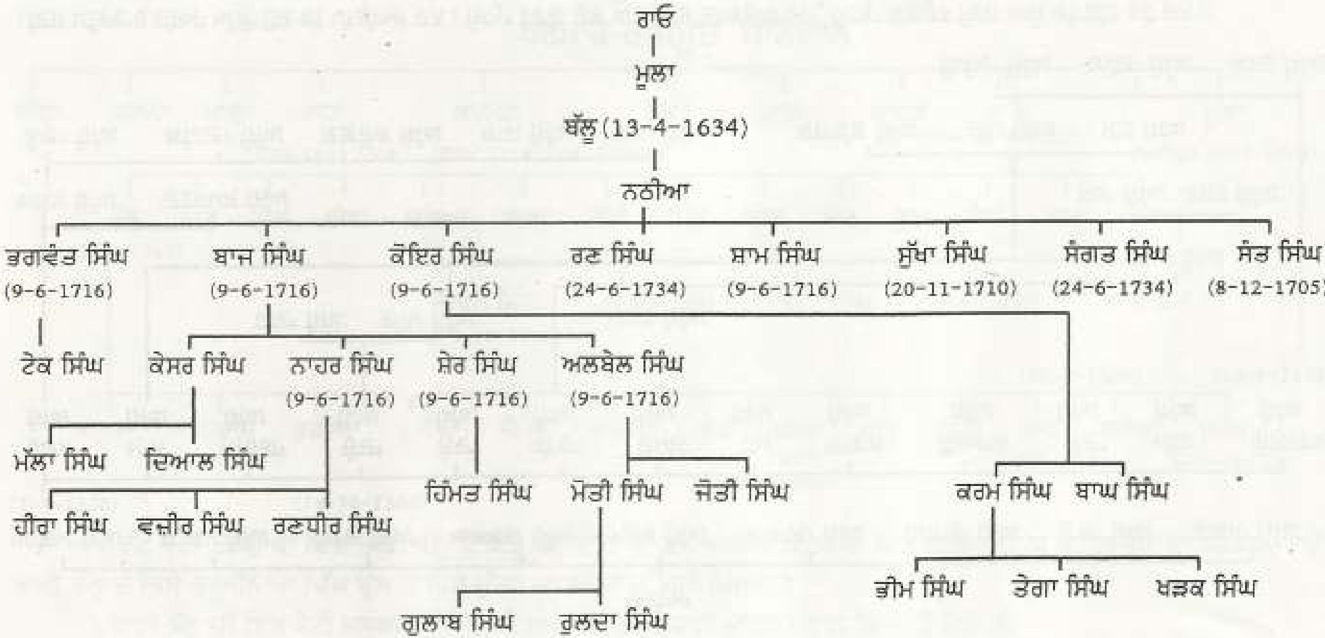
ਭਾਈ ਬੱਲੂ ਦੀ ਇਕ ਬੇਟੀ ਮਲੂਕੀ ਸੀ ਜੋ ਭਾਈ ਸਧੀਆ (ਪੁੱਤਰ ਭਾਈ ਮਾਂਡਨ) ਨਾਲ ਵਿਆਹੀ ਹੋਈ ਸੀ।

ਭਾਈ ਦਰੀਆ ਦਾ ਕੁਰਸੀਨਾਮਾ



(ਇਸ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀਆਂ ਅੱਗੋਂ ਹੋਰ ਵੀ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੁਝ ਘਰ ਪਿੰਡ ਠੀਕਰੀਵਾਲਾ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਸੰਗਰੂਰ ਵਿਚ ਅਜੇ ਵੀ ਰਹਿ ਰਹੇ ਹਨ।)

ਭਾਈ ਨਠੀਆ ਦਾ ਕੁਰਸੀਨਾਮਾ



ਇਕ ਸੋਮਾ ਭਾਈ ਨਠੀਆ ਦੇ ਬੇਟਿਆਂ ਵਿਚ ਇਕ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਦਾ ਨਾਂ ਵੀ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਜੋ 20-11-1710 ਨੂੰ ਸਰਹੰਦ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਇਆ ਦਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਭਾਈ ਮਾਈ ਦਾਸ ਦਾ ਕੁਰਸੀਨਾਮਾ

ਮੂਲਾ

|

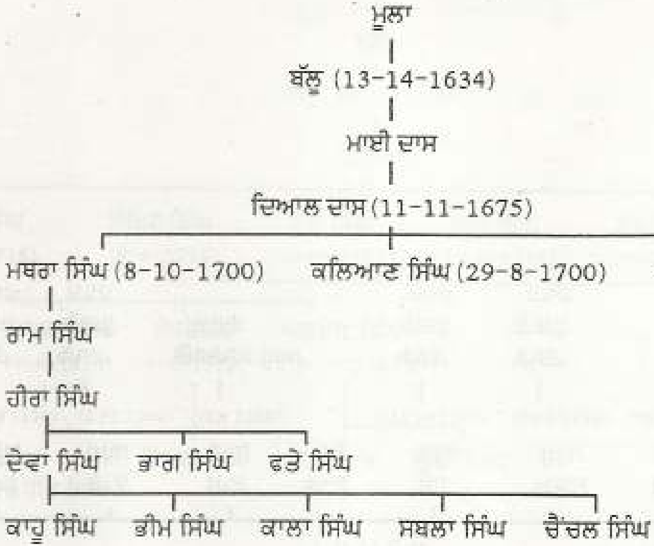
ਬੱਲੂ (13-4-1634)

|

ਮਾਈ ਦਾਸ

ਜੇਠਾ ਸਿੰਘ	ਦਿਆਲ ਦਾਸ	ਮਨੀ ਸਿੰਘ	ਦਾਨ ਸਿੰਘ	ਮਾਨ ਸਿੰਘ	ਅਮਰ ਚੰਦ	ਰੂਪ ਸਿੰਘ	ਜਗਤ ਸਿੰਘ	ਸੋਹਣ ਚੰਦ	ਲਹਿਣੂ ਸਿੰਘ	ਰਾਇ ਸਿੰਘ	ਹਰੀ ਸਿੰਘ
(11.10.1711)	(11.11.1675)	(24.6.1734)	(7.12.1705)	(2.4.1708)		(11.10.1711)	(24.6.1734)	(20.3.1691)	(19.2.1696)	(30.12.1705)	(18.9.1688)
ਵੱਖਰਾ ਕੁਰਸੀ ਨਾਮਾ	ਵੱਖਰਾ ਕੁਰਸੀ ਨਾਮਾ	ਵੱਖਰਾ ਕੁਰਸੀ ਨਾਮਾ	ਵੱਖਰਾ ਕੁਰਸੀ ਨਾਮਾ	ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਨਿਹੰਗ		ਵੱਖਰਾ ਕੁਰਸੀ ਨਾਮਾ	ਵੱਖਰਾ ਕੁਰਸੀ ਨਾਮਾ			ਵੱਖਰਾ ਕੁਰਸੀ ਨਾਮਾ	ਵੱਖਰਾ ਕੁਰਸੀ ਨਾਮਾ

ਭਾਈ ਦਿਆਲ ਦਾਸ ਦਾ ਕੁਰਸੀਨਾਮਾ



(ਇਸ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀਆਂ ਅੱਗੋਂ ਹੋਰ ਵੀ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਘਰ ਪਿੰਡ ਸਿੱਖਆੜਾ (ਜੰਮੂ) ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਰਹਿ ਰਹੇ ਹਨ)

ਭਾਈ ਜੇਠਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਕੁਰਸੀਨਾਮਾ

- ਰਾਓ
  - ਮੂਲਾ
    - ਬੱਲੂ (13-4-1634)
      - ਮਾਈ ਦਾਸ
        - ਜੇਠਾ ਸਿੰਘ (17-10-1711)
          - ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ
            - ਛੱਜੂ ਸਿੰਘ
              - ਟਹਿਲ ਸਿੰਘ
                - ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ
                  - ਮੋਹਰ ਸਿੰਘ
                    - ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ
                    - ਮੱਖਣ ਸਿੰਘ
                  - ਮੋਹਕਮ ਸਿੰਘ
                  - ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ
                - ਰੂਪ ਸਿੰਘ
                  - ਭਾਗ ਸਿੰਘ
                  - ਨੰਦ ਸਿੰਘ
                  - ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ
              - ਚੈਨ ਸਿੰਘ
                - ਗਰੀਬ ਸਿੰਘ
            - ਗੁਰਦੇਵ ਸਿੰਘ
            - ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ
          - ਚੈਨ ਸਿੰਘ
          - ਭੂਪਤ ਸਿੰਘ (24-6-1734)

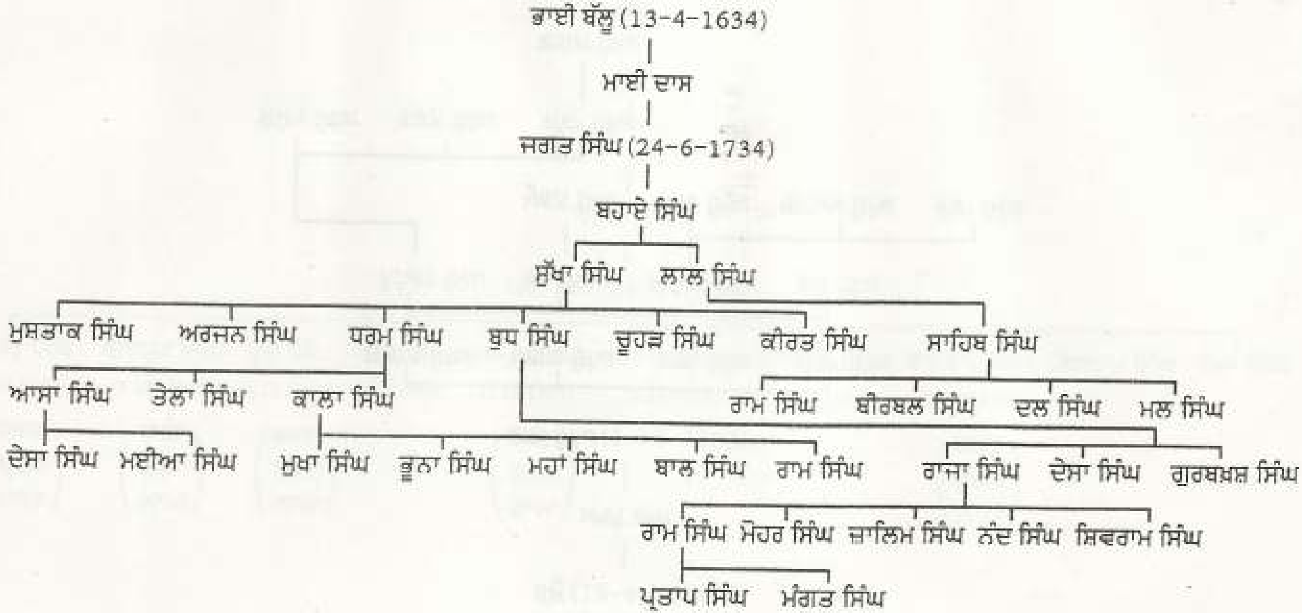
(ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਗੋਂ ਹੋਰ ਵੀ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਈ ਪਰਿਵਾਰ ਅਜ ਵੀ ਪਿੰਡ ਸਿਖਿਆੜਾ, ਨੇੜੇ ਭੱਛੂ ਬਲੇਰ, ਜੰਮੂ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ।)

ਭਾਈ ਹਠੀ ਚੰਦ ਦਾ ਕੁਰਸੀਨਾਮਾ

- ਮੂਲਾ
  - ਬੱਲੂ (13-4-1634)
    - ਮਾਈ ਦਾਸ
      - ਹਠੀ ਚੰਦ (ਰਤਨ ਚੰਦ) (18-9-1688)
        - ਦਲ ਸਿੰਘ
          - ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ
            - ਨਗਾਹੀਆ ਸਿੰਘ
            - ਚੈਨ ਸਿੰਘ
              - ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ
            - ਮਿੱਠਾ ਸਿੰਘ
              - ਪਦਮ ਸਿੰਘ
        - ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ
          - ਲਾਲ ਸਿੰਘ
            - ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ
              - ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ
              - ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ
              - ਆਸਾ ਸਿੰਘ
              - ਮੋਹਰ ਸਿੰਘ
            - ਜੀਵਾ ਸਿੰਘ
              - ਅਮਰ ਸਿੰਘ
              - ਮਾਨ ਸਿੰਘ
          - ਬਡੂ ਸਿੰਘ
            - ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ
            - ਬਾਲ ਸਿੰਘ

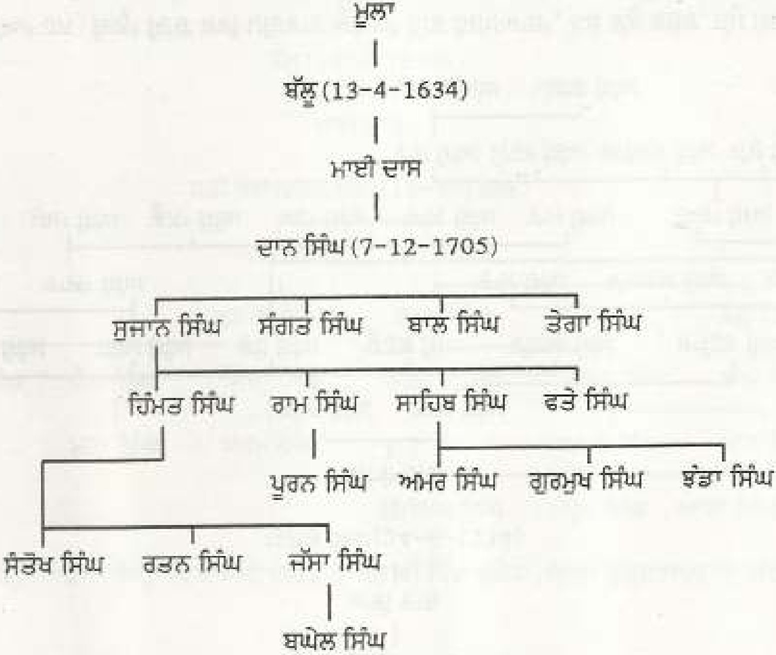
(ਇਨਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਗੋਂ ਹੋਰ ਵੀ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਈ ਪਰਿਵਾਰ ਅਜ ਵੀ ਪਿੰਡ ਦੁਨੇਰਾ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ 'ਚ ਰਹਿ ਰਹੇ ਹਨ।)

ਭਾਈ ਜਗਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਕੁਰਸੀਨਾਮਾ



(ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਗੋਂ ਹੋਰ ਵੀ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਈ ਪਰਿਵਾਰ ਅਜ ਵੀ ਪਿੰਡ ਸਿਖਿਆੜਾ, ਨੇੜੇ ਭੱਬੂ ਬਲੌਰ, ਜੰਮੂ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ।)

ਭਾਈ ਦਾਨ ਸਿੰਘ ਦਾ ਕੁਰਸੀਨਾਮਾ



ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਦਾ ਕੁਰਸੀਨਾਮਾ

ਰਾਓ

|

ਮੂਲਾ

|

ਬੱਲੂ (13-4-1634)

|

ਮਾਈ ਦਾਸ

|

ਮਨੀ ਸਿੰਘ (24-6-1734)

ਚਿਤਰ ਸਿੰਘ	ਬਚਿਤਰ ਸਿੰਘ	ਉਦੈ ਸਿੰਘ	ਅਨਕ ਸਿੰਘ	ਅਜਬ ਸਿੰਘ	ਅਜਾਇਬ ਸਿੰਘ	ਗੁਰਬਖ਼ਸ਼ ਸਿੰਘ	ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ	ਬਲਰਾਮ ਸਿੰਘ	ਦੇਸਾ ਸਿੰਘ
(24.6.1734)	(8.12.1705)	(6.12.1705)	(7.12.1705)	(7.12.1705)	(7.12.1705)	(24.6.1734)	(30.08.1700)		
(ਵਖਰਾ ਕੁਰਸੀ ਨਾਮਾ)	(ਵਖਰਾ ਕੁਰਸੀ ਨਾਮਾ)	(ਵਖਰਾ ਕੁਰਸੀ ਨਾਮਾ)		(ਵਖਰਾ ਕੁਰਸੀ ਨਾਮਾ)			(ਵਖਰਾ ਕੁਰਸੀ ਨਾਮਾ)		

ਭਾਈ ਚਿਤਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਕੁਰਸੀਨਾਮਾ

ਬੱਲੂ (13-4-1634)

|

ਮਾਈ ਦਾਸ

|

ਮਨੀ ਸਿੰਘ (24-6-1734)

|

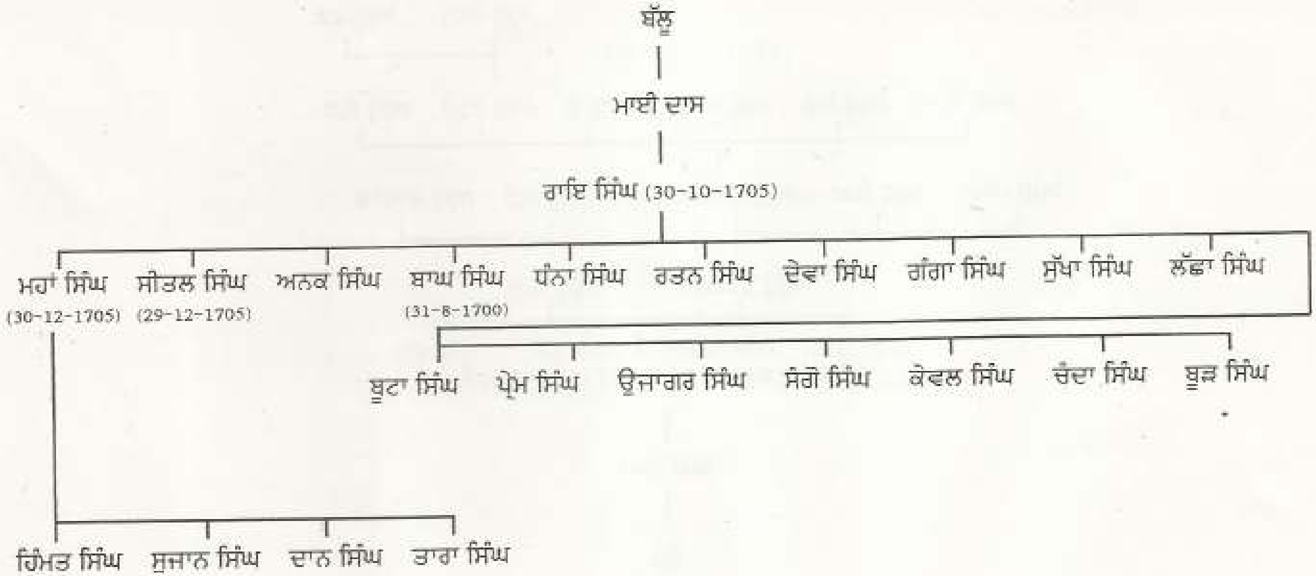
ਚਿਤਰ ਸਿੰਘ (24-6-1734)

ਕੇਸੋ ਸਿੰਘ (28-12-1711)	ਸੈਣਾ ਸਿੰਘ (22-6-1713)	ਗਰਜਾ ਸਿੰਘ	ਹਾਠੂ ਸਿੰਘ (27-3-1758)

ਭਾਈ ਰੂਪ ਸਿੰਘ ਦਾ ਕਰਸੀਨਾਮਾ

- ਮੂਲਾ
  - ਬੱਲੂ
    - ਮਾਈ ਦਾਸ
      - ਰੂਪ ਸਿੰਘ (17-10-1711) ਆਲੋਵਾਲ, ਲਾਹੌਰ
        - ਦੇਸਾ ਸਿੰਘ
          - ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ
          - ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ
        - ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ
          - ਗੁਰਬਖ਼ਸ਼ ਸਿੰਘ
            - ਬੀਰ ਸਿੰਘ
            - ਜੀਤ ਸਿੰਘ
              - ਰਣ ਸਿੰਘ
              - ਮੋਹਰ ਸਿੰਘ
            - ਜੈ ਸਿੰਘ
            - ਮਤਾਬ ਸਿੰਘ
            - ਜੋਧ ਸਿੰਘ
            - ਆਤੂ ਸਿੰਘ
          - ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ
          - ਗੋਂਦਾ ਸਿੰਘ

ਭਾਈ ਰਾਇ ਸਿੰਘ ਤੇ ਭਾਈ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ (ਸ਼ਹੀਦ ਮੁਕਤਸਰ) ਦਾ ਕੁਰਸੀਨਾਮਾ



ਭਾਈ ਬਚਿਤਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਕੁਰਸੀਨਾਮਾ

- ਬੱਲੂ (13-4-1634)
  - ਮਾਈ ਦਾਸ
    - ਮਨੀ ਸਿੰਘ (24-6-1734)
      - ਬਚਿਤਰ ਸਿੰਘ (8-12-1705)
        - ਸੰਗਰਾਮ ਸਿੰਘ (13-5-1710)
          - ਸਰੂਪ ਸਿੰਘ
          - ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ
            - ਖੜਕ ਸਿੰਘ
              - ਚਤਰ ਸਿੰਘ
              - ਮਾਂਗਾ ਸਿੰਘ
              - ਹਾੜਾ ਸਿੰਘ
            - ਫਤੇ ਸਿੰਘ
            - ਜੈਮਲ ਸਿੰਘ
              - ਨੱਥਾ ਸਿੰਘ
              - ਬੁਧ ਸਿੰਘ
                - ਬੰਤਾ ਸਿੰਘ
                - ਰਾਮ ਸਿੰਘ
                - ਲਾਲ ਸਿੰਘ
                - ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ
                - ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ
                - ਪਾਲਾ ਸਿੰਘ
                - ਸੁੱਚਾ ਸਿੰਘ
                - ਫੌਜਾ ਸਿੰਘ
              - ਵਧਾਵਾ ਸਿੰਘ
              - ਵਸਾਵਾ ਸਿੰਘ
              - ਦੂਲਾ ਸਿੰਘ
            - ਵਜ਼ੀਰ ਸਿੰਘ
          - ਸੁਜਾਨ ਸਿੰਘ
        - ਰਾਮ ਸਿੰਘ (9-6-1716)

(ਅੱਗੋਂ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਚਲ ਰਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਬੜੀ ਲੰਬੀ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਈ ਪਰਿਵਾਰ ਸੂਹਰੋਂ (ਪਟਿਆਲਾ) ਵਿਚ ਅਜੇ ਵੀ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ)

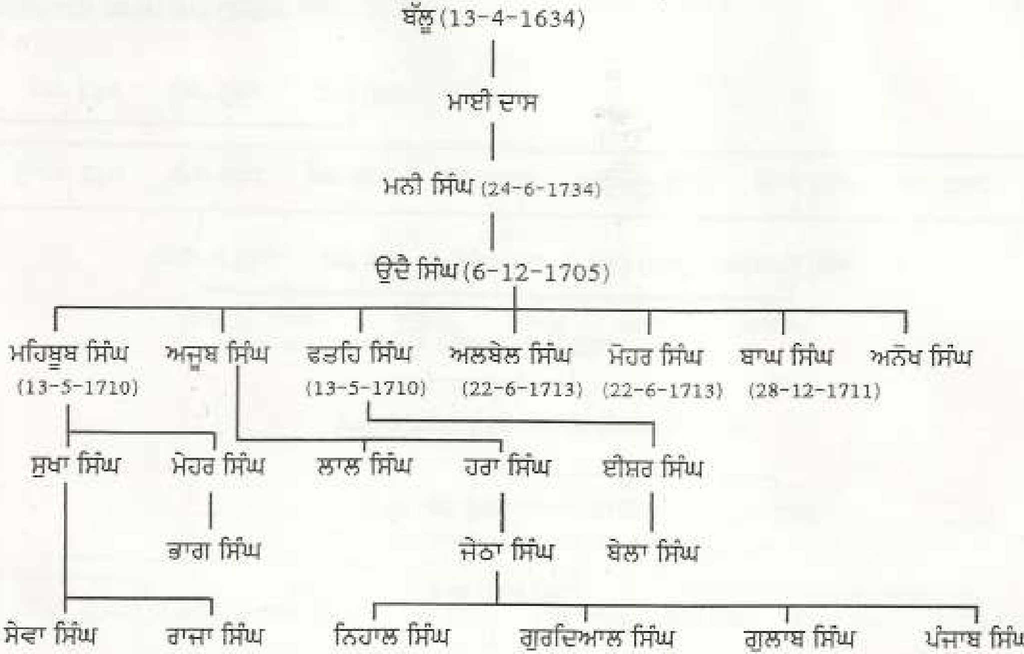
ਸੋਮਾ : ਭੱਟ ਵਹੀ ਮੁਲਤਾਨੀ ਸਿੰਧੀ

ਭਾਈ ਅਜਬ ਸਿੰਘ ਦਾ ਕੁਰਸੀਨਾਮਾ

- ਬੱਲੂ (13-4-1634)
  - ਮਾਈ ਦਾਸ
    - ਮਨੀ ਸਿੰਘ (24-6-1734)
      - ਅਜਬ ਸਿੰਘ (7-12-1705)
        - ਲਾਲ ਸਿੰਘ
        - ਭਾਲੂ ਸਿੰਘ
        - ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ
          - ਨਾਨੂ ਸਿੰਘ
          - ਜੀਤ ਸਿੰਘ
          - ਜੈ ਸਿੰਘ
          - ਜੇਠਾ ਸਿੰਘ
          - ਮੰਨਾ ਸਿੰਘ

(ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਗੋਂ ਵੀ ਹੋਰ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਹਨ)

ਭਾਈ ਉਦੈ ਸਿੰਘ ਦਾ ਕੁਰਸੀਨਾਮਾ



ਭਾਈ ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਦਾ ਕੁਰਸੀਨਾਮਾ

ਭਾਈ ਬੱਲੂ (13-4-1634)

ਭਾਈ ਮਾਈ ਦਾਸ

ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ (24-6-1734)

ਭਾਈ ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ (30-8-1700)

ਖਾਨੂ ਸਿੰਘ   ਨਾਨੂ ਸਿੰਘ

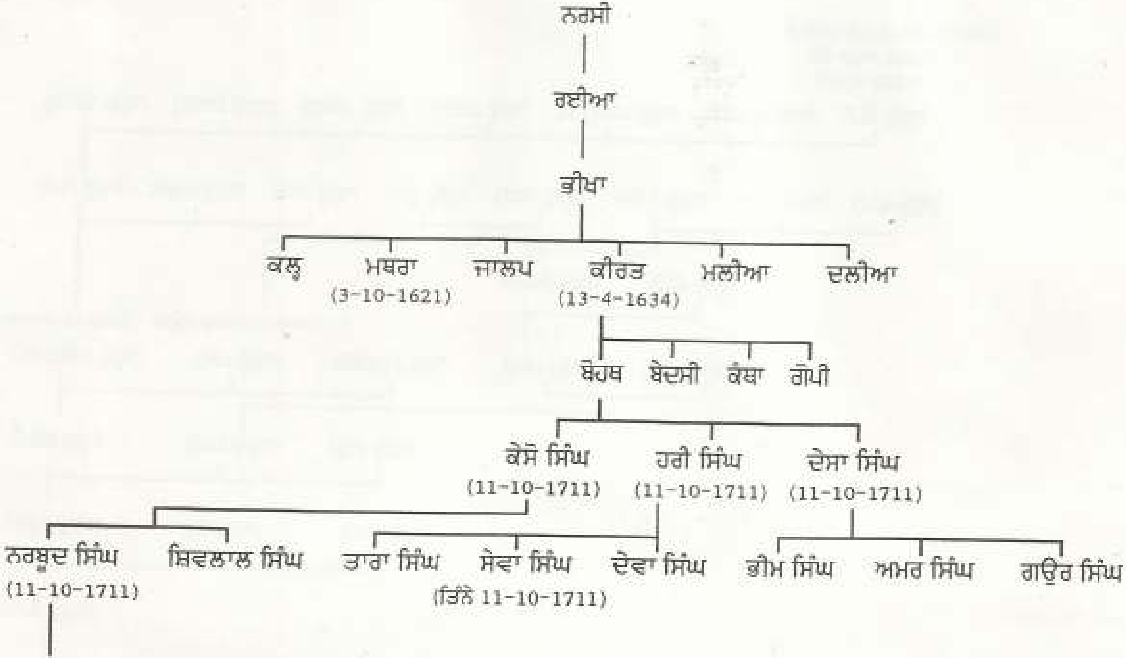
ਗੁਰਦਾਸ ਸਿੰਘ   ਹਰੀ ਸਿੰਘ   ਕਰਮ ਸਿੰਘ   ਬਿਜੈ ਸਿੰਘ   ਹਰਿਦਾਸ ਸਿੰਘ

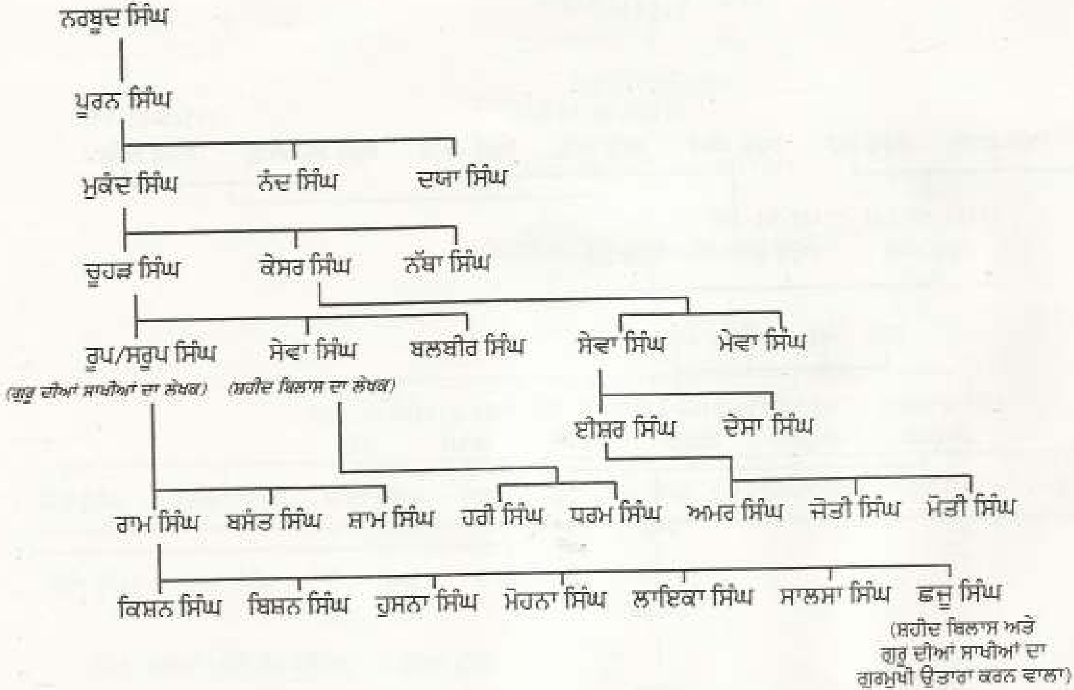
ਸੰਤ ਸਿੰਘ   ਮਿਸਰਾ ਸਿੰਘ   ਬਾਗ ਸਿੰਘ   ਸੁਬਾ ਸਿੰਘ   ਸ਼ਰਮ ਸਿੰਘ   ਆਇਆ ਸਿੰਘ   ਸੁਚੇਤ ਸਿੰਘ   ਰਾਮ ਸਿੰਘ   ਦੇਸਾ ਸਿੰਘ

ਤੇਗਾ ਸਿੰਘ   ਰੁਘਾ ਸਿੰਘ   ਦੈਆ ਸਿੰਘ   ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ

(ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਗੋਂ ਹੋਰ ਵੀ ਕਈ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਹਨ)

ਭੀਖਾ ਭੱਟ ਦਾ ਕੁਰਸੀਨਾਮਾ


ਨਰਸੀ
ਰਣੀਆ
ਭੀਖਾ
ਕਲ੍ਹ
ਮਥਰਾ
(3-10-1621)
ਜਾਲਪ
ਕੀਰਤ
(13-4-1634)
ਮਲੀਆ
ਦਲੀਆ
ਬੋਹਥ
ਬੇਦਸੀ
ਕੰਥਾ
ਗੋਪੀ
ਕੇਸੋ ਸਿੰਘ
(11-10-1711)
ਹਰੀ ਸਿੰਘ
(11-10-1711)
ਦੇਸਾ ਸਿੰਘ
(11-10-1711)
ਨਰਬੁਦ ਸਿੰਘ
(11-10-1711)
ਸ਼ਿਵਲਾਲ ਸਿੰਘ
ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ
ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ
ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ
(ਤਿੰਨੇ 11-10-1711)
ਭੀਮ ਸਿੰਘ
ਅਮਰ ਸਿੰਘ
ਗਉਰ ਸਿੰਘ



(ਇਨ੍ਹਾਂ ਭੱਟਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਗੋਂ ਵੀ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਚਲਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਇਹ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ।)

CDS & BOOKS BY DR. HARJINDER SINGH DILGEER



(Books with mark # are out of print)

English:

* Who Are The Sikhs ? *Mini* #
* Sikhs' Struggle for Sovereignity #
* Akal Takht Sahib
* The Sikh Reference Book
* Who Are The Sikhs ? *Enlarged edition* (3rd edition in 2010)
* The Sikh Culture
* **Anandpur Sahib**
* **Encyclopedia of Jalandhar**
* **Dictionary of Sikh Philosophy**
* **Sukhmani Sahib** (Gurmkhi, Roman transliteration and English translation)
* **Nitnaym** (Gurmkhi, Roman transliteration and English translation)
* **Ravidas Baani** (Gurmkhi, Roman transliteration and English translation)
* **Spiritual Manifesto of the World: Guru Granth Sahib**
* **Banda Singh Bahadur: Great Sikh General**
* Chronology of Sikhism (forthcoming)

Punjabi:

* History of Shiromani Akali Dal
* Akal Takht Sahib
* Khalistan Di Twarikh #
* Sikh Hijackers #
* Kharku Lekh #
* Jujhru Kalam #
* Sikh Jujharvad#
* Akali Lehar Da Kalam
* Sikh Masley #
* 1955 Da Punjabi Suba Morcha
* Jaito Morchey De Akkhin Ditthe Haal (edited)
* Shiromani Gurdwara Parbandhak Committee Kiven Bani
* Guru De Sher
* Sikh Philosophy Ki Hai Te Hor Lekh
* **Sikh Qaun Han?**
* **Anandpur Sahib**
* **Keeratpur Sahib**
* **Mata Gujri, Char Sahibzadei, Chalih Muktey**
* Jeewan Guru Nanak Sahib
* Jeewan Guru Angad Sahib to Guru Harkrishan Sahib
* Jeewan Guru Tegh Bahadur Sahib & Guru Gobind Singh Sahib
* **Baba Banda Singh Bahadur** (New revised edition)
* **Sikh Twareekh De Ghallugharay**
* **Sikh Twarikh:1469-2007, 5 volumes**
* **Nanakshahi Calender**
* **Nitnaym/Japuji (Punjabi vich teeka)**
* **Sikh Philosophy Di Dictionary**
* **101 Sikh Bibian** (forthcoming)
* **Bhai Mani Singh** (forthcoming)

Hindi:

* Anandpur Sahib (SGPC)
* Sikh Sabhayachaar (Delhi SGPC)
* Sikh Kaun Hain

Danish:

* Hvem Er Sikherne? #

Dutch:

* Wie Zinj De Sikh ? #

French:

* Qui Sont Les Sikhs ?

Spanish:

* Quiénes Son Los Sikhs?

Norwegian:

* Hvem Er Sikhene

CD ROM (English): **The Sikh Encyclopedia**

Audio CDs (Punjabi) :

1. Guru Nanak Sahib (2 CDs) 2. Guru Angad Sahib to Guru Arjan Sahib 3. Guru Hargobind Sahib to Guru Harkrishan Sahib 4. Guru Tegh Bahadur Sahib 5. Guru Gobind Singh Sahib